ALEXIS DE TOCQUEVILLE

DESPRE DEMOCRAȚIE ÎN AMERICA

VOLUMUL 2

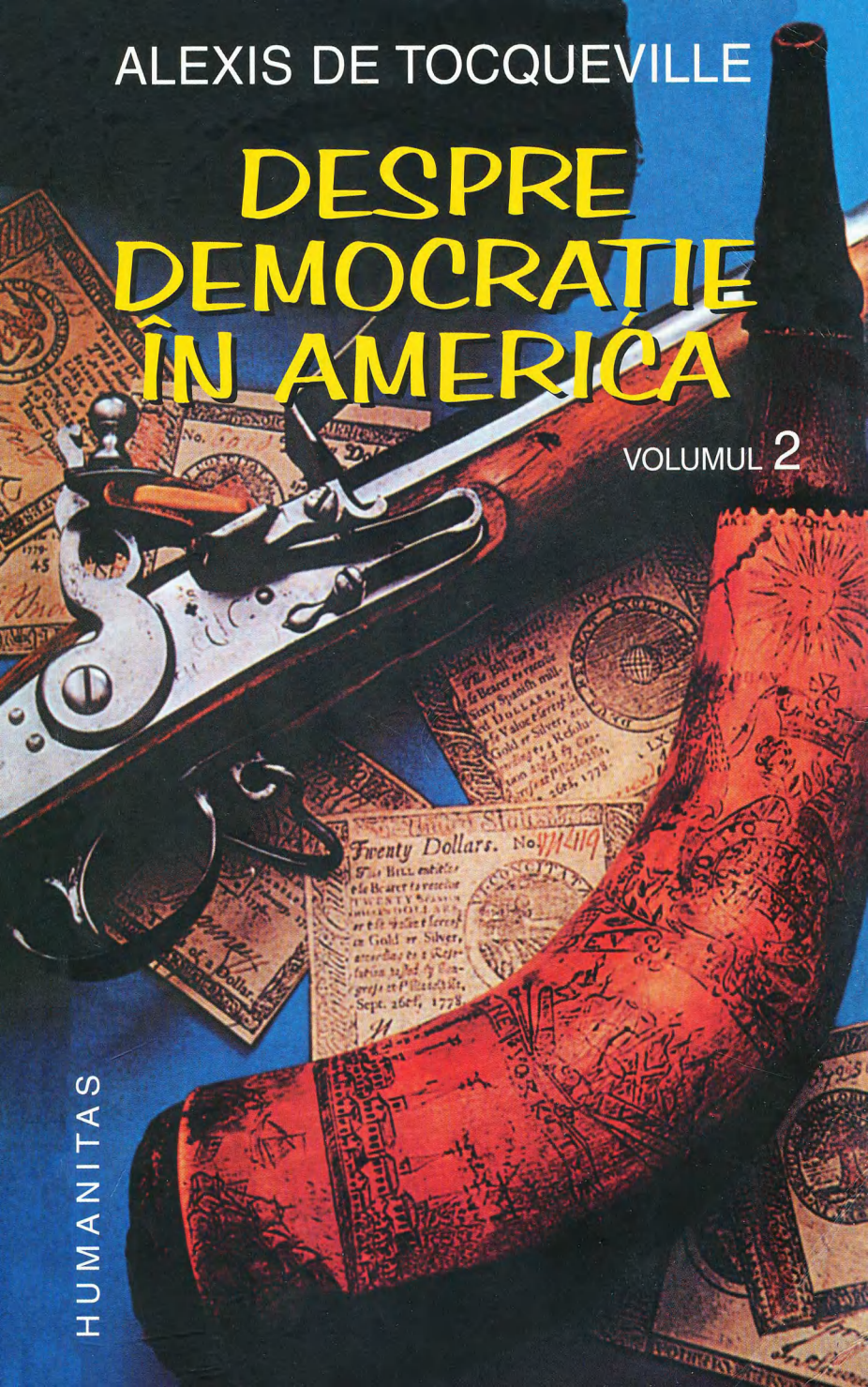

HUMANITAS

DESPRE DEMOCRAȚIE ÎN AMERICA

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

DESPRE DEMOCRAȚIE ÎN AMERICA

VOLUMUL 2

Traducere din franceză
CLAUDIA DUMITRIU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
TOCQUEVILLE, ALEXIS DE
Despre democraţie în America / Alexis de Tocqueville;
trad.: Magdalena Boiangiu şi Beatrice Staicu. – Bucureşti: Humanitas, 2005
2 vol.
ISBN 973-50-0864-5
Vol. 2/trad.: Claudia Dumitriu - ISBN 973-50-0866-1

I. Dumitriu, Claudia (trad.)

321.7(73)

ALEXIS DE TOCQUEVILLE
DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE
© Editions Flammarion, Paris, 1981

© HUMANITAS, 1995, 2005, pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/222 85 46, fax 021/224 36 32
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. — CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

ISBN 973-50-0864-5
ISBN 973-50-0866-1

PREFAȚĂ

Americanii au o stare socială democratică ce le-a inspirat în mod firesc anume legi și anume moravuri politice.

În plus, această stare socială a făcut să apară o multitudine de sentimente și opinii, necunoscute în vechile societăți aristocratice din Europa. Ea a distrus sau a modificat relațiile care existau odinioară, stabilind altele noi. Aspectul societății civile s-a schimbat tot atât de mult cât și fizionomia lumii politice.

Am expus primul subiect în lucrarea despre democrația americană pe care am acum cinci ani. Cel de al doilea face obiectul cărții de față. Aceste două părți se completează una pe alta și alcătuiesc o singură lucrare.

Trebuie însă să avertizez imediat cititorul ca nu cumva să cadă într-o greșeală care mi-ar aduce mari prejudicii.

Văzând că atribui egalității atâtea rezultate diferite, el ar putea conchide că eu consider egalitatea ca fiind cauza unică a tot ceea ce se întâmplă în zilele noastre. Ar însemna să mă bănuiască de vederi foarte înguste.

Există, în vremea noastră, o mulțime de opinii, sentimente, tendințe care-și datorează apariția unor fapte străine sau chiar potrivnice egalității. Astfel că, dacă aș lua Statele Unite drept exemplu, aș dovedi cu ușurință că natura țării, originea locuitorilor, religia primilor întemeietori, cunoștințele pe care le-au căpătat, obiceiurile lor anterioare au exercitat și exercită și acum, independent de democrație, o uriașă influență asupra felului lor de a gândi și de a simți. Cauze diferite, dar tot atât de deosebite față de manifestări ale egalității, se pot întâlni și în Europa și ele pot explica o mare parte din ceea ce se petrece acolo.

Admit existența și forța tuturor acestor cauze diferite, dar subiectul meu nu va trata despre ele. Nu mi-am propus să arăt motivele tuturor tendințelor și ideilor noastre; am vrut numai să arăt în ce măsură a modificat egalitatea atât pe unele, cât și pe celelalte.

Poate unii se vor mira că, având părerea fermă că revoluția democratică ai cărei martori suntem este un fapt impetuos împotriva căruia nu

este nici de dorit, nici înțelept să lupți, mi s-a întâmplat adesea, în această carte, să adresez societăților democratice create de această revoluție cuvinte atât de aspre.

Voi spune numai că, tocmai pentru că nu sunt un adversar al democrației, am vrut să fiu sincer față de ea.

Oamenii nu acceptă adevărul de la dușmani, iar prietenii nu îl înfățișează vreodată; iată motivul pentru care am vorbit despre adevăr.

M-am gândit că mulți își vor asuma sarcina de a vesti binefacerile noi pe care egalitatea le promite oamenilor, dar puțini vor îndrăzni să semnaleze, chiar de departe, primejdiile cu care ea îi amenință. Mi-am îndreptat așadar privirile în special asupra acelor primejdii și, crezând că le-am descoperit cu precizie, nu am avut lașitatea să le trec sub tăcere.

Sper ca, în această a doua lucrare, să se regăsească imparțialitatea ce s-a putut remarca în prima. Situat în mijlocul unor păreri contradictorii care ne dezbină, am încercat să-mi șterg deocamdată din suflet simpatiile indulgente sau înclinațiile potrivnice pe care mi le inspiră fiecare dintre aceste păreri. [Am vrut să fiu singur pentru a-mi păstra spiritul liber.] Dacă cei care îmi vor citi cartea vor întâlni în ea o singură frază al cărei scop să fie cel de a adula unul din marile partide care ne-au agitat țara sau una din micile facțiuni care, astăzi, o turbură sau o irită, toți acești cititori să-și facă auzit glasul și să mă acuze.

Subiectul pe care am dorit să-l cuprind este imens; deoarece în el intră cea mai mare parte a sentimentelor și ideilor care dau naștere acestei stări noi a lumii. Un asemenea subiect îmi depășește cu siguranță puterile; expunându-l, n-am reușit deloc să fiu mulțumit.

Dar, dacă n-am reușit să ajung la scopul pe care mi l-am propus și urmărit, poate cititorii vor recunoaște cel puțin că mi-am conceput lucrarea într-un spirit care m-ar fi putut duce la reușită.

PARTEA ÎNTÂI

INFLUENȚA DEMOCRAȚIEI ASUPRA MIȘCĂRII INTELECTUALE DIN STATELE UNITE

Capitolul I

DESPRE METODA FILOZOFICĂ A AMERICANILOR

Nu cred că există în lumea civilizată o țară unde oamenii să se ocupe mai puțin de filozofie decât Statele Unite.

Americanii nu au o școală filozofică care să le fie proprie și se interesează în foarte mică măsură de toate acelea care învrăjbesc Europa; abia dacă le cunosc numele.

Cu toate acestea, este ușor de remarcat că aproape toți locuitorii Statelor Unite își orientează spiritul în același fel și îl ghidează după aceleași reguli; adică, ei au, fără a-și fi dat vreodată osteneala să-i definească regulile, o anume metodă filozofică, comună tuturor.

Să te desprinzi de spiritul de sistem, de jugul obișnuințelor, de maximele de familie, de opinia de clasă și, până la un anume punct, de prejudecățile națiunii; să nu consideri tradiția drept o învățătură iar faptele actuale decât un studiu util pentru a face altfel și mai bine; să cauți singur și numai în tine rațiunea lucrurilor, să tinzi către rezultat fără a te lăsa încătușat de mijloace și prin formă să urmărești fondul: iată principalele trăsături care caracterizează ceea ce aș numi eu metoda filozofică a americanilor.

Dacă merg și mai departe și dacă voi căuta printre aceste trăsături felurite, pe cea principală și care le poate aproape rezuma pe toate celelalte, descopăr că, în majoritatea operațiilor făcute de spirit, fiecare american nu se supune decât efortului individual al rațiunii sale.

America este, așadar, una din țările lumii unde preceptele lui Descartes sunt foarte puțin studiate dar unde ele sunt bine urmate. Acest lucru nu trebuie să ne surprindă.

Americanii nu citesc lucrările lui Descartes, deoarece starea lor socială îi abate de la studiile speculative, dar ei îi urmează principiile pentru că însăși această stare socială le predispune în mod firesc spiritul la adoptarea lor.

În mijlocul agitației continue care domnește într-o societate democratică, legătura care unește generațiile slăbește sau se rupe; fiecare

pierde astfel, cu ușurință, urma ideilor înaintașilor săi, sau îi pasă prea puțin de ele.

Oamenii care trăiesc într-o asemenea societate nu mai pot să-și ia convingerile din opiniile clasei căreia îi aparțin, deoarece, ca să spunem așa, nu mai există clase iar cele care mai există sunt alcătuite din elemente atât de mobile încât ansamblul nu mai poate să mai exercite o adevărată putere asupra membrilor săi.

În ceea ce privește acțiunea pe care o poate avea inteligența unui om asupra inteligenței altui om, ea este cu necesitate foarte restrânsă într-o țară unde cetățenii, deveniți mai mult sau mai puțin egali, se examinează unii pe alții îndeaproape și, neîntrezărind la nici unul dintre ei semnele unei măreții și ale unei superiorități incontestabile, revin mereu la propria lor rațiune, ca la sursa cea mai evidentă și cea mai aproape de adevăr. În acest fel, nu numai încrederea în cutare om este anulată, ci chiar tendința de a crede pe cineva pe cuvânt.

Fiecare, deci, se închide cu strictețe în sine și pretinde să judece lumea de acolo.

Obiceiul americanilor de a nu găsi decât în ei înșiși regula judecății lor, le îndreaptă spiritul la alte deprinderi.

Cum văd că reușesc să rezolve fără ajutor toate micile dificultăți din viața lor cotidiană, ajung cu ușurință la concluzia că totul poate fi explicat pe lume și că nimic nu depășește limitele inteligenței.

Astfel, ei contestă cu ușurință ceea ce nu pot înțelege: nu au multă încredere în miraculos și au un dezgust aproape de neînvins pentru supranatural.

Cum au obiceiul de a se bizui pe propria lor mărturie, le place să vadă foarte clar obiectul de care se ocupă; îl degajează deci, pe cât le e posibil, din învelișul lui, înlătură tot ceea ce îi separă de el și îndepărtează tot ceea ce îl ascunde privirilor lor, pentru a-l vedea cât mai îndeaproape și cât mai limpede. Această înclinație a spiritului îi face să disprețuiască repede formele pe care le consideră tot atâtea văluri inutile și incomode aflate între ei și adevăr.

Americanii nu au avut deci nevoie să extragă metoda lor filozofică din cărți, au găsit-o în ei înșiși. Voi spune același lucru despre ceea ce s-a petrecut în Europa.

Această metodă nu s-a stabilit și răspândit în Europa decât pe măsură ce condițiile au devenit acolo mai egale iar oamenii mai asemănători.

Să ne oprim o clipă asupra înlănțuirii în timp:

În secolul al XVI-lea, reformatorii supun raţiunii individului câteva dintre dogmele vechii credinţe; dar continuă să evite discutarea tuturor celorlalte. În secolul al XVII-lea, Bacon, în ştiinţele naturale, şi Descartes, în filozofia propriu-zisă, anulează formulele primite, distrug domnia tradiţiilor şi răstoarnă autoritatea maestrului.

Generalizând în sfârşit acelaşi principiu, filozofii din secolul al XVIII-lea încep să supună cercetării individuale a fiecărui om obiectul tuturor credinţelor sale.

Cine nu-şi dă seama că Luther, Descartes şi Voltaire au folosit aceeaşi metodă şi că nu se deosebesc între ei decât prin aspiraţia lor de a utiliza, într-o măsură mai mare sau mai mică, această metodă?

De unde vine faptul că reformatorii s-au închis atât de puternic în cercul ideilor religioase? De ce Descartes, nevoind să se folosească de metoda sa decât în anumite domenii, deşi o făcuse aptă să fie aplicată în toate domeniile, a declarat că nu trebuie să judeci singur decât faptele de filozofie şi nu şi cele de politică? Cum de s-a ajuns, în secolul al XVIII-lea, să se extragă deodată din această metodă aplicaţii generale pe care Descartes şi predecesorii lui nu le întrevăzuseră sau îşi interziseseră să le descopere? În sfârşit, de unde vine faptul că, la acea vreme, metoda despre care vorbim a ieşit brusc din şcoli pentru a pătrunde în societate şi a devenit regula comună a inteligenţei şi, după ce s-a răspândit printre francezi, a fost adoptată explicit sau urmată în ascuns de toate popoarele din Europa?

Metoda filozofică despre care este vorba s-a putut naşte în secolul al XVI-lea şi s-a precizat şi generalizat în secolul al XVII-lea; dar ea nu putea fi adoptată de toată lumea în nici unul din aceste două secole. Legile politice, starea socială, deprinderile spiritului, care decurg din aceste prime cauze, se opuneau la adoptarea ei.

Ea a fost descoperită într-o vreme când oamenii începeau să devină egali şi asemănători. Nu putea fi urmată de toţi decât în secolele în care condiţiile deveniseră, în sfârşit, aproape egale iar oamenii aproape asemănători.

Metoda filozofică a secolului al XVIII-lea nu este, aşadar, numai franceză ci şi democratică, ceea ce explică de ce a fost atât de uşor admisă în toată Europa, la a cărei schimbare la faţă a contribuit atât de mult. Nu pentru că francezii, schimbându-şi vechile credinţe şi modificându-şi vechile moravuri, au transformat lumea, ci pentru că ei au fost primii care au generalizat şi pus în evidenţă o metodă filozofică cu ajutorul căreia se puteau ataca cu uşurinţă toate lucrurile vechi şi deschide calea pentru toate lucrurile noi.

Dacă sunt acum întrebat de ce, în zilele noastre, această metodă este mai riguros urmată și mai des aplicată la francezi decât la americani, unde egalitatea este totuși tot atât de răspândită și mai veche, voi răspunde că acest fapt ține, în parte, de două împrejurări pe care este mai întâi necesar să le înțelegem.

Religia este cea care a dat naștere societăților anglo-americane: e un lucru pe care nu trebuie să-l uităm niciodată; în Statele Unite, religia se amestecă deci cu toate obiceiurile naționale și cu toate sentimentele cărora le dă naștere patria; fapt care îi dă o forță deosebită.

Acestui motiv puternic mai adăugați un altul, nu mai puțin important: în America, religia, ca să spunem așa, și-a fixat singură limitele; ordinea religioasă a rămas acolo total diferită de ordinea politică, în asemenea măsură încât legile vechi au putut fi schimbate cu ușurință fără ca vechile credințe să fie zdruncinate.

Creștinismul și-a păstrat deci o mare autoritate asupra spiritului americanilor și, ceea ce vreau să subliniez cu deosebire, el nu domnește numai ca o filozofie adoptată după ce a fost examinată, ci ca o religie în care crezi fără a o discuta.

Sectele creștine din Statele Unite se diversifică la infinit și se modifică neîncetat, dar creștinismul este un fapt stabilit și de neclintit pe care nu-l poți nici ataca, nici apăra.

Americanii, după ce au admis fără să cerceteze principalele dogme ale religiei creștine, sunt obligați să accepte în același fel un mare număr de adevăruri morale, care decurg din ea și țin de ea. Aceasta restrânge în limite foarte stricte analiza individului și îl lipsește de multe opinii dintre cele mai importante.

Cealaltă împrejurare despre care am vorbit este următoarea:

Americanii au o stare socială și o constituție democratică dar nu au avut o revoluție democratică. Ei au sosit pe pământul pe care-l ocupă aproape tot așa cum îi vedem acum. Este un fapt de mare importanță.

Nu există revoluție care să nu turbure vechile credințe, să nu irite autoritatea și să nu estompeze ideile comune. Deci, rezultatul oricărei revoluții este, mai mult sau mai puțin, a-i lăsa pe oameni în seama lor și de a deschide în fața spiritului fiecăruia dintre ei un spațiu vid și aproape fără limite.

Când condițiile devin egale în urma unei lupte prelungite între diferitele clase care formau vechea societate, invidia, ura și disprețul față de aproape, orgoliul și încrederea exagerată în sine însuși invadează, ca să spunem așa, inima omului și-și stabilesc acolo domeniul pentru o bucată de vreme. Ceea ce, independent de egalitate, contribuie

puternic la dezbinarea oamenilor și îi face să nu mai aibă încredere în judecata altora și să caute o limpezire numai în ei înșiși.

Fiecare începe atunci să-și fie de ajuns lui însuși și-și face un punct de glorie din a-și crea propriile lui credințe despre orice lucru. Oamenii nu mai sunt legați între ei prin idei ci doar prin interese și am putea spune că opiniile umane nu mai formează decât un fel de praf intelectual, pretutindeni stârnit, fără a putea fi adunat și potolit.

Tot așa, independența de spirit, insuflată de egalitate, nu este niciodată atât de mare și nu pare nici atât de excesivă ca în momentul când egalitatea începe să se stabilească și ca în timpul greului travaliu care o instituie. Trebuie deci să facem cu grijă deosebirea între specia de libertate intelectuală pe care o poate da egalitatea și anarhia pe care o aduce revoluția. Trebuie ca aceste două lucruri să fie analizate separat pentru a nu avea față de viitor speranțe și temeri exagerate.

Cred că oamenii care vor trăi în societățile viitoare își vor folosi adesea rațiunea; dar sunt departe de a crede că o vor folosi prea des.

Acest fapt ține de o cauză mai generală ce poate fi aplicată tuturor țărilor democratice și care, cu vremea, trebuie să mențină independența gândirii individuale din aceste țări în limite fixe și uneori înguste.

O voi expune în capitolul ce urmează.

Capitolul II

DESPRE SURSA PRINCIPALĂ A CREDINȚELOR LA POPOARELE DEMOCRATICE

În funcție de vremuri, credințele dogmatice sunt mai mult sau mai puțin numeroase. Ele apar în diferite feluri și pot să-și schimbe forma și obiectul; dar nu putem face să nu mai existe credințe dogmatice, adică opinii pe care oamenii le primesc cu încredere și fără să le discute. Dacă fiecare ar începe să-și formeze singur toate opiniile și să urmărească în mod izolat adevărul pe drumuri deschise numai de el, este puțin probabil ca un număr mare de oameni să se reunească vreodată într-o credință comună.

Or, este ușor de văzut că nu există societate care să poată prospera fără credințe asemănătoare sau, mai degrabă, nu există vreuna care să dureze în acest fel; deoarece, fără idei comune, nu există acțiune comună și fără acțiune comună, mai există oameni, dar nu și un corp social. Ca o societate să existe și, mai mult, ca această societate să prospere, trebuie deci ca toate spiritele cetățenilor să fie totdeauna adunate și îmbinate datorită câtorva idei principale; dar aceasta nu se poate face decât dacă fiecare dintre ei vine uneori să-și ia ideile din aceeași sursă și consimte să primească un anumit număr de credințe gata făcute.

Dacă examinez acum omul ca individ, voi găsi că aceste credințe dogmatice îi sunt tot atât de indispensabile pentru a trăi singur cât și pentru a acționa împreună cu semenii săi.

Dacă omul ar fi fost obligat să-și dovedească lui însuși toate adevărurile de care se folosește în fiecare zi, nu ar mai termina niciodată; s-ar extenua în demonstrații preliminare fără să avanseze; cum, din pricina vieții sale scurte, nu are nici timpul nici capacitatea, din cauza limitelor spiritului său, să acționeze astfel, el este obligat să considere ca sigure o mulțime de fapte și idei pe care n-a avut nici răgazul, nici forța să le examineze și să le verifice singur, dar pe care alții mai iscusiți decât el le-au descoperit sau pe care mulțimea le-a adoptat. Pe această primă temelie, își ridică edificiul propriilor lui gânduri.

Nu voința sa îl face să procedeze astfel; legea inflexibilă a condiției sale îl constrânge.

Nu există în lume un filozof atât de mare care să nu creadă o infinitate de lucruri și care să nu presupună mai multe adevăruri decât cele stabilite de el.

Acest lucru nu este numai necesar, dar este și de dorit. Un om care ar începe să examineze singur totul nu ar putea acorda fiecărui lucru decât puțin timp și puțină atenție; această muncă i-ar ține spiritul într-o agitație permanentă ce l-ar împiedica să pătrundă profund vreun adevăr și să se fixeze solid în vreo certitudine. Inteligența sa ar fi și independentă, și fragilă. Trebuie deci să facă o selecție între diferitele obiecte ale opiniilor omenești și să adopte multe credințe fără a le discuta, pentru a aprofunda mai bine un număr mic dintre ele, pe care vrea să le examineze.

Este adevărat că orice om care acceptă o opinie numai pe baza afirmațiilor făcute de cineva își înrobește spiritul; dar este o robie salutară care-i permite să se slujească cu folos de libertate.

[Acest fapt este mai cu seamă remarcat în credințele dogmatice care au drept obiect religia.

Dând spiritului soluția clară și precisă pentru un mare număr de probleme metafizice și morale, importante și greu de rezolvat, religia îi dă puterea și răgazul de a acționa în liniște și energic în tot spațiul pe care i-l lasă în seamă, spiritul uman a înfăptuit adesea lucruri deosebit de importante în secolele de credință nu atât datorită religiei cât libertății și calmului pe care aceasta i le-a dat.]

Orice s-ar întâmpla, trebuie deci ca autoritatea să existe întotdeauna undeva în lumea intelectuală și morală. Locul ei e schimbător, dar ea are cu necesitate un loc. Independența individului poate fi mai mult sau mai puțin mare; dar nu poate fi ilimitată. Așadar, problema nu este de a ști dacă există o autoritate intelectuală în vremurile democratice ci de a ști numai unde se află ea și care îi sunt limitele.

Am arătat în capitolul precedent cum egalitatea de condiții îi făcea pe oameni să fie instinctiv increduli față de supranatural și să aibă o idee foarte înaltă și adesea extrem de exagerată despre rațiunea umană.

Oamenii care trăiesc în aceste vremuri de egalitate așază deci cu greu autoritatea intelectuală căreia i se supun în afara și deasupra omenirii. De obicei, caută sursa adevărului în ei înșiși sau în semenii lor. Acest fapt ar fi de ajuns pentru a dovedi că, în aceste vremuri, nu poate apărea o religie nouă și că orice tentativă de a o face să apară ar însemna nu numai o erezie dar și o încercare ridicolă și lipsită de rațiune.

Putem prevedea că popoarele democratice nu se vor încrede lesne în misiunile divine, că-și vor bate joc cu ușurință de noii profeți și că vor voi să găsească arbitrul principal al credințelor lor în limitele omenirii și nu dincolo de ele.

Când condițiile nu sunt egale și când oamenii sunt diferiți, există câțiva indivizi foarte luminați, foarte învățați, foarte puternici datorită inteligenței lor și o gloată ignorantă și extrem de limitată. Oamenii care trăiesc în vremea aristocrației sunt deci, în mod firesc, înclinați să ia drept mentor al opiniilor lor rațiunea superioară a unui om sau a unei clase și sunt puțin dispuși să recunoască infailibilitatea mulțimii.

În vremurile de egalitate, se întâmplă contrarul.

Pe măsură ce oamenii devin mai egali între ei și mai asemănători, tendința lor de a crede orbește într-un anume om sau într-o anume clasă slăbește. Le sporește însă înclinația de a avea încredere în cei mulți, iar opinia publică este, din ce în ce mai evident, cea care conduce lumea.

La popoarele democratice, opinia comună nu este numai singurul ghid al rațiunii individuale, dar ea are la aceste popoare o putere mult mai mare decât la altele. În vremurile de egalitate, oamenii nu au nici un fel de încredere în semenii lor din pricina asemănării dintre ei; dar chiar această asemănare le dă o încredere aproape fără margini în judecata publică; deoarece, având toți o cunoaștere similară, li se pare de neconceput ca adevărul să nu fie de partea celor mulți.

Când cel care trăiește într-o țară democratică se compară pe sine cu toți cei care îl înconjoară, el resimte mândria de a fi egalul fiecăruia dintre ei; dar, când consideră ansamblul semenilor lui și se așază alături de acesta, se simte imediat covârșit de lipsa lui de importanță și de slăbiciunea sa.

Această egalitate, care îl face să nu depindă de nici unul dintre concetățenii săi, îl lasă singur și fără apărare în fața acțiunii celor mulți.

Mulțimea are deci la popoarele democratice o forță deosebită despre care națiunile aristocratice nu puteau să-și facă nici măcar o idee. Ea nu mai determină credințele, le impune și le face să pătrundă în suflete printr-un fel de presiune uriașă a spiritului tuturor asupra inteligenței fiecăruia.

În Statele Unite, majoritatea își asumă sarcina de a da indivizilor o mulțime de idei gata făcute, scutindu-i astfel de obligația de a-și face păreri proprii. În materie de filozofie, de morală sau de politică, există un mare număr de teorii pe care fiecare le adoptă fără a le cerceta, bazându-se pe afirmațiile celor mulți; și dacă privim mai înde-

aproape, vom vedea că însăși religia există mai puțin ca doctrină revelată și mai mult ca opinie comună.

Știu că la americani legile politice sunt astfel formulate încât societatea este condusă în mod suveran de majoritate; ceea ce sporește mult dominația pe care ea o exercită firesc asupra inteligenței. Deoarece nimic nu este mai înrădăcinat în om decât faptul de a-i recunoaște celui care îl oprimă o înțelepciune superioară.

Această omnipotență politică a majorității din Statele Unite face, într-adevăr, să crească influența pe care opiniile majorității ar fi obținut-o și singure asupra spiritului fiecărui cetățean; dar ea nu o instituie. Sursele acestei influențe trebuie căutate în egalitate și nu în instituțiile mai mult sau mai puțin populare pe care și le-au creat oamenii egali între ei. Se poate crede că domnia intelectuală a celor mulți ar fi mai puțin absolută la un popor democratic supus unui rege, decât în sânul unei adevărate democrații; dar ea va fi întotdeauna absolută și, oricare ar fi legile politice care îi guvernează pe oameni în vremurile de egalitate, putem prevedea că încrederea în opinia generală va deveni un fel de religie al cărei profet va fi majoritatea.

Astfel, autoritatea intelectuală va fi diferită dar nu și împuținată și, departe de a crede că ea trebuie să dispară, prevăd că ea va deveni, fără dificultăți, prea mare și că s-ar putea întâmpla, în cele din urmă, ca ea să închidă acțiunea rațiunii individuale în limite mai înguste decât cele necesare pentru măreția și fericirea speciei umane. Văd cu claritate în egalitate două tendințe: una duce spiritul fiecărui om spre idei noi și alta care îl poate face cu ușurință să nu mai gândească. Și întrezăresc cum democrația, sub domnia anumitor legi, ar sufoca libertatea intelectuală favorizată de starea socială democratică, în asemenea fel încât, după ce a înlăturat toate piedicile impuse odinioară de clase sau de oameni, spiritul uman să fie strâns legat de voința generală a celor mulți.

Dacă popoarele democratice ar pune puterea absolută a unei majorități în locul tuturor forțelor diferite care ar stânjeni sau întârzia prea mult progresul rațiunii individuale, răul n-ar face decât să-și schimbe natura. Oamenii nu vor fi găsit mijlocul de a trăi independenți; vor fi descoperit doar o nouă fizionomie a sclaviei. E un subiect, nu pot îndeajuns s-o repet, la care trebuie să reflecteze profund toți cei care văd în libertatea inteligenței un lucru sfânt și urăsc nu numai despotul ci și despotismul. În ceea ce mă privește, când simt mâna puterii cum îmi apasă fruntea, nu mă interesează cine mă oprimă și nici nu sunt dispus să-mi pun jugul de gât numai pentru că acesta îmi este oferit de un milion de mâini.

Capitolul III

DE CE AMERICANII DOVEDESC MAI MULTE APTITUDINI ȘI ÎNCLINAȚII PENTRU IDEILE GENERALE DECÂT STRĂMOȘII LOR, ENGLEZII

Dumnezeu nu se gândește la neamul omenesc în ansamblul lui. El vede dintr-o singură privire și separat toate ființele care alcătuiesc omenirea, și-l vede pe fiecare cu asemănările care-l apropie de toți și cu deosebirile care-l separă de ei.

Dumnezeu nu are deci nevoie de idei generale; adică, el nu simte niciodată nevoia de a cuprinde într-o singură formă un mare număr de obiecte analoage pentru a se putea gândi la ele mai ușor.

Nu tot așa se petrec lucrurile cu omul. Dacă spiritul uman ar începe să cerceteze și să judece unul câte unul toate cazurile particulare care îl interesează, s-ar pierde curând în mijlocul acestei imensități de detalii și nu ar mai vedea nimic; ajuns la această limită, el recurge la un procedeu imperfect, dar necesar, care vine în ajutorul slăbiciunii lui și care o demonstrează.

După ce a examinat superficial un anumit număr de obiecte și a remarcat că ele se aseamănă, el dă tuturor un nume, același, le pune de o parte și își continuă calea.

Ideile generale nu atestă deloc forța inteligenței umane ci mai curând imperfecțiunea ei deoarece, în natură, nu există ființe perfect asemănătoare; nici fapte identice; nici reguli ce pot fi aplicate fără deosebire și în același fel mai multor lucruri deodată.

Ideile generale au această calitate extraordinară de a permite spiritului uman să aibă o judecată rapidă despre un mare număr de obiecte deodată; dar, pe de altă parte, acestea nu-i dau decât noțiuni incomplete și îl fac să piardă în exactitate ceea ce îi oferă în număr.

Pe măsură ce îmbătrânesc, societățile cunosc fapte noi și își apropriază, în fiecare zi, câteva adevăruri distincte, aproape fără să-și dea seama.

Pe măsură ce surprinde mai multe adevăruri de acest fel, omul începe să conceapă, în mod firesc, un număr mai mare de idei generale. Nu poți vedea separat o mulțime de fapte particulare fără să descoperi până la urmă legătura comună care le unește. Mai mulți

indivizi fac să apară noțiunea de specie; mai multe specii duc cu necesitate la noțiunea de gen. Deci, obiceiul și înclinația pentru ideile generale vor fi întotdeauna cu atât mai mari la un popor, cu cât cunoștințele sale vor fi mai vechi și mai numeroase.

Dar mai sunt și alte motive care îi fac pe oameni să-și generalizeze ideile sau îi îndepărtează de acestea.

Americanii folosesc mult mai des decât englezii ideile generale și se complac mai mult decât ei în acest lucru; la prima vedere, e un fapt care pare foarte ciudat, dacă avem în vedere că cele două popoare au aceeași origine, că au avut timp de secole aceleași legi și că își transmit mereu, și acum, ideile și moravurile. Contrastul este și mai izbitor dacă ne concentrăm privirile pe Europa noastră și comparăm între ele două dintre cele mai inteligente popoare care trăiesc aici.

S-ar părea că, la englezi, spiritul uman se desprinde cu regret și suferință din contemplarea faptelor particulare, pentru a urca de la ele la cauze, și că nu generalizează decât în pofida lui însuși.

Dimpotrivă, se pare că la noi gustul pentru ideile generale a devenit o pasiune atât de excesivă, încât trebuie s-o împlinești în orice clipă. În fiecare dimineață, la sculare, aflu că tocmai s-a descoperit o anumită lege generală și eternă de care nu auzisem vorbindu-se până atunci [și «sunt asigurat» că mă supun, împreună cu toți ceilalți semeni ai mei, câtorva cauze prime pe care le ignoram]. Nu există un scriitor mai mediocru decât cel care încearcă să descopere adevăruri ce pot fi aplicate unei mari comunități și care este mereu nemulțumit de sine dacă n-a putut cuprinde neamul omenesc în subiectul său.

O asemenea deosebire între două popoare foarte luminate mă uimește. Dacă mă gândesc, în fine, la Anglia și observ ceea ce se petrece acolo de cincizeci de ani încoace, cred că pot afirma că gustul pentru ideile generale se dezvoltă pe măsură ce vechea structură a țării slăbește.

Deci, starea mai mult sau mai puțin avansată a cunoștințelor nu este suficientă pentru a explica ce anume inspiră spiritului uman dragostea pentru ideile generale sau îl abate de la acestea.

Când condițiile sunt extrem de inegale și când inegalitățile sunt permanente, indivizii devin, încetul cu încetul, atât de diferiți încât ai spune că există tot atâtea omeniri distincte pe câte clase sunt; niciodată nu descoperi în același timp decât una dintre ele și, pierzând din vedere legătura generală care le unește pe toate în cadrul imens al neamului omenesc, nu ai niciodată în vedere decât anumiți oameni și nu omul.

Deci, cei care trăiesc în aceste societăți aristocratice nu au niciodată idei foarte generale cu privire la ei înșiși și acest lucru este suficient

pentru ca ei să capete o neîncredere generală și un dezgust instinctiv față de aceste idei.

Dimpotrivă, omul care trăiește în țările democratice nu descoperă în preajma lui decât ființe mai mult sau mai puțin asemănătoare lui; nu se poate deci gândi la o oarecare parte din specia umană fără ca gândirea să i se amplifice și să i se dilate până când va cuprinde ansamblul. Toate adevărurile care se pot aplica lui însuși i se par că se aplică egal, sau într-un fel asemănător, fiecăruia dintre concetățenii și semenii săi. Căpătând obiceiul ideilor generale prin studiile care îl preocupă și îl interesează cel mai mult, transferă acest obicei la toate celelalte și astfel nevoia de a descoperi în toate lucrurile reguli comune, de a cuprinde într-un același cadru un mare număr de obiecte și de a explica un ansamblu de fapte printr-o singură cauză devine o pasiune excesivă și adesea oarbă a spiritului uman.

Nimic nu demonstrează mai bine adevărul rândurilor de mai sus decât opiniile Antichității cu privire la sclavi.

Geniile cele mai profunde și mai mari din Roma și din Grecia nu au putut niciodată ajunge la această idee atât de generală, dar în același timp atât de simplă, privind similitudinea dintre oameni și dreptul egal la libertate pe care îl au de la naștere fiecare dintre ei; ei s-au străduit să dovedească faptul că sclavia există în natură și că va exista întotdeauna. Mai mult încă, totul demonstrează că cei din vechime, care înainte de a deveni liberi fuseseră sclavi, mulți dintre care ne-au lăsat scrieri frumoase, concepeau chiar ei sclavia în același fel.

Toți marii scriitori ai Antichității făceau parte din aristocrația stăpânilor sau, cel puțin, vedeau această aristocrație stabilită sub ochii lor fără dificultate; spiritul lor, după ce cercetase în mai multe direcții, s-a oprit la această limită și a trebuit să vină Isus Cristos pe pământ pentru a ne face să înțelegem că toți membrii speciei umane sunt, în mod firesc, asemănători și egali.

În vremurile de egalitate, toți oamenii sunt independenți unii față de alții, izolați și slabi; nu se vede vreunul a cărui voință să conducă permanent mișcările mulțimii; în aceste vremuri, omenirea pare că merge mereu de la sine. Pentru a explica ceea ce se petrece în lume, suntem deci nevoiți să căutăm câteva cauze mari care, acționând în același fel asupra fiecăruia dintre semenii noștri, îi determină astfel să urmeze cu toții, de bună voie, același drum. Și acest lucru face, în mod firesc, ca spiritul uman să își formeze idei generale și să le prindă gustul.

Am arătat mai înainte cum egalitatea condițiilor îl determina pe fiecare să caute singur adevărul. Este ușor de văzut că o asemenea me-

todă face, pe nesimțite, ca spiritul uman să tindă spre idei generale. Când resping tradițiile de clasă, de profesie și de familie, când mă sustrag dominației exemplului pentru a căuta, numai prin efortul rațiunii mele, calea de urmat, înclin să îmi iau motivele opiniilor mele din însăși natura umană, ceea ce mă duce, cu necesitate și aproape fără să-mi dau seama, la un mare număr de noțiuni foarte generale.

Tot ce am scris până aici sfârșește prin a explica de ce englezii au mult mai puține aptitudini și înclinații pentru generalizarea ideilor decât fiii lor, americanii, și mai ales decât vecinii lor, francezii, și de ce englezii din zilele noastre au mai mult aceste aptitudini și înclinații decât avuseseră părinții lor.

Englezii au fost multă vreme un popor foarte luminat și, în același timp, foarte aristocratic; cunoștințele lor îi făceau să tindă neîncetat către idei foarte generale iar obiceiurile aristocratice îi menținеau în idei foarte particulare. De aici, această filozofie îndrăzneață și timidă în același timp, amplă și îngustă care a dominat până acum în Anglia și care mai domină și acum atâtea spirite închistate și imobile.

Independent de cauzele pe care le-am arătat mai sus, se mai întâlnesc și altele, mai puțin evidente, dar nu mai puțin eficace, care produc la aproape toate popoarele democratice gustul și, adesea, pasiunea pentru ideile generale.

Trebuie să facem o distincție între aceste categorii de idei. Unele sunt produsul unei munci lente, amănunțite, conștiincioase a inteligenței și acestea lărgesc sfera cunoașterii umane.

Altele apar ușor dintr-un prim efort rapid al spiritului; ele nu aduc decât noțiuni foarte superficiale și foarte confuze.

Oamenii care trăiesc în vremurile de egalitate au multă curiozitate și puțin răgaz; viața lor este atât de pragmatică, atât de complicată, atât de agitată, atât de activă încât nu le rămâne decât puțin timp pentru gândire. Oamenilor din vremurile democratice le plac ideile generale deoarece îi scutesc de a studia cazurile particulare; ele conțin, dacă mă pot exprima așa, multe lucruri într-un volum mic și dau în puțin timp un produs mare. Când, după o examinare neatentă și scurtă, cred că au zărit o legătură comună între anumite obiecte, ei nu își duc mai departe cercetarea și, fără să analizeze în amănunțime cum se aseamănă sau se deosebesc aceste diferite obiecte, se grăbesc să le rânduiască pe toate într-o singură formulă pentru a putea merge mai departe.

Una din caracteristicile distinctive ale vremurilor democratice este gustul pe care îl au oamenii pentru succesele facile și plăcerile ime-

diate. Acest lucru se regăsește în profesiile intelectuale, ca și în toate celelalte. Majoritatea celor care trăiesc în vremuri de egalitate sunt plini de o ambiție și vie, și molcomă; ei doresc să obțină imediat mari succese dar doresc să fie scutiți de eforturi mari. Aceste înclinații contrare îi duc direct la căutarea de idei generale cu ajutorul cărora speră să descrie subiecte vaste cu eforturi mici și să atragă fără greutate privirile publicului.

Și nu știu dacă nu au dreptate să acționeze așa: cititorii lor se tem, ca și ei, să aprofundeze și caută, de obicei, în lucrările spiritului doar plăcerile facile și o cunoaștere fără muncă.

Dacă națiunile aristocratice nu folosesc îndeajuns ideile generale, având adesea față de ele un dispreț nemăsurat, se întâmplă, pe de altă parte, ca popoarele democratice să fie întotdeauna gata să folosească fără măsură aceste idei și să se pasioneze pentru ele fără reținere.

Capitolul IV

DE CE AMERICANII NU AU FOST NICIODATĂ LA FEL DE PASIONAȚI CA FRANCEZII DE IDEI GENERALE ÎN MATERIE DE POLITICĂ

Am spus mai înainte că americanii aveau o înclinație mai puțin vie decât a francezilor pentru ideile generale. Acest lucru este mai cu seamă adevărat în privința ideilor generale legate de politică.

Deși americanii lasă să intre în legislație infinit mai multe idei generale decât englezii și deși se preocupă mult mai mult decât aceștia de a crea un acord între practica treburilor umane și teorie, nu s-a văzut niciodată în Statele Unite un organism politic atât de pasionat de ideile generale cum a fost la noi Adunarea constituantă și Convenția; niciodată națiunea americană în totalitatea ei nu s-a pasionat pentru aceste idei, așa cum a făcut poporul francez în secolul al XVIII-lea și nici nu a arătat o încredere atât de oarbă în perfecțiunea și adevărul absolut al vreunei teorii.

Această diferență dintre americani și noi provine din mai multe cauze, dar, în primul rând, din următoarea:

Americanii formează un popor democratic care și-a condus întotdeauna singur treburile publice iar noi suntem un popor democratic care, vreme îndelungată, nu a făcut decât să reflecteze la cea mai bună modalitate de a conduce aceste treburi.

Starea noastră socială ne determina deja să avem idei foarte generale în materie de guvernare, în vreme ce natura noastră politică încă ne mai împiedică să corectăm aceste idei cu ajutorul experienței și să le descoperim treptat neajunsurile, pe când la americani cele două lucruri se echilibrează tot timpul și se corectează reciproc.

La prima vedere, se pare că aceste afirmații sunt cu totul contrarii celor spuse mai înainte, că națiunile democratice își iau chiar din viața lor practică agitată pasiunea pe care o au pentru teorie. O cercetare mai atentă ne va arăta că în această afirmație nu există nimic contradictoriu.

Oamenii care trăiesc în țările democratice sunt extrem de avizi de idei generale deoarece au puțin timp liber și pentru că astfel de idei îi scutesc să-și piardă vremea cercetând cazurile particulare; este un

lucru adevărat, numai că prin aceasta trebuie să înțelegem numai acele domenii care nu formează obiectul frecvent și necesar al gândirii lor. Negustorii vor adopta prompt și fără a le cerceta îndeaproape toate ideile generale cu privire la filozofie, la politică, la științe și la arte; dar nu le vor admite pe cele care au legătură cu negustoria decât după ce le-au examinat și nu le vor admite decât cu rezerve.

Același lucru se petrece și cu oamenii de stat când este vorba de idei generale legate de politică.

Când există un subiect despre care este deosebit de periculos pentru popoarele democratice să-și formeze orbește și nechibzuit idei generale, cel mai bun corectiv ce poate fi folosit este de a le face să se preocupe de aceste idei zilnic și într-un mod practic; oamenii vor trebui atunci să intre obligatoriu în detalii și detaliile le vor arăta părțile slabe ale teoriei.

Soluția este adesea dureroasă dar rezultatul e sigur.

Astfel, instituțiile democratice, care obligă pe fiecare cetățean să se ocupe practic de guvernare, moderează gustul excesiv, sugerat de egalitate, pentru teoriile generale în materie de politică.

Capitolul V

CUM SE FOLOSEȘTE RELIGIA DE ÎNCLINAȚIILE DEMOCRATICE DIN STATELE UNITE

Într-unul din capitolele precedente am demonstrat că oamenii nu pot renunța la credințele dogmatice și că este chiar de dorit ca ei să aibă asemenea credințe. Adaug aici că, dintre toate credințele dogmatice, cele mai de dorit mi se par a fi credințele dogmatice în materie de religie; aceasta se explică foarte clar, chiar atunci când nu vrem să acordăm atenție decât intereselor acestei lumi.

Aproape că nu există acțiune umană, oricât de specială ar fi ea, care să nu apară dintr-o idee foarte generală pe care oamenii și-au făcut-o despre Dumnezeu, despre legăturile lui cu neamul omenesc, despre natura sufletului și despre îndatoririle lor față de semeni. Nu putem nega că aceste idei reprezintă sursa comună din care decurge tot restul.

[Experiența a dovedit că ele erau necesare tuturor oamenilor și că fiecare om avea nevoie zilnic de ele pentru a-și rezolva cele mai mărunte probleme ale existenței.]

Deci oamenii au un interes imens de a-și face idei precise despre Dumnezeu, despre sufletul lor, despre îndatoririle lor generale față de creatorul lor și față de semenii lor; îndoiala asupra acestor prime subiecte ar lăsa în seama hazardului toate acțiunile pe care le-ar întreprinde și, într-o oarecare măsură, i-ar condamna la dezordine și neputință.

Este deci domeniul despre care e de cea mai mare importanță ca fiecare dintre noi să aibă idei precise dar, din păcate, și domeniul unde este extrem de dificil ca fiecare, singur și numai prin efortul rațiunii sale, să ajungă să-și precizeze ideile.

Numai spiritele total eliberate de preocupările obișnuite ale vieții, spirite foarte pătrunzătoare, foarte conștiente, foarte experimentate pot ajunge, după timp îndelungat și cu mare prudență, până la aceste adevăruri atât de necesare.

Și mai vedem încă cum chiar acești filozofi sunt mai totdeauna înconjurați de incertitudine; vedem că, la fiecare pas al lor, lumina na-

turală care le arată calea scade și amenință să se stingă și că, în ciuda eforturilor, n-au putut încă să descopere decât un număr mic de noțiuni contradictorii, în mijlocul cărora spiritul uman plutește continuu de mii de ani, fără a putea surprinde clar adevărul și fără a putea măcar găsi noi erori. Asemenea studii sunt mult deasupra capacității medii a oamenilor și, chiar dacă majoritatea ar fi în stare să li se dedice, este evident că nu ar avea răgazul necesar.

Ideile precise despre Dumnezeu și despre natura umană sunt indispensabile practicii de fiecare zi a vieții lor iar această practică îi împiedică să le capete.

Acest lucru mi se pare unic. Dintre științe, unele, folositoare mulțimii, îi sunt accesibile; altele nu pot fi abordate decât de puține persoane și nu sunt cultivate de majoritate, care nu are nevoie decât de aplicațiile lor cele mai îndepărtate; dar folosirea cotidiană a științei este tuturor indispensabilă, deși studiul ei este inaccesibil celor mulți.

Dintre toate ideile, cele generale în legătură cu Dumnezeu și cu natura umană sunt deci ideile cele mai potrivite pentru a fi sustrase activității obișnuite a rațiunii umane care, recunoscând o autoritate, nu are decât de câștigat și nimic de pierdut.

Primul subiect, și unul din principalele avantaje ale religiei, dă fiecăreia dintre aceste întrebări primordiale o soluție clară, precisă, durabilă, putând fi înțeleasă de mulțime.

Există religii extrem de false și absurde; totuși, putem spune că orice religie care rămâne în cercul pe care tocmai l-am indicat și care nu are pretenția să iasă din el, așa cum multe au încercat, căutând să împiedice pe orice cale înaintarea liberă a spiritului uman, impune inteligenței un jug salutar și trebuie să recunoaștem că, dacă nu îi salvează pe oameni în lumea de dincolo, este cel puțin foarte utilă fericirii și măreției lor în lumea de aici.

Acest lucru este mai cu seamă adevărat pentru oamenii care trăiesc în țări libere.

Când religia unui popor este suprimată, straturile cele mai înalte ale inteligenței sunt cuprinse de îndoială care paralizează pe jumătate și pe celelalte. Fiecare om se obișnuiește să nu mai aibă decât noțiuni confuze și schimbătoare despre domeniile care îl interesează cel mai mult atât pe el, cât și pe semenii săi; opiniile sunt rău apărate sau abandonate și, cum te simți descurajat de a nu putea rezolva singur cele mai mari probleme pe care ți le pune destinul uman, te resemnezi ca un laș să nu te mai gândești la ele.

O asemenea stare irită întotdeauna sufletele; ea slăbește resorturile voinței și îi pregătește pe cetățeni pentru sclavie.

Atunci, se întâmplă ca aceștia nu numai să lase să le fie luată libertatea, dar adesea o oferă chiar ei înșiși.

Când nu mai există autoritate în materie de religie, la fel ca și în materie de politică, oamenii se sperie repede când se trezesc față în față cu această independență nelimitată. Agitația continuă a tuturor lucrurilor îi neliniștește și îi obosește. Cum în lumea inteligenței totul se mișcă, ei doresc ca măcar în ordinea materială lucrurile să fie solide și stabile și, cum nu mai pot să își reia vechile credințe, își iau un stăpân.

Părerea mea este că un om nu ar putea suporta vreodată în același timp o independență religioasă totală și o libertate politică deplină. Și am toate motivele să cred că dacă el nu are credință, trebuie să slujească, iar dacă este liber, să creadă.

Totuși, nu știu dacă acest important folos adus de religii nu este mai vizibil la popoarele care au o stare de egalitate mai mare decât altele.

Trebuie să recunoaștem însă că egalitatea, care aduce mari binefaceri lumii, inspiră totuși oamenilor, așa cum voi arăta mai jos, instincte foarte periculoase; ea tinde să-i izoleze pe unii de ceilalți, pentru a-l face pe fiecare să nu se mai ocupe decât de el singur.

Ea face ca sufletele lor să aibă o chemare exagerată pentru plăcerile materiale.

Cel mai mare avantaj al religiilor este de a inspira instincte complet contrare. Nu există religie care să nu așeze obiectul dorințelor umane dincolo și deasupra bunurilor pământene și care să nu ridice firesc sufletul omului către regiuni superioare celor ale simțurilor. La fel, nu există o religie care să nu impună fiecăruia niște îndatoriri față de specia umană, împărtășindu-le cu ea, și care să nu-l scoată, din când în când, din propria sa contemplare. Aceasta se întâlnește în religiile cele mai false și mai periculoase.

Popoarele religioase sunt deci, în mod natural, puternice tocmai acolo unde popoarele democratice sunt slabe; ceea ce ne face să vedem cât este de important faptul ca oamenii, când devin egali, să-și păstreze religia.

Nu am nici dreptul, nici dorința să examinez mijloacele supranaturale pe care le folosește Dumnezeu pentru ca o credință religioasă să ajungă la inima omului. Nu examinez acum religiile decât dintr-un punct de vedere strict uman; vreau să aflu în ce fel pot ele, în modul

cel mai simplu, să-și păstreze autoritatea în vremurile democratice în care intrăm.

Am arătat cum, în vremuri de cunoaștere și de egalitate, spiritul uman nu consimțea decât cu greu să accepte credințe dogmatice și nu resimțea puternic nevoia de a le avea decât în materie de religie. Acest lucru demonstrează mai întâi că, în acele vremuri, religiile trebuie să stea, mai discret decât în celelalte timpuri, în limitele care le sunt proprii și să nu caute să le depășească; deoarece, dorind să-și extindă puterea în afara domeniului religiei, ele riscă să nu mai fie crezute defel. Ele trebuie deci să traseze cu grijă cercul în care aspiră să mențină spiritul uman și, dincolo de acesta, să-l lase pe deplin liber și în voia lui.

Mahomed a făcut să coboare din cer, și le-a așezat în Coran, nu numai principii religioase, dar și principii politice, legi civile și penale, teorii științifice. Dimpotrivă, Evanghelia nu vorbește decât de raporturile generale ale oamenilor cu Dumnezeu și cu ei înșiși. Dincolo de aceasta, ea nu dă nici o învățătură și nu obligă pe nimeni să creadă ceva. Numai un asemenea fapt, între o mie de alte fapte, este suficient pentru a demonstra că prima dintre aceste două religii nu va putea domina multă vreme în epoci luminate și democratice, în vreme ce a doua este menită să domnească în aceste secole cum a făcut-o și în celelalte.

Dacă merg mai departe cu această cercetare, găsesc că, omenește vorbind, pentru ca religiile să se poată menține în vremurile democratice, ele trebuie nu numai să se închidă cu grijă în cercul subiectelor religioase; forța lor depinde încă mult de natura credințelor pe care le au, a formelor exterioare pe care le adoptă și a obligațiilor pe care le impun.

Ceea ce am spus mai înainte, că egalitatea îi duce pe oameni spre idei foarte generale și extrem de ample, trebuie să se înțeleagă, înainte de toate, în materie de religie. Oameni asemănători și egali înțeleg cu ușurință noțiunea unui Dumnezeu unic, care impune fiecăruia dintre ei aceleași reguli și le acordă, la același preț, fericirea viitoare. Ideea de unitate a neamului omenesc îi duce mereu la ideea de unitate a Creatorului, în vreme ce, dimpotrivă, oameni extrem de departe unii de alții și foarte diferiți ajung cu ușurință să creeze tot atâtea divinități câte popoare, caste, clase și familii există și să croiască mii de căi diferite pentru a ajunge la cer.

Nu putem nega că însuși creștinismul nu a suferit, mai mult sau mai puțin, influența exercitată de starea socială și politică asupra credințelor religioase.

În momentul în care a apărut pe pământ religia creștină, Providența, care pregătea, fără îndoială, lumea pentru venirea ei, reunise, ca pe o uriașă turmă, o mare parte a speciei umane sub sceptrul Cezarilor. Oamenii care alcătuiau această mulțime se deosebeau mult unii de alții; cu toate acestea, aveau un punct comun; ascultau toți de aceleași legi; și fiecare dintre ei era atât de slab și atât de mic în raport cu măreția prințului încât, dacă erau comparați cu el, păreau toți egali.

Trebuie să recunoaștem că această stare nouă și specială a omenirii i-a făcut pe oameni să se simtă atrași de adevărurile generale din creștinism și tot această stare poate explica modul ușor și rapid în care el a pătruns atunci în spiritul uman.

Dovada contrarie s-a făcut după căderea Imperiului.

Lumea romană făcându-se atunci, ca să zicem așa, țăndări, fiecare națiune a revenit la identitatea ei de la început. Curând, în interiorul acestor națiuni, rangurile au început să se multiplice la infinit; rasele s-au delimitat, castele au împărțit fiecare națiune în mai multe popoare [inamice]. În vâltoarea acestui efort comun care părea să incite societățile omenești să se subdivizeze în tot atâtea fragmente pe cât era posibil de închipuit, creștinismul nu a pierdut din vedere principalele idei generale pe care le pusese în evidență. Cu toate acestea, el a părut că adoptă, în măsura în care putea, tendințele noi apărute din fracționarea speciei umane. Oamenii au continuat să nu adore decât un singur Dumnezeu, creator și păstrător al tuturor lucrurilor; dar fiecare popor, fiecare oraș și, ca să spun așa, fiecare om a crezut că poate obține un privilegiu special și că își poate crea protectori speciali pe lângă domnul și stăpânul său. Cum nu puteau să divizeze Divinitatea, s-au mulțumit să-i multiplice și să-i amplifice peste măsură agenții; prinosul adus îngerilor și sfinților a devenit un cult aproape idolatru pentru majoritatea creștinilor și, pentru o clipă, a existat temerea că religia creștină se va întoarce la religiile pe care le învinsese.

Mi se pare evident că pe măsură ce barierele care separau națiunile din sânul omenirii și pe cetățenii din cadrul unui popor tind să dispară, pe atât spiritul uman se îndreaptă, de la sine, spre ideea unei ființe unice și atotputernice ce dăruie, în mod egal și nepărtinitor, fiecărui om, aceleași legi. Este important deci ca, în special în vremurile de democrație, să nu se confunde prinosul adus agenților secundari cu slăvirea care se aduce numai Creatorului.

[Putem deci prevedea de pe acum că orice religie care va stabili în vremuri de democrație puteri intermediare între Dumnezeu și om și care va indica unor oameni anumite comportări se va lovi de ten-

dințele puternice ale inteligenței și ea nu va câștiga autoritate sau o va pierde pe cea pe care o câștigase într-o vreme când starea socială determina noțiuni contrare.]

Un alt adevăr mi se pare foarte limpede: în perioadele de democrație, religiile trebuie să se îngrijească mai puțin de formele exterioare decât în celelalte perioade.

Am arătat, în legătură cu metoda filozofică a americanilor, că nimic nu revoltă mai mult spiritul uman în perioadele de egalitate decât ideea de a se supune formelor. Oamenii care trăiesc în aceste timpuri suportă cu greu imaginile; simbolurile li se par artificii puerile folosite pentru a ascunde sau a împodobi în ochii lor niște adevăruri care ar fi mai firesc să fie cercetate în toată goliciunea lor și la lumina zilei; rămân reci la ceremonii și sunt, în mod firesc, înclinați să nu acorde decât o importanță secundară amănuntelor de cult.

Cei însărcinați cu reglementarea formei exterioare a religiilor în vremurile democratice trebuie să fie foarte atenți cu aceste tendințe naturale ale inteligenței omenești, pentru a nu lupta fără rost împotriva lor.

Cred cu toată fermitatea în necesitatea formelor; știu că ele fixează spiritul uman în contemplarea adevărurilor abstracte și, ajutându-l să le cuprindă mai bine, îl fac să le urmeze cu pasiune. Nu îmi închipui că ar fi posibil ca o religie să se mențină fără un cult exterior; dar, pe de altă parte, cred că, în vremurile în care intrăm, ar fi deosebit de periculos să multiplicăm peste măsură aceste forme; sunt de părere că trebuie mai curând să le restrângem și să nu reținem decât ceea ce este absolut necesar pentru perpetuarea principiului, care este substanța religiilor[1], cultul nefiind decât forma lor. O religie care ar deveni mai tipicară, mai inflexibilă și mai încărcată de mici reguli în vreme ce oamenii devin tot mai egali, s-ar vedea curând redusă la o ceată de habotnici înfocați în mijlocul unei mulțimi necredincioase.

Știu că mi se va obiecta că religiile, având drept obiect adevăruri generale și eterne, nu se pot supune înclinațiilor schimbătoare ale fiecărui secol fără a pierde în ochii oamenilor caracterul lor de certitudine; voi răspunde că trebuie să facem cu mare grijă o deosebire între ideile principale care constituie o credință și care alcătuiesc ceea ce

[1] Există în toate religiile ceremonii inerente substanței însești a credinței și cărora nu trebuie să li se aducă nici o modificare. Aceasta se vede în special în catolicism, unde deseori forma și fondul sunt atât de strâns unite încât alcătuiesc unul și același lucru.

teologii numesc dogme și noțiunile accesorii legate de ele. Religiile sunt obligate să se mențină neclintite în primele, indiferent de spiritul particular al timpului; dar trebuie să se păzească cu străşnicie de a se atașa în același fel de ultimele, în vremurile când totul este în continuă mișcare și când spiritul, obișnuit cu priveliștea lucrurilor omenești în mișcare, regretă cu amărăciune imobilitatea. Nu ni se pare că nemișcarea în lucrurile exterioare și secundare ar avea o șansă de durată decât dacă societatea civilă este ea însăși imobilă; oriunde aiurea, am convingerea că ea reprezintă o primejdie.

Vom vedea că, dintre toate pasiunile cărora egalitatea le dă naștere sau le încurajează, există una pe care ea o face deosebit de vie și pe care o pune, în același timp, în inimile tuturor oamenilor: dragostea de bunăstare. Gustul pentru bunăstare este o caracteristică proeminentă și indelebilă a vremurilor democratice.

Putem crede că o religie care ar începe să distrugă o astfel de pasiune-matrice ar fi în cele din urmă distrusă chiar de această pasiune; dacă ar dori să îi îndepărteze definitiv pe oameni de la contemplarea bunurilor acestei lumi pentru a-i lăsa să se gândească numai la bunurile din lumea de dincolo, putem prevedea că sufletele i-ar scăpa până la urmă din mâini pentru a se pierde, departe de ea, numai în plăcerile materiale și prezente.

Sarcina principală a religiilor este de a purifica, de a reglementa și de a reduce gustul prea fierbinte și prea exclusiv pentru bunăstare resimțit de oameni în perioadele de egalitate; dar nu cred că ele ar avea dreptate dacă ar încerca să-l supună în întregime și să-l distrugă. Nu vor reuși să abată oamenii de la pasiunea pentru bogăție; dar pot, totuși, să-i convingă să nu se îmbogățească decât prin mijloace cinstite.

Aceasta mă duce la o ultimă considerație care, într-un fel, le cuprinde pe toate celelalte. Pe măsură ce oamenii devin mai asemănători și mai egali, este tot mai important ca religiile, continuând să se țină cu grijă la o parte de mișcarea de fiecare zi a treburilor, să nu ofenseze fără rost ideile general admise și interesele permanente ale masei; deoarece opinia generală devine din ce în ce mai mult prima și cea mai invincibilă dintre forțe, nu există în afara ei un sprijin atât de puternic care să permită o rezistență îndelungată la loviturile sale. Acest lucru este tot atât de adevărat pentru un popor democratic supus unui despot cât și pentru o republică. În vremurile de egalitate, regii impun adesea supunerea, dar întotdeauna majoritatea impune opinia; în tot ce nu este contrar credinței trebuie deci să satisfaci majoritatea.

[Am greși dacă nu am atribui decât originii puritane a americanilor forța pe care o are la ei religia; mai sunt și alte cauze. Ceea ce am scris până aici a avut drept scop să-l facă pe cititor să înțeleagă mai bine cauzele principale.] În primul volum, am arătat cum preoții americani se țineau departe de treburile publice. Acesta este exemplul cel mai frapant, dar nu singurul, al reținerii lor. În America, religia alcătuiește o lume aparte în care domnește preotul și din care el are grijă să nu iasă niciodată; el dirijează, în limitele acesteia, inteligența; dincolo de aceste limite, îi lasă pe oameni atât în voia lor, cât și în voia independenței și instabilității proprii naturii și timpului lor. Nu am văzut o țară, cu excepția Statelor Unite, unde creștinismul să fie însoțit de mai puține forme, ritualuri și imagini și să prezinte spiritului uman idei mai clare, mai simple și mai generale. Deși creștinii din Statele Unite se împart într-o mulțime de secte, ei văd religia lor prin aceeași prismă. Acest fapt este valabil atât pentru catolicism, cât și pentru alte credințe. Nu există preoți catolici care să acorde o mai mică importanță respectării regulilor mărunte de către indivizi, metodelor speciale și particulare de a ajunge la mântuire [indulgențe, pelerinaje și moaște] și care să fie mai interesați de spiritul legii și nu de litera ei decât preoții catolici din Statele Unite; nicăieri nu se explică mai clar și nu se respectă mai bine această doctrină a Bisericii care interzice să dai sfinților prinosul care se dă numai Domnului. Și, cu toate acestea, catolicii din America sunt foarte supuși și foarte sinceri.

O altă observație poate fi aplicată clerului de orice confesiune: preoții americani nu încearcă să atragă și să rețină privirea omului spre viața viitoare; ei lasă fără greutate, tuturor, o parte din inimă pentru a se îngriji de prezent, de parcă ar considera bunurile acestei lumi ca fiind obiecte importante deși secundare și, chiar dacă nu participă direct la activitate, se interesează totuși de progresele ei și le aprobă; și fără a înceta să arate credinciosului lumea de dincolo ca fiind marea temă a temerilor și speranțelor lui, nu-i interzic să caute în mod cinstit bunăstarea în lumea aceasta. Departe de a arăta cum aceste două lucruri sunt separate și contrarii, ei se străduie mai degrabă să găsească punctul unde ele se învecinează și se unesc.

Toți preoții americani știu că majoritatea exercită o dominație intelectuală și o respectă. Niciodată nu duc împotriva ei decât bătălii necesare. Nu se amestecă în certurile dintre partide, dar adoptă fără greutate opiniile generale ale țării și timpului lor și se lasă antrenați, fără să opună rezistență, de curentul de sentimente și idei care duce cu el tot ce i se află în preajmă. Se străduie să-i îndrepte pe contem-

poranii lor dar niciodată nu se despart de ei. Opinia publică nu le este deci niciodată împotrivă; mai curând ea îi susţine şi îi apără iar credinţa lor se impune atât prin forţa ei proprie, cât şi prin forţa prin care preoţii o iau de la majoritate.

Şi astfel, respectând toate tendinţele democratice care nu îi sunt potrivnice şi ajutându-se de multe dintre ele, religia reuşeşte să lupte cu succes împotriva spiritului de independenţă individuală care, pentru ea, este cel mai primejdios dintre toate.

Capitolul VI

DESPRE PROGRESUL CATOLICISMULUI ÎN STATELE UNITE

America este țara cea mai democratică din lume și, în același timp, țara în care, potrivit unor mărturii demne de încredere, religia catolică face cele mai multe progrese. La o primă vedere, acest fapt surprinde.

Trebuie să separăm două lucruri: egalitatea îi predispune pe oameni să dorească să judece singuri; pe de altă parte însă, ea le dă gustul și conștiința unei puteri sociale unice, simple și egale pentru toți. Oamenii care trăiesc în vremurile democratice au deci o puternică tendință de a se sustrage oricărei autorități religioase. Dar, dacă consimt să se supună acestei autorități, ei doresc ca aceasta să fie una și aceeași; puterile religioase care nu ajung toate la același centru [sau, cu alte cuvinte, bisericile naționale] le contrariază în mod firesc inteligența și ei realizează repede că dacă nu există o singură religie, nu există nici mai multe.

Vedem în zilele noastre, mai mult decât în perioadele anterioare, cum catolicii își pierd credința iar protestanții devin catolici. Dacă privim catolicismul din interior, se pare că el pierde teren, dacă îl privim din exterior, el câștigă. E lesne de înțeles.

Oamenii din zilele noastre au în mod firesc tot mai puțin tendința să creadă; dar, de îndată ce au o religie, descoperă în adâncul lor un instinct nedeslușit care-i împinge, pe ascuns, spre catolicism. Multe dintre principiile și activitățile Bisericii romane îi miră; dar resimt o admirație secretă pentru felul în care ea conduce, iar marea ei unitate îi atrage.

Dacă religia catolică ar reuși, în cele din urmă, să scape de urile politice cărora le-a dat naștere, am toate motivele să cred că tocmai acest spirit al vremii, aparent nefavorabil, îi va deveni prielnic și că ea va începe brusc să facă importante cuceriri.

Una din slăbiciunile cele mai curente ale inteligenței umane este aceea de a voi să pună de acord principii contrare și de a cumpăra

pacea cu prețul logicii. Au existat și vor exista întotdeauna oameni care, după ce au supus unele dintre credințele lor religioase unei autorități, doresc să-i sustragă multe altele, și-și vor lăsa spiritul să plutească la întâmplare între supunere și libertate. Dar am toate motivele să cred că, în vremurile democratice, numărul acestora va scădea mai mult decât în alte perioade și că urmașii noștri vor tinde din ce în ce mai mult să nu se mai împartă decât în două, unii ieșind complet din creștinism, ceilalți intrând în sânul Bisericii romane.

Capitolul VII

CE ANUME FACE CA SPIRITUL POPOARELOR DEMOCRATICE SĂ TINDĂ SPRE PANTEISM

Voi arăta mai încolo cum tendința predominantă a popoarelor democratice pentru ideile extrem de generale se regăsește și în politică; dar, doresc de pe acum să arăt consecința ei principală în filozofie.

Nu putem nega faptul că panteismul nu a făcut în zilele noastre mari progrese. Scrierile dintr-o parte a Europei îi poartă cu evidență pecetea. Germanii l-au introdus în filozofie iar francezii în literatură. Cea mai mare parte a lucrărilor de ficțiune care se publică în Franța cuprind idei sau câteva descrieri luate din doctrinele panteiste ori vădesc la autorii lor o atracție pentru aceste doctrine. Nu mi se pare că acest lucru ar putea veni dintr-o întâmplare ci că el ține de o cauză profundă.

Pe măsură ce fiecare om, luat ca individ, devine tot mai asemănător cu ceilalți, mai slab și mai neînsemnat, în condițiile în care egalitatea se configurează din ce în ce mai mult, ne obișnuim să nu îi mai vedem pe cetățeni și să vedem doar poporul; uităm indivizii și nu ne gândim decât la specie.

În aceste vremuri, spiritului uman îi place să cuprindă dintr-o dată [și să înglobeze într-o singură concepție] o mulțime de subiecte diferite; el caută necontenit să poată lega de o singură cauză o mulțime de consecințe.

Ideea de unitate îl obsedează, o caută pretutindeni și, când crede că a găsit-o, se tolănește bucuros în poala ei și se odihnește. A descoperit că în lume nu există decât o singură creație și un singur creator; dar această primă diviziune a lucrurilor încă îl supără și încearcă atunci să-și amplifice gândirea înglobându-l pe Dumnezeu și universul într-un singur tot. Dacă găsesc un sistem filozofic conform căruia lucrurile materiale și imateriale, vizibile și invizibile pe care le cuprinde lumea, să fie considerate a fi numai părți diferite ale unei ființe uriașe ce este singura veșnică, în mijlocul unei schimbări continue și al unor transformări necontenite a tuturor părților ei componente, nu-mi va fi greu să trag concluzia că acest sistem, deși distruge

individualitatea umană sau tocmai pentru că o distruge, va avea o fascinație misterioasă pentru oamenii care trăiesc într-o democrație; toate deprinderile lor intelectuale îi sensibilizează pentru a-l putea imagina și îi face apți pentru a-l adopta. El le atrage în mod firesc imaginația și o delimitează; le alimentează orgoliul spiritului și-i încurajează lenea.

Dintre toate sistemele cu ajutorul cărora încearcă filozofia să explice universul, panteismul mi se pare a fi cel mai potrivit pentru a seduce spiritul uman în vremurile democratice; împotriva lui trebuie să se unească și să lupte toți cei pe care îi pasionează adevărata măreție a omului.

Capitolul VIII

CUM EGALITATEA SUGEREAZĂ AMERICANILOR IDEEA DE PERFECTIBILITATE NEMĂRGINITĂ A OMULUI

Egalitatea sugerează spiritului uman mai multe idei pe care nu le-ar fi avut fără ea și îi modifică aproape toate ideile pe care le avea deja. Iau ca exemplu ideea de perfectibilitate umană deoarece este una din ideile principale pe care le poate concepe inteligența și este prin ea însăși o mare teorie filozofică ale cărei consecințe se văd în practică în fiecare zi.

Deși omul este asemenea animalelor în multe privințe, el are o caracteristică ce îi aparține numai lui: se perfecționează, în vreme ce animalele nu o pot face. Specia umană a reușit să descopere încă de la origine această diferență. Ideea de perfectibilitate este deci tot atât de veche ca și lumea; nu egalitatea a făcut-o să apară, dar ea i-a dat o trăsătură nouă.

Când cetățenii sunt clasificați după rang, profesie, naștere și când toți sunt nevoiți să urmeze calea pe care i-a așezat hazardul, fiecare crede că vede în fața lui ultimele limite ale puterii umane și nimeni nu mai încearcă să lupte împotriva unui destin inevitabil. Nu pentru că popoarele aristocratice nu i-ar recunoaște omului în mod categoric facultatea de a se perfecționa. Ele nu o consideră nemărginită; concep ameliorarea dar nu și schimbarea; își imaginează că societățile viitoare vor avea o situație mai bună dar nu o alta, nouă; și admițând totuși că omenirea a făcut progrese mari și că încă mai poate să facă, o închid de la bun început în anumite limite de nedepășit.

Aceste națiuni nu cred deci că au ajuns la binele suprem și la adevărul absolut (ce om sau ce popor a fost atât de nesăbuit pentru a-și închipui vreodată acest lucru?), dar le place să creadă că aproape au atins gradul de măreție și de cunoaștere pe care îl implică natura noastră imperfectă; și cum, în jurul lor, nu se mișcă nimic, își închipuie ușor că totul e la locul lui. Atunci pretinde legiuitorul că promulgă legi eterne, popoarele și regii că ridică numai monumente durabile iar generația actuală că-și ia sarcina de a scuti generația viitoare de grija de a-și dirija destinele.

Pe măsură ce dispar castele, clasele se apropie, oamenii se amestecă tumultuos, obiceiurile, tradițiile și legile se schimbă, fapte noi sunt scoase la iveală, adevăruri noi sunt puse în evidență, idei vechi pier iar altele noi le iau locul, pe atât imaginea unei perfecțiuni ideale și mereu fugare se înfățișează spiritului uman.

Sub ochii fiecăruia se petrec atunci, în fiecare clipă, schimbări continue. Multe înrăutățesc poziția omului și el înțelege prea bine că un popor, sau un individ, oricât de luminat ar fi el, nu este desăvârșit. Altele îi îmbunătățesc soarta și el trage concluzia că omul, în general, este dotat cu facultatea infinită de a se perfecționa. Nenorocirile îl fac să vadă că nimeni nu poate avea iluzia de a fi descoperit binele absolut; succesele îl determină să-l urmărească neîncetat și cu înflăcărare. Astfel, căutând mereu, căzând, ridicându-se, adesea dezamăgit, niciodată descurajat, el tinde fără încetare spre această măreție nesfârșită pe care o întrezărește confuz la capătul lungului drum pe care omenirea îl mai are încă de parcurs.

[Când condițiile sunt egale, fiecare găsește că este atât de mic în raport cu mulțimea încât nu-și închipuie nimic ce ar putea echivala eforturile acesteia. Sentimentul propriei sale slăbiciuni îl face să exagereze în fiecare zi forța speciei umane.]

Nu putem imagina câte fapte decurg în mod firesc din această teorie filozofică, după care omul este perfectibil la infinit și influența extraordinară exercitată de ea chiar asupra acelora care, preocupați numai de acțiune și nu de gândire, par a-și pune de acord cu ea acțiunile, fără să o cunoască.

Întâlnesc un marinar american și îl întreb de ce vapoarele din țara sa sunt astfel construite încât să dureze puțin și îmi răspunde fără să șovăie că arta navigației face în fiecare zi progrese atât de rapide încât cel mai bun vas ar deveni curând aproape nefolositor dacă și-ar prelungi existența dincolo de câțiva ani.

În aceste cuvinte pronunțate întâmplător de un om incult și legate de un fapt circumscris, întrevăd ideea generală și sistematică conform căreia un popor mare conduce toate treburile.

Națiunile aristocratice au de la natură tendința să restrângă prea mult limitele perfectibilității umane iar națiunile democratice le extind uneori peste măsură.

Capitolul IX

CUM DOVEDEȘTE EXEMPLUL AMERICANILOR CĂ UN POPOR DEMOCRATIC POATE AVEA APTITUDINI ȘI GUST PENTRU ȘTIINȚE, LITERATURĂ ȘI ARTE

Trebuie să recunoaștem că, dintre popoarele civilizate din zilele noastre, puține sunt acelea unde științele înalte să fi făcut mai puține progrese decât în Statele Unite și care să fi dat mai puțini mari artiști, poeți iluștri și scriitori celebri.

Mai mulți europeni, șocați de acest spectacol, l-au considerat ca fiind un rezultat firesc și inevitabil al egalității și au crezut că, dacă vreodată starea socială și instituțiile democratice ar triumfa pe tot pământul, spiritul uman ar vedea cum luminile care-l călăuzesc se sting încetul cu încetul iar oamenii ar recădea în întuneric.

După părerea mea, cei care raționează astfel confundă mai multe idei pe care este important să le descompunem și să le examinăm pe rând. Ei amestecă fără să vrea ceea ce este democratic cu ceea ce nu este decât american.

Religia în care credeau primii emigranți și pe care au lăsat-o moștenire urmașilor lor, simplă ca ritual, austeră și aproape inumană ca principii, adversară a semnelor exterioare și a ceremonialurilor pompoase, este firește puțin favorabilă artelor frumoase și nu permite decât cu greu desfătările literare.

Americanii sunt un popor foarte vechi și foarte luminat, care au dat peste o țară nouă și imensă în care se pot întinde după plac și pe care o fac să prospere fără greutate. Acest lucru este fără pereche în lume. În America, fiecare găsește deci posibilități necunoscute aiurea pentru a se îmbogăți sau pentru a-și spori averea. Setea de câștig este întotdeauna în alertă și spiritul uman, distras în fiecare clipă de la plăcerile imaginației și lucrările inteligenței, nu este atras acolo decât de goana după bogăție. Ca în toate țările, vedem și în Statele Unite clase industriale și negustorești; dar, ceea ce nu s-a mai întâlnit până acum, toți oamenii se ocupă concomitent de industrie și de negoț.

Cu toate acestea, sunt convins că, dacă americanii ar fi singuri în univers, cu libertatea și cunoștințele căpătate de la înaintașii lor și

cu pasiunile care îi caracterizează, ar fi descoperit curând că nu poți progresa multă vreme în practica științelor fără a cultiva teoria; că toate artele se perfecționează reciproc; și ar fi recunoscut repede că, oricât de absorbiți ar fi de urmărirea obiectului principal al dorințelor lor, trebuie din când în când să-l mai abandoneze pentru a ajunge mai bine la el.

Gustul pentru plăcerile spiritului este de altfel atât de firesc pentru sufletul omului cultivat încât, la națiunile civilizate care sunt cel mai puțin dispuse a se lăsa în voia acestor plăceri, întâlnești întotdeauna un anumit număr de cetățeni care îl au. Odată resimțită această nevoie intelectuală, ea va fi curând satisfăcută.

Dar, în vreme ce americanii erau în mod firesc înclinați să nu ceară științei decât aplicațiile ei speciale iar artelor doar mijloacele de a face viața comodă, docta și literara Europă se străduia să urce la sursele generale ale adevărului, perfecționând în același timp tot ce putea servi plăcerilor, ca și tot ce trebuia să slujească nevoilor omului.

În fruntea națiunilor luminate din lumea veche, locuitorii Statelor Unite distingeau în special una de care îi ținea strâns uniți o origine comună și niște obiceiuri asemănătoare. La acest popor, ei găseau savanți celebri, artiști iscusiți, mari scriitori, de la care puteau să culeagă comorile inteligenței fără a fi nevoiți să muncească pentru a le aduna.

Nu pot fi de acord cu separarea Americii de Europa, în pofida Oceanului care le desparte. Consider poporul din Statele Unite ca fiind un crâmpei din poporul englez, care are sarcina de a exploata pădurile din Lumea Nouă în vreme ce restul națiunii, cu mai mult timp liber și mai puțin preocupat de grijile materiale ale vieții, poate să se dedice gândirii și să dezvolte spiritul omenesc în toate direcțiile.

Situația americanilor este așadar cu totul excepțională și avem toate motivele să credem că nici un popor democratic nu va ajunge la ea. Originea lor perfect puritană, obiceiurile lor exclusiv comerciale, însăși țara în care locuiesc și care pare că le abate inteligența de la studiul științelor, literelor și artelor; apropierea de Europa care le permite să nu le studieze, și să nu cadă în barbarie; mii de cauze particulare, dintre care nu am adus la cunoștință decât pe cele principale, au făcut ca spiritul american să se concentreze într-un mod special pe lucrurile pur materiale. Pasiunile, nevoile, educația, împrejurările, totul pare, într-adevăr, să contribuie la a-l îndrepta pe locuitorul Statelor Unite spre pământ. Singură religia îl mai face, din când în când, să ridice niște priviri grăbite și distrate spre cer.

Să încetăm deci de a mai vedea sub chipul poporului american toate națiunile democratice și să încercăm să le vedem în fine cu propriile lor trăsături.

Ne putem imagina un popor care să nu aibă nici castă, nici ierarhie, nici clasă; unde legea, nerecunoscând privilegiile, ar împărți în mod egal moștenirile și care ar fi lipsit, totodată, de cunoaștere și libertate. Nu este o ipoteză absurdă: un despot are interes, poate, să îi facă pe supuși egali dar să-i lase ignoranți pentru a-i putea ține mai ușor în sclavie.

Nu numai că un popor democratic de acest tip nu va avea niciodată vreo aptitudine sau gust pentru științe, literatură și arte, dar avem toate motivele să credem că nu i se va întâmpla niciodată să le manifeste.

Legea succesorală își va lua chiar îndatorirea de a distruge averile cu fiecare generație și nimeni nu va mai face alte averi. Săracului, lipsit de cunoaștere și libertate, nici nu i-ar trece prin minte să se ridice până la bogăție, iar bogatul se va lăsa sărăcit fără a ști să se apere. Între acești doi cetățeni se va stabili curând o totală și excesivă egalitate. Nimeni nu va mai avea atunci vremea nici gustul pentru a se dedica lucrărilor și plăcerilor inteligenței. În schimb, toți ar fi încremeniți într-aceeași ignoranță și într-o egală sclavie.

Când îmi închipui o societate democratică de felul acesta, am imediat senzația că mă aflu într-un loc oribil, întunecos și ascuns, unde luminile aduse de afară pălesc repede și se sting. Mi se pare că mă apasă deodată o greutate și că mă târăsc prin întunericul care mă înconjoară ca să găsesc ieșirea ce mă va duce la aer și la lumina zilei. Dar toate acestea nu se pot spune despre niște oameni deja luminați care rămân liberi după ce au distrus drepturile speciale și ereditare care dădeau pe veșnicie bunurile în mâinile unor indivizi sau ale anumitor grupuri.

Când oamenii care trăiesc într-o societate democratică sunt luminați, ei descoperă fără greutate că nimic nu-i limitează sau îi oprește sau îi obligă de a se mulțumi cu bogăția actuală.

Toți au deci ideea de a o spori și, dacă sunt liberi, încearcă s-o facă; dar nu toți reușesc în același fel. E adevărat, legislația nu mai acordă privilegii, dar natura le oferă. Inegalitatea din natură fiind foarte mare, averile devin inegale din moment ce fiecare își folosește toate facultățile pentru a se îmbogăți.

Legea succesorală se mai opune întemeierii unor familii bogate dar nu mai împiedică existența bogaților. Ea îi duce neîncetat pe ce-

tățeni la un nivel comun de la care aceștia fug fără încetare; devin mai inegali în bunuri pe măsură ce cunoștințele lor sunt mai ample și libertatea mai mare.

În zilele noastre a apărut o sectă, celebră prin ingeniozitatea și extravaganțele sale, care voia să concentreze toate bunurile în mâinile unei puteri centrale ce urma apoi să le distribuie tuturor indivizilor, după meritele lor. În felul acesta, am fi scăpat de totala și veșnica egalitate care pare că amenință societățile democratice.

Mai există și o altă soluție, mai simplă și mai puțin periculoasă, aceea de a nu acorda nimănui nici un privilegiu, de a da tuturor cunoștințe egale și o libertate egală și de a lăsa fiecăruia grija de a-și marca locul. Inegalitatea naturală nu va întârzia să apară și bogăția va trece singură de partea celor mai isteți.

Societățile democratice [luminate] și libere vor avea întotdeauna în mijlocul lor o mulțime de oameni avuți sau cu bunăstare. Acești bogați nu vor fi tot atât de strâns legați între ei ca membrii vechii clase aristocratice; vor avea înclinații diferite și nu vor avea aproape niciodată timp liber, atât de garantat și atât de deplin cum l-au avut ceilalți; dar vor fi infinit mai numeroși decât cei care alcătuiau clasa aristocratică. Oamenii aceștia nu vor mai fi strâns legați de preocupările vieții materiale și vor putea, deși în măsuri diferite, să se dedea lucrărilor și plăcerilor inteligenței; deci, se vor dedica acestora; căci, dacă este adevărat că spiritul uman se îndreaptă, pe de o parte, spre ceea ce este limitat, material și folositor, pe de altă parte, el se ridică în mod firesc spre infinit, imaterial și frumos. Nevoile fizice îl leagă de pământ dar, de îndată ce nu-l mai reține, el se ridică singur.

Nu numai că numărul celor care pot fi interesați de lucrările spiritului va fi mai mare dar și gustul plăcerilor intelectuale va coborî, din aproape în aproape, până la nivelul acelora care par, în societățile aristocratice, a nu avea nici timpul, nici capacitatea de a se bucura de lucrările spiritului.

Când nu mai există bogății ereditare, privilegii de clasă și prerogative de naștere și când fiecare nu-și mai ia forța decât din sine însuși, devine evident că principala diferență dintre averile oamenilor o constituie inteligența. Tot ceea ce slujește la întărirea, extinderea, îmbogățirea inteligenței capătă imediat un preț ridicat.

Utilitatea cunoașterii se manifestă cu o limpezime deosebită în ochii mulțimii. Cei care nu-i gustă farmecul îi apreciază efectele și fac câteva eforturi pentru a ajunge la ea.

În vremurile democratice, luminate și libere, oamenii nu au nimic care să-i separe și nici care să-i rețină la locul lor; ei se ridică și coboară cu o rapiditate nemaiîntâlnită. Toate clasele se văd neîncetat, pentru că sunt foarte apropiate. Ele comunică între ele și se amestecă în fiecare zi, se imită și se invidiază; acest fapt sugerează poporului o grămadă de idei, noțiuni, dorințe pe care nu le-ar fi avut dacă rangurile erau fixe și societatea imobilă. În aceste națiuni, servitorul nu se consideră niciodată complet străin de plăcerile și lucrările stăpânului, săracul de cele ale bogatului; omul de la țară se străduie să semene cu cel de la oraș, iar provincia cu metropola.

Așadar, nimeni nu se mai lasă coborât cu ușurință numai la nivelul grijilor materiale ale vieții, și ultimul meșteșugar aruncă, din când în când, câte o privire furișă și avidă spre lumea superioară a inteligenței. Oamenii nu mai citesc cu același spirit și în același fel ca popoarele aristocratice; dar cercul cititorilor se lărgește necontenit și va sfârși prin a-i cuprinde pe toți cetățenii.

Din momentul în care mulțimea începe să se intereseze de lucrările spiritului, se descoperă că un important mijloc de a cuceri gloria, puterea sau bogăția este de a excela într-una din aceste lucrări. Ambiția neliniștită căreia democrația i-a dat naștere se îndreaptă imediat și în direcția aceasta așa cum s-a îndreptat și spre celelalte. Numărul acelora care cultivă științele, literele și artele devine imens. O activitate extraordinară se desfășoară în lumea inteligenței; fiecare caută să-și facă acolo un drum și să atragă asupra lui ochiul publicului. Se petrece ceva analog cu ceea ce se întâmplă în societatea politică din Statele Unite; lucrările sunt adesea imperfecte, dar sunt numeroase; și deși rezultatul efortului individual este de obicei foarte mic, rezultatul general este întotdeauna foarte mare.

Deci, nu e bine să spunem că oamenii care trăiesc în vremurile democratice sunt în mod firesc indiferenți față de științe, litere și arte; trebuie să recunoaștem numai că ei le cultivă în felul lor și că aduc astfel calitățile și defectele care le sunt proprii.

Capitolul X

DE CE AMERICANII SE INTERESEAZĂ MAI MULT DE PARTEA PRACTICĂ A ȘTIINȚELOR DECÂT DE TEORIE

Dacă starea socială și instituțiile democratice nu opresc avântul spiritului uman, este însă incontestabil că ele îl dirijează într-o anumită direcție și nu în alta. Eforturile lor, astfel limitate, sunt încă foarte mari; dar sper că mă veți înțelege dacă mă voi opri o clipă să le cercetez.

Când a fost vorba de metoda filozofică a americanilor, am făcut câteva remarci de care trebuie să ne folosim aici.

Egalitatea dezvoltă în fiecare om dorința de a judeca totul singur; în toate lucrurile, ea îi dă gustul pentru concret și real, disprețul față de tradiție și forme. Aceste tendințe generale pot fi văzute în special în subiectul acestui capitol.

Cei care cultivă științele la popoarele democratice se tem mereu de a nu se pierde în utopii. N-au încredere în sisteme, le place să stea foarte aproape de fapte și să le studieze singuri; cum nu se lasă ușor impresionați de numele nici unuia din semenii lor, nu sunt niciodată dispuși să considere cuvântul maestrului drept sacru; îi vedem însă, dimpotrivă, ocupați fără odihnă să caute partea slabă a doctrinei. Tradițiile științifice n-au aproape nici o autoritate asupra lor; ei nu se opresc multă vreme asupra subtilității unei școli și proferă cu dificultate cuvinte răsunătoare; pe cât pot, pătrund până la părțile principale ale subiectului care îi preocupă și le place să le expună pe înțelesul tuturor. Științele capătă atunci un aspect mai liber și mai sigur, dar mai puțin elevat.

După câte mi se pare mie, spiritul poate împărți știința în trei părți.

Prima conține principiile cele mai teoretice, noțiunile cele mai abstracte, cele a căror aplicație nu este cunoscută sau foarte îndepărtată.

A doua este alcătuită din adevărurile generale care, ținând încă de teoria pură, duc totuși, pe un drum direct și scurt, la practică.

Procedeele de aplicare și mijloacele de execuție se regăsesc în cea de a treia.

Fiecare din aceste diferite părți ale științei poate fi cultivată separat, deși rațiunea și experiența ne demonstrează că nici una dintre

ele nu poate prospera multă vreme când este despărțită total de celelalte două.

În America, partea pur practică a științelor este cultivată într-un mod impresionant iar părții teoretice, imediat necesară aplicării ei, i se acordă o grijă deosebită; din acest punct de vedere, americanii dau dovadă de un spirit mereu pur, liber, original și fecund; dar aproape că nu există nimeni, în Statele Unite, care să studieze partea esențial teoretică și abstractă a cunoașterii umane. Americanii dovedesc aici o tendință excesivă care, cred eu, se va regăsi, deși la un nivel mai mic, la toate popoarele democratice.

Nimic nu este mai necesar pentru cultura științelor înalte, sau a părții elevate a științelor, decât meditația și nimic nu este mai impropriu pentru meditație decât intimitatea unei societăți democratice. Nu întâlnești acolo, ca la popoarele aristocratice, o clasă numeroasă care trăiește în liniște pentru că se simte bine și o alta care nu se mai mișcă pentru că pierde orice nădejde de a fi mai bine. Fiecare se agită: unii vor să ajungă la putere, alții să pună mâna pe bogăție. În mijlocul acestui vârtej universal, al acestei ciocniri repetate de interese contrarii, a acestei înaintări continue a omului spre avere, unde să găsești calmul necesar pentru profundele combinații ale inteligenței? cum să-ți oprești gândul asupra cutărui punct, când în jurul tău totul se mișcă și când tu însuți ești antrenat și zgâlțâit în fiecare zi de curentul impetuos care duce cu el totul?

Trebuie să facem o deosebire între agitația permanentă care domnește în interiorul unei democrații liniștite și deja constituite și mișcările tumultuoase și revoluționare care însoțesc aproape întotdeauna nașterea și dezvoltarea unei societăți democratice.

Când la un popor foarte civilizat are loc o revoluție violentă, ea nu va putea să nu stimuleze brusc sentimentele și ideile.

Acest fapt este mai cu seamă adevărat pentru revoluțiile democratice care, deplasând dintr-o dată toate clasele care alcătuiesc un popor, fac, în același timp, să apară ambiții uriașe în sufletul fiecărui cetățean.

Dacă francezii au făcut pe neașteptate admirabile progrese în științele exacte, chiar în momentul când terminau de distrus rămășițele vechii societăți feudale, trebuie să atribuim această fecunditate bruscă nu democrației ci revoluției unice care-i însoțea evoluția. Ceea ce s-a întâmplat atunci a fost un fapt deosebit; ar fi imprudent să vedem în el semnul unei legi generale.

Marile revoluții nu sunt mai obișnuite la popoarele democratice decât la celelalte; ba chiar am toate motivele să cred că sunt mai pu-

țin obișnuite. Numai că în sânul acestor națiuni domnește o mică mișcare incomodă, un fel de rostogolire necontenită a oamenilor, unii peste alții, care tulbură și distruge spiritul pentru a-l însufleți și a-l ridica.

Nu numai că oamenii care trăiesc în societățile democratice se lasă greu în voia meditației, dar au, în mod natural, puțină stimă pentru ea. Starea socială și instituțiile democratice îi împing pe cei mai mulți la acțiune constantă; or, predispozițiile spiritului care convin acțiunii nu convin întotdeauna gândirii. Omul care acționează este adesea obligat să se mulțumească cu ceva aproximativ, deoarece nu ar ajunge niciodată la capătul proiectului său dacă ar voi să perfecționeze fiecare detaliu. Trebuie să se sprijine fără încetare pe idei pe care n-a avut răgazul să le aprofundeze căci se slujește mai bine de utilitatea ideii decât de justețea ei riguroasă; și, la urma urmelor, el riscă mai puțin utilizând câteva principii false decât pierzându-și vremea pentru a stabili adevărul tuturor principiilor sale. Lumea nu-i condusă prin lungi și savante demonstrații. Vederea rapidă a unui fapt particular, studierea zilnică a pasiunilor schimbătoare ale mulțimii, întâmplarea de moment și istețimea de a o prinde reglementează toate treburile.

În vremurile în care aproape toată lumea acționează, suntem deci înclinați, în general, să apreciem în mod excesiv elanurile rapide și concepțiile superficiale ale inteligenței și, dimpotrivă, să desconsiderăm peste măsură munca sa profundă și lentă.

Această opinie publică influențează judecata oamenilor care cultivă științele; ea îi convinge că pot reuși fără să mediteze sau îi îndepărtează de acele științe care necesită reflecția.

Există mai multe feluri de a studia științele. Remarcăm la mulți un gust egoist, mercantil și întreprinzător pentru descoperirile spiritului pe care nu trebuie să-l confundăm cu pasiunea dezinteresată ce se aprinde în sufletul unui mic număr de oameni; există o dorință de a folosi cunoștințele și o dorință pură de a cunoaște. Nu mă îndoiesc că, din când în când, există câțiva indivizi cu o pasiune fierbinte și nedomolită de adevăr, care se hrănește din ea însăși și se bucură continuu fără a fi vreodată împlinită. Această pasiune fierbinte, mândră și dezinteresată pentru adevăr îi duce pe oameni până la sursele abstracte ale adevărului, pentru a lua de acolo ideile matrice.

Dacă Pascal nu ar fi avut în vedere decât vreun mare profit, sau dacă nu ar fi fost purtat decât numai de dorința de glorie, n-aș putea crede că el ar fi putut aduna, așa cum a făcut-o, toate forțele inteligenței sale pentru a descoperi mai bine secretele cele mai ascunse ale Creatorului. Când văd cum își smulge, într-un fel, sufletul din mijlocul gri-

jilor, pentru ca să-l atașeze total de această cercetare și, rupând prematur legăturile care îi reține sufletul de trup, să moară de bătrânețe înainte de a împlini patruzeci de ani, mi se taie respirația și înțeleg că o cauză neobișnuită a putut produce efecte atât de extraordinare.

Viitorul va dovedi dacă aceste pasiuni, atât de rare și atât de fecunde, apar și se dezvoltă cu tot atâta ușurință în sânul societăților democratice ca în sânul societăților aristocratice. În ceea ce mă privește, trebuie să mărturisesc că îmi este greu să cred.

În societățile aristocratice, clasa care dirijează opinia și conduce treburile, fiind așezată permanent și ereditar deasupra mulțimii, are în mod firesc o idee orgolioasă despre ea însăși și despre om. Născcește fără greutate pentru el plăceri glorioase și fixează dorințelor lui scopuri magnifice. Aristocrația comite adesea acțiuni extrem de tiranice și de inumane dar concepe rar idei josnice și chiar manifestă un anume dispreț trufaș pentru micile plăceri chiar când ea se lasă în voia acestor mici plăceri: astfel, toate sufletele sunt îndreptate spre un nivel foarte înalt. În vremurile aristocratice, oamenii își formează, în general, idei foarte înalte despre demnitatea, forța și măreția omului. Sunt opinii care îi influențează pe cei care cultivă științele, ca și pe toți ceilalți; ele netezesc calea în fața avântului firesc al spiritului spre regiunile înalte ale gândirii și o predispun în mod natural să conceapă dragostea sublimă și aproape divină pentru adevăr.

Savanții din aceste vremuri sunt deci atrași de teorie și li se întâmplă adesea să aibă chiar un dispreț nemăsurat pentru practică. „Arhimede, spune Plutarh, a avut un suflet atât de mare încât n-a binevoit niciodată să lase vreo lucrare scrisă despre felul în care să fie asamblate toate acele mașini de război; și, considerând orice știință de a inventa și a alcătui mașini și în general orice procedeu care ar avea o oarecare utilitate dacă este pus în practică josnic, abject și mercenar, și-a folosit spiritul și studiul ca să scrie numai lucruri în a căror frumusețe și subtilitate să nu fie defel amestecată necesitatea." Iată scopul aristocratic al științelor.

El nu poate fi identic la națiunile democratice.

[La aceste popoare, opiniile clasei care guvernează și moravurile generale ale națiunii nu ridică aproape niciodată spiritul uman la teorie și, dimpotrivă, îl atrag, cu fiecare zi, spre practică.]

Majoritatea oamenilor care alcătuiesc aceste națiuni este extrem de avidă de plăcerile materiale ale prezentului, așa cum este mereu nemulțumită de poziția pe care o ocupă și, liberă întotdeauna de a o părăsi, nu se gândește decât la mijloacele de a-și schimba averea sau

de a o spori. [În mod firesc, oamenii au dorința de a se bucura repede și ușor, dar acest lucru este în special adevărat pentru cei care trăiesc în democrație.

Acest sentiment de care înșiși savanții nu sunt străini, îi face să caute consecințele unui principiu deja cunoscut în loc să găsească un nou principiu; munca lor este, în același timp, mai ușoară și mai bine înțeleasă.

Același sentiment face ca publicul să aprecieze mult mai mult aplicațiile decât adevărurile abstracte.] Pentru niște spirite astfel predispuse, orice metodă nouă care duce la bogăție pe un drum mai scurt, orice mașină care scurtează timpul de muncă, orice instrument care coboară cheltuielile de producție, orice descoperire care înlesnește și sporește plăcerea pare a fi cel mai minunat efort al inteligenței umane. Datorită în special acestui aspect se atașează popoarele democratice de științe, le înțeleg și le cinstesc. În vremurile aristocratice, s-au cerut în special de la științe bucurii ale spiritului; în democrații, ale trupului.

Cu cât o națiune este mai democratică, luminată și liberă, cu atât numărul celor care apreciază și sunt interesați de geniul științific va crește, iar descoperirile imediat aplicabile în industrie vor aduce autorilor lor profituri, glorie și chiar putere; pentru că, în democrație, clasa care lucrează ia parte la treburile publice iar cei care o slujesc așteaptă de la ea ranguri și avere.

Putem concepe fără greutate că, într-o societate organizată în acest fel, spiritul uman este împins pe nesimțite să neglijeze teoria și că trebuie, dimpotrivă, să se simtă împins cu o energie fără pereche spre aplicații sau cel puțin către acea parte a teoriei necesară celor care o aplică.

În zadar îl ridică o predispoziție instinctivă spre cele mai înalte sfere ale inteligenței, interesul îl trage către cele mediocre. Acolo își desfășoară el forța și activitatea-i neliniștită și dă naștere la minuni. Tocmai acești americani, care n-au descoperit o singură lege generală a mecanicii, au introdus în navigație o mașină nouă care schimbă fața lumii.

Sigur, sunt departe de a pretinde că popoarele democratice din zilele noastre sunt sortite să vadă cum se sting luminile superioare ale spiritului uman și nici că ele nu vor vedea aprinzându-se altele noi. La vârsta lumii la care am ajuns și printre atâtea națiuni cultivate pe care le chinuie fără oprire pasiunea industriei, nu se poate ca privirile să nu fie impresionate de legăturile care unesc între ele diferitele părți ale științei; și chiar gustul pentru practică, dacă este luminat, trebuie să îi facă pe oameni să nu neglijeze teoria. Printre atâtea încer-

cări de aplicație, atâtea experiențe repetate zilnic, este aproape imposibil să nu apară adesea niște legi foarte generale; astfel încât marile descoperiri pot fi frecvente, deși marii inventatori sunt rari.

De altfel cred în marea vocație științifică. Dacă democrația nu-i face pe oameni să cultive științele pentru ele însele, ea mărește neîncetat, pe de altă parte, numărul celor care le practică. Nu putem crede că dintr-o mulțime atât de mare să nu apară, din când în când, vreun geniu speculativ, înflăcărat numai de dragostea de adevăr. Putem fi siguri că el se va strădui să pătrundă în miezul celor mai profunde mistere ale naturii, indiferent de spiritul țării și al timpului său. Nu e nevoie să-i ajuți avântul; ajunge să nu-l oprești. Tot ce vreau să spun sunt următoarele: inegalitatea permanentă de condiții îi duce pe oameni să se închidă în cercetarea orgolioasă și sterilă a adevărurilor abstracte; în vreme ce starea socială și instituțiile democratice îi predispun să nu ceară științelor decât aplicații imediate și utile.

Această tendință e naturală și inevitabilă. Suntem curioși să o cunoaștem și este poate necesar să o arătăm.

Dacă cei care sunt chemați în zilele noastre să conducă națiunile ar vedea limpede și în perspectivă aceste tendințe noi cărora nu vom putea curând să ne împotrivim, ar înțelege că oamenii, care trăiesc în vremurile democratice, în cunoaștere și libertate, nu vor întârzia să perfecționeze partea industrială a științelor și că, de aici înainte, întreg efortul puterii sociale trebuie să susțină studiile înalte și să creeze mari pasiuni științifice.

În vremea noastră, trebuie să restrângem spiritul uman la teorie; el se îndreaptă de la sine către practică și, în loc să-l aducem mereu la examinarea amănunțită a efectelor secundare, este bine să-l abatem uneori pentru a-l ridica până la contemplarea cauzelor prime.

Deoarece civilizația romană a murit în urma năvălirilor barbare, suntem poate prea dispuși să credem că civilizația nu poate muri și altfel.

Dacă s-ar stinge vreodată cunoașterea care ne luminează, ea s-ar stinge încetul cu încetul, ca de la sine. Închizându-ne în aplicație, am pierde din vedere principiile și, când vom fi uitat principiile pe de-a întregul, am urma cu greu metodele care decurg din ele; nu am mai putea inventa altele noi și am folosi fără inteligență și fără iscusință procedee savante pe care nu le-am mai înțelege.

Când europenii au debarcat în China, acum trei sute de ani, ei au găsit acolo aproape toate artele ajunse deja la un anume grad de perfecțiune și s-au mirat că, ajunși la acest punct, chinezii nu erau mai avansați. Mai târziu, au descoperit vestigiile unor înalte cunoștințe

care se pierduseră. Națiunea era industrială; majoritatea metodelor științifice se păstraseră în cadrul ei; dar știința ca atare nu mai exista. Aceasta le-a explicat imobilitatea ciudată în care găsiseră spiritul acestui popor. Urmând pașii înaintașilor lor, chinezii uitaseră motivele care îi dirijaseră pe aceștia. Ei mai foloseau încă formula, fără a-i cunoaște sensul; păstrau instrumentul dar nu mai aveau priceperea de a-l modifica și de a-l reproduce. Chinezii nu mai puteau deci să schimbe nimic. Trebuiau să renunțe la a mai ameliora. Erau obligați să continue să-i imite în toate pe înaintașii lor, pentru a nu cădea într-un întuneric de nepătruns dacă s-ar fi abătut o clipă de la drumul pe care aceștia din urmă îl trasaseră. Izvorul cunoașterii era aproape secat; și deși apa mai curgea încă, ea nu mai putea să-și umfle undele sau să-și schimbe cursul.

Cu toate acestea, China dăinuia de secole în liniște; cuceritorii îi adoptaseră moravurile; ordinea domnea. Un soi de bunăstare materială putea fi zărită pretutindeni. Revoluțiile erau rare iar războiul, ca să zicem așa, necunoscut.

Nu trebuie deci să ne liniștim la gândul că barbarii sunt încă departe de noi; deoarece, dacă există popoare care lasă să le fie smulse din mâini cunoștințele, există altele care le calcă singure în picioare.

Capitolul XI

ÎN CE SPIRIT CULTIVĂ AMERICANII ARTELE

Cred că aș irosi timpul, atât al meu cât și al cititorului, dacă aș începe să arăt cum mediocritatea generală a averilor, absența superfluului, dorința generală de bunăstare și eforturile constante ale fiecăruia pentru a-și procura această bunăstare fac să predomine în inima omului gustul pentru util și nu dragostea pentru frumos. Națiunile democratice, la care se întâlnesc toate aceste lucruri, vor cultiva așadar artele care vor face ca viața să fie mai comodă, preferându-le acelora al căror obiect este numai de a o înfrumuseța; de obicei, vor prefera utilul frumosului și vor voi ca frumosul să fie util.

Dar doresc să merg și mai departe și după ce voi fi arătat prima trăsătură, să le desenez și pe celelalte.

Se întâmplă de obicei ca în vremurile de privilegii exercitarea tuturor artelor să devină un privilegiu iar fiecare profesie să fie o lume aparte unde nu îi este dat fiecăruia să intre. Și chiar atunci când activitățile sunt libere, imobilitatea naturală a națiunilor aristocratice face ca toți cei care se ocupă de o aceeași meserie să sfârșească totuși prin a forma o clasă distinctă, alcătuită întotdeauna din aceleași familii, toți membrii cunoscându-se între ei și unde apare curând o opinie publică și un orgoliu de breaslă. Într-o clasă de lucrători de acest tip, fiecare meșteșugar nu are de făcut numai averea sa ci și o reputație de menținut. Nu interesul său constituie o regulă și nici cel al cumpărătorului, ci acela al corporației, iar interesul corporației este ca fiecare meșteșugar să producă capodopere. În vremurile aristocratice, scopul meșteșugului este deci de a face cât mai bine posibil și nu cât mai repede și cât mai ieftin.

Când, dimpotrivă, fiecare profesie este deschisă tuturor, când mulțimea intră și iese din ea fără încetare și când diferiții ei membri devin străini, indiferenți și aproape invizibili unii față de alții, din pricina numărului lor mare, legătura socială este distrusă și fiecare lucrător, redus numai la persoana lui, nu caută decât să câștige cât mai mulți bani cu cât mai puțină osteneală; numai voința consumatorului îi mai

pune o limită. Or, se întâmplă că o revoluție asemănătoare are loc, în același timp, și la acesta din urmă.

În țările unde bogăția, ca și puterea, se află concentrată în mâinile câtorva oameni, de unde nu mai iese, folosirea majorității lucrurilor din această lume aparține unui mic număr de indivizi, mereu aceiași; nevoia, opinia, cumpătarea dorințelor îi înlătură pe toți ceilalți.

Cum această clasă aristocratică rămâne nemișcată la punctul de mărime unde a fost așezată, fără a se extinde și nici restrânge, ea are mereu aceleași nevoi și le resimte în același fel. Oamenii care o alcătuiesc au, firește, din poziția superioară și ereditară pe care o ocupă, gustul pentru ceea ce este bine făcut și foarte durabil.

Aceasta dă o expresie generală ideilor națiunii în materie de meșteșuguri.

Se întâmplă adesea, la aceste popoare, ca însuși țăranul să prefere să se lipsească complet de obiectele pe care le dorește decât să le obțină imperfecte.

În aristocrații, lucrătorii muncesc deci numai pentru un număr limitat de cumpărători, foarte greu de mulțumit. Câștigul pe care îl așteaptă depinde în special de perfecțiunea muncii lor.

Lucrurile nu mai stau la fel când, după ce toate privilegiile au fost înlăturate, clasele se amestecă iar oamenii coboară și se ridică neîncetat pe scara socială.

Întâlnim întotdeauna la un popor democratic o grămadă de cetățeni al căror patrimoniu se divizează și se micșorează. În timpuri mai bune, au căpătat anumite nevoi care le rămân și după ce posibilitatea de a le satisface nu mai există, iar ei caută neliniștiți să vadă dacă nu cumva există câteva mijloace mai ocolite pentru a și le împlini.

Pe de altă parte, vedem întotdeauna în democrații un număr de oameni a căror avere crește dar ale căror dorințe cresc și mai repede decât averea, și care mănâncă din ochi bunurile pe care aceasta le promite cu mult înainte de a le oferi. Ei caută prin toate mijloacele să-și croiască drumuri mai scurte spre plăcerile ce-i înconjoară. Din combinația acestor două cauze, tragem concluzia că în democrații întâlnim întotdeauna o mulțime de cetățeni ale căror nevoi sunt deasupra resurselor și care ar consimți cu ușurință să și le satisfacă pe jumătate decât să renunțe complet la obiectul poftei lor.

Lucrătorul înțelege ușor aceste pasiuni deoarece le are și el; în aristocrații, el încearcă să-și vândă foarte scump produsele numai unora; înțelege acum că un mijloc mai expeditiv de îmbogățire ar fi să vândă ieftin tuturor.

[Acest lucru îi îndreaptă spiritul spre o altă direcție. Nu mai caută să facă cât mai bine posibil, ci la prețul cel mai scăzut.]

Or, nu există decât două feluri pentru a ajunge să scazi prețul unei mărfi.

Primul este de a găsi mijloacele cele mai bune, cele mai rapide și cele mai perfecționate pentru a produce marfa. Al doilea, de a fabrica o cantitate cât mai mare de obiecte aproximativ asemănătoare, dar de o valoare mai mică. La popoarele democratice, toate facultățile intelectuale ale lucrătorului sunt îndreptate către aceste două puncte.

El se străduie să inventeze procedee care să-i permită să lucreze nu numai mai bine dar și mai repede și cu o cheltuială mai mică și, în caz de nereușită, să micșoreze calitățile intrinseci ale obiectului pe care îl produce fără a-l face însă cu totul impropriu utilizării căreia îi este destinat. Când numai bogații aveau ceasuri, erau toate aproape fără cusur. Acum, nu se mai fac decât ceasuri mediocre, dar toată lumea are unul. Așadar, democrația nu tinde numai să îndrepte spiritul uman către lucrurile utile, ci îi face și pe meșteșugari să facă repede multe lucruri imperfecte iar pe consumator să se mulțumească cu aceste lucruri.

Nu înseamnă că în democrație meșteșugul nu ar fi capabil, la nevoie, să facă minuni. Fapt ce se dezvăluie uneori când apar cumpărători gata să plătească timpul și osteneala. În această luptă dintre toate competențele, în mijlocul acestei concurențe uriașe și al acestor încercări fără număr, se formează lucrători excelenți care ajung până la ultimele limite ale profesiunii lor; dar ei au rareori ocazia să arate ce știu să facă: își cruță cu grijă eforturile; se păstrează într-o mediocritate savantă care se judecă singură și care, putând merge dincolo de scopul propus, nu țintește decât la scopul la care ajunge. Dimpotrivă, în aristocrație, lucrătorii fac întotdeauna ceea ce știu să facă iar când se opresc, înseamnă că au ajuns la capătul măiestriei lor.

Când ajung în vreo țară și văd profesiunile dând câteva produse admirabile, acest lucru nu-mi spune nimic despre starea socială și alcătuirea politică a țării. Dar dacă văd că produsele meșteșugurilor sunt în general imperfecte, în mare număr și la prețuri mici, pot să fiu sigur că, la poporul unde se întâlnește acest lucru, privilegiile slăbesc, clasele încep să se amestece și vor fuziona curând.

Meșteșugarii care trăiesc în vremurile democratice nu caută numai să pună la dispoziția tuturor cetățenilor produsele lor folositoare, dar ei se străduiesc și să dea produselor lor calități excepționale pe care acestea nu le au.

În contopirea tuturor claselor, fiecare speră să pară ceea ce nu este, făcând mari eforturi pentru a reuși. Democrația nu dă naștere acestui sentiment care este firesc pentru sufletul omului; dar ea îl aplică lucrurilor materiale; ipocrizia virtuții există dintotdeauna; cea a luxului aparține în special vremurilor democratice.

Pentru a satisface aceste noi trebuințe ale vanității umane, nu există impostură la care profesiunile să nu recurgă; activitățile merg uneori atât de departe în direcția aceasta încât ajung să-și facă singure rău. Am reușit deja să imităm atât de bine diamantul, încât e ușor să te înșeli. Când vom inventa arta de a fabrica diamante false, le vom abandona probabil și pe unele, și pe celelalte și ele se vor întoarce la starea lor de pietricele.

Acest lucru mă face să vorbesc despre acele arte numite prin excelență arte frumoase.

Nu pot crede că rezultatul logic al stării sociale și al instituțiilor democratice ar fi o scădere a numărului acelora care cultivă artele frumoase; dar aceste lucruri influențează puternic asupra modului în care sunt cultivate. Majoritatea celor care deprinseseră gustul pentru artele frumoase devenind săraci, iar pe de altă parte, mulți dintre cei care nu sunt încă bogați începând să capete, prin imitație, gustul pentru artele frumoase, numărul consumatorilor sporește în general iar consumatorii foarte bogați și foarte rafinați devin mai rari. Se petrece atunci în artele frumoase ceva analog cu ceea ce am arătat când am vorbit de artele utile. Autorii își multiplică operele și diminuează calitatea fiecăreia dintre ele.

Neputând să țintească la măreție, ei caută ceea ce este elegant și aspectuos; se tinde mai puțin la realitate cât la aparență.

În aristocrații se fac câteva mari tablouri iar în democrații o grămadă de picturi mici. În primele, se ridică statui de bronz, în celelalte se toarnă statui din ghips.

Când am sosit pentru prima dată la New York, prin acea parte a Oceanului denumită Coasta de Est, am fost surprins să zăresc, de-a lungul coastei și la o oarecare distanță de oraș, niște palate mici din marmoră albă, multe dintre ele având o arhitectură antică; a doua zi, ducându-mă să-l examinez mai îndeaproape pe cel care îmi atrăsese cu deosebire privirile, am descoperit că zidurile erau din cărămizi văruite iar coloanele din lemn vopsit. Așa erau toate monumentele pe care le admirasem în ajun.

Starea socială și instituțiile democratice mai dau, tuturor artelor de imitație, anumite tendințe speciale, ușor de semnalat. Ele le înde-

părtează adesea de la expunerea sufletului pentru a le face să zugrăvească numai trupul; și pun în locul reprezentării de sentimente și idei pe cea a mișcărilor și a senzațiilor; în fine, în locul idealului, pun realul.

Nu-mi vine să cred că Rafael a făcut un studiu atât de aprofundat al celor mai mărunte resorturi ale trupului omenesc, cum au făcut desenatorii din zilele noastre. El nu acorda aceeași importanță ca și ei exactității riguroase a acestor resorturi, căci aspira să depășească natura; voia să facă din om ceva care să fie superior omului și se străduia să înfrumusețeze chiar frumusețea.

Dimpotrivă, David și elevii săi erau tot atât de buni anatomiști pe cât erau de buni ca pictori. Reprezentau minunat toate modelele pe care le aveau sub ochi, dar rar se întâmpla să imagineze ceva dincolo de ele; urmau natura cu exactitate în vreme ce Rafael căuta ceva mai bun decât ea. Ei ne-au lăsat o pictură exactă a omului, Rafael ne-a făcut însă să întrezărim în operele lui Divinitatea.

Putem aplica și alegerii subiectului ceea ce am spus despre modul de a-l trata.

Pictorii din Renaștere căutau de obicei deasupra lor, sau departe, în timp, marile subiecte care să deschidă drumuri uriașe imaginației lor. Pictorii noștri își folosesc adesea talentul pentru a reproduce cu exactitate detaliile vieții particulare pe care o au necontenit sub ochi și copiază pretutindeni mici obiecte care au prea multe originale în natură.

Capitolul XII

DE CE RIDICĂ AMERICANII ÎN ACELAȘI TIMP MONUMENTE ATÂT DE MICI ȘI MONUMENTE ATÂT DE MARI

Am spus mai sus că, în vremurile democratice, monumentele de artă aveau tendința să devină mai numeroase și mai puțin mari. Mă grăbesc să arăt chiar eu excepția de la această regulă.

La popoarele democratice, indivizii sunt foarte slabi; dar statul, care îi reprezintă pe toți și îi ține pe toți în mâinile sale, este foarte puternic. Nicăieri nu par cetățenii mai mici decât într-o națiune democratică. Nicăieri nu pare națiunea mai mare și spiritul nu-și face mai ușor despre ea o reprezentare atât de vastă. În societățile democratice, imaginația oamenilor se restrânge când se gândesc la ei înșiși dar se întinde la infinit când se gândesc la stat. De aici urmează că aceiași oameni care trăiesc modest în locuințe strâmte țintesc adesea la gigantesc de îndată ce e vorba de monumente publice.

Americanii au împrejmuit un loc uriaș pe care voiau să-și înalțe capitala și care, și astăzi, nu este mai populat decât comuna Pontoise dar care, după ei, va cuprinde într-o zi un milion de locuitori; au dezrădăcinat de pe acum copacii pe o rază de zece leghe de teamă că aceștia ar putea să-i incomodeze într-o bună zi pe viitorii cetățeni ai acestei metropole imaginare. Au ridicat, în centrul orașului, o clădire minunată pentru a sluji drept sediu Congresului și i-au dat numele pompos de Capitoliu.

În fiecare zi, fiecare stat federal concepe și execută lucrări prodigioase care ar ului geniul marilor națiuni europene.

Așadar, democrația nu-i determină pe oameni să facă numai o mulțime de lucrări mărunte; ea îi face și să ridice câteva monumente foarte mari. Dar între aceste două extreme nu există nimic. Câteva rămășițe împrăștiate ale unor edificii foarte mari nu spun nimic despre starea socială și instituțiile poporului care le-a ridicat.

Mai adaug, deși nu are legătură cu subiectul meu, că acestea nu ne fac să cunoaștem mai bine măreția unui astfel de popor, cunoștințele și prosperitatea sa reală.

Ori de câte ori o putere va fi în stare să concentreze tot poporul pentru o singură lucrare, ea va reuși, cu puțină știință și mult timp, să obțină din eforturi atât de mari ceva uriaș, fără ca de aici să tragi concluzia că poporul este foarte fericit, foarte luminat și chiar foarte puternic. Spaniolii au găsit orașul Mexico plin de temple splendide și de palate uriașe; ceea ce nu l-a împiedicat pe Cortez să cucerească imperiul mexican cu șase sute de pedestrași și șaisprezece cai.

Dacă romanii ar fi cunoscut mai bine legile hidraulicii, nu ar fi construit toate apeductele care înconjoară ruinele cetăților lor și ar fi utilizat mai bine forța și bogăția. Dacă ar fi descoperit mașina cu aburi, poate că nu ar mai fi îmbinat, până la marginile imperiului, acele lungi pietre fățuite pe care le numim căi romane.

Sunt mărturii splendide ale ignoranței lor și, în același timp, ale măreției lor.

Poporul care nu ar lăsa alte urme ale trecerii sale decât câteva țevi de plumb în pământ și câteva șine de fier la suprafață ar putea stăpâni mai bine natura decât romanii.

Capitolul XIII

FIZIONOMIA LITERARĂ A VREMURILOR DEMOCRATICE

Când intri în prăvălia unui librar din Statele Unite și treci în revistă cărțile care îi umplu rafturile ți se pare că numărul de lucrări este foarte mare în vreme ce, dimpotrivă, numărul autorilor cunoscuți ți se pare foarte mic.

Mai întâi, găsești o mulțime de tratate elementare menite să dea primele noțiuni din cunoașterea umană. Majoritatea acestor lucrări au fost alcătuite în Europa. Americanii le retipăresc, adaptându-le pentru nevoile lor. Urmează apoi o cantitate aproape nesfârșită de cărți de religie, Biblii, predici, povestiri cucernice, conferințe, dări de seamă ale instituțiilor caritabile. În sfârșit, apare lunga listă a pamfletelor politice; în America, partidele nu scriu cărți pentru a se combate unele pe altele, circulă însă cu o rapiditate inimaginabilă broșuri care trăiesc o zi, după care mor.

În mijlocul tuturor acestor producții confuze ale spiritului uman apar lucrările cele mai remarcabile ale unui mic număr de autori care sunt cunoscuți în Europa sau care ar trebui să fie.

Deși America este probabil țara civilizată a zilelor noastre unde lumea se ocupă cel mai puțin de literatură, întâlnim totuși acolo un mare număr de indivizi care sunt interesați de lucrările spiritului și care, dacă nu fac din asemenea lucrări studiul unei vieți întregi, măcar își oferă prin ele farmecul timpului lor liber. Țara care le furnizează cea mai mare parte a cărților pe care le au este Anglia. Aproape toate marile lucrări engleze sunt reproduse în Statele Unite. Geniul literar al Marii Britanii își trimite încă razele până în adâncul pădurilor din Lumea Nouă. Nu există cabană de pionier unde să nu întâlnești câteva volume desperecheate din Shakespeare. Îmi amintesc că am citit pentru prima dată drama feudală a lui Henric al V-lea într-o casă din trunchiuri de copaci.

Nu numai că americanii se adapă în fiecare zi din comorile literaturii engleze, dar putem spune cu toată îndreptățirea că găsesc li-

teratura Angliei pe propriul lor sol. Din micul număr de oameni care se ocupă în Statele Unite cu scrierea de opere literare, majoritatea sunt englezi prin fond și mai ales prin formă. Ei transportă astfel în mijlocul democrației ideile și obiceiurile literare care sunt la modă la națiunea aristocratică pe care și-au luat-o drept model. Zugrăvesc, folosind culori împrumutate, obiceiuri străine; cum nu înfățișează aproape niciodată, în realitatea ei, țara care i-a văzut născându-se, sunt puțini populari.

[Citiți cărțile dlui W. Irving, nu veți găsi în ele decât reflexele blânde și palide ale unui foc pe care nu-l vedem și pe care nu-l simțim.]

Cetățenii din Statele Unite par a fi atât de convinși că aceste cărți nu sunt publicate pentru ei, încât, înainte să hotărască asupra meritelor unuia din scriitorii lor, așteaptă de obicei ca el să fie apreciat în Anglia. Și astfel, în materie de tablouri, îl lasă firesc pe autorul originalului să judece copia.

Vorbind la propriu, locuitorii din Statele Unite nu au încă o literatură. Singurii autori pe care îi consider americani sunt ziariștii. Ei nu sunt niște mari scriitori, dar vorbesc limba țării și se fac înțeleși. În celelalte domenii literare nu văd decât străini. Ei sunt pentru americani ceea ce au fost pentru noi imitatorii grecilor și ai romanilor la vremea când renășteau literele, un obiect de curiozitate și nu de simpatie generală. Înveselesc spiritul dar nu acționează asupra moravurilor.

Am mai spus că această stare de lucruri era departe de a fi numai rezultatul democrației și că trebuie să-i căutăm cauzele în mai multe circumstanțe, particulare și independente de ea.

Dacă americanii, continuând să-și păstreze starea socială și legile, ar fi avut o altă origine și s-ar găsi transportați într-o altă țară, nu am nici o îndoială că ar fi avut o literatură. Așa cum sunt, sunt sigur că vor ajunge să aibă una; dar ea va avea un caracter diferit de cel care se manifestă în scrierile americane actuale și îi va fi propriu. Nu este imposibil să schițăm de pe acum acest caracter.

Presupun un popor aristocratic la care se cultivă literele [s-au mai văzut în lume astfel de cazuri]; lucrările inteligenței, ca și treburile guvernului sunt reglementate de o clasă suverană. Literatura, ca și existența politică sunt concentrate aproape în întregime în această clasă sau în cele care îi stau foarte aproape. Acest lucru nu e suficient pentru a avea cheia a tot ce urmează.

Când un număr mic de oameni, totdeauna aceiași, se ocupă în același timp de aceleași lucruri, ei se înțeleg fără greutate și hotărăsc împreună niște reguli principale care trebuie să-l dirijeze pe fiecare în

parte. Dacă obiectul care atrage atenția acestor oameni este literatura, lucrările spiritului vor fi curând supuse de către ei unor legi precise de la care nu va mai fi îngăduit să te abați.

Dacă acești oameni ocupă în țară o poziție ereditară, vor avea firește tendința nu numai să adopte pentru ei un număr de reguli fixe dar și să urmeze pe cele pe care și le impuseseră strămoșii lor; legislația lor va fi și riguroasă și tradițională.

Cum nu sunt în mod necesar preocupați de lucrurile materiale, deoarece nu au fost niciodată, și cum nici înaintașii lor nu fuseseră vreodată, au putut ca, timp de generații, să se intereseze de lucrările spiritului. Au înțeles arta literară și au sfârșit prin a o iubi pentru ea însăși și prin a avea o plăcere rafinată, cu condiția să te conformezi regulilor stabilite ale acestei arte.

Dar asta nu e totul: oamenii despre care vorbesc și-au început și își sfârșesc viața în îndestulare sau în bogăție; au conceput deci în mod firesc gustul pentru plăcerile rafinate și dragostea pentru plăcerile subtile și delicate.

Mai mult, o anumită moliciune a spiritului și a sufletului, căpătată adesea prin folosirea îndelungată și tihnită a atâtor bunuri, îi face să înlăture din plăcerile lor ceea ce ar putea fi prea insolit și prea viu. Preferă mai degrabă să fie amuzați decât puternic emoționați; doresc să li se trezească interesul dar nu să fie captivați.

Închipuiți-vă acum un mare număr de lucrări literare create de oamenii pe care i-am zugrăvit mai sus sau pentru ei și veți concepe fără greutate o literatură unde totul va fi reglementat și coordonat dinainte. Cea mai mică lucrare va fi cizelată până în cele mai mici detalii; arta și munca se vor ivi din toate lucrurile; fiecare gen va avea regulile lui speciale de la care nu va fi posibil să te îndepărtezi și care îl vor izola de toate celelalte.

Stilul va părea tot atât de important ca și ideea, forma ca și fondul; tonul va fi grațios, moderat, sublim. Spiritul va avea un mers nobil dar arareori un pas iute, iar scriitorii vor căuta mai mult să perfecționeze decât să producă.

Se va întâmpla uneori ca membrii clasei de literați, trăind numai între ei și scriind numai pentru ei, să piardă complet din vedere restul lumii, ceea ce îi va duce la ceva întortocheat și fals; își vor impune mici reguli literare numai pentru folosul lor care îi vor îndepărta pe nesimțite de bunul-simț și îi vor duce, în cele din urmă, în afara naturii.

Tot dorind să vorbească altfel decât vulgul, vor ajunge la un fel de limbaj aristocratic care este tot atât de depărtat de vorbirea aleasă pe cât este și graiul poporului.

Acestea sunt obstacolele naturale ale literaturii în aristocrații.

Orice aristocrație care se desparte complet de popor devine neputincioasă. Acest lucru este tot atât de adevărat pentru litere, cât și pentru politică.[1]

Să întoarcem acum tabloul și să-i cercetăm reversul.

Să ne transportăm în mijlocul unei democrații pe care vechile sale tradiții și cunoașterea actuală o fac sensibilă la plăcerile spiritului. Rangurile sunt aici amestecate și topite; cunoașterea, ca și puterea sunt împărțite la infinit și, dacă pot îndrăzni să spun, risipite peste tot.

Iată deci o mulțime indistinctă căreia trebuie să-i satisfacem nevoile intelectuale. Acești noi amatori de plăceri ale spiritului nu au primit aceeași educație; nu au aceleași cunoștințe, nu seamănă cu părinții lor și se deosebesc de ei înșiși în fiecare clipă, deoarece își schimbă neîncetat locul, sentimentele și averea. Cum spiritul fiecăruia nu este deci legat de cel al tuturor celorlalți prin tradiții și obiceiuri comune, nu au avut niciodată nici forța, nici voința, nici timpul să se înțeleagă între ei.

Și totuși, în mijlocul acestei mulțimi incoerente și agitate apar autorii și mulțimea este cea care le distribuie bogăția și gloria.

Nu îmi e greu să înțeleg că, astfel stând lucrurile, trebuie să mă aștept să nu întâlnesc în literatura acestui popor decât un număr redus de convenții riguroase, pe care le recunosc în vremurile aristocratice cititorii și scriitorii. Dacă s-ar întâmpla ca oamenii dintr-o epocă să cadă de acord asupra câtorva, acest fapt nu ar spune încă nimic epocii următoare; deoarece, la națiunile democratice, fiecare generație nouă înseamnă un popor nou. La aceste națiuni, literele nu vor putea fi, deci, supuse decât cu greu unor reguli înguste și este aproape imposibil ca ele să fie vreodată supuse unor reguli permanente.

În democrații, nu toți oamenii care se ocupă de literatură au primit o educație literară și dintre cei care au primit o spoială de cultură, majoritatea urmează o carieră politică sau îmbrățișează o profesiune de la care nu se pot sustrage decât arareori pentru a gusta pe furiș din plăcerile spiritului. Ei nu fac deci din aceste plăceri farmecul prin-

[1] Este un lucru adevărat mai ales în țările aristocratice care au fost supuse, îndelung și pașnic, puterii unui rege. Când în aristocrație domnește libertatea, clasele de sus sunt obligate să se slujească necontenit de cele de jos și prin aceasta se apropie de ele. Ceea ce face ca, adesea, să pătrundă în sânul lor ceva din spiritul democratic. Se dezvoltă, de altfel, într-un organism privilegiat care guvernează, o energie și o obișnuință a lucrului, un gust de mișcare și de zgomot care nu pot să nu aibă o înrâurire asupra tuturor lucrărilor de literatură.

cipal al existenței lor; dar le consideră ca pe o destindere trecătoare și necesară în toiul treburilor serioase ale vieții; acești oameni nu vor putea niciodată avea o cunoaștere suficient de aprofundată despre arta literară, ca să îi simtă subtilitatea; nuanțele mici le scapă. Dispunând doar de un timp foarte scurt de consacrat literelor, vor să profite de el cât mai bine. Le plac cărțile care se procură fără greutate, care se citesc repede, care nu necesită cercetări savante pentru a fi înțelese. Cer lucruri frumoase, dar facile, care se oferă singure și de care te poți bucura imediat; au nevoie în special de neașteptat și de nou. Obișnuiți cu o existență practică, bătăioasă, monotonă au nevoie de emoții vii și rapide, de iluminări bruște, de adevăruri sau greșeli strălucitoare care îi scot pe moment din ei înșiși și-i introduc brusc și violent în miezul subiectului.

Ce nevoie am să mai adaug ceva? Și cine nu înțelege, fără ca eu să o exprim, ceea ce va urma?

În ansamblul ei, literatura din vremurile democratice nu poate prezenta, ca în vremurile aristocrației, imaginea ordinii, a autenticității, a științei și a artei; de obicei, forma va fi neglijată și uneori disprețuită. Stilul va apărea adesea ciudat, incorect, supraîncărcat și fără vigoare și aproape întotdeauna îndrăzneț și vehement. Autorii vor avea în față rapiditatea execuției și nu perfecționarea detaliilor. Vor fi mai frecvente micile scrieri decât cărțile mari, spiritul decât erudiția, imaginația decât profunzimea; în gândire va domni o forță brută și aproape sălbatică iar în produsele sale va exista adesea o varietate foarte mare și o fecunditate specială. În loc să placă, vor încerca să uimească și se vor strădui să capteze pasiunile în loc să farmece gustul.

Fără îndoială că se vor găsi, din când în când, scriitori care vor dori să urmeze o altă cale și, dacă au un merit superior, vor reuși să fie citiți, în pofida calităților și defectelor lor; dar aceste excepții vor fi rare și chiar aceia care, în ansamblul lucrărilor lor, vor ieși astfel din obiceiurile încetățenite, vor intra mereu la loc datorită câtorva detalii.

Am descris mai sus două stări limită; dar națiunile nu merg brusc de la prima stare la a doua; ele nu ajung acolo decât treptat și traversând nuanțe infinite. În trecerea care duce un popor cultivat de la o stare la alta, vine aproape întotdeauna un moment când geniul literar al națiunilor democratice se întâlnește cu cel al națiunilor aristocratice și când ai impresia că amândouă vor să domnească, de comun acord, asupra spiritului uman.

Acestea sunt perioade trecătoare dar pline de o mare strălucire: găsim atunci abundența fără exagerare și mișcarea fără dezordine [libertatea în ordine]. Așa a fost literatura franceză a secolului al XVIII-lea.

Îmi voi duce și mai departe raționamentul, dacă voi spune că literatura unei națiuni este întotdeauna subordonată stării sale sociale și structurii sale politice. Știu că, independent de aceste cauze, mai există multe altele care dau un anume caracter operelor literare; dar acestea mi se par a fi cele principale.

Legăturile care există între starea socială și politică a unui popor și geniul scriitorilor săi sunt întotdeauna numeroase; cine o cunoaște pe una nu îl ignoră niciodată complet pe celălalt.

Capitolul XIV

DESPRE INDUSTRIA LITERARĂ

Democrația nu face numai să pătrundă gustul pentru litere în clasele producătoare, dar ea introduce spiritul de producție în literatură.

[În vremurile aristocratice, literatura este adesea considerată ca o profesiune, iar în celelalte ca un negoț.]

În aristocrații, cititorii sunt dificili și puțini la număr; în democrații, este mai ușor să le placi iar numărul lor este impresionant. De aici rezultă că, la popoarele aristocratice, nu poți spera să reușești decât cu prețul unor imense eforturi și că aceste eforturi, care pot aduce multă glorie, nu pot niciodată procura mulți bani; în vreme ce, la națiunile democratice, un scriitor poate spera să obțină fără mari strădanii o faimă mediocră și o avere mare. Pentru asta, nu e necesar să fie admirat ci numai gustat.

Mulțimea tot mai mare de cititori și nevoia continuă pe care o au aceștia de noutate asigură vânzarea unei cărți pe care ei nici măcar nu o apreciază.

În vremurile de democrație, publicul se poartă adesea cu autorii așa cum se poartă de obicei regii cu ai lor curteni; îi îmbogățesc și îi disprețuiesc. Ce le trebuie mai mult sufletelor venale care se nasc pe la curți sau care sunt potrivite pentru a trăi acolo?

În literatura democratică mișună întotdeauna astfel de autori care nu văd în litere decât o activitate de producție; iar pentru câțiva mari scriitori, numărăm cu miile pe vânzătorii de idei.

Capitolul XV

DE CE ESTE STUDIUL LITERATURII GRECEȘTI ȘI LATINE DEOSEBIT DE UTIL ÎN SOCIETĂȚILE DEMOCRATICE

Ceea ce se numea popor în republicile cele mai democratice ale Antichității nu seamănă deloc cu ceea ce numim noi popor. La Atena, toți cetățenii luau parte la treburile publice; dar nu erau decât douăzeci de mii de cetățeni la mai bine de trei sute cincizeci de mii de locuitori; toți ceilalți erau sclavi și îndeplineau majoritatea funcțiilor pe care le au în zilele noastre poporul și chiar clasele mijlocii.

Atena, cu sufragiul ei universal, nu era deci, la urma urmei, decât o republică aristocratică unde toți nobilii aveau un drept egal la guvernare.

Trebuie să considerăm din aceeași perspectivă lupta dintre patricieni și plebei la Roma și să nu vedem în ea decât o ceartă intestină între tinerii și vârstnicii din aceeași familie. Toți țineau efectiv la aristocrație și aveau spiritul ei.

Mai mult, trebuie să notăm că, în toată Antichitatea, cărțile erau rare și scumpe și că era o mare dificultate să le reproduci și să le faci să circule. Aceste împrejurări, ajutând la concentrarea gustului și la folosirea literelor de un număr redus de oameni, au făcut ca aceștia să alcătuiască un fel de mică aristocrație literară a elitei unei mari aristocrații politice. Așa că nimic nu ne spune că la greci și la romani literele ar fi fost vreodată considerate a fi o activitate de producție.

Aceste popoare, care nu formau numai niște aristocrații dar care erau și națiuni foarte civilizate și foarte libere, au trebuit să dea deci producțiilor lor literare viciile deosebite și calitățile speciale care caracterizează literatura în secolele aristocratice.

Este suficient, într-adevăr, să-ți arunci ochii pe scrierile lăsate de Antichitate pentru a descoperi că, dacă scriitorii nu au avut uneori subiecte variate și fecunde, iar în gândire nu au avut îndrăzneală, mișcare și generalizare, au arătat întotdeauna o artă și o grijă admirabilă pentru detalii; nimic nu pare a fi făcut în operele lor în grabă sau la întâmplare; totul este scris pentru cunoscători iar căutarea frumuseții ideale se arată încontinuu. Nu există o literatură care să pună mai

bine în relief decât cea a anticilor calitățile care lipsesc în mod firesc scriitorilor din democrații. Nu există deci o altă literatură al cărui studiu să fie mai potrivit în vremurile democratice. Acest studiu este, dintre toate, cel mai bun pentru a combate defectele literare inerente acestor vremuri; cât despre calitățile lor naturale, ele vor apărea singure fără a fi nevoie să înveți a le dobândi.

Aici e nevoie să ne înțelegem bine.

Un studiu poate fi util literaturii unui popor și să nu fie potrivit cu nevoile lui sociale și politice.

Dacă ne-am încăpățâna să nu facem cunoscute decât literele într-o societate unde fiecare este de obicei obligat să facă eforturi imense pentru a-și spori averea sau pentru a o menține, am avea cetățeni foarte cultivați și foarte periculoși; deoarece starea socială și politică dându-le în fiecare zi nevoi pe care educația nu i-ar învăța niciodată să le împlinească, ei ar tulbura statul în numele grecilor și al romanilor în loc să-i dea viață prin activitatea lor.

Este evident că, în societățile democratice, interesul indivizilor, cât și siguranța statului cer ca educația celor mai mulți să fie științifică, comercială și industrială în loc să fie literară.

Greaca și latina nu trebuie predate în toate școlile; dar este important ca cei pe care natura sau averea îi desemnează să cultive literele sau îi predispun să le guste să găsească școli unde să poată stăpâni la perfecție literatura antică și să-i pătrundă pe deplin spiritul. Pentru a ajunge la acest scop e mai bine să ai câteva universități excelente decât o mulțime de colegii proaste unde studii inutile rău făcute împiedică întotdeauna ca studiile necesare să fie bine făcute.

La națiunile democratice, toți cei care au ambiția să exceleze în domeniul literelor trebuie să se hrănească adesea cu operele Antichității. Este o igienă salutară.

Nu că aș considera producțiile literare ale celor vechi ca fiind ireproșabile. Cred numai că ele au niște calități speciale care pot contrabalansa de minune defectele noastre particulare. Ele ne susțin acolo unde noi nu putem sta drept.

Capitolul XVI

CUM A MODIFICAT DEMOCRAȚIA AMERICANĂ LIMBA ENGLEZĂ

Dacă ceea ce am spus înainte, în legătură cu literele în general, a fost bine înțeles de către cititor, el va putea fără greutate să-și închipuie ce fel de influență pot exercita starea socială și instituțiile democratice asupra limbii, care este primul instrument al gândirii.

Ca să spunem drept, autorii americani trăiesc mai mult în Anglia, decât în țara lor, deoarece studiază necontenit pe scriitorii englezi și îi iau tot timpul drept model. Nu tot așa se întâmplă cu populația; aceasta este supusă mai imediat cauzelor deosebite care pot acționa în Statele Unite. Deci, nu limbajului scris trebuie să-i acordăm atenție ci limbajului vorbit, dacă voim să vedem modificările pe care le poate suferi idiomul unui popor aristocratic când devine limba unei democrații.

Englezii instruiți și care pot aprecia cu mai multă competență decât mine aceste nuanțe delicate m-au asigurat adesea că acele clase luminate din Statele Unite se deosebesc mult în ceea ce privește limbajul de clasele luminate din Marea Britanie.

Ei nu se plângeau numai de faptul că americanii folosesc acum multe cuvinte noi; deosebirea sau depărtarea dintre cele două țări ar fi fost de ajuns pentru a o explica; ci de faptul că aceste cuvinte noi erau luate în special fie din jargonul partidelor, fie din cel al mecanicii, fie din limba afacerilor. Ei mai adăugau că vechile cuvinte engleze erau adesea folosite de americani într-o accepție nouă. Mai spuneau, în fine, că locuitorii Statelor Unite amestecau frecvent stilurile într-un mod ciudat și că, uneori, puneau împreună cuvinte care nu se potriveau, lucru de obicei evitat în limbajul patriei-mame. [Astfel, li se întâmpla, de exemplu, să introducă în mijlocul unui discurs solemn câte o expresie familiară sau vulgară.]

Aceste remarci, făcute în mai multe rânduri de oameni care mi s-au părut demni de încredere, m-au determinat și pe mine să meditez la acest subiect și reflecțiile mele m-au adus, datorită teoriei, la același punct unde ajunseseră ei datorită practicii.

În aristocrații, limba trebuie, în mod firesc, să facă parte din repaosul în care se află totul. Se creează puține cuvinte noi, deoarece se creează puține lucruri noi; și chiar dacă s-ar face lucruri noi, oamenii s-ar strădui să le redea prin cuvinte cunoscute al căror sens a fost stabilit de către tradiție.

Dacă se întâmplă, în fine, ca spiritul uman să se agite singur sau dacă se întâmplă ca acea cunoaștere, pătrunzând din afară, să-l deștepte, expresiile noi care sunt create au un caracter savant, intelectual și filozofic care arată că ele nu-și datorează apariția unei democrații. Când căderea Constantinopolului a făcut ca științele și literele să revină în Occident [și când luminile Antichității, după ce au strălucit din nou în Italia, au ajuns, în sfârșit, la noi], limba franceză s-a trezit aproape dintr-o dată invadată de o mulțime de cuvinte noi care își aveau, toate, rădăcina în greacă sau în latină. Atunci s-a văzut în Franța un curent neologic erudit, folosit numai de clasele luminate, ale cărui influențe nu s-au făcut niciodată simțite sau n-au ajuns decât cu timpul până la popor.

Rând pe rând, toate națiunile europene au suferit apoi același lucru. Numai Milton a introdus în limba engleză mai bine de șase sute de cuvinte, aproape toate luate din latină, greacă sau ebraică.

Mișcarea perpetuă care domnește într-o democrație tinde, dimpotrivă, să reînnoiască necontenit aspectul limbii, ca și pe cel al trebu-rilor. În miezul acestei agitații generale și al acestei competiții între toate spiritele, se formează un mare număr de idei noi; ideile vechi se pierd sau reapar sau se subdivid în mici nuanțe infinite.

Întâlnim deci adesea cuvinte care trebuie să iasă din uz și altele care trebuie să intre.

De altfel, națiunilor democratice le place mișcarea în sine. Acest lucru se vede tot atât de bine în limbă, ca și în politică. Chiar dacă nu au nevoie să schimbe cuvintele, ele resimt uneori dorința de a o face.

Geniul popoarelor democratice nu se manifestă numai în numărul mare de cuvinte noi pe care le pun în circulație ci și în natura ideilor pe care le reprezintă aceste cuvinte noi.

La aceste popoare, majoritatea dictează în materie de limbă, ca și în toate celelalte domenii. Spiritul ei se revelă aici ca și aiurea. Or, majoritatea este mult mai preocupată de treburi decât de studii, de interese politice și comerciale decât de speculații filozofice sau de literatură. Majoritatea cuvintelor create sau admise de către ea va purta pecetea acestor obiceiuri; va servi în primul rând la exprimarea nevoilor producției, pasiunilor partidelor sau detaliilor administrației publice. În

această direcție se va extinde limba necontenit, abandonând în același timp, treptat, domeniul metafizicii și al teologiei.

Cât despre sursa de unde își iau națiunile democratice cuvintele noi și despre modul în care le creează, putem să le descriem foarte simplu.

Oamenii care trăiesc în țările democratice nu cunosc limba care se vorbea la Roma și la Atena și nici măcar nu se gândesc să caute în Antichitate expresia care le lipsește. Dacă au recurs vreodată la etimologii savante, va fi fost din pricina vanității ce îi face să le caute în limbile moarte, și nu din cauza erudiției, care le-ar fi oferit spiritului în mod firesc. Se întâmplă chiar uneori ca cei mai ignoranți dintre ei să le folosească cel mai des. Dorința lor, total democratică, de a ieși din sfera proprie, îi face adesea să voiască să înnobileze o profesie grosolană cu un nume grec sau latin. Cu cât meseria este mai lipsită de importanță și mai îndepărtată de știință, cu atât numele este mai pompos și mai erudit. Și astfel, dansatorii noștri pe sârmă s-au transformat în acrobați sau în funambuli.

În lipsa limbilor moarte, popoarele democratice iau, cu ușurință, cuvinte din limbile moderne; deoarece comunică tot timpul între ei iar oamenii din diferite țări se imită repede unii pe alții, pentru că se aseamănă între ei, cu fiecare zi tot mai mult.

Dar mai ales în propria lor limbă caută popoarele democratice posibilități de a inova. Din timp în timp, reiau în vocabularul lor expresii uitate pe care le repun în circulație sau iau de la o anumită clasă de cetățeni un termen care îi este acesteia propriu, făcându-l să intre în limbajul obișnuit cu un sens figurat; o mulțime de expresii care aparțineau la început numai unui limbaj special al unui partid sau al unei profesii se găsește astfel antrenată în circulația generală.

Expedientul cel mai obișnuit utilizat de popoarele democratice pentru a inova limbajul constă în a da expresiei deja în uz un sens aparte. Această metodă este foarte simplă, foarte rapidă și foarte comodă. Nu trebuie să fii un mare erudit pentru a o folosi, iar ignoranța o ajută mult. Numai că ea pune limba în pericol. Dublând astfel sensul unui cuvânt, popoarele democratice fac să planeze un dubiu atât asupra sensului pe care i-l dau, cât și asupra celui pe care i-l lasă.

Un autor începe să modifice o expresie cunoscută și, după ce a modificat-o, o adaptează cât poate mai bine subiectului său. Vine un altul care aduce o altă semnificație; un al treilea o duce pe un alt drum; și cum nu există un arbitru comun, un tribunal permanent care să stabilească definitiv sensul cuvântului, el rămâne într-o situație variabilă. Acest fapt face ca scriitorii să nu aibă niciodată aerul că se opresc la o sin-

gură idee ci par că țintesc în mijlocul unui grup de idei lăsând cititorului grija de a alege pe cea vizată.

Este o consecință supărătoare a democrației. Aș prefera ca limba să fie împănată cu cuvinte chineze, tătare sau huronice* decât ca sensul cuvintelor franceze să devină nesigur. Armonia și omogenitatea nu sunt decât frumuseți secundare ale limbajului. Există multă convenție în acest fel de lucruri și la rigoare ne putem dispensa de ele. Dar nu există o limbă corectă fără termeni clari.

Egalitatea aduce cu necesitate și alte schimbări limbajului.

În vremurile aristocratice, când fiecare națiune tinde să se țină departe de toate celelalte și ține să aibă o fizionomie care îi este proprie, se întâmplă adesea ca mai multe popoare cu o origine comună să devină total străine unele de altele, astfel încât, deși se pot înțelege între ele, nu vorbesc în același fel.

Tot în aceste vremuri, fiecare națiune este împărțită într-un anume număr de clase care se văd puțin și care nu se amestecă; fiecare din aceste clase ia și păstrează fără să le schimbe obiceiuri intelectuale care îi sunt numai ei proprii și adoptă de preferință anumite cuvinte și anumiți termeni care trec apoi de la o generație la alta, ca o moștenire. Întâlnim atunci în același idiom o limbă a săracilor și o limbă a bogaților, o limbă a oamenilor de rând și o limbă a nobililor, o limbă savantă și o limbă populară. Lucrurile stau așa cu cât sunt diviziunile mai profunde și barierele mai stricte. Pot paria fără grijă că, în castele din India, limbajul variază enorm și că există aproape aceeași diferență între limba unui paria și cea a unui brahman pe cât există și între veșmintele lor.

Când, dimpotrivă, oamenii se văd și comunică tot timpul, nemaifiind obligați să stea în cercul lor, când castele sunt abolite iar clasele se reînnoiesc și se contopesc, toate cuvintele din limbă se amestecă. Acelea care nu îi satisfac pe cei mulți dispar; restul alcătuiește o masă comună din care fiecare ia ceva, oarecum la întâmplare. Aproape toate dialectele care divizau idiomurile din Europa tind în mod vizibil să dispară; în Lumea Nouă nu mai există dialecte iar în cea veche dispar cu fiecare zi.

Această revoluție ce are loc în starea socială influențează la fel de mult stilul cât și limba.

Nu numai că toată lumea folosește aceleași cuvinte dar oamenii se obișnuiesc să folosească fiecare cuvânt fără nici o regulă. Norme-

* Populație din America de Nord (Canada) din familia Algonquinilor. (*N.t.*)

le pe care le crease stilul sunt ca și inexistente. Nu mai întâlnești expresii care să pară vulgare prin natura lor și altele care să pară distinse. Indivizi de felurite proveniențe aduc cu ei, peste tot unde ajung, expresiile și termenii cu care erau obișnuiți; astfel, originea cuvintelor, ca și cea a oamenilor, s-a pierdut și în limbaj și, ca și în societate, s-a produs o dezordine.

Știu că în clasificarea cuvintelor întâlnești reguli care nu țin de o formă de societate mai mult decât de o alta, ci care derivă din însăși natura lucrurilor. Există expresii și întorsături de frază care sunt vulgare deoarece sentimentele pe care trebuie să le exprime sunt într-adevăr inferioare și altele ce sunt sublime pentru că sentimentele pe care le descriu sunt în mod firesc înalte.

Amestecându-se, rangurile nu vor face să dispară niciodată aceste diferențe. Dar egalitatea nu poate să nu distrugă ceea ce este pur convențional și arbitrar în formele gândirii. Nici nu știu dacă acea clasificare necesară, de care aminteam mai sus, nu va fi cumva mai puțin respectată la un popor democratic decât la un altul; deoarece, la un astfel de popor, nu există oameni care să fie permanent predispuși prin educația, prin cunoștințele și timpul lor liber, să studieze legile naturale ale limbajului făcându-le respectate așa cum ei înșiși le respectă.

Nu doresc să părăsesc acest subiect înainte de a mai adăuga limbilor democratice o ultimă trăsătură, care le va caracteriza probabil mai mult decât toate celelalte.

Am arătat înainte că popoarele democratice au gustul și adesea pasiunea pentru ideile generale, lucru care ține de calitățile și defectele care le sunt proprii. Această pasiune pentru ideile generale se manifestă, în limbile democratice, printr-o folosire continuă de termeni generici și de cuvinte abstracte, precum și prin modul în care sunt folosite. Aici stă marele merit și marea slăbiciune a acestor limbi.

Popoarelor democratice le plac foarte mult termenii generici și cuvintele abstracte deoarece astfel de expresii lărgesc gândirea și ajută munca inteligenței, închizând o grămadă de subiecte într-un spațiu mic.

Un scriitor democratic va spune, foarte simplu și într-un mod abstract, *capacități* în loc de oameni capabili, fără să mai intre în detaliile lucrurilor la care se aplică această capacitate. El va prefera *actualități* pentru a exprima cu un singur cuvânt lucrurile care se petrec în acel moment sub ochii lui și va înțelege prin cuvântul *eventualități* tot ceea ce se poate petrece în univers din momentul în care vorbește el.

Scriitorii democratici alcătuiesc mereu astfel de cuvinte abstracte sau iau cuvintele abstracte din limbă într-un sens din ce în ce mai abstract.

Ba mai mult, pentru a face ca vorbirea să fie și mai rapidă, ei personifică obiectul acestor cuvinte abstracte și-l fac să reacționeze ca un individ real. Ei vor spune deci că *forța lucrurilor face ca aceste capacități să guverneze*.

Ca să îmi explic ideea, n-am nevoie de mai mult decât de propriul meu exemplu.

Am folosit adesea cuvântul egalitate într-un sens absolut; mai mult, am personificat în mai multe rânduri egalitatea; și așa mi s-a întâmplat să spun că egalitatea făcea anumite lucruri sau se abținea de la altele. Putem afirma că oamenii din secolul lui Ludovic al XIV-lea nu vorbeau la fel; nici unuia nu i-ar fi venit în minte să folosească cuvântul egalitate fără a-l aplica la un lucru anume și ar fi renunțat mai degrabă să-l utilizeze decât să consimtă să transforme egalitatea într-o persoană vie.

Aceste cuvinte abstracte de care sunt pline limbile democratice, folosite în fiecare clipă fără să fi legate de vreun fapt anume, lărgesc și în același timp atenuează gândirea; expresia devine mai vie și ideea mai puțin limpede. Dar în materie de limbă, popoarelor democratice le place mai mult confuzia decât efortul.

Și nu știu, de altfel, dacă aproximativul nu are un anume farmec misterios pentru cei care vorbesc și scriu în limba acestor popoare.

Oamenii care trăiesc acolo, fiind adesea lăsați numai în seama eforturilor inteligenței lor, sunt aproape mereu chinuiți de îndoială. Mai mult, cum situația lor se schimbă neîncetat, ei nu sunt niciodată obligați să aibă opinii statornice datorită imobilității averii. Cum nu știu niciodată dacă ideea pe care o exprimă astăzi se va potrivi cu situația nouă pe care o vor avea mâine, își creează în mod firesc gustul pentru termenii abstracți. Un cuvânt abstract este ca o cutie cu fund dublu: pui acolo ideile pe care vrei și le scoți fără să te vadă nimeni.

[Sunt atât de convins de faptul că starea socială și instituțiile politice ale unui popor exercită o influență asupra limbajului acestuia încât cred că am putea ușor ajunge să descoperim aceste prime fapte numai printr-o examinare a cuvintelor din limbă și mă mir că nu s-a aplicat mai des și mai bine această metodă idiomurilor pe care le știm fără a-i cunoaște pe oamenii care le-au folosit sau le folosesc și acum.]

La toate popoarele, termenii generici și abstracți formează baza limbajului; nu pretind deci că aceste cuvinte nu se întâlnesc decât în

limbile democratice; spun numai că, în vremurile de egalitate, tendința oamenilor este de a mări în mod special numărul cuvintelor de acest fel; de a le lua întotdeauna izolat în accepția lor cea mai abstractă și de a le folosi fără regulă chiar și atunci când vorbirea nu o cere.

Capitolul XVII

DESPRE CÂTEVA SURSE ALE POEZIEI LA POPOARELE DEMOCRATICE

Cuvântului poezie i s-au dat multe și felurite semnificații. Ar însemna să-i obosesc pe cititori căutând împreună cu ei care dintre aceste sensuri e mai bine să-l alegem; prefer să le spun imediat la ce m-am oprit.

Pentru mine, poezia este căutarea și reprezentarea idealului.

Cel care, extrăgând o parte din ceea ce există, adăugând câteva trăsături imaginare tabloului, combinând anumite împrejurări reale dar a căror îmbinare nu se zărește, completează natura, o mărește, acela este un poet. Așadar, poezia nu va avea drept scop reprezentarea realului ci acela de a-l înfrumusețea și de a da spiritului o imagine superioară.

Versurile îmi vor părea ca fiind frumusețea ideală a limbajului și, în acest sens, ele vor fi eminamente poetice; dar ele în sine nu vor constitui poezia.

Aș vrea să văd dacă printre faptele, sentimentele și ideile popoarelor democratice nu se găsesc câteva care să permită imaginarea idealului și pe care să le considerăm din acest motiv surse naturale de poezie.

Trebuie mai întâi să recunoaștem că înclinația pentru ideal și plăcerea pe care o avem când îl vedem descris nu sunt niciodată atât de vii și atât de răspândite la un popor democratic cum sunt la unul aristocratic.

[În societățile democratice, spiritul uman este mereu încătușat de micile detalii ale vieții reale [prezente]. Lucrul nu vine numai din aceea că toți oamenii muncesc ci mai ales din faptul că toți execută cu înflăcărare și aș putea zice chiar cu pasiune toate lucrările lor.]

La națiunile aristocratice, trupul lucrează uneori de la sine în vreme ce sufletul este scufundat într-o odihnă apăsătoare. La aceste națiuni, chiar poporul dezvăluie adesea tendințe poetice iar spiritul lui se înalță uneori dincolo și deasupra a ceea ce îl înconjoară.

Dar, în democrații, dragostea pentru plăcerile materiale, ideea de mai bine, concurența, atracția succesului viitor, sunt tot atâtea imbol-

duri care grăbesc pașii fiecărui om în profesia pe care a îmbrățișat-o, interzicându-i să se îndepărteze de la ea măcar o singură clipă. Principala strădanie a sufletului se îndreaptă în această direcție. Imaginația nu a pierit, dar ea se dedică aproape în exclusivitate conceperii utilului și reprezentării realului.

Egalitatea nu numai că îi abate pe oameni de la reprezentarea idealului; ea diminuează numărul obiectelor de reprezentat.

[Nu putem nega că egalitatea (democrația), stabilindu-se printre oameni, nu duce la dispariția din fața ochilor a unui număr de atari obiecte care pot folosi reprezentării idealului și că nu face astfel să sece mai multe surse ale poeziei, dintre cele mai bogate.]

Ținând societatea în nemișcare, aristocrația favorizează fermitatea și autoritatea religiilor pozitive, precum și stabilitatea instituțiilor politice.

Ea nu numai că menține spiritul uman în credință, ci și îl predispune să adopte o anume credință și nu o alta. Un popor aristocratic va avea întotdeauna tendința de a așeza între Dumnezeu și om puteri intermediare.

Putem spune că aici se arată aristocrația foarte favorabilă poeziei. Când universul este populat cu ființe supranaturale, care nu sunt percepute de simțuri dar pe care le descoperă spiritul, imaginația se simte în largul ei iar poeții, găsind mii de subiecte felurite pentru a le reprezenta, găsesc nenumărați spectatori gata să se intereseze de descrierile lor.

Dimpotrivă, în vremurile democratice se întâmplă uneori ca credințele să fie la fel de vagi ca și legile. Îndoiala aduce atunci imaginația poeților pe pământ și îi închide în lumea vizibilă și reală.

Chiar atunci când egalitatea nu zdruncină religiile, ea le simplifică; abate atenția de la agenții secundari pentru a o îndrepta în special asupra domnului și stăpânului.

Aristocrația duce în mod firesc spiritul uman spre contemplarea trecutului și îl fixează acolo. Dimpotrivă, democrația dă oamenilor un fel de dezgust instinctiv pentru ceea ce e vechi. În acest sens, aristocrația este mult mai favorabilă poeziei; căci de obicei lucrurile capătă măreție și pierd din asperități pe măsură ce se îndepărtează; și, sub acest dublu raport, ele convin mai mult reprezentării idealului.

După ce a scos trecutul din poezie, egalitatea îi ia și o parte din prezent.

La popoarele aristocratice există un număr de indivizi privilegiați a căror existență este, ca să spunem așa, în afara și deasupra condi-

ției umane; puterea, bogăția, gloria, spiritul, delicatețea și distincția în toate împrejurările par a nu aparține propriu-zis decât lor. Mulțimea nu îi vede niciodată îndeaproape, nu sunt cercetați cu de-amănuntul; nu trebuie mai mult ca reprezentarea acestor oameni să fie poetică.

Pe de altă parte, există chiar la aceste popoare clase ignorante, umile și aservite; și acestea convin poeziei din pricina chiar a excesului de grosolănie și de mizerie, cum convin celelalte datorită rafinamentului și măreției lor. Mai mult, diferitele clase care alcătuiesc un popor aristocratic, fiind foarte departe unele de altele și necunoscându-se bine, imaginația poate întotdeauna, când le reprezintă, să adauge sau să scoată ceva din real.

În societățile democratice, unde oamenii sunt toți foarte mărunți și foarte asemănători, fiecare, închipuindu-se pe sine, îi vede imediat pe toți ceilalți. Poeții care trăiesc în vremurile democratice nu pot deci să ia niciodată un anume om ca model pentru tabloul pe care vor să-l descrie; deoarece un subiect de o mărime mediocră și pe care îl zărești cu precizie de oriunde nu va conveni niciodată idealului.

Așadar, egalitatea, stabilindu-se pe pământ, seacă cea mai mare parte a surselor vechi de poezie.

Să încercăm acum să arătăm cum descoperă altele noi.

Când îndoiala a depopulat cerul și când înaintarea egalității a redus pe fiecare om la proporții mai bine cunoscute și mai mici, poeții, neimaginându-și încă ce ar fi putut pune în locul acelor subiecte de mare amploare care dispăreau o dată cu aristocrația, și-au îndreptat privirile spre natura neînsuflețită. Nemaivăzându-i pe eroi și pe zei, au început să reprezinte apele și munții.

Aceasta a dat naștere, în secolul trecut, poeziei numite, prin excelență, descriptivă.

Unii au crezut că o asemenea reprezentare înfrumusețată a lucrurilor materiale neînsuflețite care acoperă pământul este poezia proprie vremurilor democratice; părerea mea este că e o greșeală. Eu cred că e un fenomen care nu reprezintă decât o epocă de tranziție.

Sunt convins că democrația, cu timpul, abate imaginația de la tot ceea ce este exterior omului pentru a nu o fixa decât asupra omului.

Popoarele democratice pot să se desfete o clipă privind natura; dar ele nu se însuflețesc decât la vederea propriei lor imagini. Numai aici se află, la aceste popoare, sursele naturale de poezie și avem toate motivele să credem că toți poeții care nu se vor alimenta din aceste surse își vor pierde întreaga atracție asupra sufletului celor pe care vor

să-i farmece, sfârșind prin a nu mai avea decât martori indiferenți ai emoției lor.

Am arătat cum ideea de progres și de perfectibilitate nelimitată a speciei umane e o caracteristică a vremurilor democratice.

Popoarelor democratice nu le pasă de ceea ce a fost, dar visează lesne la ceea ce va fi și, în această privință, imaginația lor nu are limite; ea se extinde și se mărește fără măsură.

Acest lucru lasă poeților un câmp liber uriaș și le permite să ducă reprezentarea lor dincolo de orizont. Democrația, interzicând poeziei accesul la trecut, îi deschide viitorul.

Deoarece toți cetățenii care alcătuiesc o societate democratică sunt aproape egali și asemănători, poezia nu se poate opri asupra vreunuia dintre ei, dar penei ei i se oferă însăși națiunea. Similitudinea dintre toți acești indivizi, făcând pe fiecare dintre ei impropriu pentru a deveni subiect de poezie, permite poeților să-i închidă pe toți într-o singură imagine în care să se vadă în cele din urmă chiar poporul. Națiunile democratice își văd propriul chip mai clar decât celelalte iar acest mare chip se potrivește de minune cu zugrăvirea idealului.

Sunt întru totul de acord că americanii nu au poeți; dar nu pot admite că nu au idei poetice.

Multă lume e preocupată în Europa de pustietățile din America dar americanii nici nu se gândesc la ele. Minunățiile naturii neînsufletite îi lasă insensibili și nu zăresc, ca să spunem așa, încântătoarele păduri care îi înconjoară decât când ele cad sub loviturile de topor. Ochii le sunt plini de un alt spectacol. Poporul american se vede mergând prin aceste pustietăți, secând mlaștinile, modificând cursul apelor, populând singurătățile și îmblânzind natura. [El vede cum, în fiecare zi, i se înalță statura, îi sporesc forțele și se descoperă deja în viitor conducând ca un stăpân absolut imensul continent pe care l-a însămânțat și l-a tăiat.] Această imagine magnifică despre ei înșiși nu se ivește în imaginația americanilor numai din când în când; putem spune că ea îl urmărește pe fiecare dintre ei în cele mai neînsemnate acțiuni ale sale, ca și în cele mai importante, rămânând întotdeauna prezentă în fața inteligenței sale.

Nu se poate concepe ceva atât de mic, de șters, atât de plin de interese meschine, într-un cuvânt, atât de antipoetic ca viața unui om din Statele Unite; dar, printre gândurile care o dirijează, există întotdeauna unul care este plin de poezie și el este ca o forță ascunsă care dă vigoare restului. [Nu trebuie să ne mirăm de acest fapt căci alt-

fel cum am putea înțelege că niște oameni care fac niște lucruri atât de măreț sunt total lipsiți de idei măreț?

În vremurile aristocratice, fiecare popor, ca și fiecare individ, are tendința să rămână nemișcat și izolat de toți ceilalți.] În vremurile democratice, extrema mobilitate a oamenilor și dorințele lor nerăbdătoare fac ca ei să-și schimbe necontenit locul și ca locuitori din diferite țări să se amestece, să se vadă, să se asculte și să se imite reciproc. Deci, nu numai membrii aceleiași națiuni devin asemănători; chiar națiunile se asimilează și toate împreună nu mai alcătuiesc pentru ochiul spectatorului decât o vastă democrație unde fiecare cetățean este un popor. Acest fapt pune pentru prima dată în lumină imaginea genului uman.

Tot ceea ce are legătură cu existența genului uman, luat în ansamblul lui, cu vicisitudinile sale, cu viitorul său devine o mină foarte bogată pentru poezie.

Poeții care au trăit în vremurile aristocratice au făcut admirabile descrieri luând ca subiect întâmplări din viața unui popor sau a unui om; dar nici unul dintre ei nu a îndrăznit să cuprindă în descrierea sa destinele speciei umane, pe când poeții care scriu în vremurile democratice pot s-o facă.

În vreme ce fiecare, ridicându-și ochii deasupra țării sale, începe în sfârșit să vadă umanitatea, Dumnezeu se manifestă din ce în ce mai mult spiritului uman în deplina și totala sa maiestate.

Dacă în vremurile democratice credința în religiile pozitive este adesea șovăitoare iar credința în puterile intermediare, orice nume ar avea ele, slăbește, pe de altă parte însă, oamenii sunt dispuși să conceapă o idee mult mai vastă despre divinitate iar intervenția acesteia în treburile umane le apare într-o lumină nouă și mult mai amplă.

Percepând genul uman ca pe un singur tot, ei concep ușor că o singură intenție veghează asupra destinelor lor și sunt gata să recunoască, în faptele fiecărui individ, urma planului general și constant potrivit căruia conduce Dumnezeu specia.

Și aceasta poate fi considerată ca o sursă foarte fecundă de poezie, care se deschide în aceste vremuri.

Poeții democratici vor apărea întotdeauna mici și inexpresivi dacă vor încerca să dea zeilor, demonilor sau îngerilor forme corporale și dacă vor căuta să-i coboare din ceruri ca să se lupte pentru stăpânirea pământului.

Dar dacă vor să lege marile evenimente pe care le descriu de intențiile generale ale lui Dumnezeu în legătură cu universul și, fără să ara-

te mâna Domnului și Stăpânului, să intre în gândirea lui, vor fi admirați și înțeleși, deoarece imaginația contemporanilor lor urmează de la sine aceeași cale.

Mai putem prevedea și că poeții care trăiesc în vremurile democratice vor zugrăvi mai curând pasiuni și idei decât persoane și fapte. [Și că se vor strădui să redea mai degrabă trăsăturile generale ale pasiunilor și ideilor umane decât pe cele care țin de o epocă și de o țară.

Lucru ușor de înțeles.]

Limbajul, înfățișarea și faptele zilnice ale oamenilor din democrații resping imaginarea idealului. Aceste lucruri nu sunt poetice prin ele însele și, de altfel, ar înceta să fie pentru simplul motiv că sunt prea bine cunoscute de toți cărora ai încerca să le vorbești despre ele. Ceea ce îi obligă pe poeți să pătrundă necontenit sub pojghița exterioară pe care le-o dezvăluie simțurile pentru a zări chiar sufletul. Or, nu există nimic care să se potrivească mai bine cu reprezentarea idealului decât omul scrutat astfel în profunzimile naturii sale imateriale.

Nu am nevoie să străbat cerul și pământul pentru a descoperi un obiect minunat, plin de contraste, de mărimi și micimi infinite, de obscurități profunde și de extraordinare limpezimi, capabil să facă să apară, în același timp, mila, admirația, disprețul, teroarea. N-am decât să mă judec pe mine însumi; omul iese din neant, traversează timpul și se duce să dispară pentru totdeauna în sânul lui Dumnezeu. Nu îl vezi rătăcind decât un moment pe firul dintre două abisuri unde se pierde.

Dacă omul s-ar ignora complet pe sine, el nu ar fi defel poetic; căci nu poți reprezenta ceva despre care nu ai nici o idee. Dacă el s-ar vedea limpede, imaginația sa ar lâncezi și nu ar avea nimic de adăugat tabloului. Dar omul se află destul de la vedere pentru a zări ceva din sine însuși și destul de ascuns pentru ca restul să se piardă în întunecimi de nepătruns, unde se scufundă, necontenit și mereu zadarnic, încercând să se găsească.

Nu trebuie deci să ne așteptăm ca, la popoarele democratice, poezia să trăiască din legende, să se hrănească cu tradiții și amintiri de demult, să încerce să repopuleze universul cu ființe supranaturale în care cititorii și chiar poeții nu mai cred și nici ca ea să personifice, fără sentiment, virtuți și vicii ce pot fi văzute sub propria lor formă. Toate aceste resurse îi lipsesc; dar îi rămâne omul și îi este suficient. Destinele umane, omul, scos din vremea și țara sa, și pus în fața naturii și a lui Dumnezeu, cu pasiunile și îndoielile sale, cu belșugul său nemaiauzit și cu mizeria sa de neînțeles vor deveni pentru aceste po-

poare subiectul principal și aproape unic al poeziei; lucru de care putem fi de pe acum siguri, dacă vom lua în considerare ceea ce au scris cei mai mari poeți apăruți din momentul în care lumea a început să se îndrepte către democrație.

Scriitorii care au reprodus, în zilele noastre, cu atâta măiestrie trăsăturile lui Child Harold, ale lui René și ale lui Jocelyn* n-au avut pretenția să povestească faptele unui om; ei au vrut să lumineze și să mărească anumite aspecte încă obscure ale inimii omenești.

Acestea sunt poemele democrației.

Egalitatea nu distruge deci toate subiectele democrației; le face doar mai puțin numeroase și mai vaste.

* *Child Harold*, poem de Byron; *René*, roman de Chateaubriand; *Jocelyn*, poem de Lamartine. (*N.t.*)

Capitolul XVIII

DE CE SUNT ADESEORI SCRIITORII ȘI ORATORII AMERICANI BOMBASTICI

Am remarcat adesea că americanii, care, în general, discută despre treburile lor într-un limbaj clar și sec, lipsit de orice înfloriturî și a cărui simplitate extremă este adesea vulgară, devin imediat bombastici de cum vor să abordeze stilul poetic. Sunt atunci încontinuu pompoși, de la un capăt la celălalt al expunerii și, văzându-i cum risipesc imagini în fiecare clipă, ai crede că niciodată nu au spus ceva într-un mod simplu.

Englezii cad mai rar într-o asemenea greșeală.

Motivul poate fi arătat fără prea multă osteneală.

În societățile democratice, fiecare cetățean este îndeobște ocupat să contemple un foarte mic obiect care este el însuși. Dacă ridică cumva ochii mai sus, nu vede atunci decât imaginea imensă a societății sau chipul și mai mare încă al genului uman. El nu are decât idei foarte precise și foarte clare sau noțiuni foarte generale și foarte vagi; spațiul intermediar este gol.

Când l-ai scos din el însuși, se așteaptă întotdeauna ca privirii sale să i se ofere ceva extraordinar și doar cu un astfel de preț consimte să se smulgă o clipă din micile griji complicate care îi agită și îi farmecă viața.

Mi se pare că acest fapt explică destul de bine de ce oamenii din democrații care, în general, au niște treburi atât de neînsemnate, cer poeților lor concepții atât de vaste și reprezentări atât de disproporționate.

La rândul lor, scriitorii respectă întotdeauna astfel de înclinații pe care le împărtășesc; ei își umflă necontenit imaginația și, extinzând-o peste măsură, o fac să ajungă la o formă gigantică pentru care adesea abandonează ceea ce e măreț.

În felul acesta, ei speră să atragă imediat privirile mulțimii și să le fixeze lesne în jurul lor, și adesea reușesc să o facă; căci mulțimea, care nu caută în poezie decât subiecte foarte mari, nu are vreme să măsoare cu precizie proporțiile tuturor subiectelor ce îi sunt prezentate, nici

un gust destul de sigur pentru a-și da lesne seama cât sunt de disproporționate. Autorul și publicul se seduc reciproc și în același timp.

Am văzut de altfel că, la popoarele democratice, sursele de poezie erau frumoase dar puțin numeroase. Curând vor fi epuizate. Nemaigăsind în ceea ce e real și adevărat materie pentru ideal, poeții ies de acolo și creează monștri.

Nu mi-e teamă că poezia popoarelor democratice va fi timidă și nici că va fi prea terestră. Mai degrabă mi-e grijă ca ea să nu se piardă tot timpul în nori, sfârșind prin a reprezenta ținuturi total imaginare. Mă tem că operele poeților democratici să nu prezinte adesea imagini imense și incoerente, tablouri supraîncărcate, compoziții bizare și că ființele fantastice ieșite din spiritul lor să nu ne facă uneori să regretăm lumea reală.

Capitolul XIX

CÂTEVA REMARCE DESPRE TEATRUL POPOARELOR DEMOCRATICE

Când revoluția care a schimbat starea socială și politică a unui popor aristocratic începe să apară în literatură, ea se produce mai întâi în teatru, unde rămâne întotdeauna la vedere.

Spectatorul unei opere dramatice este într-un fel nepregătit pentru impresia care i se sugerează. El nu are timp să își chestioneze memoria, nici să-i consulte pe cei competenți; nici nu se mai gândește să lupte împotriva noilor tendințe literare care încep să se manifeste în el; cedează înainte de a le cunoaște.

Autorii nu întârzie să descopere în ce parte înclină astfel, în secret, gustul publicului. Operele lor se îndreaptă în acea direcție iar piesele de teatru, după ce au servit la descoperirea revoluției literare care se pregătește, sfârșesc repede prin a o înfăptui. Dacă vreți să judecați dinainte literatura unui popor care se îndreaptă către democrație, studiați-i teatrul.

Piesele de teatru formează, de altfel, chiar la popoarele aristocratice, partea cea mai democratică a literaturii. Nu există desfătare literară mai la îndemâna mulțimii decât cea încercată la vederea scenei. Nu trebuie să ai nici pregătire, nici studii pentru a o resimți. Ea te prinde în miezul preocupărilor și ignoranței tale. Când dragostea, încă pe jumătate rudimentară, pentru plăcerile spiritului începe să pătrundă într-o clasă de cetățeni, ea îi împinge imediat către teatru. Teatrele națiunilor aristocratice au fost întotdeauna pline de spectatori care au aparținut aristocrației. Numai la teatru s-au amestecat clasele superioare cu cele mijlocii și inferioare și numai acolo au acceptat primele dacă nu să primească părerea celor din urmă, măcar să le permită să și-o spună. La teatru au întâmpinat întotdeauna erudiții și scriitorii cea mai mare dificultate pentru a face ca gustul lor să treacă înaintea celui al publicului și să se ferească de a fi ei înșiși prinși de gustul acestuia. Parterul și-a impus adesea legea în fața lojilor.

[Așadar democrația nu numai că introduce clasele inferioare în teatru dar le face și să domine.]

Dacă unei aristocrații îi este greu să nu lase poporul să invadeze teatrul, vom înțelege lesne că poporul trebuie să domnească acolo ca stăpân în momentul în care principiile democratice au pătruns în legi și obiceiuri, când rangurile se amestecă și inteligențele, ca și averile, se apropie și când clasa superioară pierde, o dată cu bogăția ereditară, puterea, tradiția și indiferența.

Gustul și tendințele firești ale popoarelor democratice în materie de literatură se vor manifesta deci mai întâi în teatru și putem prevedea că se vor introduce acolo cu violență. În scrieri, legile literare ale aristocrației se vor modifica puțin câte puțin și treptat, într-un mod, ca să-i spunem așa, legal. În teatru, ele vor fi răsturnate prin răzmeriță.

[Tot ceea ce am spus, într-un mod general, despre literatură în democrații este cu deosebire aplicabil la operele teatrale.]

Teatrul pune în evidență majoritatea calităților și aproape toate viciile inerente literaturii democratice.

Popoarele democratice nu stimează cu deosebire erudiția și le pasă prea puțin de ceea ce se petrecea la Roma și la Atena; ele vor să li se vorbească despre ele însele și cer să vadă tabloul prezentului.

Așadar, când eroii și moravurile Antichității sunt prezentați adesea pe scenă și când se respectă fidelitatea față de tradițiile antice, faptul ne este suficient pentru a trage concluzia că, în teatru, clasele democratice nu domină încă.

În prefața la *Britannicus*, Racine se scuză, cu multă modestie, de a fi așezat-o pe Iunia în rândul vestalelor unde, după cum spune Aullus Gelus, „nu se primeau fete sub șase ani și nici peste zece ani". Putem crede că, dacă ar fi scris în zilele noastre, nici nu s-ar fi gândit să se acuze sau să se apere de un asemenea păcat.

Un fapt ca acesta mă luminează nu numai asupra stării literaturii timpului unde se produce, dar și asupra societății. Un teatru democratic nu este o dovadă că și națiunea este democratică; deoarece, așa cum am văzut mai înainte, se poate întâmpla chiar în aristocrații ca gusturile democratice să aibă o influență asupra scenei; dar, când spiritul aristocrației domnește numai el în teatru, aceasta demonstrează fără drept de apel că societatea este aristocratică în totalitatea ei și putem hotărât conchide că această clasă erudită și instruită care îi dirijează pe autori îi comandă și pe cetățeni și se ocupă și de treburile publice.

Este destul de rar ca gusturile rafinate și tendințele trufașe ale aristocrației, atunci când ea conduce teatrul, să nu o determine, ca să spunem așa, să facă o alegere chiar în interiorul naturii umane. Anumite condiții sociale o interesează cu precădere și este mulțumită să le re-

găsească pe scenă: anumite virtuți și chiar anumite vicii i se par a merita cu deosebire să fie reproduse acolo; aprobă reprezentarea lor și își întoarce privirile de la celelalte. La teatru, ca și în alte părți, ea nu vrea să întâlnească decât mari seniori și numai regii o tulbură. La fel și cu stilurile. O aristocrație impune în mod firesc autorilor dramatici anumite modalități de *a spune*; ea vrea ca totul să fie spus pe un anume ton.

Astfel, teatrul ajunge adesea să nu redea decât un aspect al omului sau, uneori, să reprezinte ceea ce nu se întâlnește în natura umană: el se ridică deasupra acesteia și iese din ea.

În societățile democratice, spectatorii nu au preferințe de acest fel și rareori lasă să se vadă atari antipatii; lor le place să regăsească pe scenă amestecul confuz de condiții, de sentimente și de idei pe care îl au sub ochi; teatrul devine mai frapant, mai popular și mai adevărat.

Totuși, uneori, în democrații, cei care scriu pentru teatru ies și ei din natura umană, dar cu un alt scop decât înaintașii lor. Tot voind să reproducă amănunțit micile particularități ale clipei prezente și fizionomia specială a unor oameni, ei uită să menționeze trăsăturile generale ale speciei.

Când domnesc clasele democratice în teatru, ele introduc în modul de a trata subiectul tot atâta libertate ca și în alegerea lui.

Dintre toate gusturile literare, dragostea pentru teatru este cea mai firească la popoarele democratice iar numărul autorilor și al spectatorilor, ca și numărul spectacolelor sporesc mereu la aceste popoare. O atare multitudine, compusă din elemente atât de diferite și răspândite în atâtea locuri diferite nu poate să nu admită aceleași reguli și să nu se supună acelorași legi. Între judecătorii foarte numeroși care nu știu cum să se orienteze nu există un acord posibil și fiecare dă o decizie separată. Dacă, în general, rezultatul democrației este de a face ca regulile și convențiile literare să devină ambigue, la teatru ea le anihilează total pentru a nu pune în locul lor decât capriciul fiecărui autor și fiecărui public.

Tot la teatru se vede, cu deosebire, ceea ce am spus mai înainte la un mod general în legătură cu stilul și arta în literaturile democratice. Când citim criticile cărora le-au dat naștere lucrările dramatice din secolul lui Ludovic al XIV-lea, suntem surprinși să constatăm marea apreciere a publicului față de verosimil și importanța pe care o acorda faptului ca un om, rămânând mereu în acord cu el însuși, să nu facă nimic care să nu poată fi ușor explicat și înțeles. Tot atât de surprinzătoare este și importanța care se acorda pe atunci formelor limbajului și măruntele lor dispute asupra cuvintelor la care erau supuși autorii dramatici.

Se pare că oamenii din secolul lui Ludovic al XIV-lea acordau o valoare exagerată acestor detalii care se observă la masa de lucru, dar care pe scenă scapă. Căci, la urma urmelor, principalul scop al unei piese de teatru este de a fi reprezentată și primul ei merit este acela de a emoționa. Dar totul provenea din faptul că spectatorii acelei epoci erau în același timp și cititori. La sfârșitul reprezentației, îl așteptau pe scriitor acasă la ei, pentru a încheia judecata.

În democrații, piesele de teatru sunt ascultate dar nu citite. Majoritatea celor care asistă la jocul de pe scenă nu caută în el plăcerile spiritului ci emoțiile tari ale sufletului. Ei nu se așteaptă să găsească o operă de literatură, ci un spectacol, și sunt mulțumiți cu condiția ca autorul să vorbească suficient de corect limba lor ca să se facă înțeles, iar personajele sale să atâțe curiozitatea și să trezească simpatia; fără să mai ceară altceva ficțiunii, ei se întorc de îndată la lumea reală. Stilul este deci, în acest caz, mai puțin important; pe scenă, respectarea noilor reguli este și mai mult uitată.

În ceea ce privește verosimilul, este imposibil să fii mereu nou, neașteptat, rapid și, în același timp, să rămâi credincios verosimilului. El este deci neglijat, iar publicul iartă. Putem fi siguri că nu se va neliniști din pricina căilor pe care l-ați purtat, dacă, în cele din urmă, îl veți fi adus în fața unui subiect care îl mișcă. Nu vă va reproșa niciodată că l-ați emoționat fără reguli.

[Trebuie însă să facem o deosebire între aceste două lucruri:

Intrigile complicate, efectele forțate, neverosimilul țin adesea de desconsiderarea artei și uneori de necunoașterea ei. Defectele acestea se întâlnesc în toate teatrele aflate la început, motiv pentru care teatrele aristocratice au dat adesea exemplu, deoarece cea care conduce tinerețea popoarelor este, de obicei, aristocrația. Ciudățeniile, grosolăniile și extravaganțele care se întâlnesc uneori la Lope de Vega și la Shakespeare nu dovedesc defel că acești mari oameni au urmat gustul natural al aristocrației ci numai că ei au fost primii care au scris pentru ea. Geniul lor le-a perpetuat apoi erorile. Când un mare autor dramatic nu curăță scena de viciile pe care le găsește acolo, el le fixează, și toți cei care vin în urma sa imită pe curtezanele lui Alexandru, care găseau că este mai ușor să înclini capul pe umăr cum făcea stăpânul lor, decât să cucerești Asia.

Scriitorii democratici cunosc în general convențiile scenei și regulile artei dramatice, dar le neglijează adesea ca să meargă mai repede sau ca să lovească mai tare.]

Când merg la teatru, americanii pun în evidență diferitele tendințe pe care le-am arătat mai sus. Dar trebuie să recunoaștem că teatrul este frecventat numai de puțini dintre ei. Deși numărul spectatorilor și al spectacolelor din Statele Unite a crescut uimitor în ultimii patruzeci de ani, populația are încă mari rezerve față de acest gen de distracții.

Faptul ține de cauze speciale pe care cititorul le cunoaște deja și pe care le vom aminti numai în câteva cuvinte.

Puritanii, care au întemeiat republicile americane, nu erau numai adversari ai plăcerilor; ei aveau în plus o deosebită groază pentru teatru. Îl considerau o distracție dezgustătoare și atâta vreme cât spiritul lor a dominat în mod exclusiv, reprezentațiile dramatice au fost necunoscute americanilor. Aceste idei ale primilor părinți ai coloniilor au lăsat urme profunde în spiritul urmașilor lor.

Extrema regularitate a obișnuințelor și marea rigiditate a moravurilor ce se constată în Statele Unite au fost de altfel puțin favorabile dezvoltării artei teatrale.

Într-o țară care n-a fost martoră la mari catastrofe politice și unde dragostea duce întotdeauna, pe o cale directă și simplă, la căsătorie, nu există subiecte de dramă. Oameni care folosesc toate zilele săptămânii pentru a face avere și duminica pentru a se ruga lui Dumnezeu nu sunt atrași de muza comediei.

Este suficient un singur fapt pentru a arăta că teatrul nu este foarte popular în Statele Unite.

Americanii, ale căror legi autorizează libertatea, ba chiar licența exprimării în orice, au supus totuși pe autorii dramatici unui fel de cenzură. Reprezentațiile teatrale nu pot avea loc decât dacă au permisiunea administratorilor comunali. Acest fapt demonstrează că popoarele sunt la fel ca și indivizii. Se lasă fără măsură în voia pasiunilor lor principale iar apoi se păzesc să nu cedeze prea mult slăbiciunii pentru niște gusturi pe care nu le au.

Nu există o secțiune a literaturii care să fie atașată prin legături mai strânse și mai numeroase de starea actuală a societății decât teatrul.

Teatrul unei epoci nu va putea niciodată plăcea epocii următoare dacă, între cele două epoci, o revoluție importantă nu a schimbat moravurile și legile.

Mai studiem încă scriitorii din alt secol. Dar nu mai asistăm la piese scrise pentru un alt public. Autorii dramatici ai trecutului nu mai trăiesc decât în cărți.

Gustul tradițional al câtorva oameni, vanitatea, moda, geniul unui actor pot susține o vreme sau restabili un teatru aristocratic într-o democrație; dar curând, el cade de la sine. Nu este răsturnat, este abandonat.

Capitolul XX

DESPRE CÂTEVA TENDINȚE DEOSEBITE ALE ISTORICILOR DIN VREMURILE DEMOCRATICE

Istoricii care scriu în secolele aristocratice consideră de obicei că toate evenimentele depind de voința și de atitudinea anumitor oameni și leagă, dintr-o tendință firească, revoluțiile cele mai importante de cele mai neînsemnate incidente. Cu sagacitate pun în relief cauzele mici și adeseori nu le mai zăresc pe cele mari.

Istoricii care trăiesc în vremurile democratice vădesc tendințe total contrarii.

Cea mai mare parte dintre ei consideră că individul nu are nici o influență asupra destinelor speciei și nici cetățenii asupra sorții poporului. În schimb, atribuie senzaționale cauze generale tuturor faptelor mărunte particulare. [Pentru ei, toate evenimentele sunt legate unele de altele printr-un lanț puternic și necesar, astfel încât ajung uneori să conteste națiunilor dreptul de a se conduce singure și libertatea de a fi putut face ceea ce au făcut.] Aceste tendințe opuse pot fi explicate.

Când istoricii din vremurile aristocratice își aruncau ochii pe scena lumii, ei zăreau mai întâi un număr mic de actori principali care conduceau întreaga piesă. Aceste personaje importante, care stăteau pe avanscenă, le opreau și le reținеau privirile; străduindu-se să le descopere motivele ascunse care îi făceau să acționeze și să vorbească, istoricii uitau restul.

Importanța lucrurilor întreprinse de câțiva oameni îi făcea să aibă o idee exagerată despre influența pe care o poate exercita un om și să creadă cu toată buna-credință că trebuie să pleci întotdeauna de la acțiunea particulară a unui individ pentru a explica agitațiile mulțimii.

Când, dimpotrivă, toți cetățenii sunt independenți unii de ceilalți și când fiecare dintre ei este slab, nu se poate descoperi cine exercită o putere foarte mare și mai ales foarte durabilă asupra masei. La o primă vedere, indivizii par a nu avea nici un fel de putere asupra acestei mase și s-ar putea spune că societatea funcționează de la sine datorită sprijinului liber și spontan dat de toți oamenii care o alcătuiesc.

Acest fapt îndeamnă în mod firesc spiritul uman să caute motivul general care a putut stimula astfel și în același timp atâtea inteligențe determinându-le să se îndrepte simultan în aceeași direcție.

Sunt perfect convins că, chiar la națiunile democratice, geniul, viciile sau virtuțile unor indivizi întârzie sau grăbesc cursul natural al destinului unui popor; dar acest soi de cauze întâmplătoare și secundare sunt infinit mai variate, mai ascunse, mai complicate, mai puțin eficace și, prin urmare, mai greu de deslușit și de urmărit în vremurile de egalitate decât în cele de aristocrație, când nu e vorba decât de a analiza acțiunea distinctă a unui singur om, sau a câtorva, în mijlocul unor fapte generale.

Pe istoric îl obosește repede o asemenea muncă, mintea lui se pierde în acest labirint și, cum nu reușește să vadă clar și să pună suficient în evidență influența unor indivizi, o contestă. Preferă să ne vorbească despre natura raselor, despre alcătuirea fizică a țării sau despre spiritul civilizației. Lucru care îi reduce munca și care, cu mai puțină osteneală, îl mulțumește mai mult atât pe el, cât și pe cititor.

Domnul de Lafayette a spus undeva, în *Memoriile* sale, că sistemul exagerat al cauzelor generale consola într-un chip minunat pe oamenii publici mediocri. Adaug că tot el consolează în mod admirabil și pe istoricii mediocri. Le furnizează întotdeauna câteva cauze mari care îi scot imediat din încurcătură acolo unde cartea lor devine mai dificilă și le ajută slăbiciunea sau lenevia spiritului, cinstindu-i în același timp adâncimea.

În ce mă privește, cred că nu există epocă în care să nu trebuiască să atribui o parte din evenimentele din această lume unor fapte foarte generale iar o altă parte unor influențe foarte particulare. Aceste două cauze se întâlnesc întotdeauna; numai raportul dintre ele se schimbă. Faptele generale explică mai multe lucruri în vremurile democratice decât în cele aristocratice, iar influențele particulare explică mai puține. În vremurile aristocratice, se întâmplă invers: influențele particulare sunt mai puternice, iar cauzele generale mai slabe, afară doar de cazul când considerăm drept cauză generală însăși inegalitatea de condiții care permite câtorva indivizi să se opună tendințelor firești ale celorlalți.

Istoricii care caută să zugrăvească ceea ce se petrece în societățile democratice au așadar dreptate când acordă un loc foarte amplu cauzelor generale și când se străduiesc în primul rând să le descopere; dar greșesc când neagă total acțiunea particulară a indivizilor pentru că ea este greu de găsit și de urmărit [și când se mulțumesc adesea cu vorbe mari deoarece le scapă cauzele mari].

Istoricii care trăiesc în vremurile democratice nu numai că au obiceiul să acorde fiecărui fapt o cauză mare, dar mai au și tendința de a lega faptele între ele și de a crea astfel un sistem.

În vremurile aristocratice, având atenția ațintită tot timpul asupra indivizilor, istoricilor le scapă înlănțuirea evenimentelor sau, mai degrabă, nu cred într-o astfel de înlănțuire, iar canavaua istoriei li se pare a fi sfâșiată în fiece clipă de trecerea unui om.

Dimpotrivă, în vremurile democratice, istoricul, văzând mult mai puțin pe actori și mult mai mult faptele, poate stabili cu ușurință între acestea o filiație și o ordine metodică.

Literatura din Antichitate, care ne-a lăsat povestiri atât de frumoase, nu oferă un singur sistem istoric mare, în vreme ce bietele literaturi moderne sunt pline de ele. Se pare că vechii istorici nu foloseau prea mult aceste teorii generale pe care ai noștri le utilizează întotdeauna peste măsură.

Cei care scriu în vremurile democratice au o tendință și mai periculoasă.

Când se pierde urma acțiunii indivizilor asupra națiunii, se întâmplă adesea să vedem lumea mișcându-se fără să-i zărim motorul. Cum începe să fie foarte greu să vedem și să analizăm motivele care, acționând separat asupra voinței fiecărui cetățean, sfârșesc prin a produce mișcarea poporului, suntem ispitiți să credem că această mișcare nu este voluntară și că societățile ascultă fără să știe de o forță superioară dominantă.

Chiar atunci când trebuie să descoperim pe pământ faptul general care conduce voința particulară a tuturor indivizilor, acest lucru nu garantează libertatea umană. O cauză suficient de mare pentru a acționa, în același timp, asupra a milioane de oameni și suficient de puternică pentru a-i face pe toți să meargă în aceeași direcție, apare cu ușurință a fi de neînvins; după ce au văzut că nimic nu rezistă în fața ei, oamenii sunt gata să creadă că nimeni nu i se putea opune.

Istoricii care trăiesc în vremurile democratice nu numai că refuză să creadă că un număr restrâns de cetățeni au forța de a acționa asupra destinelor poporului dar nu cred nici că popoarele ar avea capacitatea de a-și modifica propria soartă și le supun fie unei providențe neînduplecate, fie unui fel de fatalitate oarbă. După ei, fiecare națiune este puternic legată, datorită poziției, originii, antecedentelor, naturii sale, de un anumit destin pe care nici un efort nu îl poate schimba. Ei consideră generațiile solidare între ele și urcând astfel, din epocă în epocă și din evenimente necesare în evenimente necesare, până

la originea lumii, alcătuiesc un lanț compact și uriaș care înfășoară întreg genul uman și îl încătușează.

Nu le ajunge să arate cum s-au petrecut faptele; caută să demonstreze și că nu se puteau petrece altfel. Examinează o națiune ajunsă la un anumit punct al istoriei sale și afirmă că a fost nevoită să urmeze drumul care a dus-o acolo. E mai ușor astfel, decât să arăți cum s-ar fi putut face ca ea să ia o cale mai bună.

Citindu-i pe istoricii din vremurile aristocratice și în special pe cei din Antichitate, ți se pare că omul, pentru a deveni stăpânul destinului său și pentru a-i guverna pe semenii săi, n-are decât să afle cum să se stăpânească pe sine. Parcurgând istoriile scrise în vremea noastră, ai spune că omul nu poate face nimic, nici asupra sa, nici în jurul său. Istoricii din Antichitate îi învățau pe oameni cum să comande, cei din zilele noastre nu îi învață decât cum să asculte. În scrierile lor, autorul pare adesea mare, dar omenirea este întotdeauna mică.

Dacă această doctrină a fatalității, care atrage atât de mult pe cei care scriu istoria în vremurile democratice, trecând de la scriitori la cititorii lor, ar pătrunde astfel în întreaga masă de cetățeni și ar cuprinde spiritul public, putem prevedea că ea ar paraliza repede mișcarea societăților noi și i-ar transforma pe creștini în turci.

Voi mai adăuga că o asemenea doctrină este deosebit de periculoasă pentru epoca în care ne găsim; contemporanii noștri au o exagerată tendință de a se îndoi de liberul arbitru, deoarece fiecare dintre ei se simte limitat, din toate direcțiile, de slăbiciunea sa, dar ei mai cred încă din obișnuință că oamenii reuniți într-un corp social au forță și independență. Trebuie să avem grijă să nu întunecăm această idee căci e vorba de a ridica sufletele și nu de a le distruge.

Capitolul XXI

DESPRE ELOCINȚA PARLAMENTARĂ ÎN STATELE UNITE

La popoarele aristocratice, toți oamenii sunt legați și depind unii de alții; între toți există o legătură ierarhică cu ajutorul căreia fiecare este menținut la locul său, iar întregul organism social în supunere. Ceva asemănător se regăsește întotdeauna în sânul adunărilor politice ale acestor popoare. Partidele se grupează în mod firesc în jurul unor șefi, cărora le dau ascultare datorită unui fel de instinct care nu este decât rezultatul unor obiceiuri deprinse în altă parte. Ele aduc în mica societate moravurile societății mai mari.

[În adunările publice ale națiunilor aristocratice nu sunt decât câțiva oameni care au dreptul la cuvânt. Toți ceilalți aprobă sau tac. Oratorii nu vorbesc decât când un lucru este folositor partidului. Ei nu spun decât ceea ce poate folosi intereselor generale ale partidului și nu repetă fără rost ceea ce a fost deja spus. Discuția este clară, rapidă, la obiect.

Adesea, *discuțiile* din Parlamentul englez sunt lipsite de anvergură și de adâncime dar dezbaterea este aproape întotdeauna admirabil condusă și discursul bine adaptat subiectului.

Am crezut la început că acest fel de a examina treburile publice provenea din îndelungata obișnuință a englezilor cu viața parlamentară. Dar trebuie să fim de acord că acest lucru ține de o altă cauză, deoarece americanii, având aceeași experiență, nu urmează aceeași metodă.

În țările democratice cele mai familiarizate cu regimul reprezentativ, se întâmplă adesea ca un mare număr dintre cei care fac parte din adunări să nu fi reflectat dinainte suficient la modul în care e bine să acționeze. Motivul este că, la aceste popoare, viața publică constituie arareori o carieră. Se intră din întâmplare, se iese curând. E un drum pe care îl traversezi, nu îl urmezi. Aduci deci cunoștințele tale obișnuite și nu o știință dobândită.

În țările aristocratice, unde adunările există de multă vreme, lucrurile nu stau la fel. Cum numai un număr mic de oameni pot intra în consiliile naționale, aceștia țin să strălucească și studiază dinainte arta de a se comporta în aceste consilii. Și cum fac parte vreme îndelun-

gată din legislatură, au timp să discearnă metodele care servesc cel mai bine la conducerea treburilor și sunt întotdeauna suficient de numeroși pentru a-i obliga pe nou-veniții să se conformeze respectivelor metode.

Acest motiv pare a fi cel bun dar el nu este suficient pentru a explica deosebirea care se remarcă între americani și englezi. În Statele Unite, organismele deliberante sunt atât de numeroase iar adunările atât de multe, încât nu există un om ajuns la vârsta bărbăției care să nu fi avut destul de des ocazia să intre într-o reuniune de acest fel și care să nu fi putut să vadă cum funcționează ea. Dacă în America nu există clase care să se dedice în mod special treburilor publice, în schimb toate clasele se ocupă de ele și se gândesc la ele neîncetat. Chiar și cei care rămân la viața lor particulară primesc astfel, aproape toți, o educație politică. Trebuie deci să căutăm o cauză mai generală și mai profundă decât cea arătată mai sus.

Nu numai că americanii nu au întotdeauna noțiuni foarte precise despre arta parlamentară, dar ei au tendința foarte puternică de a nu ține seama de regulile ei chiar atunci când le cunosc.]

Se întâmplă adesea în țările democratice ca un mare număr de cetățeni să se îndrepte către un același punct; numai că fiecare merge acolo, sau măcar are iluzia că merge, numai cum vrea el. Obișnuit să nu își regleze mișcările decât în funcție de impulsurile sale personale, el acceptă cu repulsie să primească regula de la altcineva. Acest gust și această folosire a independenței îl urmăresc și în consiliile naționale. Dacă acceptă să se asocieze cu alții pentru urmărirea aceluiași scop, el dorește cel puțin să aibă libertatea de a contribui în felul său la succesul comun.

De aici vine faptul că, în țările democratice, partidele suportă cu atâta greutate să fie conduse și nu devin subordonate decât când pericolul este foarte mare. Mai mult, autoritatea șefilor, care în aceste împrejurări poate merge până la a-i face să acționeze și să vorbească, nu reușește aproape niciodată să îi reducă la tăcere.

La popoarele aristocratice, membrii adunărilor politice sunt în același timp și membri ai aristocrației. Fiecare dintre ei posedă în mod firesc un rang ridicat și stabil, iar locul pe care îl ocupă în adunare este adesea mai puțin important pentru el decât locul pe care îl are în societate. Acest lucru îl consolează de faptul că nu joacă în adunare un rol în discutarea treburilor și îl predispune să nu caute cu prea multă râvnă un rol mediocru.

În America se întâmplă de obicei ca deputatul să nu însemne ceva decât datorită locului său în adunare. El este deci hărțuit fără încetare de nevoia de a căpăta acolo importanță și resimte o dorință impetuoasă de a-și face cunoscute ideile în orice împrejurare.

Nu este împins la aceasta numai de propria sa vanitate și de aceea a alegătorilor săi, cât și de nevoia permanentă de a le fi pe plac.

La popoarele aristocratice, un membru al legislaturii se află arareori într-o situație de strânsă dependență față de alegătorii săi; adesea este pentru ei un reprezentant oarecum necesar; uneori, îi ține într-o situație de strânsă dependență și dacă cumva aceștia îi refuză voturile, el se face lesne numit în altă parte; sau, renunțând la cariera publică, se închide într-o inactivitate care mai are încă strălucire.

Într-o țară democratică, cum sunt Statele Unite, deputatul nu are aproape niciodată o înrâurire durabilă asupra spiritului alegătorilor săi. Oricât de mic ar fi un corp electoral, instabilitatea democratică face ca el să-și schimbe neîncetat aspectul. Trebuie deci ca acest corp să fie captivat în fiecare clipă. Deputatul nu este niciodată sigur de alegători; și dacă ei îl abandonează, se găsește imediat fără resurse deoarece nu are în mod firesc o poziție suficient de importantă pentru a fi zărit cu ușurință de către cei care nu îi sunt apropiați; iar, în independența totală în care trăiesc cetățenii, el nu poate spera decât să fie lesne impus de prieteni sau de guvern unui corp electoral care nu îl cunoaște. Deci, în cantonul pe care îl reprezintă sunt depuși toți germenii sorții lui; el trebuie să iasă din acest fund de lume pentru a se ridica la comanda poporului și a influența destinele lumii.

Este firesc, așadar ca, în țările democratice, membrii adunărilor politice să se gândească la alegătorii lor mai mult decât la partidul din care fac parte, iar în cele aristocratice să se ocupe mai mult de partid decât de alegători.

Or, ceea ce trebuie spus alegătorilor pentru a le fi pe plac, nu corespunde întotdeauna cu ce ar trebui întreprins pentru a sluji cum se cuvine opiniile lor politice.

Adesea, interesul general al unui partid este ca deputatul, care este și membru al său, să nu vorbească niciodată de treburile însemnate pe care nu le înțelege bine; să vorbească puțin despre cele minore care ar încurca mersul celor importante, și, în fine, de cele mai multe ori să nu scoată o vorbă. A păstra tăcerea este cel mai bun serviciu pe care îl poate aduce lucrului public un limbut mediocru.

Dar nu tot așa văd alegătorii lucrurile.

Populația unui canton însărcinează un cetățean să ia parte la guvernarea statului deoarece și-a făcut o idee foarte bună despre meritele lui. Cum oamenii par mai mari dacă sunt înconjurați de obiecte mici, putem crede că părerea pe care o vor avea despre delegat va fi cu atât mai înaltă cu cât meritele celor pe care îi reprezintă vor fi mai mici. Se va întâmpla deci adesea ca alegătorii să spere cu atât mai mult de la deputatul lor cu cât vor avea mai puțin de așteptat de la el; și oricât de incapabil ar fi el, alegătorii tot îi vor cere eforturi remarcabile prin care să corespundă rangului pe care i l-au acordat.

Independent de legislatorul statului, alegătorii mai văd în reprezentantul lor pe apărătorul firesc al cantonului pe lângă legislatură; îl consideră aproape ca pe reprezentantul fiecărui alegător și își fac iluzia că va desfășura tot atâta înflăcărare pentru apărarea intereselor lor particulare, cât și pentru apărarea intereselor țării.

Așadar, alegătorii sunt încredințați de la bun început că deputatul pe care îl vor alege va fi un orator; că, dacă va putea, va vorbi des și că, în cazul în care va fi nevoit să-și limiteze intervențiile, se va strădui cel puțin să cuprindă în rarele sale discursuri examinarea tuturor treburilor importante ale statului, cât și expunerea măruntelor lor plângeri; în așa fel încât, dacă nu poate fi adesea văzut, să arate de fiecare dată ce știe să facă și, în loc să se desfășoare oratoric mereu, să se restrângă din când în când într-un discurs mic, oferind astfel un soi de rezumat strălucit și complet despre alegătorii săi și despre el însuși. Cu această condiție, ei îi promit viitoarele lor voturi.

Acest lucru împinge la disperare pe cei mediocri și cinstiți care, cunoscându-se, nu s-ar fi manifestat din proprie inițiativă. Deputatul, ațâțat astfel, ia cuvântul, spre marea supărare a prietenilor săi, și aruncându-se imprudent în mijlocul celor mai celebri oratori, tulbură dezbaterea și obosește adunarea.

Toate legile care tind a-l face pe ales mai dependent de alegător nu numai că modifică comportamentul legislatorilor, așa cum am mai arătat și în altă parte, ci și limbajul lor. Ele influențează simultan atât treburile, cât și modul de a vorbi.

[Mai cred și că discuțiile din cadrul corpului legislativ vor deveni și mai plictisitoare cu cât corpul electoral va fi fracționat în părți mici. Avem toate motivele să considerăm că un astfel de sistem va umple adunarea cu oameni mediocri și că toți oamenii mediocri pe care acest sistem îi va aduce în adunare vor depune tot atâtea strădanii pentru a se manifesta ca și cum ar fi oameni superiori.]

Nu există, ca să spunem așa, un membru al Congresului care să consimtă să se întoarcă acasă fără să fi pronunțat măcar un discurs și care să admită să fie întrerupt înainte de a fi cuprins în limitele tiradei sale tot ce consideră a fi folositor celor douăzeci și patru de state din care este alcătuită Uniunea și mai ales districtului pe care îl reprezintă. Face deci să se perinde prin fața minții auditorilor, rând pe rând, mari adevăruri generale, pe care adesea el însuși nu le vede și pe care nu le arată decât confuz, o dată cu particularități extrem de neînsemnate pe care, de fapt, nu le înțelege și nici măcar nu le poate exprima cu ușurință. Se mai întâmplă adesea ca, în cadrul acestui mare organism, discuția să devină vagă și derutantă, părând mai curând că se târăște către scopul propus în loc să se îndrepte hotărât către el.

După mine, se va remarca întotdeauna ceva analog în adunările publice din democrații.

Împrejurări fericite și legi bune ar putea reuși să atragă în legislatura unui popor democratic oameni mult mai remarcabili decât cei trimiși de către americani în Congres; dar niciodată nu vor putea fi opriți oamenii mediocri care se află acolo să se expună cu satisfacție și detaliat în fața ochilor tuturor.

Răul nu mi se pare a putea fi vindecat în întregime deoarece el nu ține numai de regulamentul adunării ci și de structura ei și chiar și de structura țării.

S-ar părea că locuitorii din Statele Unite examinează și ei această realitate din același punct de vedere și dovedesc că au o îndelungată experiență a vieții parlamentare nu abținându-se de la un discurs slab, ci ascultându-l cu mare curaj. Se resemnează ca în fața unui rău pe care experiența i-a făcut să-l admită ca inevitabil.

Am arătat aspectele mărunte ale discuțiilor politice din democrații; să le arătăm acum pe cele cu adevărat importante.

Ceea ce s-a întâmplat de o sută cincizeci de ani încoace în parlamentul englez n-a avut niciodată un mare răsunet în exterior; ideile și sentimentele exprimate de oratori nu s-au bucurat niciodată de multă simpatie nici măcar la popoarele care se aflau cel mai aproape de marea scenă a libertății britanice, în vreme ce Europa a fost cuprinsă de emoție chiar de la primele dezbateri ce s-au ținut în adunările coloniale ale Americii din epoca revoluției.

Acest fapt nu a ținut numai de împrejurări particulare și întâmplătoare ci și de cauze generale și durabile.

Nu mi se pare nimic mai de admirat și mai impresionant decât un mare orator discutând despre problemele mari în cadrul unei adunări

democratice. Cum acolo nu există niciodată o clasă care să aibă niște reprezentanți însărcinați cu apărarea intereselor ei, aceștia se adresează întotdeauna întregii națiuni și vorbesc în numele întregii națiuni. Acest fapt amplifică gândirea și înalță limbajul.

Dat fiind că reprezentanții au acolo o influență redusă, că nu mai există privilegii legate de anumite bunuri, nici drepturi inerente anumitor grupuri sau anumitor oameni, spiritul este nevoit să urce până la adevărurile generale luate din natura umană pentru a discuta problema particulară care îl frământă. De aici apare în discuțiile politice ale unui popor democratic, oricât de mic ar fi el, un caracter de generalitate care le fac adesea interesante pentru specia umană. Toți oamenii sunt interesați de el deoarece este vorba de om, care este același pretutindeni.

Dimpotrivă, la cele mai mari popoare aristocratice, problemele cele mai generale sunt aproape întotdeauna examinate cu ajutorul unor cauze particulare luate din obiceiurile unei epoci sau din drepturile unei clase; lucru care nu interesează decât clasa despre care este vorba sau cel mult poporul din rândul căruia face parte această clasă.

Acestei cauze, ca și măreției națiunii franceze și tendințelor favorabile ale popoarelor care o ascultă, se datorește uriașa impresie pe care o produc uneori în lume discuțiile noastre politice.

Oratorii noștri se adresează adesea tuturor oamenilor chiar când nu se adresează decât concetățenilor lor.

PARTEA A DOUA

INFLUENȚA DEMOCRAȚIEI ASUPRA SENTIMENTELOR AMERICANILOR

Capitolul I

DE CE POPOARELE DEMOCRATICE DOVEDESC A AVEA O DRAGOSTE MAI VIE ȘI MAI DURABILĂ PENTRU EGALITATE DECÂT PENTRU LIBERTATE

Prima și cea mai vie dintre pasiunile cărora le dă naștere egalitatea de condiții, nu am nevoie să o mai spun, este dragostea pentru această egalitate. Nu vă mirați deci că voi vorbi despre ea înaintea celorlalte.

Fiecare a remarcat că, în vremea noastră și mai ales în Franța, această pasiune pentru egalitate capătă cu fiecare zi un loc tot mai mare în inima oamenilor. S-a spus și s-a repetat de nenumărate ori că ai noștri contemporani au o dragoste mult mai vie și mult mai puternică pentru egalitate decât pentru libertate; dar nu am convingerea că s-a mers exact până la cauzele acestui fapt. Voi încerca să o fac eu.

Putem să ne imaginăm un punct extrem unde libertatea și egalitatea se întâlnesc și se contopesc.

Să presupunem că toți cetățenii participă la guvernare și că fiecare are același drept de a participa.

Nici unul nefiind atunci diferit de semenii săi, nimeni nu va putea exercita o putere tiranică; oamenii vor fi perfect liberi pentru că toți vor fi pe deplin egali între ei; și vor fi toți perfect egali pentru că vor fi complet liberi. Către acest ideal tind popoarele democratice.

Iată forma cea mai completă pe care o poate avea egalitatea pe pământ; dar mai sunt încă nenumărate alte forme care, fără a fi tot atât de perfecte, nu sunt mai puțin îndrăgite de aceste popoare.

Egalitatea se poate instaura în societatea civilă dar nu poate domni în lumea politică. Putem fi îndreptățiți să avem aceleași plăceri, să urmăm aceleași profesiuni, să ne întâlnim în aceleași locuri; într-un cuvânt, să trăim în același fel și să căutăm bogăția cu aceleași mijloace, fără să luăm însă parte toți la guvernare.

Un soi de egalitate se poate instaura și în lumea politică, chiar dacă acolo nu există defel libertate politică. Sunt egal cu toți semenii mei, afară de unul care este, fără deosebire, stăpânul tuturor și care îi alege, dintre toți, pe agenții puterii lui.

Ar fi ușor să ne imaginăm și alte multe ipoteze după care o egalitate foarte mare ar putea lesne să se combine cu niște instituții mai mult sau mai puțin libere sau chiar cu instituții care nu sunt deloc libere.

Deși oamenii nu pot deveni complet egali fără a fi pe de-a-ntregul liberi și, în consecință, egalitatea, la gradul său cel mai înalt, să se contopească cu libertatea, suntem totuși îndreptățiți să facem o deosebire între ele.

Gustul pe care oamenii îl au pentru libertate și cel pe care îl resimt pentru egalitate sunt, într-adevăr, două lucruri distincte și cred că pot adăuga că, la popoarele democratice, sunt două lucruri inegale.

Dacă acordăm acestui lucru puțină atenție, vom vedea că în fiecare secol există un fapt deosebit și dominant de care se leagă toate celelalte; acest fapt dă aproape întotdeauna naștere unei idei matrice sau unei pasiuni principale care sfârșește apoi prin a atrage și a duce cu ea toate sentimentele și toate ideile. Ea poate fi asemuită cu fluviul cel mare spre care curg toate pâraiele din jur.

Libertatea s-a arătat oamenilor în timpuri diferite și sub forme diferite; ea nu s-a legat în mod exclusiv de o stare socială și o întâlnim și în alte părți decât în democrații. Deci, ea nu poate forma caracteristica distinctivă a vremurilor democratice.

Faptul particular și dominant care singularizează aceste vremuri este egalitatea de condiții; pasiunea principală care îi îmboldește pe oameni în aceste perioade este dragostea pentru egalitate.

Nu încercați să aflați ce farmec deosebit găsesc oamenii din vremurile democratice faptului de a fi egali și nici care sunt cauzele speciale datorită cărora se agață cu atâta tenacitate de egalitate și nu de alte binefaceri pe care le oferă societatea; egalitatea formează caracteristica distinctivă a epocii în care trăiesc; singur acest fapt este suficient pentru a explica de ce o preferă restului.

Dar independent de acest motiv, mai sunt multe altele care îi vor face pe oameni, în toate timpurile, să prefere în general egalitatea și nu libertatea.

Dacă un popor ar reuși vreodată să distrugă sau numai să diminueze egalitatea care domnește în rândurile sale, el nu ar putea s-o facă decât datorită unor îndelungate și dificile eforturi. Ar trebui să-și modifice starea socială, să-și anuleze legile, să-și reînnoiască ideile, să-și schimbe obiceiurile, să-și modifice moravurile. Dar ca să pierzi libertatea politică este suficient să nu o mai reții, și ea ți-a și scăpat.

Oamenii nu țin deci la egalitate numai pentru că le este scumpă; se leagă de ea și pentru că au convingerea că va dura veșnic.

Oricât ar fi oamenii de limitați și de ușuratici tot descoperă că libertatea politică poate, prin excesele ei, compromite liniștea, averile, viața indivizilor. Pe de altă parte, numai oamenii atenți și lucizi văd primejdiile cu care ne amenință egalitatea și, de obicei, evită să le semnaleze. Ei știu că încercările de care se tem sunt departe și își fac iluzia că ele nu vor lovi decât în generațiile viitoare, pentru care generația de azi nu-și prea face griji. Relele pe care le aduce uneori libertatea sunt imediate; pot fi văzute de toți și sunt resimțite mai mult sau mai puțin de către toți. Relele pe care le produce egalitatea împinsă la extrem nu se manifestă decât încetul cu încetul; ele se insinuează treptat în corpul social; nu pot fi observate decât la răstimpuri și, în momentul când ajung la maximum de violență, obișnuința a și făcut ca ele să nu mai fie percepute.

Binele pe care îl aduce libertatea nu se arată decât cu timpul și este ușor să subestimezi cauza care i-a dat naștere.

Avantajele egalității se fac simțite de îndată și le vezi decurgând în fiecare zi din sursa lor.

Libertatea politică dă, din când în când, plăceri sublime unui anumit număr de cetățeni.

Egalitatea oferă în fiecare zi fiecărui om o mulțime de mici satisfacții. Farmecul egalității se simte în fiecare moment și el este la îndemâna oricui; cele mai nobile inimi sunt sensibile la acest farmec, iar sufletele cele mai comune găsesc în el o satisfacție nespusă. Pasiunea căreia îi dă naștere egalitatea trebuie să fie deci, în același timp, energică și generală.

Oamenii nu se pot bucura de libertatea politică fără să o cumpere cu câteva sacrificii și nu o stăpânesc niciodată decât cu multe eforturi. Dar plăcerile pe care le procură egalitatea se oferă de la sine. Fiecare mic incident din viața particulară pare că le dă naștere și pentru a le aprecia nu trebuie decât să trăiești.

Popoarele democratice iubesc egalitatea dintotdeauna dar există anumite epoci când ele împing până la patimă pasiunea pe care o resimt pentru ea. Aceasta se întâmplă în momentul când vechea ierarhie socială, amenințată de multă vreme, își încheie propria-i distrugere după o ultimă luptă intestină și când barierele care separau pe cetățeni sunt în sfârșit înlăturate. Oamenii se năpustesc atunci asupra egalității ca asupra unei cuceriri și se agață de ea ca de un bun prețios pe care cineva vrea să li-l răpească. Pasiunea pentru egalitate pătrunde în inima omului venind de pretutindeni și se extinde, umplând-o în întregime. Să nu cumva să spuneți oamenilor că, lăsându-se orbește

în seama unei pasiuni unice, își compromit interesele cele mai scumpe; sunt surzi. Să nu cumva să le arătați că libertatea le fuge din mâini în vreme ce ei se uită în altă parte; sunt orbi sau, mai degrabă, nu văd în tot universul decât un singur bun demn de a fi dorit.

Ceea ce precedă se aplică tuturor națiunilor democratice. Ceea ce urmează nu ne privește decât pe noi.

La majoritatea națiunilor moderne și, în special, la toate popoarele de pe continentul european, gustul și ideea de libertate n-au început să apară și să se dezvolte decât în momentul în care condițiile au început să se egalizeze și ca o consecință a acestei egalizări. Regii absoluți au fost cei care s-au ocupat cel mai mult de nivelarea condițiilor existente între supușii lor. La aceste popoare, egalitatea a precedat libertatea; egalitatea era deci un fapt vechi în vreme ce libertatea era încă un lucru nou; una crease deja opinii, obiceiuri, legi care îi erau proprii, cealaltă se producea singură și, pentru prima dată, în văzul tuturor. Așadar, a doua nu se găsea încă decât în idei și în gusturi, în vreme ce prima pătrunsese deja în obiceiuri, cuprinsese moravurile și imprimase o direcție specială celor mai mici acțiuni ale vieții. De ce să ne mirăm că oamenii din zilele noastre o preferă pe una celeilalte.

Cred că popoarele democratice au un gust firesc pentru libertate; libere de orice constrângere, o caută, o iubesc și nu văd decât cu durere că sunt îndepărtați de ea. Dar au pentru egalitate o pasiune fierbinte, neostoită, veșnică, de neînfrânat; aceste popoare vor egalitate în libertate și dacă nu o pot obține continuă să o dorească chiar și în sclavie. Vor suporta sărăcia, aservirea, barbaria dar nu vor suporta aristocrația.

Este un lucru adevărat pentru toate timpurile și mai ales pentru vremea noastră. Toți oamenii și toate guvernările care vor voi să lupte împotriva acestei forțe năvalnice vor fi răsturnați și distruși de ea. În zilele noastre, libertatea nu se poate instaura fără ajutorul ei și chiar despotismul nu poate domni fără ea.

Capitolul II

DESPRE INDIVIDUALISM ÎN ȚĂRILE DEMOCRATICE

Am arătat cum, în vremurile de egalitate, fiecare om își caută în el însuși credințele; vreau să arăt cum, în aceleași vremuri, își îndreaptă toate sentimentele numai către sine.

Individualismul este o expresie recent apărută dintr-o idee nouă. Strămoșii noștri nu cunoșteau decât egoismul.

Egoismul înseamnă o dragoste înflăcărată și exagerată față de sine însuși care îl face pe om să nu raporteze nimic decât la el însuși și să se prefere pe sine înaintea tuturor.

Individualismul este un sentiment calm și moderat care îl predispune pe cetățean să se izoleze de mulțimea semenilor săi și să stea la o anume distanță, împreună cu familia și prietenii lui; astfel încât, după ce și-a creat o mică societate pentru folosul său, lasă marea societate în seama ei.

Egoismul se naște dintr-un instinct orb: individualismul apare mai curând dintr-o judecată greșită decât dintr-un sentiment imoral. El își are rădăcinile atât în defectele spiritului, cât și în viciile inimii.

Egoismul usucă germenul tuturor virtuților, individualismul seacă numai izvorul virtuților publice; dar, cu timpul, atacă și distruge pe toate celelalte și va fi absorbit, în cele din urmă, de egoism.

Egoismul este un viciu tot atât de vechi cât și lumea. El nu aparține unei forme de societate mai mult decât alteia.

Individualismul este de origine democratică și amenință să se dezvolte pe măsură ce condițiile se egalizează.

La popoarele aristocratice, familiile rămân timp de secole în aceeași stare și adesea în același loc. Aceasta face, ca să spunem așa, ca toate generațiile să fie contemporane. Un om își cunoaște aproape întotdeauna strămoșii și îi respectă; crede că își vede deja strănepoții și îi iubește. Își creează din toată inima îndatoriri atât față de unii, cât și față de ceilalți și i se întâmplă frecvent să își sacrifice plăcerile personale pentru aceste ființe care nu mai există sau care nu există încă.

Instituțiile aristocratice au, în plus, drept rezultat, faptul de a lega strâns pe fiecare om de mulți dintre concetățenii săi.

Clasele fiind foarte distincte și imobile în interiorul unui popor aristocratic, fiecare din acestea devine pentru cel care face parte din ea un fel de mică patrie, mai vizibilă și mai scumpă decât patria mare.

Cum, în societățile aristocratice, cetățenii au locuri fixe, unii deasupra altora, mai rezultă că fiecare vede întotdeauna, așezat mai sus decât el, un om a cărui protecție îi este necesară, iar mai jos descoperă un altul căruia îi poate cere colaborarea.

Oamenii care trăiesc în vremurile aristocratice sunt deci aproape întotdeauna strâns legați de ceva care este plasat în afara lor și sunt adesea dispuși să uite de ei înșiși. Este adevărat că, tot în aceste vremuri, noțiunea generală de *seamăn* este confuză și că nimănui nu-i trece prin minte să se devoteze cauzei umanității; dar adesea mulți se sacrifică pentru anumiți oameni.

Dimpotrivă, în vremurile democratice când îndatoririle fiecărui individ față de specie sunt mult mai clare, devotamentul față de un om este mai rar; legătura dintre sentimentele umane se extinde și slăbește.

La popoarele democratice, noi familii apar necontenit din neant, altele cad fără încetare în el iar toate cele care rămân își schimbă înfățișarea; canavaua timpului se rupe în fiece clipă și urma generațiilor se șterge. Îi uităm cu ușurință pe cei care ne-au precedat și nu avem nici o idee despre cei care ne vor urma. Numai cei foarte apropiați ne interesează.

Fiecare clasă apropiindu-se de celelalte și toate amestecându-se între ele, membrii ei devin indiferenți și înstrăinați unii față de alții. Aristocrația făcuse din toți cetățenii un lanț lung care mergea de la țăran până la rege; democrația rupe lanțul și pune de o parte fiecare verigă.

Pe măsură ce condițiile se egalizează, se întâlnește un număr mai mare de indivizi, care, nemaifiind destul de bogați nici destul de puternici pentru a exercita o influență mare asupra soartei semenilor lor, au căpătat totuși sau au păstrat suficiente cunoștințe și bunuri pentru a fi suficienți lor înșiși. Aceștia nu datorează nimănui nimic și nu așteaptă, ca să spunem așa, nimic de la nimeni; se obișnuiesc să se considere întotdeauna separat și își imaginează cu ușurință că țin în mâini întregul lor destin.

Așadar, nu numai că democrația îl face pe fiecare om să-și uite strămoșii, dar îi ascunde și descendenții și îl separă de contemporani; ea îl aduce necontenit către el însuși și amenință să îl închidă în cele din urmă în singurătatea propriei sale inimi.

Capitolul III

CUM INDIVIDUALISMUL ESTE MAI MARE LA IEȘIREA DINTR-O REVOLUȚIE DEMOCRATICĂ DECÂT ÎN ORICARE ALTĂ EPOCĂ

Izolarea oamenilor unii față de alții și egoismul care este urmarea acestei izolări sunt mai evidente mai ales în momentul în care s-a încheiat formarea unei societăți democratice pe ruinele unei aristocrații.

Aceste societăți nu cuprind numai un mare număr de cetățeni independenți, ele sunt zilnic invadate de oameni care, ajunși ieri la independență, sunt amețiți de noua lor putere; aceștia sunt cuprinși de un sentiment de încredere trufașă în propriile forțe și, neînchipuindu-și că ar putea avea nevoie de aici înainte de ajutorul semenilor lor, nu resimt nici o stinghereală în a arăta că nu se gândesc decât la ei înșiși.

O aristocrație nu capitulează de obicei decât după o luptă prelungită în timpul căreia, între diferitele clase, s-a aprins o ură înverșunată. Aceste pasiuni supraviețuiesc victoriei și le putem dibui urmele în vârtejul dezordinii democratice care îi urmează.

Aceia dintre cetățenii care erau primii în ierarhia distrusă nu pot uita curând vechea lor măreție; se consideră multă vreme străini în mijlocul noii societăți. Văd în toți cei pe care această societate îi impune ca egali ai lor niște opresori a căror soartă nu le poate trezi simpatia; pe vechii lor egali i-au pierdut din vedere și nu se mai simt legați de soarta lor printr-un interes comun; retrăgându-se de o parte, fiecare crede că nu are altceva de făcut decât să se ocupe de el însuși. Dimpotrivă, cei care erau odinioară așezați pe treptele de jos ale scării sociale și pe care o revoluție neașteptată i-a apropiat de nivelul comun, se bucură de independența abia obținută cu o neliniște ascunsă; îi regăsesc alături de ei pe unii din foștii lor superiori, le aruncă priviri de triumf și de teamă și se îndepărtează.

Deci, de obicei, la începutul societăților democratice, cetățenii încep să fie cel mai mult predispuși la izolare.

Democrația nu îi face pe oameni să se apropie de semenii lor; dar revoluțiile democratice îi determină să se evite unii pe alții și să continue în mijlocul egalității urile născute din inegalitate.

Marele avantaj al americanilor este de a fi ajuns la democrație fără a fi avut de suferit revoluții democratice și de a se fi născut egali în loc să devină egali.

Capitolul IV

CUM COMBAT AMERICANII INDIVIDUALISMUL CU AJUTORUL INSTITUȚIILOR LIBERE

Despotismul care, prin însăși natura sa, se teme permanent vede în izolarea oamenilor dovada cea mai sigură a propriei sale durate și, de obicei, face tot ce poate pentru a-i izola. Nu există un viciu al inimii umane care să-i fie atât de plăcut ca egoismul; un despot iartă ușor celor pe care îi guvernează faptul că nu îl iubesc, cu condiția ca aceștia să nu se iubească între ei. Nu le cere să îl ajute la conducerea statului; îi este suficient că nu pretind să-l conducă chiar ei. Îi numește spirite turbulente și neliniștite pe cei care vor să-și unească eforturile pentru a crea prosperitatea comună, și, schimbând sensul natural al cuvintelor, îi cheamă buni cetățeni pe cei care se închid cu grijă în ei înșiși.

Așadar, viciile despotismului fac să se ivească tocmai acele vicii a căror apariție este înlesnită de către egalitate. Aceste două lucruri se completează și se întrajutorează într-un mod funest.

Egalitatea îi pune pe oameni unii alături de alții fără ca între ei să existe o legătură comună. Despotismul ridică între ei bariere și îi separă. Egalitatea îi face să nu se mai gândească la semenii lor și le transformă indiferența într-un fel de virtute publică.

Periculos în orice epocă, despotismul este cu atât mai de temut în vremurile democratice.

Este ușor de văzut că în aceste vremuri oamenii au o nevoie cu totul specială de libertate.

Când cetățenii sunt obligați să se ocupe de treburile publice, sunt scoși cu necesitate din mijlocul intereselor lor individuale și împiedicați, la răstimpuri, să se vadă pe ei înșiși.

În momentul în care treburile publice sunt examinate în comun, fiecare om își dă seama că nu este chiar atât de independent față de semenii săi cum își închipuia la început și că, pentru a obține sprijinul lor, trebuie adesea să le dea ajutorul său.

Când guvernează mulțimea, nu există om care să nu resimtă prețul bunăvoinței publice și care să nu încerce să o capteze atrăgându-și stima și afecțiunea celor în mijlocul cărora trăiește.

Multe din pasiunile care îngheață inimile și le separă sunt atunci obligate să se retragă în adâncul sufletului și să se ascundă acolo. Orgoliul se ascunde, disprețul nu îndrăznește să mai apară. Egoismului îi e frică de el însuși. [Te temi să ofensezi și îți place să servești.]

Într-o guvernare liberă, majoritatea funcționarilor publici fiind electivi, oamenii pe care trufia sufletelor sau neliniștea dorințelor îi pun în situații neplăcute în viața particulară simt în fiecare zi că au nevoie de cei care îi înconjoară.

Se întâmplă atunci să se gândească la semenii lor din ambiție și, adesea, să considere că este oarecum în propriul interes să uite de ei înșiși. [Aceasta produce în națiunile democratice ceva analog cu ceea ce se constată în aristocrații.

În țările aristocratice, oamenii sunt puternic legați între ei chiar din pricina inegalităților. În țările democratice, unde diferiții reprezentanți ai puterii politice sunt aleși, oamenii se unesc singuri datorită efortului propriei lor voințe și în acest sens putem spune că în aceste țări alegerile înlocuiesc până la un anume punct ierarhia.] Știu că la acest capitol mi se pot arăta toate intrigile pe care le scot la iveală alegerile, mijloacele rușinoase de care se servesc adesea candidații și calomniile pe care le răspândesc dușmanii. Sunt ocazii pentru ură și ele apar cu atât mai des cu cât alegerile devin mai frecvente.

Aceste rele sunt mari, fără îndoială, dar sunt trecătoare, în vreme ce binele care apare o dată cu ele rămâne.

Dorința de a fi aleși îi face câteodată pe unii oameni să se lupte între ei; dar chiar această dorință îi determină cu timpul pe toți oamenii să se ajute reciproc; și dacă se întâmplă ca niște alegeri să separe din întâmplare doi prieteni, sistemul electoral duce la o apropiere a unei mulțimi de cetățeni care altfel ar fi rămas pentru totdeauna străini unii față de alții. Libertatea creează niște uri particulare dar despotismul face să apară indiferența generală.

Americanii au combătut prin libertate individualismul pe care egalitatea îl face să apară, și l-au învins.

Legislatorii din America nu au crezut că pentru a vindeca o boală atât de firească organismului social în vremuri democratice, dar și atât de vătămătoare, era suficient să lase ca întreaga națiune să se reprezinte singură; mai mult încă, s-au gândit că era bine ca fiecare porțiune din teritoriu să aibă o viață politică pentru a multiplica la infinit ocaziile ca cetățenii să acționeze împreună și să simtă în fiece zi că depind unii de alții.

Asta înseamnă să te comporți cu înțelepciune.

Treburile generale ale unei țări nu-i preocupă decât pe cei mai importanți cetățeni. Care nu se adună în aceleași locuri decât din timp în timp; și cum se întâmplă adesea că apoi se pierd din vedere, între ei nu se stabilesc legături durabile. Dar când e vorba să se reglementeze treburile particulare ale unui canton de către oamenii care îl locuiesc, aceiași indivizi sunt mereu în legătură și oarecum obligați să se cunoască și să se agreeze.

Îl scoți cu greu pe un om dintr-ale lui pentru a-l face să se preocupe de soarta întregului stat, deoarece înțelege cu greu influența pe care soarta statului ar putea să o exercite asupra propriului său destin. Dar dacă trebuie ca un drum să treacă pe la capătul bucății lui de pământ, își va da seama de la prima aruncătură de ochi că între această mărunță treabă publică și treburile lui particulare cele mai importante există o legătură și va descoperi, fără ca cineva să i-o arate, raportul strâns care unește aici interesul particular cu interesul general.

Deci, însărcinând pe cetățeni cu administrarea treburilor publice mărunte în loc de a le lăsa conducerea celor mari, îi poți face să aibă interes pentru binele public și să vadă că pentru a-l produce au nevoie mereu unii de alții.

Se poate să captivezi brusc simpatia unui popor cu o acțiune remarcabilă; dar pentru a câștiga dragostea și respectul populației care te înconjoară e nevoie de un lung șir de mărunte servicii, de înlesniri neînsemnate, de o atitudine permanentă de bunăvoință și de o reputație de om dezinteresat bine stabilită.

Libertățile locale, care fac ca un mare număr de cetățeni să aprecieze afecțiunea vecinilor și apropiaților lor, îi fac necontenit pe oameni să vină unii către alții, în pofida instinctelor care îi separă, și îi obligă să se ajute reciproc.

În Statele Unite, cetățenii cei mai bogați au o mare grijă să nu se izoleze de popor; dimpotrivă, ei se apropie necontenit de el, îl ascultă cu bunăvoință și îi vorbesc în fiecare zi. Ei știu că bogații din democrații au întotdeauna nevoie de săraci și că, în vremurile democratice, îi apropii pe săraci mai curând prin comportare decât prin binefaceri. Ampioarea binefacerilor, care pune în evidență diferența de condiții, provoacă o iritare ascunsă celor care beneficiază de ele; dar simplitatea comportării are un farmec căruia nu i se poate rezista; familiaritatea celor bogați îi atrage și chiar grosolănia lor nu le displace întotdeauna.

Acest adevăr nu pătrunde de la bun început în spiritul celor bogați. De obicei, ei se opun atâta vreme cât durează revoluția democratică și nici după ce această revoluție s-a încheiat nu îl acceptă imediat. Consimt cu tragere de inimă să facă bine poporului; dar doresc să-l țină în continuare și cu grijă la distanță. Li se pare că acest lucru este suficient, dar se înșală. Ar ajunge astfel în sapă de lemn fără însă să încălzească inimile celor care îi înconjoară. Nu sacrificarea banilor li se cere, ci sacrificarea trufiei lor.

S-ar spune că, în Statele Unite, nu există nimeni a cărui imaginație să nu se străduiască căutând să inventeze mijloace pentru a spori bogăția și pentru a satisface nevoile mulțimii. Locuitorii cei mai luminați din fiecare canton se slujesc necontenit de inteligența lor pentru a descoperi secrete noi apte să sporească prosperitatea tuturor; iar când găsesc câteva, se grăbesc să le ofere mulțimii.

Examinând îndeaproape viciile și slăbiciunile pe care le vădesc adesea în America cei care guvernează, ne mirăm de prosperitatea crescândă a poporului și greșim. Nu înaltul funcționar ales este cel care face să prospere democrația americană; ea prosperă pentru că funcționarul poate fi ales.

Ar fi nedrept să credem că patriotismul americanilor și zelul pe care fiecare dintre ei îl vădește pentru bunăstarea concetățenilor săi nu ar fi reale. Deși atât în Statele Unite, cât și aiurea interesul particular conduce majoritatea acțiunilor umane, el nu le dirijează pe toate.

Trebuie să spun că am văzut adesea pe americani făcând sacrificii mari și reale în folosul lucrului public și am remarcat de nenumărate ori că la nevoie se ajutau aproape întotdeauna unii pe alții cu sinceritate.

Instituțiile libere pe care le au locuitorii din Statele Unite și drepturile politice pe care le folosesc atât de mult amintesc, necontenit și în feluri nenumărate, fiecărui cetățean că el trăiește în societate. Ele îi conduc spiritul în orice clipă către această idee, că atât datoria cât și interesul oamenilor este de a se face folositori semenilor lor; și cum omul nu vede nici un motiv deosebit pentru a-i urî pe acești semeni deoarece el nu este nici sclavul nici stăpânul lor, inima i se înclină fără greutate de partea bunăvoinței. Mai întâi, ne ocupăm de interesul general din pricina nevoii, apoi din pricina opțiunii; iar ceea ce era calcul devine instinct; și tot lucrând pentru binele concetățenilor, căpătăm în cele din urmă obiceiul și gustul de a-i servi.

[Când niște oameni, care nu sunt egali între ei, depun toate puterile lor politice în mâinile unuia singur, acest lucru nu este de ajuns pen-

tru ca ei să devină indiferenți și nepăsători unii față de alții deoarece continuă să aibă neîncetat nevoie unii de alții în viața civilă.

Dar când oameni egali nu iau parte la guvernare, ei nu au aproape deloc ocazia să-și facă rău sau să se ajute reciproc. Fiecare uită de semenii săi pentru a nu se gândi decât la prinț și la el însuși.

Libertatea politică, utilă când condițiile sunt inegale, devine deci necesară pe măsură ce acestea se egalizează.]

Mulți oameni din Franța consideră egalitatea de condiții ca fiind primul rău, iar libertatea politică al doilea. Când sunt nevoiți să suporte pe una, se străduiesc cel puțin să scape de cealaltă. Iar eu spun că, pentru a combate relele pe care le produce egalitatea, nu există decât un singur leac bun: libertatea politică.

Capitolul V

CUM FOLOSESC AMERICANII ASOCIEREA ÎN VIAȚA CIVILĂ

Nu vreau să vorbesc de acele asociații politice cu ajutorul cărora oamenii caută să se apere împotriva acțiunii despotice a unei majorități sau împotriva încălcărilor comise de puterea regală. Am vorbit deja despre acest subiect în altă parte. Este limpede că, dacă fiecare cetățean, pe măsură ce devine mai slab și în consecință mai incapabil să își păstreze propria libertate, nu ar învăța arta de a se uni cu semenii săi ca să o apere, tirania ar crește în mod necesar o dată cu egalitatea. Aici nu este vorba decât de asocierile care se formează în viața civilă și al căror obiect nu are nimic politic.

Asociațiile politice care există în Statele Unite nu sunt decât un detaliu din uriașul tablou pe care îl prezintă ansamblul asociațiilor de acolo.

Americanii de toate vârstele, de toate condițiile, cu personalități diferite se unesc necontenit. Nu au numai asociații comerciale și industriale la care toți participă, dar mai au și alte asociații de tot soiul: religioase, morale, [intelectuale], serioase, ușuratice, foarte generale și foarte particulare, uriașe și foarte mici; americanii se asociază pentru a da serbări, a înființa seminarii, a construi hanuri, a înălța biserici, a răspândi cărți, a trimite misionari la antipozi; creează în felul acesta spitale, închisori, școli. Dacă e vorba, în fine, de a pune în evidență un adevăr sau de a dezvolta un sentiment cu sprijinul unui exemplu măreț, ei se asociază. Pretutindeni unde vedeți, de pildă în Franța, guvernul în fruntea unei întreprinderi noi, sau în Anglia un mare senior, fiți siguri că în Statele Unite veți vedea o asociație.

Am întâlnit în America soiuri de asociații despre care vă mărturisesc că habar n-aveam și am admirat adesea arta nesfârșită cu care locuitorii din Statele Unite reușeau să stabilească un țel comun pentru eforturile unui mare număr de oameni și să-i facă să se îndrepte nesiliți într-acolo.

De atunci, am străbătut Anglia, de unde americanii au luat câteva legi și multe obiceiuri, și am avut impresia că englezii erau departe de a folosi atât de bine și cu atâta pricepere asocierea.

Se întâmplă adesea ca o mână de englezi să execute în mod separat lucrări foarte mari în vreme ce nu există o treabă, oricât de mică, pentru care americanii să nu se asocieze. Este evident că primii consideră asocierea drept un mijloc puternic de acțiune; dar se pare că pentru ceilalți este singura cale de a acționa.

Așadar, țara cea mai democratică din lume este și singura țară unde s-a perfecționat cel mai mult în zilele noastre arta de a urmări în comun obiectul dorințelor comune și s-a aplicat această știință nouă celui mai mare număr de lucruri. Provine acest fapt dintr-o întâmplare sau din existența reală a unui raport necesar între asociații și egalitate?

Societățile aristocratice au întotdeauna în sânul lor, în mijlocul unei mulțimi de indivizi care nu pot face nimic singuri, un număr mic de cetățeni foarte puternici și foarte bogați; fiecare din aceștia poate înfăptui singur lucruri mari. În societățile aristocratice, oamenii nu au nevoie să se unească pentru a acționa deoarece sunt puternic strânși împreună.

Fiecare cetățean bogat și puternic este, într-un fel, în aceste societăți, șeful unei asociații permanente și obligatorii, alcătuită din toți cei care sunt dependenți de el și pe care îi pune să contribuie la executarea planurilor sale.

Dimpotrivă, la popoarele democratice, toți cetățenii sunt independenți și slabi, nu pot face singuri aproape nimic și nici unul dintre ei nu poate obliga pe semenii săi să îi dea ajutor. Devin deci toți neputincioși dacă nu învață să se ajute singuri.

Dacă oamenii care trăiesc în țările democratice nu ar avea nici dreptul, nici gustul de a se uni în scopuri politice, independența lor ar fi supusă unor mari riscuri, dar ar putea să-și păstreze multă vreme bogățiile și cunoștințele; în vreme ce dacă nu ar dobândi deprinderea de a se asocia în viața de toate zilele, însăși civilizația ar fi pusă în primejdie. Un popor la care indivizii ar pierde capacitatea de a întreprinde singuri lucruri mari, fără a dobândi facultatea de a le produce în comun, s-ar întoarce curând la barbarie.

Din păcate, aceeași stare socială care face ca asociațiile să fie atât de necesare popoarelor democratice determină și faptul că ele sunt mai complicate la aceste popoare decât la celelalte.

Când mai mulți indivizi dintr-o aristocrație doresc să se asocieze, o fac fără nici un fel de greutate. Cum aportul la societate al fiecăruia dintre ei reprezintă o forță importantă și cum numărul societarilor este mic, le este ușor să se cunoască, să se pună de acord și să stabilească niște reguli precise.

La națiunile democratice nu se întâlnește aceeași situație, la ele partenerii trebuind să fie întotdeauna în număr mare pentru ca asociația să aibă o oarecare forță.

[Libertatea de asociere este deci mai prețioasă și știința de a se asocia este mai necesară la aceste din urmă popoare decât la toate celelalte.]

Știu că sunt mulți dintre contemporanii mei pe care acest fapt nu-i supără defel. Ei pretind că, pe măsură ce cetățenii devin mai slabi și mai incapabili, trebuie ca guvernul să devină mai competent și mai activ pentru ca societatea să poată executa ceea ce nu pot să facă indivizii. Cu o asemenea afirmație, cred că au răspuns la toate problemele. Părerea mea este că se înșală.

Un guvern ar putea înlocui câteva din cele mai mari asociații americane și, în cadrul Uniunii, mai multe state au și încercat-o deja. Dar ce putere politică ar fi vreodată în măsură să satisfacă mulțimea imensă de activități mărunte pe care cetățenii americani le înfăptuiesc zilnic cu ajutorul asociațiilor?

Este ușor de prevăzut că nu e departe vremea când omul va fi din ce în ce mai puțin în stare de a produce singur lucrurile cele mai obișnuite și cele mai necesare vieții lui. Sarcina puterii sociale va crește deci necontenit și chiar eforturile ei o vor face să devină tot mai mare cu fiecare zi. Pe cât puterea socială va înlocui asociațiile, pe atât indivizii, pierzând ideea de asociere, vor avea nevoie ca ea să le vină în ajutor; sunt niște cauze și efecte care se provoacă reciproc la nesfârșit. Va ajunge oare administrația publică să dirijeze toate activitățile cărora un cetățean izolat nu le poate face față? și dacă vine un moment când, consecință a extremei divizări a proprietății funciare, pământul va fi împărțit la infinit, astfel încât să nu mai poată fi cultivat decât de asociații de agricultori, va trebui atunci ca șeful guvernului să părăsească cârma statului pentru a ține coarnele plugului?

Morala și inteligența unui popor democratic ar risca să fie confruntate cu aceleași primejdii ca și negoțul și industria sa, în cazul în care guvernul ar lua, pretutindeni, locul asociațiilor.

Sentimentele și ideile nu se reînnoiesc, inima nu devine mai generoasă, iar spiritul uman nu se dezvoltă decât prin acțiunea reciprocă a oamenilor, a unora asupra celorlalți.

Am arătat că această acțiune este aproape inexistentă în țările democratice. Trebuie, deci, ca acolo ea să fie creată artificial. Iar acest lucru poate fi făcut numai de asociații.

Când membrii unei aristocrații adoptă o idee nouă sau încep să aibă un sentiment nou, le așază oarecum lângă ei pe marea scenă unde se află și ei, expunându-le astfel privirilor mulțimii, și le introduc fără dificultate în spiritul sau în inima celor ce-i înconjoară.

În țările democratice, numai puterea socială este în mod firesc în măsură să acționeze astfel, dar nu este greu de văzut că acțiunea ei este întotdeauna insuficientă și adesea primejdioasă.

Un guvern ar avea aceleași dificultăți în a alimenta singur și a reînnoi circulația sentimentelor și a ideilor la un popor mare, ca și în a-i conduce toate activitățile producătoare. De îndată ce va încerca să iasă din sfera politică pentru a se lansa pe acest nou drum, el va exercita, chiar fără să o vrea, o tiranie insuportabilă; căci un guvern nu știe decât să dicteze reguli precise; impune sentimentele și ideile care îi sunt favorabile și este întotdeauna dificil să discerni care îi sunt sfaturile și care ordinele.

Și mai rău ar fi dacă ar crede că adevăratul lui interes este ca nimic să nu se miște. Va rămâne atunci nemișcat și se va lăsa toropit de un somn intenționat.

Este deci necesar ca el să nu acționeze singur.

La popoarele democratice, asociațiile sunt cele care trebuie să țină locul acelor indivizi puternici pe care egalitatea de condiții i-a făcut să dispară.

De îndată ce mai mulți locuitori din Statele Unite au conceput un sentiment sau o idee pe care vor să o dea lumii, ei se caută iar când s-au găsit, se unesc. Din acel moment, nu mai sunt niște oameni izolați, ci o putere ce poate fi văzută de la distanță și ale cărei acțiuni servesc drept exemplu; o putere care vorbește și care este ascultată.

Prima dată când am auzit în Statele Unite că o sută de mii de oameni s-au angajat public să nu mai consume băuturi tari, lucrul mi s-a părut mai degrabă amuzant decât serios și la început nu am înțeles bine de ce acești cetățeni atât de cumpătați nu se mulțumeau să bea apă doar în sânul familiilor lor.

Am sfârșit prin a înțelege că acești o sută de mii de americani, înspăimântați de dezastrul pe care-l aducea patima beției, au dorit să sprijine astfel sobrietatea. Acționaseră întocmai ca un mare senior care s-ar îmbrăca foarte simplu pentru a inspira cetățenilor disprețul pentru lux. Putem să credem că dacă acești o sută de mii de oameni ar fi trăit în Franța, fiecare dintre ei s-ar fi adresat guvernului pentru a-l ruga să supravegheze cârciumile de pe toată suprafața regatului.

După mine, nu există nimic care să merite să ne atragă mai mult privirile decât asociațiile intelectuale și morale din America. Putem lesne înțelege asociațiile politice și industriale ale americanilor; dar sensul celorlalte ne scapă iar dacă îl descoperim, nu îl înțelegem bine pentru că, aproape niciodată, n-am văzut ceva asemănător. Trebuie totuși să recunoaștem că ele sunt tot atât de necesare poporului american ca și primul tip de asociații, ba poate chiar mai mult.

În țările democratice, știința asocierii este știința-mamă; progresul tuturor celorlalte depinde de progresul acesteia.

Printre legile care guvernează societățile umane există una care pare a fi mai precisă și mai clară decât toate celelalte. Pentru ca oamenii să continue a fi civilizați sau să devină civilizați, trebuie ca arta de a te asocia să se dezvolte și să se perfecționeze în același ritm cu creșterea egalității de condiții.

[DESPRE FELUL ÎN CARE ACȚIONEAZĂ GUVERNELE AMERICANE FAȚĂ DE ASOCIAȚII]

[În Anglia, statul nu se ocupă cu strictețe decât de propriile sale treburi. Adesea chiar, lasă pe seama unor particulari grija de a întreprinde și termina lucrări care, prin utilitatea sau amploarea lor, capătă un aspect aproape național.

Englezii sunt de părere că au făcut destul pentru cetățeni dacă le îngăduie să se dedice fără constrângeri talentului lor sau, dacă simt nevoia, să se asocieze fără dificultăți.

Americanii merg și mai departe; se întâmplă adesea să procure anumitor asociații sprijinul statului sau însărcinează chiar ei statul să ia locul unor asociații.

Dacă ne gândim la faptul că asociațiile sunt mai necesare într-o țară democratică dar, în același timp, și mai greu de realizat, avem atunci o explicație.

La un popor aristocratic, o asociație poate avea o putere foarte mare și să nu fie alcătuită decât din câțiva oameni. În țările democratice, pentru a înființa o astfel de asociație trebuie să reunești o mulțime de cetățeni, toți neajutorați, să-i faci să stea împreună și să-i conduci. În țările aristocratice, statul se poate baza cu toată siguranța pe particulari și pe asociații. În țările democratice, nu poate s-o facă.

Cei care guvernează societățile democratice se găsesc într-o poziție foarte dificilă: dacă vor dori să continue să înlocuiască marile aso-

ciații, vor împiedica dezvoltarea spiritului de asociere și își vor lua o povară covârșitoare; iar dacă se bazează numai pe asociații, vor rămâne lucruri foarte utile și adesea necesare care nu vor fi făcute de nimeni.

Oamenii care trăiesc în vremurile democratice au mai multă nevoie decât alții să fie lăsați să acționeze singuri, dar mai mult decât alții au uneori nevoia ca cineva să acționeze în locul lor. Aceasta depinde de împrejurări.

Cea mai mare artă a guvernării în țările democratice constă în a desprinde bine împrejurările și a acționa după cum indică ele.

Voi spune numai că, la modul general, interesul prim al unui popor de acest fel este ca spiritul de asociere să se răspândească și să se întărească iar toate celelalte să se subordoneze acestuia.

Trebuie deci ca guvernul (puterea socială), chiar când își dă concursul unor particulari, să nu-i scutească niciodată pe de-a-ntregul de grija de a se întrajutora singuri prin unire, să le refuze adesea sprijinul pentru a-i lăsa să găsească secretul de a se îngriji singuri de nevoile lor, și să-și ridice de deasupra lor mâna protectoare pe măsură ce ei înțeleg tot mai bine arta de a acționa în acest mod.

De altfel, acest lucru nu este propriu numai asociațiilor sau vremurilor democratice.

Principalul obiectiv al unui guvern bun a fost întotdeauna acela de a-i face din ce în ce mai mult pe cetățeni să nu mai aibă nevoie de *ajutorul* lui. Acest lucru este mult mai folositor decât ajutorul însuși.

Dacă oamenii nu învață în *supunere* decât arta de a se supune și nu arta de a fi liberi, nu văd ce avantaje ar avea față de animale, afară doar de acela că păstorul ar fi ales dintre ei.]

Capitolul VI

DESPRE LEGĂTURA DINTRE ASOCIAȚII ȘI ZIARE

Când oamenii nu mai sunt legați unii de alții într-un mod solid și permanent, nu mai putem obține ca un mare număr dintre ei să acționeze în comun, afară doar de cazul în care îl convingem pe fiecare dintre cei al căror concurs e necesar că propriul lui interes îl obligă să-și unească strădaniile cu strădaniile celorlalți.

Acest lucru nu se poate face în mod normal și practic decât cu ajutorul unui ziar; numai un ziar poate da aceeași idee, în același moment, unei mulțimi de spirite.

Un ziar este un sfătuitor pe care nu ai nevoie să îl cauți, deoarece vine singur și îți vorbește zilnic și pe scurt despre treburile comune, fără să te deranjeze de la treburile tale personale.

Ziarele devin deci tot mai necesare pe măsură ce oamenii ajung mai egali iar individualismul mai de temut. Ar însemna să le diminuăm importanța dacă am crede că nu slujesc decât la garantarea libertății; ziarele mențin civilizația.

Nu voi nega că, adesea, în țările democratice, ziarele îi fac pe cetățeni să întreprindă împreună lucruri foarte nechibzuite; dar, dacă nu ar exista ziare, aproape că nu ar exista nici o acțiune comună. Răul pe care îl produc este deci cu mult mai mic decât răul pe care îl vindecă.

Un ziar nu are drept rezultat numai faptul de a sugera unui mare număr de oameni un același plan; el le dă și mijloace de a realiza împreună planurile pe care le-au imaginat singuri.

Principalii cetățeni care locuiesc într-o țară aristocratică sunt văzuți de la distanță; și, dacă vor să-și unească forțele, se îndreaptă unii spre alții, ducând în urma lor o mulțime de oameni.

Dimpotrivă, se întâmplă adesea în țările democratice ca un mare număr de oameni care au dorința sau nevoia de a se asocia să nu o poată face deoarece, fiind foarte mărunți și pierduți în mulțime, nu se văd și nu știu unde să se caute. Apare un ziar care expune privirilor sentimentul sau ideea apărută simultan dar separat fiecăruia dintre ei. Toți se îndreaptă imediat către această lumină și sufletele lor rătăci-

toare care se căutau de multă vreme în beznă se întâlnesc în sfârșit și se unesc.

Ziarul i-a apropiat și continuă să le fie necesar pentru a-i menține împreună.

La un popor democratic, pentru ca o asociație să aibă o oarecare putere ea trebuie să fie numeroasă. Cei care o alcătuiesc sunt deci răspândiți pe un spațiu întins și fiecare dintre ei este reținut pe locul unde trăiește din pricina unei averi modeste și a mulțimii de preocupări mărunte pe care această avere le revendică. Ei trebuie să găsească un mijloc pentru a discuta zilnic fără să se vadă și pentru a cădea de comun acord fără să se întrunească. Așadar, nu există o asociație democratică care să nu aibă nevoie de un ziar.

Există deci o legătură necesară între asociații și ziare; ziarele creează asociațiile și asociațiile creează ziarele; și, dacă am fost îndreptățiți să spunem că asociațiile trebuie să se înmulțească pe măsură ce condițiile se egalizează, este tot atât de adevărat că numărul ziarelor crește pe măsură ce asociațiile se înmulțesc.

Așadar, America este singura țară din lume unde găsim, în același timp, cele mai multe asociații și cele mai multe ziare.

Această relație dintre numărul de ziare și numărul de asociații ne duce la descoperirea unei alte relații, între starea presei periodice și forma de administrare a țării, care ne face să aflăm că, la un popor democratic, numărul ziarelor trebuie să scadă sau să crească în funcție de dimensiunile mai mari sau mai mici ale centralizării administrative. Deoarece, la popoarele democratice, exercitarea puterilor locale nu poate fi încredințată principalilor cetățeni, ca în aristocrații. Aceste puteri trebuie fie abolite, fie încredințate unui mare număr de oameni. Ei alcătuiesc o adevărată asociație, stabilită în mod permanent de către legea pentru administrarea unei părți a teritoriului, și au nevoie de un ziar care să îi pună zilnic la curent, în vâltoarea micilor lor treburi, cu starea în care se găsește lucrul public. Cu cât sunt mai numeroase puterile locale, cu atât numărul celor chemați de lege să exercite aceste puteri este mai mare, și cu cât această necesitate se face simțită în fiecare clipă, cu atât se înmulțesc ziarele.

Mult mai mult decât marea libertate politică și independența absolută a presei, cea care multiplică într-o măsură atât de mare numărul ziarelor din America este fracționarea extraordinară a puterii administrative. Dacă toți locuitorii din Uniune ar fi alegători, într-un sistem care le-ar limita dreptul electoral la alegerea legislatorilor statului, ei nu ar avea nevoie decât de un număr mic de ziare, pentru că nu ar avea

decât câteva ocazii foarte importante, însă foarte rare, de a acționa împreună; dar în interiorul marii asociații naționale, legea a stabilit în fiecare provincie, în fiecare oraș și, ca să spunem așa, în fiecare sat, mici asociații având ca scop administrarea locală. În felul acesta, legislatorul a obligat pe fiecare american să contribuie zilnic, împreună cu câțiva dintre concetățenii săi, la o acțiune comună și fiecăruia dintre ei îi trebuie un ziar pentru a ști ce fac ceilalți.

Părerea mea este că un popor democratic[1] care nu ar avea o reprezentare națională, ci un mare număr de puteri locale va ajunge să aibă mai multe ziare decât un altul unde ar exista o administrație centralizată alături de o legislatură electivă. Ceea ce îmi explică și mai bine dezvoltarea extraordinară a presei cotidiene din Statele Unite este faptul că la americani cea mai mare libertate națională se combină cu tot felul de libertăți locale.

Se crede în general, în Franța și în Anglia, că este suficient să anulezi impozitele care apasă asupra presei pentru a spori la infinit numărul ziarelor. Înseamnă a exagera mult rezultatele unei atari reforme. Ziarele nu se înmulțesc numai în funcție de prețul scăzut, ci și în funcție de nevoia, mai mult sau mai puțin repetată, pe care o are un număr mare de oameni de a comunica între ei și de a acționa în comun.

Aș mai atribui puterea crescândă a ziarelor și unor cauze mai generale decât cele invocate adesea pentru a o explica.

Un ziar nu poate dăinui decât cu condiția să reproducă o doctrină sau un sentiment pe care îl au în comun un mare număr de oameni. Un ziar reprezintă deci întotdeauna o asociație ai cărei membri sunt cititorii săi obișnuiți.

Această asociație poate fi mai mult sau mai puțin definită, mai mult sau mai puțin restrânsă, mai mult sau mai puțin numeroasă; dar ea există în spirite cel puțin în germene, și aceasta e cauza din pricina căreia ziarul nu moare.

Faptul ne duce la o ultimă reflecție care va încheia acest capitol.

Cu cât condițiile devin mai egale, cu atât oamenii ajung, individual vorbind, mai slabi, se lasă lesne în voia curentului mulțimii și pot cu greu să susțină singuri o opinie pe care mulțimea a abandonat-o.

---

[1] Spun un popor democratic. La un popor aristocratic, chiar dacă administrația este extrem de descentralizată, nevoia de ziare poate să nu se facă simțită, deoarece puterile locale se află în mâinile unui număr foarte mic de oameni, care acționează izolat sau care se cunosc și pot, așadar, să se vadă și să comunice între ei cu ușurință.

Ziarul reprezintă asociația; putem spune că vorbește fiecăruia dintre cititorii săi în numele tuturor celorlalți și îi atrage cu atât mai ușor cu cât sunt individual mai slabi.

Deci, imperiul ziarelor trebuie să crească pe măsură ce oamenii devin egali.

Capitolul VII

LEGĂTURILE DINTRE ASOCIAȚIILE CIVILE ȘI ASOCIAȚIILE POLITICE

Nu există în lume decât o singură națiune unde libertatea nelimitată de a se asocia în scopuri politice să fie folosită zilnic. Această națiune este unica de pe pământ unde cetățenii au imaginat să folosească continuu dreptul de asociere în viața civilă și unde au reușit să-și procure astfel toate bunurile pe care le poate oferi civilizația.

La toate popoarele unde asocierea politică este interzisă, asocierea civilă este rară.

Nu este deloc probabil ca acest lucru să fie rezultatul unei întâmplări; trebuie mai degrabă să tragem concluzia că există o legătură firească și probabil necesară între cele două tipuri de asocieri.

Niște oameni au din întâmplare același interes într-o anumită treabă. E vorba de dirijarea unei întreprinderi comerciale sau de încheierea unei operațiuni industriale; ei se întâlnesc și se unesc; în acest fel se familiarizează treptat cu asocierea [iar când se dovedește a fi necesar să se asocieze într-un scop politic, simt că sunt mult mai dispuși să o facă și mai siguri de reușită].

Cu cât crește numărul acestor mici treburi comune, cu atât oamenii dobândesc, pe nesimțite chiar, capacitatea de a urmări în comun pe cele mari.

Asociațiile civile înlesnesc deci asociațiile politice; dar, pe de altă parte, asociația politică dezvoltă și perfecționează în mod remarcabil asociația civilă.

În viața civilă, fiecare om poate, la limită, să-și închipuie că este în stare să se descurce singur. În politică, nu ar reuși niciodată să-și imagineze așa ceva. Când un popor are o viață publică, ideea de asociere și dorința de a se asocia se arată, așadar, zilnic spiritului tuturor cetățenilor; oricâtă aversiune firească ar avea oamenii față de acțiunea în comun, vor fi întotdeauna gata să o facă în interesul unui partid.

Așadar, politica generalizează tendința și obiceiul de a se asocia; ea duce la dorința de unire și învață o mulțime de oameni, care altfel ar fi trăit mereu singuri, arta de a o face.

Politica nu duce numai la apariția multor asociații, ci creează și asociații foarte mari.

Este rar în viața civilă ca același interes să atragă de la sine un mare număr de oameni către o acțiune comună. Numai cu multă iscusință se ajunge la a crea ceva asemănător.

În politică, ocazia se oferă de la sine în fiece clipă. Or, valoarea generală a asociației se manifestă numai în asociațiile mari. Cetățenii slabi individual nu își fac dinainte o idee clară despre forța pe care o pot căpăta prin unire; ca să înțeleagă, trebuie să li se arate. De aici rezultă că este adesea mult mai ușor de a aduna o mulțime decât câțiva oameni într-un scop comun; o mie de cetățeni nu văd defel interesul de a se uni; zece mii îl văd. În politică, oamenii se unesc pentru acțiuni de mare însemnătate și avantajul pe care îl dobândesc din asocierea în treburile importante le arată, practic, folosul pe care îl pot obține dacă fac același lucru și în treburile de mai mică importanță.

O asociație politică scoate, în același timp, o mulțime de indivizi din obiceiurile lor; oricât de firesc ar fi ei separați prin vârstă, spirit, avere, ea îi apropie și îi pune în legătură. Se întâlnesc o dată și învață să se adune mereu.

În majoritatea asociațiilor civile nu poți intra decât prezentând o parte din propria avuție; în toate companiile industriale și comerciale se întâmplă așa. Când oamenii au o experiență redusă în arta de a se asocia și nu cunosc regulile principale, se tem, când se asociază pentru prima oară, să nu se căiască mai târziu de pe urma acestei experiențe. Preferă deci să se lipsească de un mijloc important de succes decât să rişte neplăcerile ce decurg din el. Dar ei șovăie mai puțin să intre în asociații politice, care li se par a fi fără primejdii deoarece acolo nu-și riscă banii. Numai că, nu pot face parte multă vreme din aceste asociații fără să descopere cum se menține ordinea în rândul unui mare număr de oameni, prin ce procedee se reușește, de comun acord și metodic, ca ei să fie îndreptați spre același țel. Învață acolo să își supună voința voinței tuturor și să-și subordoneze eforturile individuale acțiunii comune, lucruri tot atât de necesar a fi cunoscute în asociațiile civile, cât și în asociațiile politice.

Asociațiile politice pot fi deci considerate drept niște mari școli gratuite unde toți cetățenii vin să învețe teoria generală a asocierii.

Chiar dacă asociația politică nu ar contribui direct la progresul asociației civile, tot ar însemna că dăunăm celei din urmă distrugând-o pe prima.

Când cetățenii nu se pot asocia decât în anumite cazuri, ei consideră asocierea ca pe un procedeu rar și deosebit și nici măcar nu îndrăznesc să se gândească la ea.

Când sunt lăsați să se asocieze liber în toate domeniile, sfârșesc prin a vedea în asociație mijlocul universal și, ca să spunem așa, unic de care se pot sluji oamenii pentru a ajunge la diferitele scopuri pe care și le propun. Fiecare nevoie nouă trezește imediat ideea. Arta de a se asocia devine atunci, așa cum am spus mai sus, știința-mamă; toți o studiază și toți o aplică.

Când unele asociații sunt interzise, iar altele permise, este greu să facem de la bun început o deosebire între primele și ultimele. Stând în cumpănă, ne abținem de la toate și se instalează un fel de opinie publică ce tinde să considere orice asociație drept un soi de întreprindere îndrăzneață și aproape ilegală.[1]

Este deci o iluzie să credem că spiritul de asociere, strivit într-un loc, nu se va dezvolta cu aceeași vigoare în toate celelalte locuri, și că ar fi suficient să îi lași pe oameni să realizeze împreună niște inițiative, pentru ca ei să se și grăbească s-o facă. Când cetățenii vor avea posibilitatea și obișnuința de a se asocia în orice domeniu, ei se vor asocia cu aceeași ușurință atât în cele mari, cât și în cele mici. Dar dacă nu se pot asocia decât în cele mici, ei nu vor mai avea nici cheful și nici capacitatea de a o face. În zadar le veți lăsa completa libertate de a se ocupa împreună de treburile lor; nu vor folosi decât cu apatie drepturile acordate; iar după ce vă veți fi istovit încercând să-i îndepărtați de la asociațiile interzise, veți avea surpriza de a constata că nu-i veți mai putea convinge să alcătuiască nici asociații permise.

---

[1] Lucru adevărat mai ales în cazul când puterea executivă este cea însărcinată cu acceptarea sau interzicerea asociațiilor în funcție de voința sa arbitrară. Când legea urmărește să interzică numai anumite asociații și lasă tribunalelor grija de a-i pedepsi pe cei care nu i se conformă, răul este mult mai mic: fiecare cetățean știe dinainte cam ce are de făcut; într-un fel, el judecă singur, înaintea judecătorilor săi și, evitând asociațiile interzise, participă la asociațiile permise. În felul acesta au înțeles întotdeauna popoarele libere că dreptul de asociere putea fi restrâns. Dar dacă s-ar întâmpla ca legislatorul să însărcineze de la început un om care să vadă care sunt asociațiile periculoase și care cele utile și i-ar da libertatea de a nimici toate asociațiile încă din față, sau de a le lăsa să apară, nimeni nemaiputând prevedea dinainte în ce caz te poți asocia și în ce caz nu, spiritul de asociere ar suferi în totalitatea lui de inerție. Prima dintre aceste două legi nu atacă decât anumite asociații; a doua vizează chiar societatea și o prejudiciază. Pot înțelege că un guvern normal a recurs la prima dar nu recunosc nici unui guvern dreptul de a o folosi pe a doua.

Nu spun că într-o țară unde asocierea politică este interzisă nu ar putea să existe asociații civile; deoarece oamenii nu ar reuși niciodată să trăiască în societate fără să se dedice unei inițiative comune. Numai că susțin că într-o asemenea țară asociațiile civile vor fi întotdeauna în număr foarte mic, slab concepute, conduse cu stângăcie și că ele nu vor avea niciodată proiecte mari sau vor da greș voind să le execute.

Aceasta mă duce în mod firesc la ideea că libertatea de asociere în domeniul politicii nu este atât de periculoasă pentru liniștea publică pe cât s-a crezut și că s-ar putea ca, după ce a zguduit o vreme statul, să-l întărească.

În țările democratice, asociațiile politice formează, ca să spunem așa, singurii indivizi puternici care aspiră să dirijeze statul. Drept care guvernele [prinții] din zilele noastre privesc acest fel de asociații cu aceiași ochi cu care regii din Evul Mediu îi priveau pe marii vasali ai coroanei: resimt o groază instinctivă față de ele și luptă împotriva lor cu orice ocazie.

Au în schimb o bunăvoință firească pentru asociațiile civile deoarece au descoperit lesne că acestea, în loc să îndrepte spiritul cetățenilor spre treburile publice, îl abat de la ele și, antrenându-l din ce în ce mai mult în proiecte care nu se pot realiza fără pacea publică, îl îndepărtează de la revoluții. Dar nu sunt atenți la faptul că asociațiile politice duc la înmulțirea asociațiilor civile și le înlesnesc apariția într-un chip extraordinar și că, evitând un rău periculos, se lipsesc de un leac eficace. Când îi vedeți pe americani cum se asociază liber în fiece zi cu scopul de a face să precumpănească o idee politică, să ridice un om de stat până la guvernare sau să îi ia altuia puterea, înțelegeți cu greu cum oameni atât de independenți nu cad în orice clipă în dezordine.

Dacă, pe de altă parte, priviți numărul infinit de întreprinderi industriale din Statele Unite care își continuă treaba împreună și dacă îi vedeți pe americani lucrând pretutindeni fără oprire la executarea vreunui proiect important și dificil, pe care cea mai mică revoluție ar putea să-l dea peste cap, veți descoperi cu ușurință de ce oamenii aceștia atât de ocupați nu sunt ispitiți de a tulbura statul și nici de a distruge o liniște publică de care profită.

Oare este suficient să privim aceste lucruri separat și să nu încercăm să descoperim legătura ascunsă care le unește? Dinlăuntrul asociațiilor politice își iau zilnic americanii din toate statele, de toate gradele de inteligență și de toate vârstele, gustul general pentru asociații și

se familiarizează cu folosirea lui. Acolo, ei se văd în număr mare, își vorbesc, se ascultă și se însuflețesc împreună pentru tot felul de activități. Duc apoi în viața civilă noțiunile astfel căpătate și se servesc de ele pentru tot soiul de scopuri.

Bucurându-se deci de o libertate periculoasă, americanii învață arta de a face ca primejdiile libertății să devină mai mici.

Dacă alegem un anume moment din existența unei națiuni, este ușor de dovedit că asociațiile politice tulbură statul și paralizează activitatea; dar dacă luăm întreaga viață a unui popor, va fi probabil ușor de demonstrat că libertatea de asociere în materie de politică este favorabilă bunăstării și chiar liniștii cetățenilor.

Am spus în prima parte a acestei lucrări: „Nu trebuie să confundăm libertatea nelimitată de asociere cu libertatea de a scrie: una este, în același timp, mai puțin necesară decât cealaltă, dar mai periculoasă. O națiune le poate pune limite fără a înceta să fie propria ei stăpână; ea trebuie uneori s-o facă pentru a continua să existe." Și adăugam în continuare: „Nu putem să nu vedem că libertatea nelimitată de asociere în materie de politică este, dintre toate libertățile, ultima pe care o poate îndura un popor. Dacă ea nu îl duce la anarhie, ea îl face, ca să spunem așa, s-o simtă în fiece clipă."

Așadar, nu cred defel că o națiune poate fi mereu atât de puternică încât să le lase cetățenilor dreptul absolut de asociere în materie de politică și mă îndoiesc chiar că ar fi mai cuminte, în orice țară și în orice epocă, să nu se pună limite libertății de asociere.

Cutare popor, se spune, nu ar reuși să mențină pacea în interiorul său, să inspire respectul pentru legi și nici să stabilească o guvernare durabilă dacă nu ar pune dreptului de asociere limite stricte. Atari binefaceri sunt fără îndoială prețioase și înțeleg că pentru a le dobândi sau a le păstra o națiune poate consimți să-și impună pentru o vreme niște restricții de libertate; dar este bine ca această națiune să știe cu precizie prețul pe care îl plătește pentru astfel de binefaceri.

Înțeleg că, pentru a salva viața unui om, trebuie să i se taie un braț; dar nu doresc să mi se spună că va fi la fel de îndemânatic ca atunci când nu era ciung.

Capitolul VIII

CUM COMBAT AMERICANII INDIVIDUALISMUL CU AJUTORUL DOCTRINEI INTERESULUI BINE ÎNȚELES

[Am arătat într-un capitol precedent cum egalitatea de condiții dezvoltă la toți oamenii gustul pentru bunăstare și le îndreaptă spiritul spre căutarea utilului.

Pe de altă parte, am arătat mai sus, când am vorbit despre individualism, cum chiar această egalitate de condiții rupea legăturile artificiale care îi uneau pe cetățeni în societățile aristocratice și făcea ca fiecare om să caute ceea ce îi era util numai lui.

Aceste diferite schimbări în structura socială și în gusturile omenirii nu pot să nu influențeze în mod deosebit ideea teoretică pe care și-o formează oamenii despre datoriile și drepturile lor.]

Când lumea era condusă de un număr mic de indivizi puternici și bogați, acestora le plăcea să își formeze o idee sublimă despre îndatoririle omului; le plăcea să afirme că omul este plin de virtute când uită de sine și că se cade să faci binele dezinteresat, întocmai ca Dumnezeu. Aceasta era doctrina oficială a acelei vremi în materie de morală.

Nu-mi vine să cred că oamenii erau mai virtuoși în vremurile aristocratice decât în celelalte, dar este sigur că pe atunci se vorbea necontenit despre frumusețea virtuții; doar pe ascuns îi cercetau aspectul util. Însă, pe măsură ce imaginația nu mai zboară în înalturi și fiecare se concentrează în sine, moraliștii se sperie în fața ideii de sacrificiu și nu mai îndrăznesc s-o prezinte spiritului uman; ei se limitează deci să caute dacă nu cumva avantajul fiecărui cetățean nu ar fi să lucreze pentru fericirea tuturor iar când reușesc să descopere punctul unde interesul particular se întâlnește, contopindu-se, cu interesul general, se grăbesc să-l pună în evidență; încetul cu încetul, atari remarce devin tot mai numeroase. Ceea ce fusese doar o observație izolată devine o doctrină generală și, în cele din urmă, se instalează părerea că omul, slujind pe semenii săi, se slujește pe el însuși și că interesul său particular este de a face bine.

Am mai arătat, în mai multe locuri ale acestei lucrări, cum știu aproape întotdeauna locuitorii Statelor Unite să combine propria lor bună-

stare cu cea a concetățenilor lor. Ceea ce vreau să cercetez aici este teoria generală cu ajutorul căreia reușesc să o facă.

Aproape că nu se spune vreodată în Statele Unite că virtutea este frumoasă. Se susține că ea este utilă și acest lucru este dovedit în fiecare zi. Moraliștii americani nu susțin că trebuie să te sacrifici pentru semenii tăi pentru că asta ar fi un fapt măreț; dar spun fără înconjur că atari sacrificii sunt tot atât de necesare celui care și le impune cât și celui care beneficiază de ele.

Ei și-au dat seama că, în țara lor și în timpul lor, omul era atras spre sine însuși de o forță de neînvins și, pierzând speranța de a-l opri, nu s-au mai gândit decât cum să-l ducă într-acolo.

Ei nu spun că fiecare om nu își poate urmări interesul său, dar se străduiesc să demonstreze că interesul fiecăruia este de a fi cinstit.

Nu vreau să intru în amănuntele raționamentului lor, deoarece m-aș îndepărta de subiect; e de ajuns să spun că aceste raționamente i-au convins pe concetățenii moraliștilor americani.

E multă vreme de când Montaigne a spus: „Când nu voi urma drumul cel drept pentru că este drept, îl voi urma pentru a găsi prin experiență că, la urma urmelor, este îndeobște cel mai fericit și cel mai util."

Doctrina interesului bine înțeles nu este prin urmare nouă; dar la americanii din zilele noastre ea a fost universal admisă; a devenit populară; o regăsim la baza tuturor acțiunilor; străbate prin toate discursurile. O întâlnim tot atât de mult în gura săracului cât și pe buzele bogatului.

În Europa, doctrina interesului este mult mai grosolană decât în America dar este totodată mai puțin răspândită și, mai ales, mai puțin arătată, iar oamenii se prefac și acum, în fiecare zi, că i se devotează cu totul când, de fapt, nu mai există nimeni care s-o facă.

Americanilor, dimpotrivă, le place să explice, cu ajutorul interesului bine înțeles, aproape toate faptele din viața lor; ei arată în mod deliberat cum dragostea înțeleaptă pe care o au pentru ei înșiși îi face să se ajute necontenit unii pe alții și îi hotărăște să sacrifice fără greutate o parte din timpul și bogăția lor în folosul statului. Cred că aici li se întâmplă adesea să nu-și recunoască meritele; căci întâlnim uneori în Statele Unite, ca și aiurea, cetățeni care sunt cuprinși de un elan dezinteresat și necalculat, atât de firesc omului, dar americanii nu mărturisesc niciodată că cedează unor atari sentimente; preferă să-și cinstească mai degrabă filozofia decât pe ei înșiși.

Aș putea să mă opresc aici și să nu încerc să judec ceea ce tocmai am descris. Extrema dificultate a subiectului mi-ar putea servi drept scuză. Dar nu doresc să profit de ea și prefer ca cititorii mei, văzându-mi clar scopul, să nu mă mai urmărească, decât să-i las în incertitudine.

Interesul bine înțeles nu este o doctrină înaltă, dar e limpede și sigură. Ea nu caută să aibă în vedere scopuri mari; dar ajunge fără mari eforturi la toți cei pe care îi vizează. Cum poate fi lesne pricepută de orice minte, fiecare o înțelege fără greutate și o reține repede. Potrivindu-se de minune cu slăbiciunile omenești, capătă ușor o mare autoritate, pe care o păstrează fără greutate deoarece întoarce interesul personal împotriva lui însuși și se servește de imboldul care atâță pasiunile pentru a le dirija.

Doctrina interesului bine înțeles nu duce la un mare devotament; dar ea propune, în fiecare zi, mici sacrificii; singură nu ar putea să-l facă pe un om să devină virtuos; dar formează o mulțime de cetățeni corecți, sobri, moderați, prevăzători, stăpâni pe ei înșiși; și dacă nu duce direct la virtute prin voință, ea se apropie pe nesimțite de aceasta prin obișnuință.

Dacă doctrina interesului bine înțeles ar ajunge să domine total lumea morală, fără îndoială că virtuțile extraordinare ar fi mai rare. Dar, după părerea mea, și depravarea grosolană ar fi mai puțin răspândită. Doctrina interesului bine înțeles împiedică, poate, câțiva oameni să se ridice mult deasupra nivelului obișnuit al omenirii; dar mulți alții care ar cădea sub acest nivel se întâlnesc cu ea și se înfrânează. Dacă luați în considerație câțiva indivizi, ea îi coboară. Dacă priviți specia, ea o ridică.

Pot să spun cu tot curajul că doctrina interesului bine înțeles mi se pare a fi, dintre toate teoriile filozofice, cea mai potrivită cu nevoile pe care le au oamenii timpului nostru și văd în ea cea mai puternică garanție care le mai rămâne împotriva lor înșiși. Deci, în special către ea trebuie să se îndrepte spiritul moraliștilor din zilele noastre. Chiar dacă ar considera-o imperfectă și tot vor trebui s-o adopte ca necesară.

La urma urmelor, nu cred că există mai mult egoism la noi decât în America; singura diferență constă în aceea că acolo acesta este înțelept iar la noi nu. Fiecare american știe să sacrifice o parte din interesele sale particulare pentru a salva restul. Noi vrem să reținem totul și adesea ne scapă tot.

Nu văd în jurul meu decât oameni care dau impresia că vor să-i învețe zilnic pe contemporanii lor, prin cuvânt și prin exemplu, că utilul

nu este niciodată necinstit. Nu voi descoperi oare, în cele din urmă, pe cel care va încerca să-i facă să înțeleagă cum poate fi utilă cinstea?

Nu există pe pământ o putere care să poată împiedica egalitatea tot mai mare de condiții să nu ducă spiritul uman spre căutarea utilului și să nu-l determine pe fiecare cetățean să se închidă în el însuși.

Trebuie deci să ne așteptăm ca interesul individual să devină mai mult ca oricând interesul principal, dacă nu unicul mobil al acțiunii umane; mai rămâne însă să aflăm cum va înțelege fiecare om propriul său interes individual.

Dacă cetățenii, devenind egali, ar rămâne ignoranți și grosolani, este greu de prevăzut până la ce prostesc exces ar putea ajunge egoismul lor, și nu putem spune dinainte în ce rușinoase nefericiri s-ar scufunda singuri de frică să nu sacrifice cumva ceva din buna lor stare pentru prosperitatea semenilor lor.

Nu cred că doctrina interesului, așa cum este ea propovăduită în America, este clară sub toate aspectele; dar ea cuprinde un mare număr de adevăruri atât de evidente încât nu e nevoie decât să-i luminezi pe oameni pentru ca aceștia să le vadă. Luminați-i deci cu orice preț; căci secolul devotamentului orb și al virtuților instinctive s-a îndepărtat de noi și văd cum se apropie timpul când libertatea, pacea publică și chiar ordinea socială nu se vor putea lipsi de cunoaștere.

Capitolul IX

CUM APLICĂ AMERICANII DOCTRINA INTERESULUI BINE ÎNȚELES ÎN MATERIE DE RELIGIE

Dacă doctrina interesului bine înțeles nu ar avea în vedere decât lumea aceasta, ea ar fi departe de a fi suficientă; deoarece există un mare număr de sacrificii care nu își pot afla răsplata decât în lumea cealaltă; și oricâte eforturi intelectuale am face pentru a dovedi utilitatea virtuții, va fi întotdeauna greu să-l faci pe un om care nu vrea să moară să trăiască bine.

Este deci necesar să știm dacă doctrina interesului bine înțeles poate să se împace ușor cu credințele religioase.

Filozofii care propovăduiesc această doctrină spun oamenilor că, pentru a fi fericit în viață, trebuie să îți supraveghezi pasiunile și să le împiedici cu grijă excesele; că nu se poate obține o fericire durabilă decât oprindu-te de la o grămadă de plăceri trecătoare și că, în fine, trebuie să obții victorii asupra ta însuți pentru a-ți fi mai bine de folos.

Întemeietorii a aproape tuturor religiilor au spus cam aceleași lucruri. Fără să le arate oamenilor o altă cale, n-au făcut decât să îndepărteze scopul; în loc să așeze în această lume prețul sacrificiilor pe care le impun, ei l-au pus în cealaltă.

Totuși, eu nu pot crede că toți cei care practică virtutea din spirit religios nu o fac decât în vederea unei recompense.

Am întâlnit creștini plini de zel care uitau mereu de ei înșiși pentru a lucra cu și mai multă înflăcărare pentru fericirea tuturor și i-am auzit declarând că nu acționează astfel decât pentru a merita binefacerile din lumea cealaltă; dar nu mă pot împiedica să cred că se amăgesc singuri. Îi respect prea mult pentru a-i crede.

Creștinismul ne spune, este adevărat, că, pentru a ajunge în ceruri, trebuie să-i preferi pe ceilalți ție însuți; dar tot creștinismul ne mai spune că trebuie să faci bine semenilor tăi din dragoste pentru Dumnezeu. Asta este o vorbă extraordinară; omul pătrunde cu ajutorul inteligenței sale în gândirea divină; vede că scopul Domnului este ordinea; se alătură de bunăvoie acestui mare proiect; și sacrificându-și

interesele particulare pentru această ordine admirabilă a tot ce este, nu așteaptă altă recompensă decât plăcerea de a o contempla.

Nu cred că unicul mobil al oamenilor religioși este doar interesul; dar cred că interesul este principalul mijloc de care se folosesc chiar religiile pentru a-i conduce pe oameni și am credința că prin acest aspect înflăcărează ele mulțimile și devin populare.

Nu văd, așadar, limpede de ce doctrina interesului bine înțeles i-ar îndepărta pe oameni de la credințele religioase și mi se pare, dimpotrivă, că deslușesc cum această doctrină îi apropie de credințe.

[Toate actele spiritului uman se înlănțuie și când omul a apucat, din propria-i voință, pe o anumită cale, el continuă apoi să meargă fără vrere, ca de la sine, simțindu-se ca și când ar fi dus de propria lui greutate.]

Presupun că, pentru a ajunge la fericirea din această lume, un om se opune instinctului în orice împrejurare și judecă la rece toate faptele din viața sa, că, în loc să cedeze orbește impetuozității primelor dorințe, a învățat arta de a le combate și s-a obișnuit să sacrifice fără efort plăcerea de moment interesului permanent al întregii sale vieți.

Dacă un asemenea om are încredere în religia pe care a ales-o, nu-l va costa nimic să se supună restricțiilor pe care ea le impune. Însăși rațiunea îl sfătuiește să o facă, iar obișnuința l-a pregătit dinainte să le îndure.

Iar dacă a avut niște îndoieli față de obiectul speranțelor lui, nu se va lăsa lesne oprit din drum și va considera că este cuminte să riște câteva din binefacerile acestei lumi pentru a-și păstra dreptul la uriașa moștenire promisă în cealaltă.

„Să te înșeli crezând că religia creștină este adevărată, a spus Pascal, nu înseamnă o mare pierdere; dar ce tristețe să te înșeli crezând că este falsă!" Americanii nu arată o indiferență prostească pentru viața de dincolo; nu au trufia puerilă de a disprețui primejdii pe care speră să le evite.

Ei își practică religia fără rușine și fără slăbiciune; dar se vădește de obicei, chiar și în zelul lor, ceva nedefinit, atât de liniștit, atât de metodic și atât de calculat încât ai impresia că cea care îi duce la picioarele altarului este mai mult rațiunea decât inima.

Nu numai că americanii sunt religioși din interes, dar adesea situează chiar în această lume interesul ce poate apărea urmând o cale religioasă. În Evul Mediu, preoții nu vorbeau decât de viața de apoi; nu-și dădeau deloc osteneala să demonstreze că un creștin sincer poate fi un om fericit și în lumea aceasta.

Dar predicatorii americani revin necontenit pe pământ și nu pot decât cu mare greutate să-și desprindă privirile de la el. Pentru a ajunge mai bine la inima auditorilor, le arată în fiecare zi cum credințele religioase favorizează libertatea și ordinea publică și, ascultându-i, este adesea greu de știut dacă obiectul principal al religiei este de a procura fericirea veșnică în lumea cealaltă sau bunăstarea în lumea de aici.

Capitolul X

DESPRE ÎNCLINAȚIA PENTRU BUNĂSTARE MATERIALĂ ÎN AMERICA

În America, pasiunea pentru bunăstarea materială nu este întotdeauna unică, dar este generală; dacă nu toți o aprobă în același fel, toți o resimt. Grija de a îndeplini cele mai mici nevoi ale trupului și de a avea cele mai mici facilități ale vieții preocupă acolo toate mințile.

Ceva asemănător se manifestă din ce în ce mai mult în Europa.

Printre cauzele care produc aceste efecte asemănătoare în cele două lumi, există mai multe care se apropie de subiectul meu și pe care trebuie să le arăt.

Când bogăția este stabilită ereditar în aceeași familie, putem vedea un mare număr de oameni care se bucură de o bunăstare materială fără ca ei să resimtă gustul unic pentru bunăstare.

Ceea ce interesează cel mai profund inima omenească nu este posesia calmă a unui obiect prețios, ci dorința nu pe deplin satisfăcută de a-l poseda și teama necontenită de a-l pierde.

Bogații din societățile aristocratice, necunoscând vreodată o altă stare decât a lor, nu se tem defel de a o schimba; abia dacă își pot închipui o alta. Bunăstarea materială nu reprezintă deci pentru ei scopul vieții; este un mod de a trăi. O consideră oarecum ca fiind însăși existența, și se bucură de ea fără alte gânduri.

Gustul natural și instinctiv pe care îl încearcă toți oamenii pentru bunăstare fiind astfel satisfăcut fără greutate și fără teamă, sufletul lor se îndreaptă în altă parte și se preocupă de o altă acțiune, mai grea și mai mare, care îl însuflețește și care îl absoarbe.

Și astfel, chiar în mijlocul plăcerilor materiale, membrii unei aristocrații vădesc un dispreț trufaș pentru aceste plăceri, găsind o forță remarcabilă când trebuie, în fine, să se lipsească de ele. Toate revoluțiile care au tulburat sau au nimicit aristocrația au dovedit cu câtă ușurință se puteau lipsi de cele necesare oameni obișnuiți cu opulența în vreme ce alții ajunși prin trudă până la bunăstare abia dacă mai pot trăi după ce au pierdut-o.

Dacă trec de la rangurile superioare la clasele de jos, voi vedea efecte analoage produse de cauze diferite.

La națiunile unde aristocrația domină societatea și o ține în nemișcare, poporul sfârșește prin a se obișnui cu sărăcia așa cum se obișnuiesc bogații cu belșugul lor. Unii nu se preocupă deloc de bunăstarea lor materială deoarece au dobândit-o fără greutate; ceilalți nu se gândesc la ea deoarece nu mai nădăjduiesc să o obțină și pentru că nu o cunosc destul pentru a o dori.

În aceste feluri de societăți, imaginația săracului este împinsă către lumea cealaltă; nefericirile vieții reale o restrâng; dar imaginația scapă și se duce să-și găsească plăcerile în altă parte.

Când, dimpotrivă, rangurile au fuzionat și privilegiile au fost distruse, când averile se împart și când cunoașterea și libertatea se răspândesc, dorința de a obține bunăstarea apare în imaginația săracului și teama de a o pierde în aceea a bogatului. Se nasc o mulțime de averi modeste. Cei care le posedă au destule plăceri materiale pentru a-și imagina gustul lor, dar nu destule pentru a fi mulțumiți. Și le procură întotdeauna cu efort și nu se lasă în voia lor decât tremurând.

Se îndeletnicesc deci necontenit cu goana după astfel de plăceri, atât de prețioase, atât de incomplete și atât de trecătoare, sau cu păstrarea lor. [Preocupați de această unică grijă, ei uită adesea restul.

Nu bogățiile, ci munca pe care o faci pentru a le procura este cea care ferecă inima omenească în gustul pentru bunăstare.]

Caut o pasiune care să fie firească pentru niște oameni pe care originea lor obscură sau mediocritatea avuției îi ațâță și îi limitează și nu găsesc nimic mai potrivit decât înclinația pentru bunăstare. Pasiunea pentru bunăstarea materială este în esența ei o pasiune de clasă mijlocie; ea se mărește și se întinde împreună cu această clasă; devine preponderentă împreună cu ea. De aici, ajunge la rangurile superioare ale societății și coboară până în mijlocul poporului.

Nu am întâlnit în America un cetățean atât de sărac încât să nu arunce o privire plină de speranță și dorință asupra plăcerilor bogaților și a cărui imaginație să nu fi apucat deja bunurile pe care soarta se încăpățâna să i le refuze.

Pe de altă parte, nu am zărit niciodată la bogații din Statele Unite acel dispreț trufaș pentru bunăstarea materială care se manifestă uneori până în adâncul aristocrațiilor celor mai opulente și mai corupte.

Majoritatea acestor bogați au fost săraci; au simțit nevoia îmboldindu-i; au luptat îndelung cu o soartă potrivnică și acum, când au obținut victoria, pasiunile care au însoțit lupta îi supraviețuiesc; ră-

mân ca amețiți printre aceste mici plăceri pe care le-au urmărit vreme de patruzeci de ani.

Nu pentru că în Statele Unite, ca și în alte părți, nu s-ar găsi un număr destul de mare de bogați care, obținând bunurile prin moștenire, se bucură de o opulență pe care nu au câștigat-o prin eforturi proprii. Dar chiar și aceștia se arată și ei a fi legați de plăcerile vieții materiale. Dragostea de bunăstare a devenit gustul național și dominant; marele curent al pasiunilor omenești se îndreaptă în această direcție și duce în valul său totul.

Capitolul XI

DESPRE REZULTATELE SPECIALE PE CARE LE PRODUCE DRAGOSTEA PENTRU PLĂCERILE MATERIALE ÎN VREMURILE DEMOCRATICE

Am putea crede, din cele ce precedă, că dragostea pentru plăcerile materiale duce cu ea pe americani fără încetare spre dezordinea moravurilor, că tulbură familiile și că, în cele din urmă, compromite însăși soarta societății.

Dar lucrurile nu se petrec deloc așa; pasiunea pentru plăcerile materiale produce în sânul democrațiilor alte efecte decât la popoarele aristocratice.

Se întâmplă uneori ca sila față de afaceri, excesul de bogăție, degradarea credinței, decăderea statului să îndrepte treptat inima unei aristocrații numai spre plăcerile materiale. Alteori, puterea [tirania] prințului sau slăbiciunea poporului, fără a lua nobililor averea, îi forțează să se îndepărteze de putere și, barându-le calea spre marile acțiuni, îi lasă în voia neastâmpărului propriilor dorințe; ei se prăbușesc atunci greoi în ei înșiși, căutând în plăcerile trupului uitarea a ceea ce fusese măreția lor trecută.

Când membrii unui corp aristocratic se îndreaptă astfel numai către dragostea de plăceri materiale, ei își concentrează de obicei întreaga energie pe care le-a dat-o îndelunga deprindere a puterii numai în această direcție.

Pentru atari oameni, căutarea bunăstării nu este suficientă; au nevoie de o depravare somptuoasă și de o degradare strălucitoare. Cinstesc cu venerație materia și par că vor să exceleze, luându-se la întrecere, în arta de a se îndobitoci.

Cu cât a fost o aristocrație mai puternică, mai glorioasă și mai liberă cu atât se va dovedi mai depravată și, oricare ar fi fost măreția virtuților ei, pot prevedea că va fi întotdeauna depășită de strălucirea viciilor.

Gustul pentru plăcerile materiale nu duce defel popoarele democratice spre atari excese. Dragostea lor de bunăstare ia forma unei pasiuni tenace, unice, cuprinzându-i pe toți, dar, totuși, reținută. Nici nu poate fi vorba de a construi palate vaste, de a învinge sau a înșela natura, de

a goli universul pentru a potoli mai bine pasiunile unui om; e vorba de a mai adăuga câțiva acri la pământurile lor, de a planta o livadă, de a mări o locuință, de a face ca viața să fie în fiecare clipă mai ușoară și mai plăcută, de a preîntâmpina strâmtorările și de a împlini cele mai mici cerințe fără efort și aproape fără cheltuială. Aceste lucruri sunt mici, dar sufletul se leagă de ele; le privește în fiecare zi și îndeaproape; iar ele sfârșesc prin a-i ascunde restul lumii, așezându-se uneori între lume și Dumnezeu.

Toate acestea, ni se va spune, nu se potrivesc decât acelor cetățeni care au o avere modestă; bogații vor dovedi gusturi analoage cu cele pe care le manifestau în vremurile de aristocrație. Nu sunt de acord cu asemenea opinie.

În ce privește plăcerile materiale, cei mai bogați cetățeni dintr-o democrație nu vor vădi gusturi foarte diferite de cele ale poporului fie pentru că, ieșind din popor, ei au efectiv aceleași gusturi ca el, fie pentru că li se pare că trebuie să se supună acelorași gusturi. În societățile democratice, plăcerile mulțimii au căpătat un anume aspect moderat și calm, căruia toate sufletele trebuie să i se supună. În aceste societăți, este greu să te abați de la regula comună prin viciu, sau prin virtuți.

Bogații care trăiesc în națiunile democratice urmăresc deci mai degrabă să își satisfacă cele mai mici nevoi decât să-și satisfacă niște plăceri extraordinare; își îndeplinesc o mulțime de dorințe mărunte și nu se dedau nici unei mari pasiuni neraționale. Cad astfel mai curând în lâncezeală decât în destrăbălare.

Acest gust deosebit pe care îl au oamenii din vremurile democratice față de plăcerile materiale nu se opune de la sine ordinii; dimpotrivă, el are adesea nevoie de ordine pentru a fi satisfăcut. Nu este nici împotriva corectitudinii moravurilor; căci bunele moravuri sunt utile liniștii publice și sunt prielnice industriei. Se combină chiar adesea cu un soi de moralitate religioasă; omul dorește să fie cât mai bine posibil în această lume fără să renunțe însă la fericirile celeilalte.

Printre bunurile materiale, există unele a căror stăpânire este nelegiuită; trebuie să ai grijă să te abții de la ele. Există altele a căror folosire este îngăduită de religie și de morală; pentru acestea, inima, imaginația și viața le sunt deschise fără restricții și străduindu-se să le apuce, pierd din vedere acele bunuri mai prețioase care fac gloria și măreția speciei umane.

Ce reproșez eu egalității nu este faptul că îi face pe oameni să alerge după plăceri oprite, ci faptul că sunt cu totul absorbiți de căutarea plăcerilor îngăduite.

Așadar, s-ar putea foarte bine ca în lume să se instaleze un fel de materialism cinstit care nu ar corupe sufletele dar care le-ar moleși și ar ajunge până la urmă să le slăbească pe neștiute întreaga energie.

Capitolul XII

DE CE ANUMIȚI AMERICANI DOVEDESC A AVEA UN SPIRITUALISM* ATÂT DE ÎNFLĂCĂRAT

Deși dorința de a dobândi bunurile acestei lumi este pasiunea dominantă a americanilor, există momente de pauză când sufletul lor pare că rupe dintr-o dată legăturile materiale care îl reține și că se îndreaptă impetuos către cer.

Se întâlnesc uneori predicatori [ambulanți] care duc din loc în loc cuvântul divin, în toate statele Uniunii, dar mai ales în ținuturile pe jumătate populate din Vest.

Familii întregi, bătrâni, femei și copii vin de departe să-i asculte, cutreierând prin locuri dificile și străbătând păduri pustii; iar când i-au întâlnit uită, ascultându-i zile și nopți în șir, de grija treburilor și chiar de cele mai urgente nevoi ale trupului.

Se găsesc ici și colo, în societatea americană, suflete pline de un spiritualism înflăcărat și aproape aspru pe care nu le întâlnești defel în Europa. Din când în când, mai apar și secte ciudate care se străduiesc să deschidă căi nemaipomenite spre fericirea veșnică. Nebuniile religioase sunt acolo un lucru foarte obișnuit.

Nu trebuie ca acest fapt să ne surprindă.

Nu omul este cel care a ales singur gustul pentru infinit și dragostea pentru ceea ce este nemuritor. Aceste instincte sublime nu se nasc dintr-un capriciu al voinței: ele își au fundamentul solid în natura umană; există în pofida eforturilor sale. El le poate înăbuși și urâți dar nu le poate distruge.

Sufletul are nevoi care trebuie împlinite; și oricâtă grijă am avea de a-l abate de la el însuși, se plictisește curând și se neliniștește în mijlocul plăcerilor simțurilor.

Dacă spiritul marii majorități a genului uman s-ar concentra vreodată numai asupra căutării bunurilor materiale, ne putem aștepta ca în

---

* Tocqueville utilizează termenul „spiritualism", pe care îl păstrăm ca atare deși, după *Petit Robert*, accepțiile sunt următoarele: în anul 1718, substantivarea lui „spiritual", ceva ce aparține spiritului; în 1771, „misticism"; în 1831, „idealism".

sufletul câtorva oameni să se producă o reacție miraculoasă. Aceștia s-ar avânta cu totul în lumea spiritului de teama de a nu se împiedica de obstacolele prea înguste pe care trupul lor vrea să li le impună.

Nu trebuie deci să ne mirăm dacă, într-o societate care nu se gândește decât la pământ, vom întâlni un mic număr de indivizi care să nu dorească să privească decât cerul. Aș fi surprins dacă misticismul nu va face curând progrese la un popor preocupat numai de bunăstarea sa.

Se spune că datorită persecuțiilor împăraților și torturilor din circuri, s-au populat pustiurile Tebaidei; dar eu cred că motivele au fost mai degrabă desfătările Romei și filozofia epicureană a Greciei.

Dacă starea socială, împrejurările și legile nu ar menține atât de strict spiritul american în căutarea bunăstării, putem crede că, în momentul în care ar începe să se preocupe de lucrurile nemateriale, acest spirit ar vădi mai multă prudență și mai multă experiență și s-ar înfrâna fără greutate. Dar el se simte închis în niște limite din care se pare că nimeni nu vrea să-l lase să iasă. De îndată ce depășește aceste limite, nu știe să se oprească singur și adesea aleargă fără oprire dincolo de granițele opiniei obișnuite.

Capitolul XIII

DE CE SE ARATĂ AMERICANII ATÂT DE NELINIȘTIȚI ÎN MIJLOCUL BUNĂSTĂRII LOR

Întâlnim uneori, în unele cantoane îndepărtate din lumea veche, mici populații care parcă au fost uitate de vârtejul universal, rămânând nemișcate când totul în jurul lor era în mișcare. Majoritatea acestor oameni sunt extrem de ignoranți și extrem de nefericiți; ei nu se amestecă în treburile guvernului și adesea guvernele îi oprimă. Cu toate acestea, au de obicei un chip senin și adesea manifestă o stare de spirit veselă.

În America, am văzut oamenii cei mai liberi și mai luminați puși în cea mai fericită situație din lume; mi s-a părut că un nor le acoperea mereu chipul; mi s-au părut gravi și aproape triști până și în plăcerile lor.

Principala cauză a acestui fapt este că primii nu se gândesc deloc la relele pe care le îndură în vreme ce ceilalți se gândesc necontenit la bunurile pe care nu le au.

E un lucru ciudat să vezi cu câtă ardoare înfrigurată urmăresc americanii bunăstarea și cum se arată a fi necontenit frământați de o vagă teamă de a nu fi ales drumul cel mai scurt care îi putea duce la ea.

Locuitorul din Statele Unite este legat de bunurile acestei lumi de parcă ar avea siguranța că nu va muri și pune atâta nerăbdare în a le apuca pe cele care îi sunt la îndemână, încât ai spune că se teme în fiecare clipă că va înceta să trăiască înainte de a se fi bucurat de ele. El le ia pe toate fără însă a le păstra, lăsându-le imediat să-i scape din mâini pentru a alerga după noi plăceri.

Un om din Statele Unite își clădește cu grijă o locuință pentru a-și petrece în ea bătrânețea și o vinde în timp ce îi pune ultimul olan; sădește legume într-o grădină și o închiriază tocmai când se pregătea să-i guste roadele; defrișează un câmp și lasă altora grija de a-i strânge recolta. Își alege o profesiune, apoi o părăsește. Se stabilește într-un loc de unde pleacă apoi curând pentru a-și duce altundeva dorințele-i schimbătoare. Dacă treburile particulare îi lasă vreun răgaz, se aruncă imediat în vârtejul politicii. Iar când, la capătul unui an plin de

muncă, îi mai rămâne puțin timp liber, își plimbă curiozitatea neliniștită dintr-un loc într-altul pe imensele cuprinsuri ale Statelor Unite. Va face astfel cinci sute de leghe în câteva zile pentru a se bucura mai bine de fericirea sa.

În fine, apare moartea și îl oprește înainte de a se fi săturat de această goană inutilă după o fericire totală care îi scapă mereu.

La început ești mirat privind agitația neobișnuită a atâtor oameni fericiți în chiar sânul abundenței lor. Spectacolul este totuși tot atât de vechi cât și lumea; ceea ce este nou e faptul de a vedea un întreg popor dând o astfel de reprezentație.

Gustul pentru plăcerile materiale trebuie să fie considerat ca sursa primă a neliniștii ascunse care se vădește în acțiunile americanilor și a inconstanței de care dau ei dovadă zilnic.

Cel care și-a constrâns inima numai la căutarea bunurilor acestei lumi este întotdeauna grăbit deoarece nu are decât un timp limitat pentru a le găsi, a le lua și a se bucura de ele. Ideea scurtimii vieții sale îl împinge necontenit de la spate. Independent de bunurile pe care le are, își închipuie în fiecare clipă o mulțime de alte bunuri pe care moartea îl va împiedica să le guste dacă nu se grăbește. Acest gând îl umple de neliniște, de temeri și regrete și îi menține sufletul într-un veșnic neastâmpăr care îl face să-și schimbe încontinuu planurile și locurile.

Dacă gustului pentru bunăstare materială i se mai adaugă și o stare socială în care nici legea, nici obiceiul nu mai leagă pe nimeni de locul său, faptul constituie o mare tulburare în plus pentru această neliniște a spiritului; îi vom vedea atunci pe oameni schimbându-și necontenit drumul de frică să nu se abată de la calea cea mai scurtă ce trebuie să-i ducă la fericire.

De altfel, este ușor să ne închipuim că, dacă pe de o parte oamenii care caută plăcerile materiale le doresc cu ardoare, pe de alta se pot ușor descuraja; scopul final fiind acela de a se bucura, trebuie ca mijlocul de a ajunge la el să fie rapid și simplu, altfel osteneala pentru a dobândi plăcerea ar fi mai mare decât plăcerea însăși. Majoritatea sufletelor sunt deci atât active și lipsite de vigoare, cât și violente și neliniștite. Adeseori se tem mai puțin de moarte decât de continuarea strădaniilor pentru atingerea aceluiași țel.

Egalitatea duce pe un drum și mai scurt la multe dintre rezultatele pe care tocmai le-am descris.

Când nici un prerogativ de naștere și de avere nu mai există iar toate profesiunile sunt deschise tuturor și când poți ajunge prin tine însuți pe culmea fiecăreia dintre ele, în fața ambiției omenești pare că

se deschide un câmp imens și lipsit de obstacole, iar oamenii își închipuie lesne că sunt sortiți unor destine măreațe. Dar este o părere greșită pe care experiența o corectează zilnic. Chiar această egalitate care permite fiecărui cetățean să-și facă speranțe imense îl face slab pe fiecare dintre cetățeni. Ea limitează din toate direcțiile forțele indivizilor, permițând în același timp dorințelor lor să se extindă.

Nu numai că sunt neputincioși prin natura lor, dar la fiecare pas întâlnesc obstacole uriașe pe care la început nu le zăriseră.

Au distrus privilegiile supărătoare ale câtorva din semenii lor; se lovesc de rivalitatea tuturor. Limita și-a schimbat mai curând forma decât locul. Când oamenii sunt mai mult sau mai puțin asemănători și urmează același drum, este foarte greu ca unul dintre ei să meargă repede și să răzbată prin mulțimea uniformă care îl înconjoară și îl înghesuie.

Această opoziție constantă care domnește între instinctele apărute din egalitate și mijloacele pe care aceasta le oferă pentru a le satisface frământă și obosește sufletele.

Ne putem închipui niște oameni ajunși la un anume grad de libertate care să le satisfacă deplin. Ei se bucură atunci de independența lor în liniște și fără exaltare. Dar oamenii nu vor realiza niciodată o egalitate care să-i mulțumească.

Degeaba face un popor eforturi, el nu va reuși niciodată să creeze în interiorul său condiții perfect egale; și chiar dacă ar avea nefericirea de a ajunge la această nivelare absolută și totală, tot va mai exista inegalitatea dintre inteligențe care, venind direct de la Dumnezeu, va scăpa întotdeauna legilor.

Oricât de democratică ar fi o stare socială și structura politică a unui popor, putem fi siguri că fiecare dintre cetățenii săi va vedea întotdeauna lângă sine mai multe lucruri care îl domină și putem prevedea că își va îndrepta cu încăpățânare privirile numai spre ele. Când inegalitatea este legea comună a unei societăți, privirea nu este izbită de cele mai mari inegalități; când totul este aproape la același nivel, cele mai mici inegalități o rănesc. Din acest motiv dorința de egalitate devine tot mai nesățioasă pe măsură ce egalitatea este mai mare.

La popoarele democratice, oamenii vor obține ușor o anumită egalitate; nu vor putea ajunge la cea pe care o doresc. Aceasta se îndepărtează din fața ochilor lor cu fiecare zi fără însă să dispară vreodată complet și, retrăgându-se, îi atrage pe urmele ei. Necontenit cred că o vor prinde, dar necontenit ea scapă din strânsoarea lor. O văd destul

de îndeaproape pentru a-i cunoaște farmecul, dar nu se apropie îndeajuns pentru a se bucura de acest farmec și mor înainte de a se fi desfătat pe deplin din binefacerile ei.

Acestor cauze trebuie să atribuim melancolia ciudată pe care o manifestă adesea locuitorii din țările democratice în mijlocul abundenței lor, ca și acel dezgust de viață care îi cuprinde uneori în mijlocul unei existențe îndestulate și liniștite.

Ne plângem că în Franța sporește numărul sinuciderilor; în America, sinuciderea este un lucru rar, dar ni se spune cu certitudine că demența este mai răspândită decât oriunde.

Sunt simptome diferite ale aceluiași rău.

Oricât ar fi ei de neliniștiți, americanii nu se omoară deoarece religia îi oprește de la acest lucru, și pentru că la ei, ca să spunem așa, materialismul nu există, deși pasiunea pentru bunăstarea materială este generală.

Voința lor rezistă, dar adesea cedează rațiunea.

În vremurile democratice, plăcerile sunt mai puternice decât în cele aristocratice și, mai ales, numărul celor care gustă din ele este infinit mai mare; dar, pe de altă parte, trebuie să recunoaștem că speranțele și dorințele sunt cel mai adesea dezamăgite, sufletele mai tulburate și mai neliniștite, grijile mai amare.

Capitolul XIV

CUM GUSTUL PENTRU PLĂCERILE MATERIALE SE UNEȘTE, LA AMERICANI, CU DRAGOSTEA DE LIBERTATE ȘI GRIJA PENTRU TREBURILE PUBLICE

Când un stat democratic se transformă în monarhie absolută, activitatea care înainte era îndreptată spre treburile publice și spre treburile particulare, concentrându-se dintr-o dată numai asupra acestora din urmă, are pentru o bucată de vreme ca rezultat o mare prosperitate materială; dar curând mișcarea încetinește și dezvoltarea producției se oprește.

Nu știu dacă putem cita un singur popor manufacturier și comerciant, de la locuitorii Tirului până la cei ai Florenței și ai Angliei, care să nu fi fost un popor liber. Există deci o legătură strânsă și un raport necesar între aceste două lucruri: libertate și industrie.

În general, e adevărat pentru toate națiunile, dar în special pentru națiunile democratice.

Am arătat mai sus cum oamenii care trăiesc în vremuri de egalitate au o nevoie continuă de a se asocia pentru a-și procura aproape toate bunurile pe care le doresc și, pe de altă parte, am arătat cum marea libertate politică perfecționa și răspândea în rândul lor arta de a se asocia. Libertatea este deci, în aceste vremuri, deosebit de utilă pentru producerea bogățiilor. Putem vedea, dimpotrivă, că despotismul îi este un dușman înverșunat.

În vremurile democratice, natura puterii absolute nu este nici crudă, nici sălbatică, dar este pisăloagă și sâcâitoare. Un despotism de acest fel, deși nu calcă omenirea în picioare, este direct opus talentului pentru comerț și înclinațiilor pentru industrie.

Așadar, oamenii din vremurile democratice au nevoie de a fi liberi pentru a-și procura mai ușor plăcerile materiale după care suspină fără încetare.

Se întâmplă totuși uneori ca gustul exagerat pe care îl au pentru aceste plăceri să îi dea pe mâna primului stăpân care se ivește. Pasiunea pentru bunăstare se întoarce împotriva ei înseși și îndepărtează fără să-și dea seama obiectul dorințelor ei.

Există, într-adevăr, un moment foarte periculos în viața popoarelor democratice.

Când gustul pentru plăcerile materiale se dezvoltă la unul dintre aceste popoare mai repede decât cunoștințele și deprinderea libertății, apare un moment când oamenii se dezlănțuie și par ieșiți din minți la vederea acestor bunuri noi, pe care sunt gata să le apuce. Preocupați numai de grija de a face avere, ei nu mai disting legătura strânsă care unește averea particulară a fiecăruia dintre ei cu prosperitatea tuturor. Nu e nevoie să smulgi unor asemenea cetățeni drepturile pe care le au; le lasă ei înșiși, fără grijă, să le scape din mâini. Exercitarea îndatoririlor politice li se pare o îndeletnicire supărătoare care i-ar distrage de la activitatea lor. E vorba de a-și alege reprezentanți, de a da o mână de ajutor autorităților, de a discuta în comun despre lucrul public, nu au timp; nu pot risipi pentru lucruri inutile acest timp prețios. Toate astea sunt jocuri de trândavi care nu se potrivesc cu niște oameni gravi, preocupați de interesele serioase ale vieții. Acești oameni cred că urmează doctrina interesului, dar ei nu au despre ea decât o idee rudimentară și, pentru a veghea mai bine asupra a ceea ce ei numesc treburile lor, nesocotesc principalul lucru, care este acela de a rămâne propriii lor stăpâni.

Cetățenii care lucrează nu vor să se gândească la lucrul public iar clasa care ar putea să își ia această sarcină pentru a-și umple timpul liber nu mai există; locul guvernului este ca și gol.

Dacă, în acest moment critic, un ambițios îndemânatic reușește să ia puterea, găsește deschisă calea către toate uzurpările posibile.

Veghează o vreme ca toate interesele materiale să fie satisfăcute, în rest știe că este liber să facă ce dorește. Garantează mai ales ordinea perfectă. Oamenii subjugați de plăcerile materiale descoperă de obicei că agitațiile provocate de libertate tulbură bunăstarea, înainte de a-și da seama cât de mult le folosește libertatea pentru a și le procura; și la cel mai mic zgomot al pasiunilor publice, care pătrund înlăuntrul micilor plăceri ale vieții lor particulare, se trezesc și se neliniștesc; o bună bucată de vreme frica de anarhie îi ține în nesiguranță, gata mereu să se arunce în afara libertății la prima dezordine.

Sunt cu totul de acord că pacea, liniștea publică este o mare binefacere; cu toate acestea nu vreau să uit că datorită ordinii perfecte au ajuns toate popoarele la tiranie. Evident, trebuie să nu tragem concluzia că popoarele trebuie să disprețuiască pacea publică; dar ea nu trebuie să le fie suficientă. O națiune care nu cere guvernului ei decât menținerea ordinii este deja, în adâncul inimii, o sclavă; este sclava bunăs-

tării ei, iar omul care trebuie să o încătușeze nu are altceva de făcut decât să apară.

Despotismul facțiunilor este tot atât de temut ca și cel al unui singur om.

Când totalitatea cetățenilor nu vrea să se ocupe decât de treburile particulare, partidele cele mai mici au toate șansele să devină stăpânele treburilor politice.

Putem vedea atunci adesea pe marea scenă a lumii, la fel ca în teatrele noastre, o mulțime reprezentată de câțiva oameni. Aceștia vorbesc singuri în numele unei majorități absente sau neatente; numai ei acționează în mijlocul unei nemișcări generale; ei hotărăsc în toate, după capriciul lor; ei schimbă legile și tiranizează după plac moravurile; și rămânem uluiți văzând în ce număr mic de mâini nevolnice și ticăloase poate cădea un popor mare.

Până acum, americanii au reușit să evite cu succes toate obstacolele pe care le-am arătat mai sus; și pentru aceasta, merită într-adevăr să fie admirați.

Nu există probabil vreo țară în lume unde să întâlnești mai puțini trândavi decât în America, și unde toți cei care lucrează să fie mai înflăcărați în căutarea bunăstării. Dar dacă pasiunea americanilor pentru plăcerile materiale este puternică, cel puțin ea nu este deloc oarbă iar rațiunea, neputincioasă în a o potoli, o conduce.

Un american se îngrijește de interesele sale particulare de parcă ar fi singur pe lume iar, în momentul următor, se dedică lucrului public ca și cum ar fi uitat de ele. Când pare însuflețit de lăcomia cea mai egoistă, când de patriotismul cel mai intens. Inima omenească nu se poate împărți în felul acesta. Locuitorii din Statele Unite dau dovadă, rând pe rând, de o pasiune atât de puternică și asemănătoare pentru bunăstarea lor și pentru libertatea lor, încât s-ar putea crede că aceste pasiuni se unesc și se contopesc într-un singur loc al sufletului. Americanii văd, într-adevăr, în libertatea lor cel mai bun instrument și cea mai mare garanție a propriei lor bunăstări. Iubesc aceste două lucruri, pe unul datorită celuilalt. Ei nu cred deci că a te amesteca cu mulțimea nu este treaba lor; cred, dimpotrivă, că principala lor responsabilitate este de a-și asigura singuri un guvern care să le permită să dobândească bunurile pe care le doresc și care să nu îi oprească de a gusta în liniște pe cele dobândite.

Capitolul XV

CUM CREDINȚELE RELIGIOASE ÎNDREAPTĂ DIN CÂND ÎN CÂND SUFLETUL AMERICANILOR CĂTRE PLĂCERILE NEMATERIALE

Când vine cea de a șaptea zi a fiecărei săptămâni în Statele Unite, viața comercială și industrială a națiunii parcă se întrerupe; toate zgomotele încetează. Îi urmează o profundă odihnă sau mai degrabă un soi de reculegere solemnă; sufletul se întoarce la el însuși și se contemplă.

În timpul acestei zile, locurile consacrate comerțului sunt pustii; fiecare cetățean, înconjurat de copiii săi, se duce la un templu; acolo, aude cuvinte ciudate care nu par a fi făcute pentru urechile sale. I se vorbește despre relele nenumărate provocate de trufie și lăcomie. I se spune cât este de necesar să-și strunească dorințele, cât sunt de dulci plăcerile legate numai de virtute, cât este de adevărată fericirea pe care o dă aceasta.

Întors acasă, nu îl mai vezi năpustindu-se la registrele negoțului său. Deschide cartea Sfintei Scripturi; află acolo descrieri sublime sau tulburătoare despre măreția și bunătatea Creatorului, despre minunăția nesfârșită a lucrărilor Domnului, despre înalta soartă lăsată oamenilor, despre îndatoririle lor și despre dreptul lor la nemurire.

Și astfel, din când în când, americanul se dezbară parcă de el însuși și, smulgându-se pentru o clipă micilor pasiuni care îi agită viața și interesele trecătoare care o copleșesc, pătrunde deodată într-o lume ideală unde totul este măreț, pur, veșnic.

[Iată că sunt adus neîncetat în fața acelorași teme, dar pe căi diferite; și descopăr tot mai mult legătura strânsă care unește cele două părți ale subiectului meu.]

Am cercetat într-un alt loc al acestei lucrări cauzele datorită cărora se mențin instituțiile politice ale americanilor; și religia mi s-a părut a fi una dintre cele principale. Acum, când mă ocup de indivizi, o aflu din nou și îmi dau seama că ea este tot atât de folositoare fiecărui cetățean pe cât este și întregului stat.

Americanii dovedesc, prin faptele lor, că resimt întreaga necesitate de a face democrația mai morală cu ajutorul religiei. Ceea ce cred

ei despre ei înșiși în această privință este un adevăr de care trebuie să fie pătrunsă orice națiune democratică.

Nu am nici o îndoială că structura socială și politică a unui popor îl predispune la anumite credințe și la anumite gusturi care apoi se înmulțesc fără dificultate; iar, pe de altă parte, chiar aceste cauze îl abat de la anumite idei și de la anumite înclinații fără ca el să-și dea osteneala și fără, ca să spunem așa, să-și dea seama.

Întreaga artă a legislatorului constă în a discerne bine și de la bun început aceste tendințe naturale ale societăților umane pentru a ști unde trebuie sprijinită strădania cetățenilor și unde ar fi mai degrabă necesar ca ea să fie încetinită. Căci aceste îndatoriri se schimbă o dată cu vremurile. Numai scopul către care trebuie întotdeauna să se îndrepte omenirea este nemișcat; mijloacele pentru a o face să ajungă acolo variază necontenit.

Dacă m-aș fi născut în vremuri aristocratice, într-o națiune unde bogăția ereditară a unora și sărăcia fără leac a altora i-ar fi abătut în mod egal atât pe unii, cât și pe alții de la ideea de mai bine și le-ar fi ținut sufletele încremenite în contemplarea lumii celeilalte, aș fi vrut să am posibilitatea să stimulez la un atare popor nevoia de a dori, aș fi căutat să găsesc mijloacele cele mai rapide și cele mai lesnicioase pentru împlinirea noilor dorințe pe care le-aș fi făcut să apară și, îndreptând către studiul naturii strădaniile cele mai mari ale spiritului uman, aș fi încercat să-l îmboldesc întru căutarea bunăstării.

Dacă s-ar întâmpla ca o mână de oameni să se aprindă peste măsură în goana după bogății, manifestând o dragoste exagerată pentru plăcerile materiale, nu m-aș neliniști defel; aceste trăsături particulare ar dispărea curând în fizionomia generală.

Legislatorii din democrații au alte griji.

Dați popoarelor democratice cunoștințe și libertate și lăsați-le să acționeze singure. Vor ajunge fără greutate să obțină din această lume toate bunurile [materiale] pe care ea le poate oferi; vor perfecționa toate artele folositoare și vor face ca viața să fie, cu fiecare zi, mai confortabilă, mai ușoară, mai agreabilă; starea lor socială le împinge în mod firesc în această direcție. Nu mă tem că se vor opri.

Dar în vreme ce omului îi prieste această căutare cinstită și îndreptățită a bunăstării, putem avea temerea că el va pierde în cele din urmă deprinderea celor mai înălțătoare calități ale sale și că, voind să îmbunătățească tot ce se află în jurul lui, va decădea în cele din urmă chiar el. Aici se află primejdia și nu în altă parte.

Trebuie așadar ca legislatorii din democrații și toți oamenii luminați și cinstiți care trăiesc în ele să se dedice fără răgaz ridicării sufletelor și menținerii acestora îndreptate către cer. Este necesar ca cei pe care îi interesează viitorul societăților democratice să se unească și, împreună, să facă eforturi continue pentru a răspândi în sânul acestor societăți gustul pentru infinit, sentimentul măreției și dragostea pentru plăcerile nemateriale.

Dacă se află printre ideile unui popor democratic câteva din acele teorii făcătoare de rău care încearcă să impună credința că totul piere o dată cu trupul, socotiți acești oameni care le susțin ca fiind dușmanii firești ai acelui popor.

Sunt multe lucruri care mă dor la materialiști. Doctrinele lor mi se par dăunătoare iar trufia lor mă revoltă. Dacă sistemul materialiștilor ar putea fi de un oarecare folos omului, acest folos ar putea consta în faptul că i-ar da o idee modestă despre sine. Dar ei nu dovedesc că ar fi așa; iar când cred că au stabilit suficient că nu sunt decât niște animale, se arată tot atât de mândri de parcă ar fi demonstrat că sunt zei.

La toate națiunile, materialismul este o boală primejdioasă a spiritului uman; dar, cu deosebire trebuie să te temi de el la un popor democratic, deoarece acolo se combină cel mai bine cu viciul inimii, cel mai obișnuit la aceste națiuni.

Democrația este prielnică gustului pentru plăcerile materiale. Acest gust, dacă depășește măsura, îi face curând pe oameni să creadă că totul este materie; iar materialismul, la rândul său, sfârșește prin a-i duce cu o ardoare nesăbuită chiar spre aceste plăceri. Iată cercul fatal în care sunt împinse popoarele democratice. Este bine ca ele să vadă primejdia și să se abțină.

Majoritatea religiilor nu sunt decât mijloace generale, simple și practice, de a face cunoscută oamenilor nemurirea sufletului. Este cel mai mare folos pe care îl poate avea un popor democratic din aceste credințe și care face ca ele să fie mai necesare unui atare popor decât tuturor celorlalte.

Deci, când o religie oarecare s-a înrădăcinat adânc în sânul unei democrații, feriți-vă să o zdruncinați; mai bine păstrați-o cu grijă ca pe moștenirea cea mai de preț a vremurilor aristocratice; nu încercați să le smulgeți oamenilor vechile lor păreri religioase pentru a le înlocui cu altele noi căci s-ar putea ca, în trecerea de la o credință la alta, când sufletul este o clipă golit de orice credință, dragostea pentru plăcerile materiale să se așeze în el și să-l cuprindă cu totul.

[Nu cred că toate religiile sunt la fel de adevărate și la fel de bune, dar nu cred că există vreuna atât de falsă și atât de rea încât practicarea ei să nu-i fie totuși de folos unui popor democratic.]

Fără îndoială, metempsihoza nu este mai acceptabilă decât materialismul; cu toate acestea, dacă ar trebui ca o democrație să aleagă neapărat între cele două, nu aș șovăi deloc și aș considera că cetățenii ei ar risca mai puțin să se îndobitocească crezând că sufletul le va trece în corpul unui porc, decât crezând că el nu este nimic.

Credința într-un principiu nematerial și nemuritor, unit pentru o vreme cu materia, este atât de necesară măreției omului, încât ea mai dă încă rezultate frumoase chiar atunci când nu i se mai adaugă ideea de răsplată și pedeapsă și când cei care o practică se mărginesc să creadă că după moarte principiul divin aflat în om este încorporat de către Dumnezeu sau că el va însufleți o altă creatură.

Aceștia consideră trupul ca fiind partea secundară și inferioară a naturii noastre; și îl disprețuiesc chiar atunci când îi suferă influența; în vreme ce au o stimă firească și o admirație tainică pentru partea nematerială a omului, deși refuză uneori să se supună autorității ei. E suficient ca datorită acestei prețuiri ascunse, ideile și gusturile lor să capete o anume întorsătură elevată prin care să tindă, neinteresat și ca de la sine, spre sentimente pure și gânduri înalte.

Nu este sigur că Socrate și școala sa ar fi avut idei bine precizate despre ceea ce urma să i se întâmple omului în viața de dincolo; dar unica credință pe care o aveau, că sufletul nu are nimic comun cu trupul și că el supraviețuiește acestuia din urmă, a fost suficientă pentru a da filozofiei platoniciene acel soi de elan sublim care o caracterizează.

Când îl citești pe Platon, îți dai seama că în vremea dinaintea lui, și în timpul lui, existau mulți scriitori care preconizau materialismul. Acești scriitori nu au ajuns până la noi sau au ajuns într-o formă cu totul incompletă. Așa s-a întâmplat în aproape toate vremurile: majoritatea marilor celebrități literare s-a alăturat spiritualismului. Instinctul și tendința genului uman susțin această doctrină, o salvează adesea, în pofida oamenilor înșiși, și fac să continue numele celor legați de ea. Nu trebuie deci să credem că niciodată, oricare ar fi fost starea politică, pasiunea pentru plăcerile materiale și ideile legate de acestea ar fi putut mulțumi un întreg popor. Inima omului este mai mare decât credem noi; ea poate cuprinde și gustul pentru bunurile pământene și dragostea pentru cele cerești; uneori pare că se lasă fără socoteală în seama unuia din cele două; dar nu rămâne niciodată multă vreme fără să se gândească la celălalt.

Dacă este lesne de văzut că, mai cu seamă în vremurile democratice, este important să faci să domnească ideile spiritualiste, nu este ușor de spus ce trebuie să facă cei care guvernează popoarele democratice pentru ca aceste idei să domnească.

Nu cred în prosperitatea și nici în durata filozofiilor oficiale, iar în ce privește religiile de stat, am crezut întotdeauna că, dacă puteau uneori să slujească interesele puterii politice, ele deveneau mai devreme sau mai târziu fatale Bisericii.

Nu fac parte nici dintre cei care consideră că pentru a ridica religia în ochii poporului și a pune la loc de cinste spiritualismul pe care aceasta îl practică, este bine să dai indirect slujitorilor religiei o influență politică pe care legea o refuză.

[Mai mult, prefer chiar să se dea clerului o putere definită, decât să fie lăsat să aibă o putere variabilă și ascunsă. Căci, în primul caz, vedem cel puțin cu claritate cercul politic în care pot acționa preoții; în vreme ce în al doilea, nu există limite la care să se oprească imaginația popoarelor și nici nefericiri publice de care acestea să nu caute să-i acuze.]

Sunt atât de convins de primejdiile aproape inevitabile care pândesc credințele când interpreții lor se amestecă în treburile publice și sunt atât de pătruns de ideea că trebuie să menținem cu orice preț creștinismul în sânul noilor democrații, încât prefer să-i înlănțui pe preoți în sanctuarul lor decât să îi las să iasă din ele.

Ce mijloace îi mai rămân atunci autorității pentru a-i duce pe oameni către ideile spiritualiste sau pentru a-i reține în religia care insuflă aceste idei?

Ceea ce voi spune îmi va dăuna în ochii politicienilor. Cred că singurul mijloc eficace de care se pot sluji guvernele pentru a pune la loc de cinste principiul nemuririi sufletului este de a acționa în fiecare zi ca și cum ar crede chiar ele în acest principiu; și cred că numai conformându-se scrupulos moralei religioase în treburile importante, vor putea să se mândrească cu faptul că îi fac pe cetățeni să o cunoască, să o iubească și să o respecte în treburile mărunte.

Capitolul XVI

CUM DRAGOSTEA EXAGERATĂ PENTRU BUNĂSTARE POATE DĂUNA BUNĂSTĂRII

Există o legătură mai profundă decât credem noi între desăvârșirea sufletului și împlinirea cerințelor trupului; omul să separe aceste două lucruri și să se ocupe pe rând de fiecare dintre ele; dar nu va putea să le separe pe de-a-ntregul fără să piardă din vedere, în cele din urmă, atât pe unul, cât și pe celălalt.

Animalele au aceleași simțuri ca și noi și aproape aceleași pofte; nu există pasiuni materiale pe care să nu le avem în comun cu ele și al căror germene să nu se afle într-un câine tot atât de bine ca și în noi.

De unde vine faptul că animalele nu știu să se îngrijească decât de nevoile lor prime, cele mai rudimentare, în vreme ce noi ne diversificăm la infinit plăcerile și le înmulțim necontenit?

Ceea ce ne face în această privință superiori animalelor este faptul că noi ne folosim sufletul pentru a găsi bunurile materiale către care numai instinctul le conduce pe acestea. Îngerul învață pe animalul din om arta de a fi satisfăcut. Deoarece omul este capabil să se ridice deasupra bunurilor trupului și să disprețuiască chiar și viața, lucru pe care animalele nici nu îl pot închipui, el știe să multiplice aceste bunuri la un grad pe care ele nu au cum să îl înțeleagă.

Tot ceea ce ridică și înalță extinde sufletul, îl face mai apt de reușită chiar în acele acțiuni în care nu e vorba despre el.

Dimpotrivă, tot ceea ce îl chinuie sau îl înjosește îl slăbește în orice lucru, fie el de căpetenie sau lipsit de importanță, amenințându-l să îl facă aproape tot atât de neputincios în fața unuia cât și a celuilalt. Așadar, trebuie ca sufletul să rămână mare și puternic dacă ar fi numai din pricină că, din când în când, trebuie să își pună forța și măreția în slujba trupului.

Dacă oamenii ar reuși vreodată să se mulțumească cu bunurile materiale, avem toate motivele să credem că, încetul cu încetul, vor pierde iscusința de a produce și vor sfârși prin a se bucura de aceste bunuri fără discernământ, ca animalele.

Capitolul XVII

DE CE ESTE IMPORTANT, ÎN VREMURILE DE EGALITATE ȘI DE ÎNDOIALĂ, SĂ ÎNDEPĂRTEZI OBIECTUL ACȚIUNILOR UMANE

În vremurile de credință, scopul final al vieții este așezat după viață. Oamenii din acele vremuri se obișnuiesc în mod firesc și, ca să spunem așa, fără să vrea, să considere acest scop, de-a lungul unui lung șir de ani, ca pe un obiect imobil către care se îndreaptă fără oprire și află, datorită unor progrese imperceptibile, să își înfrâneze o mulțime de mici dorințe trecătoare pentru a reuși să își satisfacă mai bine această mare și permanentă dorință care îi chinuie. Când aceiași oameni vor să se ocupe de lucrurile pământene, regăsesc aceleași obiceiuri. Fixează în mod firesc acțiunilor lor din lumea aceasta un scop general și sigur spre care se îndreaptă toate strădaniile lor. Nu îi vezi încercând în fiecare zi lucruri noi; ei au planuri precise pe care le urmăresc fără odihnă.

Acest fapt explică de ce popoarele religioase au înfăptuit adesea lucruri atât de durabile. Ocupându-se de lumea cealaltă, ele au dat din întâmplare peste marele secret de a reuși în lumea aceasta.

Religiile dau un obicei general, acela de a acționa în vederea viitorului. Din acest punct de vedere, sunt tot atât de folositoare pentru fericirea din această viață cât și pentru beatitudinea din cealaltă. Faptul reprezintă unul din marile lor aspecte politice.

Dar pe măsură ce luminile credinței se întunecă, vederea omului se îngustează și se poate spune că obiectul acțiunilor umane le apare, cu fiecare zi, mai apropiat.

O dată obișnuiți să nu se mai preocupe de ceea ce se va întâmpla după moartea lor, îi vedem căzând lesne într-o indiferență totală și brutală față de viitor, care este perfect potrivită cu anumite instincte ale speciei umane. De îndată ce au pierdut obiceiul de a-și pune pe termen lung principalele lor speranțe, se simt în mod firesc împinși să realizeze fără întârziere cele mai mărunte dorințe părând că, din moment ce au pierdut certitudinea că vor trăi o veșnicie, sunt gata să acționeze de parcă n-ar mai avea de trăit decât o singură zi.

În vremurile de necredință, ne putem întotdeauna teme că oamenii se vor lăsa mereu în seama hazardului zilnic al dorințelor lor și că, renunțând cu totul să obțină ceea ce nu se poate dobândi decât cu îndelungi eforturi, nu vor realiza nimic mare, luminos și durabil.

Dacă se întâmplă ca la un popor cu atari tendințe, starea socială să devină democratică, primejdia pe care am semnalat-o sporește.

Când fiecare caută încontinuu să-și schimbe locul, când o uriașă concurență se deschide în fața tuturor, când bogățiile se acumulează și se risipesc în câteva clipe în vârtejul democrației, ideea unei averi rapide și ușoare, a unor bunuri mari lesne dobândite și pierdute, imaginea hazardului, sub toate formele lui, se arată spiritului uman. Instabilitatea stării sociale prilejuiește instabilitatea firească a dorințelor. În mijlocul acestor fluctuații perpetue ale sorții, prezentul se mărește; el ascunde viitorul care dispare, și oamenii nu mai vor să se gândească decât la ziua de mâine.

În aceste țări unde, datorită unor împrejurări nefericite, necredința se întâlnește cu democrația, filozofii și guvernanții trebuie să îndepărteze necontenit din fața privirilor oamenilor obiectul acțiunilor umane; iată marea lor problemă.

Închizându-se în spiritul epocii și al țării sale, moralistul trebuie să învețe să se apere. El trebuie să se străduiască în fiecare zi să le arate contemporanilor săi cum, chiar în toiul acestei mișcări continue care îi înconjoară, este mai ușor decât cred ei să imaginezi și să realizezi activități de lungă durată. Să le arate că, deși omenirea și-a schimbat înfățișarea, metodele cu ajutorul cărora oamenii pot să își afle prosperitatea în această lume au rămas aceleași și că popoarele democratice, ca și altele, nu pot reuși să își satisfacă pasiunea generală pentru fericire, care îi tulbură, decât rezistând nenumăratelor pasiuni mici și speciale de fiecare zi.

Sarcina guvernanților este tot atât de limpede.

Din toate timpurile, este important ca cei care conduc națiunea să acționeze privind mereu spre viitor. Lucru și mai necesar în vremurile democratice și lipsite de credință decât în toate celelalte. Acționând astfel, șefii democrației nu fac numai să prospere treburile publice, dar îi învață, prin exemplul lor, pe particulari arta de a-și dirija propriile lor treburi.

Ei trebuie să se străduiască să alunge hazardul, în măsura posibilului, din lumea politică.

Ridicarea bruscă și nemeritată în rang a unui curtean nu produce decât o impresie trecătoare într-o țară aristocratică deoarece ansam-

blul instituțiilor și al credințelor obligă de obicei pe oameni să pășească încet pe drumuri pe care nu le pot părăsi.

Dar nimic nu e mai dăunător decât exemple de acest fel date unui popor democratic. Acestea sfârșesc prin a-i împinge inima pe o pantă de unde nu se mai poate întoarce. Deci, mai ales în vremurile de scepticism și de egalitate trebuie evitat cu grijă ca preferința poporului sau cea a prințului, pe care v-o dă sau v-o ia hazardul, să nu înlocuiască știința și îndatoririle cetățenilor. Este de dorit ca fiecare progres să apară ca fiind rodul unei strădanii, astfel încât să nu existe merite prea ușor de câștigat iar ambiția să fie obligată să privească îndelung scopul înainte de a ajunge la el.

Trebuie ca guvernele să își dea osteneala să redea oamenilor gustul pentru viitor, care nu mai este inspirat de religie ori de starea socială, și să îi învețe pe cetățeni, în fiecare zi, fără însă să o spună, în mod practic, că bogăția și puterea sunt recompensa muncii; că marile succese se găsesc la capătul unor vechi și îndelungate dorințe și că nu se poate obține nimic durabil în afară de ceea ce se dobândește cu greutate.

Când oamenii se obișnuiesc să prevadă cu mult înainte ceea ce li se va întâmpla aici pe pământ, și să se hrănească cu speranțe, le vine greu să își oprească spiritul la limitele precise ale vieții și sunt gata să treacă aceste hotare ca să arunce o privire în lumea de dincolo.

Nu am nici o îndoială că, obișnuind cetățenii să se gândească la viitor în lumea aceasta, ei se vor apropia treptat și fără să-și dea seama de credințele religioase.

Astfel, mijlocul care permite oamenilor să se lipsească de religie, este, poate, până la un anumit punct, singurul care ne rămâne pentru a aduce, după un lung ocol, specia umană la credință.

Capitolul XVIII

DE CE, LA AMERICANI, TOATE PROFESIUNILE CINSTITE SUNT SOCOTITE RESPECTABILE

La popoarele democratice, unde nu mai există bogății ereditare, fiecare muncește ca să trăiască, sau a muncit ori s-a născut din oameni care au muncit. Ideea muncii, ca o condiție necesară, firească și cinstită a umanității se impune în întregime spiritului uman.

Nu numai că munca nu este o dezonoare la aceste popoare, dar ea e ținută la loc de cinste; prejudecata nu este împotriva ei, ci în favoarea ei. În Statele Unite, un om bogat se crede dator față de opinia publică să-și consacre momentele de răgaz unei activități industriale, comerciale sau unor sarcini publice. El s-ar considera demn de dispreț dacă nu și-ar folosi viața decât pentru a trăi. Din pricină că vor să se sustragă acestei obligații de a munci, vin atâția americani bogați în Europa; acolo mai găsesc rămășițele unor societăți aristocratice unde trândăvia este încă prețuită.

Egalitatea nu reabilitează numai ideea de muncă, ci și înalță ideea de muncă ce procură un câștig.

În aristocrații, nu munca este cea disprețuită, ci munca în vederea unui profit. Munca este încununată de glorie numai când este întreprinsă din ambiție sau din virtute. Cu toate acestea, se întâmplă mereu în aristocrații ca cel care muncește pentru onoare să nu fie insensibil la ispita câștigului. Dar aceste două dorințe nu se întâlnesc decât în adâncul sufletului său. Fiecare are mare grijă să ascundă privirilor locul unde ele, dorințele, se unesc, ascunzându-l chiar față de el însuși. În țările aristocratice, nu există funcționari publici care să nu pretindă că servesc fără interes statul. Salariul lor este un amănunt la care uneori se gândesc prea puțin și la care se prefac întotdeauna că nu se gândesc defel.

Așadar, ideea de câștig este diferită de cea de muncă. Degeaba sunt unite în fapt, trecutul le separă.

În societățile democratice, aceste două idei sunt, dimpotrivă, întotdeauna vizibil unite. Cum dorința de bunăstare este generală, cum averile sunt modeste și trecătoare, cum fiecare are nevoie să-și mărească

resursele sau să pregătească altele noi pentru copiii săi, toți văd foarte limpede că ceea ce îi duce la muncă este, dacă nu în întregime, cel puțin în parte, câștigul. Chiar cei care lucrează în primul rând pentru glorie se obișnuiesc cu acest gând, că nu lucrează numai pentru glorie, și descoperă că dorința de viață se amestecă cu dorința de a face ca viața lor să devină celebră.

Din moment ce, pe de o parte, munca este pentru toți cetățenii o necesitate respectabilă a condiției umane iar, pe de alta, munca este întotdeauna vizibilă, în întregime sau în parte, datorită măririi salariului, spațiul imens care separa diferitele profesiuni în societățile aristocratice dispare. Dacă nu sunt toate asemănătoare, ele au cel puțin o trăsătură comună.

Nu există o profesiune unde să nu muncești pentru bani. Salariul, comun tuturor profesiunilor, le înrudește pe toate.

Aceasta ne explică opiniile pe care le au americanii cu privire la diferitele profesiuni.

Servitorii americani nu se simt desconsiderați pentru că muncesc; în jurul lor toată lumea muncește. Nu se simt înjosiți la ideea că primesc un salariu; și președintele Statelor Unite muncește pentru un salariu. El este plătit pentru a comanda, iar ei pentru a sluji.

În Statele Unite, profesiunile sunt mai mult sau mai puțin grele, mai mult sau mai puțin lucrative, dar ele nu sunt niciodată înalte sau joase. Orice profesie cinstită este respectabilă.

Capitolul XIX

CE ANUME ÎI FACE PE APROAPE TOȚI AMERICANII SĂ ÎNCLINE SPRE PROFESIUNILE INDUSTRIALE

Nu știu dacă, din toate activitățile utile, agricultura nu este cea care se perfecționează cel mai încet la națiunile democratice. Ba chiar adesea ai zice că stă pe loc, deoarece multe altele par că aleargă.

Dimpotrivă, aproape toate gusturile și obiceiurile care apar din egalitate îi îndreaptă în mod firesc pe oameni spre comerț și industrie.

Îmi închipui un om activ, luminat, liber, sigur pe el, plin de dorințe. Este prea sărac pentru a putea trăi în trândăvie; este destul de bogat pentru a se simți dincolo de teama imediată față de neajunsuri și dorește să își îmbunătățească soarta. Acest om și-a imaginat gustul plăcerilor materiale; mulți alții se lasă, sub ochii lui, în voia acestui gust; el însuși a început să i se dedice și arde de dorința de a-și spori mijloacele pentru a și-l satisface și mai mult. În vremea aceasta, viața trece, timpul ne grăbește din urmă. Ce va face el?

Cultivarea pământului aduce străduaniilor sale rezultate aproape sigure, dar încete. Nu te îmbogățești decât încetul cu încetul și cu osteneală. Agricultura nu e bună decât pentru bogați care au deja un surplus mare, sau pentru săracii care nu cer decât să trăiască. Alegerea lui e făcută: își va vinde pământul, își va părăsi locuința și se va dedica unei profesiuni cu riscuri, dar lucrativă.

Or, societățile democratice sunt pline de oameni de acest fel; și, pe măsură ce egalitatea de condiții devine mai mare, numărul lor crește.

Democrația nu sporește deci numai numărul muncitorilor; ea îi face pe oameni să aleagă o muncă sau o alta; și, dezgustându-i de agricultură, îi îndreaptă spre comerț și industrie[1].

---

[1] S-a remarcat în mai multe rânduri că industriașii și comercianții erau cuprinși de gustul nemăsurat pentru plăcerile materiale, și din această pricină a fost acuzat comerțul și industria; cred că s-a luat efectul drept cauză.

Nu comerțul și industria dau oamenilor gustul pentru plăcerile materiale, ci mai curând acest gust este cel care îi împinge pe oameni spre profesiunile industriale și comerciale, unde ei speră să și-l satisfacă mai bine și mai repede.

Acest spirit se vede și la cei mai bogați cetățeni.

În țările democratice, un om, oricât ar fi el de avut, este aproape întotdeauna nemulțumit de averea lui pentru că se consideră mai puțin bogat decât tatăl său și pentru că se teme ca fiii săi să nu ajungă mai puțin bogați decât el. Majoritatea bogaților din democrații visează neîncetat la mijloacele de a dobândi noi bogății și își îndreaptă firesc privirile spre comerț și industrie care li se par mijloacele cele mai rapide și mai puternice pentru a le dobândi. În acest sens, împărtășesc instinctele săracului fără a avea însă nevoile lui sau, mai curând, sunt împinși de cea mai puternică dintre toate nevoile, aceea de a nu decădea.

În aristocrații, bogații sunt în același timp și guvernanți. Atenția pe care o acordă tot timpul treburilor publice importante îi abate de la micile griji ale comerțului și industriei. Dacă voința unuia dintre ei se îndreaptă totuși din întâmplare spre negoț, voința tagmei îi barează imediat drumul; căci degeaba te ridici împotriva autorității numărului, nu scapi niciodată total de jugul său și, chiar în sânul corpurilor aristocratice care refuză cu cea mai mare încăpățânare să recunoască drepturile majorității naționale, se formează o majoritate specială care guvernează. (A)

În țările democratice, unde banul nu îl duce la putere pe cel care îl posedă, ci adesea îl îndepărtează de ea, cei bogați nu știu ce să facă cu timpul liber. Neastâmpărul și grandoarea dorințelor, amploarea resurselor, gustul pentru ceea ce iese din comun pe care îl resimt aproape toți cei care se ridică deasupra mulțimii, indiferent de modul prin care au ajuns într-o asemenea poziție, îi împing la acțiune. Numai drumul comerțului le este deschis. În democrații, nimic nu este mai important și mai strălucitor decât comerțul; el atrage toate privirile mulțimii și face să lucreze imaginația oamenilor; către el se îndreaptă toate ambițiile ferme. Nimic nu îi poate împiedica pe bogați să i se consacre, nici propriile prejudecăți, nici cele ale altora. Bogații din democrații nu alcătuiesc niciodată un singur tot care să aibă moravurile sale și disciplina sa; ideile particulare ale clasei lor nu îi opresc,

---

Dacă industria și comerțul fac să crească dorința de bunăstare, acest lucru apare din faptul că orice pasiune se întărește pe măsură ce ne ocupăm mai mult de ea, și sporește datorită tuturor strădaniilor depuse pentru a încerca să o împlinim. Toate cauzele care fac să predomine în inima omului dragostea pentru bunurile din această lume dezvoltă industria și comerțul. Egalitatea este una din aceste cauze. Ea favorizează comerțul, nu direct, dând oamenilor gustul pentru negoț, ci indirect, întărindu-le în suflete dragostea de bunăstare.

iar ideile generale ale țării îi instigă. Marile averi care se văd în sânul unui popor democratic având, de altfel, aproape întotdeauna o origine comercială, au nevoie de mai multe generații până ce proprietarii lor să fi pierdut complet chemarea pentru negoț.

Înghesuiți în spațiul strâmt al politicii, oamenii bogați din democrații se precipită din toate părțile spre comerț; acolo se pot ei desfășura folosindu-și avantajele naturale; și, într-un fel, puțina atenție pe care ar fi acordat-o industriei, dacă s-ar fi născut în sânul unei aristocrații, trebuie cântărită cu măsura îndrăznelii și amplorii întreprinderilor lor industriale.

Aceeași remarcă poate fi cu atât mai mult aplicată tuturor oamenilor din democrații, fie că sunt bogați sau săraci.

Cei care trăiesc în mijlocul instabilității democratice au mereu în fața ochilor imaginea hazardului și ajung să iubească toate activitățile unde acesta joacă un rol.

Sunt deci toți atrași de comerț nu numai din pricina câștigului pe care acesta îl permite, dar și din dragoste pentru emoțiile pe care le oferă.

Statele Unite ale Americii au scăpat numai de o jumătate de secol de dependența colonială în care le ținea Anglia; numărul marilor averi este acolo foarte mic iar capitalurile încă rare. Cu toate acestea, nu există pe lume un popor care să fi făcut progrese atât de rapide în comerț și industrie ca americanii. Ei sunt astăzi a doua națiune maritimă a lumii; și deși manufacturile lor au de luptat împotriva obstacolelor naturale aproape de neînvins, ele se dezvoltă cu fiecare zi.

În Statele Unite, cele mai mari întreprinderi industriale apar fără greutate deoarece întreaga populație se ocupă de industrie și cel mai sărac, ca și cel mai bogat cetățean își unesc fără reținere eforturile în același scop. Rămâi deci uluit văzând în fiecare zi uriașele lucrări pe care le execută fără greutate o națiune care nu are deloc, ca să spunem așa, oameni bogați. Americanii au sosit abia ieri pe pământul pe care îl locuiesc și au și răsturnat întreaga ordine a naturii în folosul lor. Au unit fluviile Hudson și Mississippi și au făcut ca Oceanul Atlantic să comunice cu Golful Mexic pe o lungime de mai bine de cinci sute de leghe pe continentul ce separă cele două mări. Cele mai lungi căi ferate care au fost făcute până în zilele noastre se află în America.

Dar ceea ce mă impresionează cel mai mult în Statele Unite nu sunt dimensiunile câtorva întreprinderi industriale, ci mulțimea de întreprinderi mici.

Aproape toți agricultorii din Statele Unite mai au și un mic comerț pe lângă agricultură; majoritatea au făcut din agricultură un comerț.

Este rar ca un cultivator american să se stabilească pentru totdeauna pe bucata sa de pământ. În noile provincii, mai ales în cele din Vest, o bucată de pământ este defrișată pentru a fi revândută și nu pentru a strânge de pe ea recolta; se construiește o fermă în ideea că, starea ținutului schimbându-se curând în urma creșterii numărului de locuitori, se va putea obține pe ea un preț bun.

În fiecare an, coboară din nord către sud un roi de locuitori care se stabilește în ținuturile unde cresc bumbacul și trestia de zahăr. Acești oameni cultivă pământul cu scopul de a se îmbogăți în câțiva ani din produsele lui și văd de pe acum momentul când se vor putea întoarce la locurile natale pentru a se bucura de belșugul astfel câștigat. Americanii introduc deci în agricultură spiritul comercial și pasiunile lor pentru industrie se arată acolo ca și în alte domenii.

Americanii fac progrese uriașe în industrie pentru că toți deodată se ocupă de ea; și tocmai din această pricină au de suferit crize industriale cu totul neașteptate și extrem de puternice.

Cum toți fac comerț, acesta suferă influențe atât de numeroase și atât de complicate încât este imposibil să prevezi dinainte încurcăturile ce se pot naște. Cum fiecare dintre ei se ocupă mai mult sau mai puțin de industrie, la cel mai mic șoc pe care îl suportă asemenea afaceri, toate averile particulare sunt zguduite în același timp, iar statul se clatină.

Părerea mea este că revenirea crizelor industriale este o boală endemică a națiunilor democratice din zilele noastre. Putem să o facem mai puțin periculoasă, dar nu să o vindecăm, deoarece ea nu ține de vreun accident, ci de însuși temperamentul acestor popoare.

Capitolul XX

CUM AR PUTEA ARISTOCRAȚIA SĂ APARĂ DIN INDUSTRIE

Am arătat cum democrația a înlesnit dezvoltarea industriei și a sporit peste măsură numărul industriașilor; vom vedea acum pe ce drum ocolit ar putea industria, la rândul ei, să îi ducă pe oameni la aristocrație.

Toată lumea a fost de acord că atunci când un muncitor se ocupa în fiecare zi de același amănunt se ajungea mai ușor, mai repede și cu mai multă economie la obținerea rezultatului general.

S-a căzut de acord și asupra faptului că produsele unei industrii erau mai ieftine cu cât aceasta era mai mare, avea capitaluri mari și un credit mai mare.

Aceste adevăruri fuseseră de multă vreme presupuse, dar ele au fost demonstrate în zilele noastre. Ele sunt deja aplicate în mai multe industrii de mare importanță, iar cele mici le adoptă una după alta.

Nu văd nimic altceva în lumea politică ce ar trebui să preocupe mai mult legislatorul decât aceste două noi axiome ale științei industriale.

Când un meșteșugar se ocupă neîncetat de fabricarea unui singur obiect, el ajunge să facă această muncă cu o dexteritate deosebită. Dar, în același timp, pierde capacitatea generală de a-și folosi spiritul în direcția muncii. Devine cu fiecare zi mai îndemânatic și mai harnic și putem spune că în el, pe măsură ce se perfecționează muncitorul, se degradează omul.

La ce ne putem aștepta de la un om care a folosit douăzeci de ani din viață ca să fabrice gămălii de ace? Și de ce anume poate fi preocupată la el acea puternică inteligență, care a răsturnat adesea lumea, dacă nu de cel mai bun mijloc de a face gămălii de ace?

Când un muncitor și-a petrecut astfel o bună parte din existență, gândirea lui s-a oprit pentru totdeauna la obiectul zilnic al trudei sale; trupul lui a căpătat anumite obiceiuri precise de care nu mai poate scăpa. Într-un cuvânt, el nu își mai aparține lui însuși, ci profesiunii pe care și-a ales-o. În zadar legile și obiceiurile au avut grijă să înlă-

ture toate barierele din jurul acestui om și să-i deschidă, în toate direcțiile, nenumărate și diferite căi spre avere; o teorie industrială mai puternică decât moravurile și legile l-a legat de o meserie și adesea de un loc pe care nu îl mai poate părăsi. Ea i-a dat în societate o anumită poziție de unde nu mai poate ieși. În mijlocul mișcării generale, ea l-a făcut nemișcat.

Pe măsură ce principiul diviziunii muncii are o aplicație mai completă, muncitorul devine mai slab, mai mărginit și mai dependent. Meșteșugul face progrese, meșteșugarul retrogradează. Pe de altă parte, pe măsură ce se descoperă, tot mai evident, că produsele unei industrii sunt cu atât mai perfecte și cu atât mai ieftine cu cât manufactura este mai mare și capitalul mai însemnat, oameni foarte bogați și cu multă experiență își fac apariția pentru a exploata industriile lăsate până atunci în seama unor meșteșugari ignoranți sau strâmtorați. Eforturile mari de care e nevoie și rezultatele uriașe ce pot fi obținute îi atrag.

Așadar, în vreme ce știința industrială coboară necontenit clasa muncitorilor, tot ea o ridică pe cea a stăpânilor.

În timp ce muncitorul își constrânge din ce în ce mai mult inteligența pentru a studia un singur detaliu, stăpânul își plimbă privirile în fiecare zi asupra unui ansamblu mult mai mare, iar spiritul său se amplifică pe măsură ce spiritul celuilalt se restrânge. Curând, cel de al doilea nu va mai avea nevoie decât de forță fizică fără inteligență; primul are nevoie de știință și chiar de geniu pentru a reuși. Unul seamănă din ce în ce mai mult cu administratorul unui uriaș imperiu, iar celălalt cu un animal.

Între stăpân și muncitor nu mai există nici o asemănare și deosebirea dintre ei crește cu fiecare zi. Sunt ca două verigi extreme ale unui lung lanț. Fiecare ocupă un loc care e făcut doar pentru el și de unde nu mai iese. Unul se află față de celălalt într-o dependență continuă, strânsă și necesară și pare născut pentru a asculta așa cum celălalt e născut pentru a ordona.

Ce înseamnă aceasta dacă nu aristocrație?

Condițiile egalizându-se tot mai mult în sânul națiunii, nevoia de obiecte manufacturate se generalizează și crește, iar prețurile mici care pun aceste obiecte la îndemâna averilor modeste devine un element și mai important de succes.

Se întâmplă deci în fiecare zi ca oameni mai bogați și mai ingenioși să consacre industriei bogățiile și cunoașterea lor și să caute, deschi-

zând ateliere mari și divizând cu strictețe munca, să satisfacă noile dorințe care se manifestă pretutindeni.

Așadar, pe măsură ce totalitatea națiunii se îndreaptă spre democrație, clasa care se ocupă de industrie devine mai aristocratică. Oamenii sunt tot mai asemănători într-o democrație și din ce în ce mai deosebiți în clasa industrială, iar inegalitatea crește în mica societate pe măsură ce descrește în cealaltă.

Și astfel, când ajungem la sursă, ni se pare că vedem aristocrația apărând printr-un efort firesc din chiar sânul democrației.

Numai că această aristocrație nu seamănă defel cu cele care au precedat-o.

Vom remarca mai întâi că, îndreptându-se numai către industrie și către câteva profesiuni industriale, ea este o excepție, un hibrid, în ansamblul stării sociale.

Micile societăți aristocratice care alcătuiesc anumite industrii în mijlocul imensei democrații din zilele noastre cuprind, ca și marile societăți aristocratice din vremurile trecute, câțiva oameni foarte avuți și o mulțime de oameni foarte nevoiași.

Acești săraci au puține mijloace de a-și depăși condiția și de a deveni bogați, dar bogații devin fără încetare săraci sau își părăsesc negoțul după ce și-au realizat profiturile. Așadar, elementele care alcătuiesc clasa săracilor sunt aproape fixe; dar elementele care formează clasa bogaților nu sunt. La drept vorbind, deși există bogați, nu există o clasă a bogaților; pentru că acești bogați nu au nici spirit, nici obiecte comune, nici tradiții și nici speranțe comune. Există deci membri, dar nu există un corp care să-i reunească.

Nu numai că bogații nu sunt strâns uniți între ei, dar putem spune că nu există o legătură veritabilă nici între sărac și bogat.

Nu sunt fixați pe vecie unul lângă celălalt; în fiece clipă, interesul îi apropie și îi desparte. Muncitorul depinde în general de stăpâni, însă nu de un anume stăpân. Acești doi oameni se văd la fabrică, dar în altă parte nu se recunosc; și, cu toate că au un element comun, rămân foarte îndepărtați datorită celorlalte elemente. Patronul unei manufacturi nu cere muncitorului decât munca sa, iar muncitorul nu așteaptă de la el decât salariul. Unul nu se obligă să protejeze, nici celălalt să apere și nu sunt legați, în mod permanent, nici de obișnuință, nici de datorie.

Aristocrația care înființează negoțul nu se stabilește aproape niciodată în mijlocul populației industriale pe care o conduce; scopul ei nu este de a o dirija, ci de a se servi de ea.

O aristocrație astfel constituită nu poate avea o mare influență asupra celor pe care îi folosește; și chiar dacă o face pentru o clipă, aceștia îi scapă curând. Ea nu știe să vrea și nu poate acționa.

Aristocrația teritorială din vremurile trecute era obligată prin lege, sau se credea obligată de obiceiuri, să vină în ajutorul celor care o slujeau și să le aline nefericirile. Dar aristocrația manufacturieră din zilele noastre, după ce a sărăcit și îndobitocit oamenii pe care îi folosește, îi lasă, în timpurile de criză, în seama milei publice pentru a fi hrăniți. Este un rezultat firesc al celor ce precedă. Între muncitor și stăpân, raporturile sunt frecvente dar nu există o adevărată asociere.

Cred că, dacă ne gândim bine, aristocrația manufacturieră pe care o vedem ridicându-se sub ochii noștri este una dintre cele mai dure care au apărut pe pământ; dar, în același timp, este una dintre cele mai restrânse și dintre cele mai puțin periculoase.

Oricum, prietenii democrației trebuie să își îndrepte cu neliniște și neîncetat privirile în această direcție; pentru că, dacă vreodată inegalitatea permanentă de condiții și aristocrația vor pătrunde din nou în lume, putem prezice de pe acum că ele vor intra prin această poartă.

PARTEA A TREIA

INFLUENȚA DEMOCRAȚIEI ASUPRA MORAVURILOR PROPRIU-ZISE

Capitolul I

CUM DEVIN MORAVURILE MAI TEMPERATE PE MĂSURĂ CE CONDIȚIILE DEVIN MAI EGALE

De mai multe secole vedem cum condițiile devin egale și descoperim totodată că moravurile se temperează. Apar oare aceste două lucruri pur și simplu în același timp sau există între ele o legătură necunoscută, astfel încât una să nu poată înainta fără a o pune în mișcare și pe cealaltă?

Există mai multe cauze care pot face ca moravurile unui popor să devină mai puțin grosolane; dar, dintre toate aceste cauze, cea mai puternică mi se pare a fi egalitatea de condiții. Egalitatea de condiții și temperarea moravurilor sunt deci, pentru mine, nu numai evenimentele ce se petrec în același timp, ci și fapte legate între ele.

Când fabuliștii vor să ne trezească interesul pentru viața animalelor, le înzestrează cu idei și pasiuni omenești. Tot așa fac și poeții când vorbesc despre spiriduși și îngeri. Nu există nefericiri atât de mari și fericiri atât de perfecte care să ne poată capta spiritul și mișca inima, dacă nu ni se prezintă propria noastră imagine sub alte trăsături.

Faptul se aplică foarte bine subiectului care ne preocupă în momentul de față.

Când toți oamenii sunt rânduiți într-un mod definitiv, după profesie, avere și naștere, în sânul unei societăți aristocratice, membrii fiecărei clase, considerându-se drept copiii unei singure familii, resimt unii față de alții o simpatie continuă și vie care nu se întâlnește niciodată, tot atât de intensă, printre cetățenii dintr-o democrație.

Dar nu același lucru se petrece cu clasele diferite, în raporturile lor reciproce.

La un popor aristocratic, fiecare castă își are părerile, sentimentele, drepturile, moravurile, traiul ei deosebit. Astfel, oamenii care o alcătuiesc nu au nici o asemănare cu ceilalți; nu au același fel de a gândi și nici de a simți și cu greu admit că fac parte din același regn uman.

Nu pot deci înțelege bine ce anume resimt ceilalți și nici să îi aprecieze prin comparație cu ei înșiși.

Uneori însă, îi vedem cum se întrajutorează cu ardoare; faptul nu dezminte ceea ce precedă.

Aceste instituții aristocratice, care făcuseră ca ființele din aceeași specie să fie atât de deosebite între ele, le-au unit totuși cu o legătură politică foarte strânsă.

Deși pe șerb nu îl interesa, firește, soarta nobililor, el se considera dator să se devoteze aceluia care îi era stăpân; și deși nobilul considera că este altfel alcătuit decât șerbul, el aprecia că datoria și onoarea lui îl obligau să-i apere pe cei care trăiau pe domeniile sale cu riscul propriei sale vieți.

Este evident că aceste obligații reciproce nu apăreau din dreptul natural, ci din dreptul politic și că societatea obținea mai mult decât ar fi putut să obțină numai spiritul de întrajutorare. Nu omului se considerau ei obligați a da sprijin, ci vasalului sau seniorului. Instituțiile feudale îi făceau foarte sensibili nu la nefericirile speciei umane, ci la necazurile anumitor oameni. Ele dădeau moravurilor mai degrabă generozitate decât temperanță și, deși inspirau un devotament profund, nu făceau să apară simpatii adevărate: fiindcă simpatia reală există numai între oameni asemănători, iar în vremurile aristocratice, nu îți vezi semenii decât în membrii castei tale.

Când cronicarii din Evul Mediu, care aparțineau toți, prin naștere sau obiceiuri, aristocrației, vorbesc de sfârșitul tragic al unui nobil, o fac cu o durere nesfârșită; dar povestesc dintr-o suflare și fără nici o tulburare masacrele și torturile îndurate de oamenii din popor.

Nu pentru că acești scriitori ar fi avut o ură generală sau un dispreț sistematic față de popor. Războiul între diferitele clase ale statului nu era încă declarat. Ei își ascultau mai curând instinctul decât pasiunea; cum nu își făceau o idee clară despre suferințele săracului, soarta acestuia nu-i interesa prea mult.

De cum se rupea legătura feudală, același lucru se petrecea cu oamenii din popor. Aceleași vremuri care au văzut atâta devotament eroic din partea vasalilor față de seniorii lor au fost martore ale unor cumplite cruzimi la care se dedau, din când în când, clasele de jos împotriva celor de sus.

Nu trebuie să credem că această insensibilitate reciprocă ținea, la început, numai de ordine și de cultură; căci o regăsim, în secolele următoare, secole care, deși au devenit organizate și luminate, au rămas totuși aristocratice.

În anul 1675, clasele de jos din Bretania s-au răsculat din pricina unui nou impozit. Aceste mișcări violente au fost reprimate cu o atro-

citate fără seamăn. Iată ce povestește fiicei sale Doamna de Sévigné, martoră a acestor grozăvii:

Les Rochers, 30 octombrie 1675

„Dumnezeule, copila mea, cât este de plăcută scrisoarea ta din Aix! Citește-ți măcar scrisorile înainte de a le trimite. Lasă-te prinsă de farmecul lor și consolează-te cu această bucurie de efortul de a scrie atât de mult. Ai sărutat deci întreaga Provență? Nu ai fi avut nici o mulțumire dacă ai fi sărutat Bretania afară doar dacă îți place mirosul de vin. Vrei să știi noutăți din Rennes? S-a pus un impozit de o sută de mii de scuzi și dacă nu scoți suma în următoarele douăzeci și patru de ore, ea va fi dublată și cerută cu ajutorul soldaților. O stradă întreagă a fost izgonită și surghiunită, iar celorlalți li s-a interzis să-i adăpostească pe cei prigoniți sub pedeapsa cu moartea; așa că îi vedeai pe toți acești nefericiți, lehuze, bătrâni, copii, rătăcind disperați la ieșirea din oraș, fără a ști încotro să meargă, fără să aibă ce mânca și nici pe ce să doarmă. Alaltăieri, l-au bătut pe slujitorul care începuse zavera și furtul de hârtie ștampilată; a fost rupt în patru bucăți, care au fost apoi expuse în cele patru colțuri ale orașului. Șaizeci de burghezi au fost prinși iar mâine vor fi spânzurați. Această provincie este un bun exemplu pentru celelalte, mai ales pentru respectul ce trebuie arătat guvernatorilor și guvernatoarelor și pentru a nu se mai arunca cu pietre în grădina lor.[1]

Doamna de Tarente se plimba ieri, pe o vreme încântătoare, prin pădurea ei. Nu mai e vorba nici de cameră, nici de gustare. Intră pe la barieră și pleacă tot pe acolo..."

Într-o altă scrisoare, adaugă:

„Îmi vorbești pe un ton de glumă despre nefericirile noastre; nu mai suntem chiar atât de stâlciți în bătaie; unul în opt zile, ca să nu uităm de existența justiției. E adevărat că spânzurătoarea mi se pare acum o treabă simplă. De când mă aflu în ținutul acesta, am o cu totul altă părere despre justiție. Ocnașii voștri îmi par a fi o societate de oameni cinstiți care s-au retras din lume pentru a duce o viață liniștită."

Am greși dacă am crede că doamna de Sévigné, care scria aceste rânduri, ar fi fost o ființă egoistă și barbară; își iubea cu pasiune copiii și era foarte sensibilă la durerile prietenilor săi; și, citind-o, remarcăm chiar că îi trata cu bunătate și indulgență pe vasali și pe servitori.

[1] Pentru a gusta poanta acestei glume, să ne amintim că doamna de Grignan era guvernatoarea Provenței.

Dar doamna de Sévigné nu pricepea clar ce înseamnă să suferi când nu erai nobil.

În zilele noastre, omul cel mai dur, scriind persoanei celei mai insensibile, nu ar îndrăzni să folosească cu sânge rece glume atât de sinistre ca cele pe care le-am reprodus și, chiar dacă moravurile sale i-ar permite să o facă, moravurile generale ale națiunii i-ar interzice-o.

De unde ne vine acest lucru? Avem oare mai multă sensibilitate decât strămoșii noștri? Nu știu; dar, fără nici o îndoială, sensibilitatea noastră este preocupată de mai multe subiecte.

Când rangurile unui popor sunt aproape egale, iar toți oamenii au mai mult sau mai puțin același fel de a gândi și de a simți, fiecare dintre ei își dă seama într-o clipă de senzațiile celorlalți; aruncă o privire rapidă asupra lui însuși și îi este de ajuns. Nu există o nefericire pe care să nu și-o închipuie fără greutate și a cărei profunzime să nu îi fie dezvăluită de un instinct ascuns. În zadar va fi vorba de străini sau de dușmani; imaginația îl va pune imediat în locul lor. Ea amestecă ceva personal în mila pe care el o resimte și îl face să sufere în vreme ce trupul aproapelui său este sfâșiat.

În vremurile democratice, oamenii se sacrifică arareori pentru ceilalți; dar arată o compasiune generală pentru toți membrii speciei umane. Nu îi vezi aplicând pedepse inutile iar când pot, fără să își facă prea mult rău lor înșiși, să ușureze suferințele celuilalt, o fac cu plăcere; nu sunt dezinteresați, dar sunt blânzi.

Deși americanii au transformat, ca să spunem așa, egoismul într-o teorie socială și filozofică, se dovedesc a fi foarte receptivi la milă.

Nu există o țară unde dreptul penal să fie aplicat cu mai multă îngăduință decât în Statele Unite. În vreme ce englezii par a voi să păstreze cu strășnicie în legislația lor penală urmele sângeroase ale Evului Mediu, americanii au făcut aproape să dispară din codul lor pedeapsa cu moartea.

America de Nord este, după părerea mea, singura țară de pe pământ unde, de cincizeci de ani încoace, nu s-a luat viața unui singur cetățean pentru delicte politice.

Ceea ce ajunge să demonstreze că această blândețe deosebită a americanilor provine în special din starea lor socială este felul în care se poartă cu sclavii lor.

Poate că, la urma urmelor, nu există în Lumea Nouă o colonie europeană unde condiția fizică a negrilor să fie mai ușoară decât în Statele Unite. Cu toate acestea, sclavii îndură acolo suferințe îngrozitoare și riscă mereu să fie supuși unor pedepse extrem de neomenoase.

Este ușor să observăm că soarta acestor nefericiți inspiră puțină milă stăpânilor lor, care văd în sclavie nu numai un fapt de pe urma căruia trag foloase, dar și un rău care nu-i privește deloc. Așadar, același om care este plin de omenie față de semenii săi când ei sunt totodată și egalii săi, devine insensibil la durerile acestora de cum încetează egalitatea. Prin urmare, blândețea sa trebuie atribuită egalității și nu atât civilizației și culturii.

Ceea ce am spus mai sus despre indivizi se aplică, până la un anumit punct, și popoarelor.

Când fiecare națiune are opiniile, credințele, legile, obiceiurile sale deosebite, ea consideră că alcătuiește în întregime o singură omenire și nu se simte impresionată decât de propriile ei dureri. Dacă se întâmplă să izbucnească un război între două popoare cu o atare predispoziție, acesta se va face cu multă cruzime.

În timpul perioadei de cea mai mare civilizație, romanii îi înjunghiau pe generalii dușmani după ce îi târâseră în urma unui car, iar pe prizonieri îi dădeau pradă fiarelor pentru desfătarea poporului. Cicero, care scoate suspine adânci la ideea că un cetățean e pus pe cruce, nu critică deloc aceste nedreptăți atroce ale victoriei. Este evident că, pentru el, un străin nu face parte din aceeași specie umană cu un roman.

Dimpotrivă, pe măsură ce se aseamănă mai mult între ele, popoarele se arată a fi reciproc mai pline de milă față de nefericirile lor, iar dreptul oamenilor devine mai îngăduitor.

Capitolul II

CUM FACE DEMOCRAȚIA CA RAPORTURILE OBIȘNUITE DINTRE AMERICANI SĂ DEVINĂ MAI SIMPLE ȘI MAI UȘOARE

Democrația nu creează legături puternice între oameni, dar face ca raporturile lor obișnuite să devină mai simple.

Doi englezi se întâlnesc din întâmplare la antipozi; sunt înconjurați de străini a căror limbă și moravuri abia le cunosc.

Acești doi oameni se măsoară mai întâi cu multă curiozitate și cu un fel de neliniște ascunsă; apoi se îndepărtează sau, dacă își adresează cuvântul, au grijă să nu vorbească decât cu un aer reținut și distrat și să își spună lucruri fără importanță.

Cu toate acestea, între ei nu există nici o dușmănie; nu s-au văzut niciodată și se consideră reciproc foarte respectabili. De ce se străduiesc atât pentru a se evita?

Ca să înțelegem, trebuie să ne întoarcem la Anglia.

Când numai originea, independent de bogăție, este cea care îi clasifică pe oamenii, fiecare știe cu precizie ce loc ocupă pe scara socială; nu caută să urce și nu îi e teamă că va coborî. Într-o societate astfel organizată, oamenii din diferite clase comunică puțin între ei; dar când întâmplarea îi pune în legătură, ei se închid în ei înșiși imediat, fără să spere nici să se teamă că se vor contopi. Raporturile lor nu sunt bazate pe egalitate; dar nu sunt constrânși.

Când aristocrației ereditare îi urmează aristocrația banului, lucrurile se schimbă.

Privilegiile unora sunt încă foarte mari, dar posibilitatea de a le obține e la îndemâna tuturor; de unde urmează că cei care le posedă sunt preocupați permanent de teama de a le pierde sau de a le vedea împărțite; iar cei care nu le au încă vor cu tot dinadinsul să le aibă sau, dacă nu le pot obține, să pară că le au; ceea ce nu este deloc imposibil. Cum valoarea socială a oamenilor nu mai este fixată într-un mod vizibil și permanent de către legăturile de sânge, iar ea se schimbă la infinit în funcție de bogăție, rangurile continuă să existe, dar nu-i mai vezi limpede și de la prima privire pe cei care le ocupă.

Între toți cetățenii se instalează imediat un fel de război surd; unii se străduiesc, cu mii de mașinații, să pătrundă, în realitate sau măcar în aparență, printre cei care sunt deasupra lor; ceilalți luptă fără încetare pentru a respinge pe cei care le uzurpă drepturile sau, mai bine zis, același om le face pe amândouă și, în vreme ce caută să se introducă în sfera superioară, luptă fără odihnă împotriva violenței care vine de jos.

Aceasta este, în zilele noastre, situația din Anglia și cred că de această stare trebuie să legăm ceea ce precedă.

Orgoliul aristocratic fiind încă foarte mare la englezi, iar granițele aristocrației devenind imprecise, fiecare se teme necontenit ca familiaritatea sa să nu surprindă. Neputând să aprecieze de la prima ochire care este situația socială a celor întâlniți, evită cu prudență de a avea legături cu ei. Se tem că, făcând vagi servicii, vor da naștere, fără să vrea, unei prietenii nepotrivite; se tem de amabilități și evită recunoștința insistentă a unui necunoscut cu aceeași grijă cu care îi evită ura.

Multă lume explică prin cauze pur fizice această ciudată nesociabilitate și această atitudine rezervată și taciturnă a englezilor. Sunt de acord că sângele joacă într-adevăr un oarecare rol; dar părerea mea este că starea socială are mult mai multă importanță. Exemplul americanilor o dovedește.

În America, unde privilegiile de naștere nu au existat niciodată și unde bogăția nu dă nici un drept deosebit celui care o posedă, necunoscuții se întrunesc în mod firesc în locuri anume și nu consideră că ar avea nici un avantaj și nici un risc dacă își împărtășesc liber gândurile. Dacă se întâlnesc din întâmplare, nu se arată încântați dar nici nu se ocolesc; contactul lor este deci firesc, simplu și deschis; vezi că nici unul nu speră ceva sau se teme de ceva din partea celorlalți și că nu se străduiesc nici să arate, nici să ascundă locul pe care îl ocupă. Dacă adesea atitudinea lor este rece și gravă, ea nu este însă niciodată trufașă sau reținută și dacă nu își adresează cuvântul e din pricină că nu au chef să o facă și nu pentru că ar crede că e mai bine să tacă.

Într-o țară străină, doi americani devin imediat prieteni, numai pentru că sunt americani. Nu există vreo prejudecată care să îi îndepărteze iar comunitatea de patrie îi atrage. Pentru doi englezi, sângele nu este suficient; ca să se apropie, au nevoie de același rang.

Americanii remarcă, tot atât de bine ca și noi, această atitudine necioplită pe care o au englezii între ei și se miră, tot atât de mult ca și noi. Cu toate acestea, americanii se simt legați de Anglia prin origi-

ne, religie, limbă și, în parte, prin moravuri; ei nu se deosebesc de englezi decât prin starea socială. Ne putem deci îngădui să spunem că rezerva englezilor provine din structura țării mai mult decât din cea a cetățenilor.

Capitolul III

DE CE AMERICANII SUNT ATÂT DE PUȚIN SUSCEPTIBILI ÎN ȚARA LOR ȘI SE DOVEDESC A FI ATÂT DE SUSCEPTIBILI ÎN ȚARA NOASTRĂ

Americanii au un temperament vindicativ ca toate popoarele serioase și chibzuite. Nu uită aproape niciodată o jignire; dar nu este ușor să îi jignești, iar resentimentul lor este tot atât de greu de aprins pe cât este de stins.

În societățile aristocratice, unde un număr mic de indivizi conduc toate treburile, raporturile exterioare ale oamenilor sunt supuse unor convenții aproape fixe. Fiecare crede astfel că știe, cu precizie, în ce fel este bine să îți dovedești respectul sau să îți arăți bunăvoința, iar eticheta este o știință a cărei necunoaștere nici nu poate fi imaginată.

Aceste obiceiuri ale clasei de sus folosesc apoi drept model pentru toate celelalte și, mai mult, fiecare dintre ele își face un cod special pe care toți membrii ei sunt obligați să îl respecte [și există, în sfârșit, un anumit ceremonial special, folosit numai între oamenii ce aparțin unor clase diferite].

Regulile de politețe formează astfel o legislație complicată, pe care este greu să o cunoști în întregime, dar de la care nu este permis să te abați fără riscuri; astfel încât, oamenii riscă în fiecare zi să provoace sau să primească jigniri profunde.

Dar, pe măsură ce rangurile dispar, pe măsură ce oameni diferiți prin educația sau originea lor se amestecă și se contopesc în aceleași locuri, este aproape imposibil să te mai pui de acord asupra regulilor bunelor maniere. Legea nefiind precisă, nerespectarea ei nu mai constituie un păcat chiar pentru cei care o cunosc; se consideră mai important fondul acțiunii decât forma ei și oamenii sunt totodată mai puțin politicoși și mai puțin supărăcioși.

Există o seamă de reguli de politețe la care americanul nu ține; consideră că nu i se datorează sau presupune că celălalt nu le cunoaște. Nu își dă seama că au fost trecute cu vederea sau le scuză; manierele sale devin mai puțin curtenitoare, moravurile mai simple și mai bărbătești.

Această indulgență reciprocă de care dau dovadă americanii și această încredere virilă pe care și-o arată rezultă și ele dintr-o cauză mai generală și mai profundă.

Am arătat-o deja în capitolul precedent.

În Statele Unite, rangurile nu diferă decât foarte puțin în societatea civilă și nu diferă deloc în lumea politică; un american nu se crede deci obligat să arate o grijă specială față de nici unul din semenii săi și nici nu îi trece prin minte să o ceară pentru sine. Cum el nu vede că este interesul său să caute cu ardoare tovărășia unora dintre concetățenii săi, își închipuie cu greu că prezența sa este respinsă; nedisprețuind pe nimeni din pricina condiției, nu își imaginează că este disprețuit din această cauză și până ce nu vede limpede insulta, nu crede că cineva vrea să-l ofenseze.

Starea socială [egalitate] îi face de la sine pe americani să nu se jignească cu ușurință în lucrurile mărunte. Și, pe de altă parte, libertatea democratică de care se bucură face, în cele din urmă, ca această indulgență să intre în moravurile naționale.

Instituțiile politice din Statele Unite pun tot timpul în contact cetățeni din toate clasele și îi obligă să întreprindă împreună acțiuni mari. Oameni astfel preocupați nu mai au vreme să se gândească la detaliile etichetei și, de altfel, interesul lor de a trăi în înțelegere este prea mare pentru a se opri la astfel de lucruri. Se obișnuiesc cu ușurință să aprecieze sentimentele și ideile celor pe care îi întâlnesc și nu manierele lor, și nu se lasă tulburați de fleacuri.

Am remarcat de multe ori că în Statele Unite nu este ușor a da de înțeles unui om că prezența sa nu e binevenită. Ca să ajungi la acest lucru, căile ocolite nu sunt întotdeauna suficiente.

Îl contrazic pe un american la tot pasul pentru a-i da a înțelege că vorbele sale mă plictisesc și îl văd făcând mereu alte eforturi pentru a mă convinge; mă închid într-o tăcere încăpățânată iar el își închipuie că reflectez profund la adevărurile pe care mi le prezintă; și când în fine mă sustrag brusc stăruinței sale, el își imaginează că o treabă urgentă mă cheamă în altă parte. Acest om nu va înțelege că mă plictisește dacă nu i-o spun, și nu voi putea să scap de el decât devenind dușmanul său de moarte.

Ceea ce surprinde la prima vedere este faptul că același om, strămutat în Europa, devine acolo un om greu de abordat și pedant, mergând până acolo încât trebuie să fac aproape tot atâtea eforturi să nu îl jignesc pe cât făcusem ca să nu îi plac. Aceste două efecte atât de diferite sunt produse de aceeași cauză.

Instituțiile democratice dau în general oamenilor o idee măreață despre patria lor și despre ei înșiși.

Americanul iese din țara sa cu inima plină de mândrie. Sosește în Europa și își dă seama că aici oamenii nu sunt atât de preocupați pe cât își închipuia el de Statele Unite și de marele popor care trăiește acolo. Acest lucru începe să îl tulbure.

I s-a spus că în emisfera noastră condițiile nu sunt deloc egale. Își dă seama, într-adevăr, că, la națiunile europene, amintirea rangurilor nu a dispărut cu totul; că bogăția și originea păstrează aici privilegii confuze pe care îi este tot atât de greu să nu le recunoască, cât și să le definească. Acest spectacol îl surprinde și îl neliniștește deoarece pentru el este în întregime nou; nimic din ceea ce a văzut în țara sa nu îl ajută să înțeleagă. Ignoră deci total locul ce s-ar cuveni să îl ocupe în această ierarhie pe jumătate distrusă, printre aceste clase, destul de distincte pentru a se urî și disprețui și destul de apropiate pentru ca el să le confunde lesne. Se teme să se pună prea sus și mai ales de a fi clasat prea jos; acest dublu risc e un permanent obstacol pentru spiritul său și îi stânjenește continuu atât acțiunile, cât și vorbele.

Tradiția l-a învățat că în Europa ceremonialul se schimbă la infinit, în funcție de condiții; această amintire a unui alt timp sfârșește prin a-l tulbura, iar el se teme că nu va obține respectul care i se datorează cu atât mai mult cu cât nu știe exact din ce este acesta alcătuit. Merge deci mereu ca un om înconjurat de capcane; societatea nu reprezintă pentru el o destindere, ci o muncă serioasă. Îți cântărește fiecare atitudine, îți interoghează privirea și îți analizează cu grijă toate vorbele, de teamă să nu disimuleze vreo aluzie ascunsă care să îl rănească. Nu știu dacă a existat vreodată un nobil de țară mai grijuliu decât el la capitolul bunelor maniere; el însuși se străduiește să se supună celor mai neînsemnate legi ale etichetei și nu suportă ca vreuna să fie uitată față de el; este plin de scrupule și totodată de exigențe; dorește să facă tot ce trebuie, dar se teme să nu facă prea mult și cum nu cunoaște bine limitele nici uneia, nici alteia se menține într-o rezervă stânjenită și trufașă.

Dar nu e totul și iată o altă meandră a inimii omenești.

Un american vorbește mereu despre admirabila egalitate care domnește în Statele Unite; se mândrește în public cu țara sa; dar, în ascuns, este îndurerat pentru sine și năzuiește să arate că, în ceea ce îl privește, face excepție de la ordinea generală pe care o preconizează.

Nu întâlnești un american care să nu dorească să descindă, cât de puțin, din primii fondatori ai coloniilor, iar în ceea ce privește vlăs-

tarele marilor familii din Anglia, mi s-a părut că întreaga Americă este plină de ele.

Când un american bogat sosește în Europa, prima sa grijă este de a se înconjura cu tot fastul luxului; și îi este atât de teamă să nu fie luat drept un simplu cetățean dintr-o democrație, încât se transformă în nenumărate feluri pentru a-ți prezenta în fiecare zi o altă imagine a bogăției sale. De obicei locuiește în cartierul cel mai de vază din oraș; are nenumărați servitori care îl înconjoară în permanență. [Deși remarcă că este prost slujit și se înfurie adesea împotriva acestor oameni care devin prea familiari cu stăpânii lor.]

Am auzit un american care se plângea că nu întâlnea, în principalele saloane din Paris, decât o societate amestecată. Gustul care domnește acolo nu i se părea destul de pur și lăsa să se înțeleagă cu abilitate că, după părerea lui, manierele erau lipsite de distincție. Nu căpătase obiceiul de a vedea spiritul ascunzându-se sub forme vulgare.

Contraste de același fel nu trebuie să ne surprindă. [O aceeași cauză le dă naștere.]

Dacă amintirea vechilor diferențe aristocratice nu ar fi complet dispărută în Statele Unite, americanii s-ar arăta, în țara lor, mai puțin simpli și mai puțin toleranți, mai puțin stricți și mai puțin imitatori decât sunt în țara noastră.

Capitolul IV

CONCLUZII ALE CELOR TREI CAPITOLE PRECEDENTE

Când oamenii resimt o milă naturală față de necazurile celorlalți, când raporturi firești și frecvente îi apropie încontinuu fără ca vreo susceptibilitate să îi despartă, este lesne de înțeles că la nevoie își vor da sprijin unii altora. Când un american cere ajutor semenilor săi, este foarte rar ca aceștia să i-l refuze și am remarcat adesea că i-l dau spontan și cu mare tragere de inimă.

Se întâmplă vreun accident neprevăzut pe drumul mare, toată lumea aleargă în jurul celui care i-a căzut victimă; o nenorocire neașteptată lovește vreo familie, pungile a mii de necunoscuți se deschid imediat; daruri modeste, dar foarte numeroase, vin în ajutorul celui lovit de soartă.

Se întâmplă frecvent, la popoarele cele mai civilizate ale globului, ca un nenorocit să se găsească tot atât de izolat în mijlocul mulțimii ca și un sălbatic în pădurea sa; acest fapt aproape că nu se vede în Statele Unite. Americanii, care sunt întotdeauna reci în felul lor de a fi și adesea chiar grosolani, nu se arată aproape niciodată insensibili și, dacă nu se grăbesc să-și ofere serviciile, nu refuză niciodată să îți facă vreunul.

Toate acestea nu vin împotriva a ceea ce am spus mai sus în legătură cu individualismul. Văd chiar că lucrurile merg împreună în loc să se respingă.

Egalitatea de condiții îi face pe oameni să își simtă independența și le arată totodată slăbiciunea lor; ei sunt liberi, dar expuși unor nenumărate accidente și experiența îi învață repede că, deși nu au de obicei nevoie de ajutorul altuia, vine aproape întotdeauna un moment când nu ar putea să se lipsească de el.

Vedem încontinuu în Europa că oamenii aparținând aceleiași profesii se ajută de la sine între ei; toți sunt expuși acelorași rele; acest lucru este suficient pentru ca ei să caute să se păzească reciproc de ele, oricât de duri și de egoiști ar fi. Dacă unul dintre ei se află în pericol iar ceilalți, cu un mic sacrificiu neînsemnat sau cu un elan brusc, pot

să-l scape, ei nu pregetă să o facă. Nu pentru că soarta lui i-ar interesa cu deosebire; fiindcă, dacă din întâmplare, strădaniile pe care le fac pentru a-l ajuta ar fi inutile, îl uită imediat și se întorc la preocupările lor; dar între ei s-a încheiat un fel de acord tacit și aproape involuntar, potrivit căruia fiecare datorează celorlalți un sprijin de scurtă durată pe care, la rândul său, ar putea să-l ceară și el.

Extindeți la un popor ceea ce spun numai despre o clasă și îmi veți înțelege ideea.

Există, într-adevăr, între toți cetățenii unei democrații, o convenție analoagă aceleia despre care vorbesc; toți se simt supuși aceleiași slăbiciuni și acelorași pericole, iar interesul lor, ca și simpatia lor, se transformă într-o lege, aceea de a-și da, la nevoie, un sprijin reciproc.

Cu cât condițiile devin mai asemănătoare, cu atât este mai vădită această atitudine reciprocă a oamenilor de a se întrajutora.

În democrații nu se fac mari binefaceri, dar se fac mereu mici servicii. Este rar să întâlnești acolo un om generos, dar toți sunt serviabili.

Capitolul V

CUM MODIFICĂ DEMOCRAȚIA RAPORTURILE DINTRE SERVITOR ȘI STĂPÂN

Un american care călătorise vreme îndelungată în Europa îmi spunea într-o zi:

„Englezii se poartă cu servitorii lor cu o semeție și o autoritate care ne uimesc; dar, pe de altă parte, francezii folosesc uneori față de aceștia o familiaritate sau o politețe pe care noi nu o putem concepe. S-ar spune că le e teamă să comande. Atitudinea superiorului și cea a inferiorului este rău înțeleasă."

Această remarcă este justă și am făcut-o eu însumi de nenumărate ori.

Am considerat întotdeauna Anglia ca fiind țara unde, în vremea noastră, legăturile cu servitorii sunt cele mai stricte iar Franța, țara unde acestea sunt cele mai slabe. Nicăieri nu mi s-a părut stăpânul a fi atât de sus și nici atât de jos ca în aceste două țări.

Americanii se plasează între aceste două extremități.

Iată faptul superficial și aparent. Trebuie urcat mult în timp pentru a-i descoperi cauzele.

Până acum, nu s-au văzut încă societăți unde condițiile să fie atât de egale încât să nu întâlnești nici bogați, nici săraci; și, prin urmare, nici stăpâni, nici servitori.

Democrația nu împiedică existența acestor două clase; numai că ea le schimbă spiritul și le modifică raporturile.

[Este ușor de văzut că toate clasele din care este alcătuită o societate sunt atât de firesc legate între ele încât trebuie ca toate să se miște în același timp sau să rămână nemișcate. Este de ajuns să oprești una dintre ele, pentru ca toate celelalte să se oprească de la sine.

Deci, din moment ce întâlnesc o castă de stăpâni veșnici alcătuită din aceleași familii, înțeleg lesne că există o castă de servitori formați în același fel și prevăd că această perpetuare va produce de amândouă părțile efecte asemănătoare.]

La popoarele aristocratice, servitorii formează o clasă specială care nu se schimbă mai mult decât cea a stăpânilor. Nu întârzie să apa-

ră o ordine fixă; în prima, ca și în cea de a doua, observăm curând apariția unei ierarhii, a unor clasificări numeroase, a unor ranguri bine stabilite iar generațiile se succed fără ca pozițiile să se schimbe. Sunt două societăți suprapuse, totdeauna distincte, dar guvernate de principii analoage.

Această structură aristocratică are o influență marcată asupra ideilor și moravurilor servitorilor, cât și asupra acelora ale stăpânilor și, deși efectele sunt diferite, este ușor să constatăm o singură cauză.

Atât unii cât și ceilalți formează mici popoare în mijlocul poporului mare; și se sfârșește prin apariția, în mijlocul acestora, a unor noțiuni permanente în materie de ceea ce este corect și de ceea ce este incorect. Diferitele acte ale vieții omenești sunt văzute într-o lumină specială care nu se schimbă. În societatea servitorilor, ca și în cea a stăpânilor, oamenii exercită o mare influență unii asupra altora. Se supun unor reguli fixe și, în lipsa unei legi, au o opinie publică care îi conduce; la ei domnesc niște obiceiuri reglementate, o disciplină.

Acești oameni, a căror menire este aceea de a asculta, nu înțeleg, fără îndoială, gloria, virtutea, cinstea, onoarea în același fel ca stăpânii lor. Dar și-au făcut o glorie, virtuți și o cinste de servitori și și-au format, ca să spunem așa, un fel de onoare servilă.[1]

Pentru că o clasă este inferioară, nu trebuie să credem că toți cei care fac parte din ea au o inimă josnică. Ar fi o mare greșeală. Oricât de inferioară ar fi o clasă, cel care ocupă acolo primul loc și căruia nu i-a venit în minte ideea de a ieși din ea, se găsește într-o situație aristocratică care îi insuflă sentimente alese, un orgoliu trufaș și un respect pentru el însuși, care îl fac bun pentru virtuțile înalte și pentru acțiunile puțin obișnuite.

La popoarele aristocratice, nu era rar să găsești în serviciul celor mari suflete nobile și robuste care dețineau funcția de servitori fără să o simtă și care se supuneau voinței stăpânului fără să se teamă de mânia sa.

Dar aproape niciodată lucrurile nu se petreceau așa în rândurile inferioare ale clasei servitorilor. Putem înțelege că cel care ocupă ultimul loc al unei ierarhii de valeți se află foarte jos.

---

[1] Dacă examinăm mai îndeaproape și mai amănunțit părerile principale care îi conduc pe acești oameni, analogia este și mai frapantă și suntem surprinși să găsim printre ei, ca și printre membrii cei mai trufași ai unei ierarhii feudale, orgoliul unei ascendențe, respectul pentru strămoși și urmași, disprețul față de inferior, teama de relații cu ceilalți, gustul pentru etichetă și pentru tradițiile vechi.

Francezii creaseră un cuvânt special pentru ultimul dintre servitorii unei aristocrații. Ei îl numeau lacheu.

Cuvântul lacheu se folosea ca termen limită, când toate celelalte fuseseră epuizate, pentru a reprezenta josnicia omenească; sub vechea monarhie, când voiai să zugrăvești vreodată o ființă abjectă și decăzută, spuneai despre ea că are *suflet de lacheu*. Denumirea era suficientă. Sensul era complet și limpede.

Inegalitatea permanentă de condiții nu numai că dă servitorilor anumite virtuți și anumite vicii deosebite; ea îi pune față de stăpânii lor într-o situație specială.

La popoarele aristocratice, săracul este obișnuit, încă din copilărie, cu ideea de a fi comandat. Oriunde și-ar întoarce privirea, vede imediat chipul ierarhiei și imaginea supunerii.

[Dacă acest om, astfel pregătit, se pune în slujba unuia dintre semenii lui, el nu va întârzia să strămute în această stare particulară noțiunile generale pe care i le sugerează priveliștea societății.]

În țările unde domnește inegalitatea permanentă de condiții, stăpânul obține deci cu ușurință de la servitorii săi o ascultare promptă, totală, respectuoasă și simplă pentru că aceștia cinstesc în el nu numai pe stăpân, ci clasa stăpânilor. El apasă pe voința lor cu toată greutatea aristocrației.

El le comandă faptele; și, până la un anumit punct, le dirijează gândurile. În aristocrații, stăpânul exercită adesea, chiar fără să-și dea seama, o dominație extraordinară asupra opiniilor, deprinderilor, moravurilor celor care îi dau ascultare iar influența sa se întinde și mai departe decât autoritatea sa.

În societățile aristocratice, nu numai că există familii ereditare de valeți așa cum există familii ereditare de stăpâni; dar aceleași familii de valeți se stabilesc, vreme de mai multe generații, lângă aceleași familii de stăpâni (sunt ca două linii paralele care nu se unesc niciodată dar nici nu se despart); ceea ce modifică în chip surprinzător raporturile reciproce dintre cele două ordine de persoane.

Așadar, deși în aristocrații, între stăpân și servitor nu există nici o asemănare firească; deși averea, educația, opiniile, drepturile îi așază, dimpotrivă, la o distanță imensă pe scara umană, timpul sfârșește totuși să-i lege între ei. Un îndelungat șir de amintiri comune îi unește și, oricât de diferiți ar fi, ei se asimilează; în vreme ce în democrații, unde toți sunt în mod firesc aproape asemănători, rămân întotdeauna străini unii față de ceilalți. [Câteva diferențe neînsemnate de condiții îi separă pe oameni, mari diferențe permanente îi leagă.]

La popoarele aristocratice, stăpânul ajunge să-i privească pe servitorii săi ca pe o parte inferioară și secundară a propriei lui ființe, și se interesează adesea de soarta lor printr-un ultim efort al egoismului.

La rândul lor, servitorii nu sunt departe de a se considera în același fel și se identifică uneori cu persoana stăpânului astfel încât devin, în cele din urmă, un accesoriu al acestuia, atât în propriii lor ochi cât și în ai lui.

În aristocrații, servitorul ocupă o poziție subordonată din care nu poate ieși; lângă el, se află un alt om care ocupă un rang superior pe care nu îl poate pierde. De o parte, umilința, sărăcia, supunerea veșnică; de cealaltă, gloria, bogăția, porunca veșnică. Aceste condiții sunt mereu deosebite și mereu apropiate, iar legătura care le unește este tot atât de durabilă ca și ele.

Ajuns la acest punct limită, servitorul sfârșește prin a se dezinteresa de sine; el se detașează de sine; într-un fel se părăsește sau, mai degrabă, se strămută în întregime în stăpânul său. Acolo își creează o personalitate imaginară. Se împodobește cu plăcere cu bogățiile celor care îi poruncesc; se mândrește cu gloria lor, se înalță cu noblețea lor și se hrănește neîncetat cu o măreție de împrumut pe care o prețuiește adesea mai mult decât cei care o dețin din plin și de drept.

În această împletire ciudată a celor două existențe există ceva înduioșător și totodată ridicol.

Aceste pasiuni de stăpâni strămutate în sufletul valeților iau acolo dimensiunile naturale ale locului pe care îl ocupă; devin mai mici și mai joase. Ceea ce era orgoliu la primul devine vanitate copilărească și aroganță supărătoare la ceilalți. Servitorii unui aristocrat se arată de obicei foarte stricți în privința respectului datorat acestuia și țin mai mult la cel mai mic privilegiu decât el însuși.

Și la noi mai întâlnim uneori câte un vechi servitor al aristocrației; el supraviețuiește speciei sale și va dispărea curând o dată cu ea.

În Statele Unite, nu am văzut pe nimeni care să îi semene. Nu numai că americanii nu cunosc omul despre care e vorba, dar cu greu îi poți face să înțeleagă că el există. Pentru ei e tot atât de greu să îl închipuie pe cât ne este nouă de greu să ne imaginăm ce însemna un sclav la romani sau un șerb în Evul Mediu. Toți acești oameni sunt, într-adevăr, deși la grade diferite, produsele unei aceleiași cauze. Se îndepărtează împreună, departe de privirile noastre, și fug cu fiecare zi în negura trecutului o dată cu starea socială care le-a dat naștere.

Egalitatea de condiții face din servitor și din stăpân ființe noi și stabilește între ei raporturi noi.

Când condițiile sunt aproape egale, oamenii își schimbă necontenit locul; mai există o clasă de valeți și o clasă de stăpâni; dar ele nu mai sunt alcătuite din aceiași indivizi și mai ales din aceleași familii; și nu mai există continuitate nici în poruncă, nici în supunere.

Cum servitorii nu mai formează o stare socială aparte, ei nu mai au obiceiuri, prejudecăți sau moravuri proprii; nu mai au un anumit fel de a fi și nici un mod special de a simți; nu au nici viciile, nici virtuțile stării lor, dar împărtășesc luminile, ideile, sentimentele, virtuțile și viciile contemporanilor lor; și sunt cinstiți sau șarlatani la fel ca și stăpânii lor.

Condițiile sunt tot atât de egale la servitori ca și la stăpâni.

Cum în clasa servitorilor nu există ranguri precise și nici o ierarhie permanentă, nu trebuie să ne așteptăm să întâlnim josnicia și măreția care apar în aristocrațiile de valeți, la fel ca în toate celelalte.

Nu am văzut vreodată în Statele Unite nimic care să îmi amintească ideea de servitor de elită, a cărui amintire a fost păstrată în Europa; dar nici nu am găsit ideea de lacheu. Urma unuia, ca și a celuilalt s-a pierdut acolo.

În democrații, servitorii nu sunt numai egali între ei; putem spune că ei sunt, într-un anume fel, egalii stăpânilor lor.

Acest fapt are nevoie de o explicație pentru a fi bine înțeles.

Servitorul poate deveni oricând stăpân și aspiră să devină; servitorul nu este deci diferit de stăpân.

De ce are atunci primul dreptul de a comanda și ce îl obligă pe al doilea să asculte? Acordul de moment și liber al voințelor lor. Firește, nici unul nu este inferior celuilalt, ei devin astfel, pentru un timp, numai datorită contractului. În limitele acestui contract, unul este servitor, iar celălalt stăpân; în afara lui, ei sunt doi cetățeni, doi oameni.

Ceea ce îl rog eu pe cititor să examineze cu atenție e faptul că nu este vorba numai de o idee pe care servitorii și-o formează singuri despre starea lor. Stăpânii privesc pe servitori în același fel și limitele precise ale poruncii și ale supunerii sunt bine fixate în mintea atât a unuia, cât și a celuilalt.

Când majoritatea cetățenilor a ajuns de multă vreme la o condiție aproape asemănătoare și când egalitatea este un fapt vechi și admis, opinia publică, pe care excepțiile nu o influențează niciodată, conferă valorii omului, la un mod general, anumite limite deasupra sau dedesubtul cărora este greu ca un individ să rămână multă vreme.

În zadar pun, în mod accidental, bogăția și sărăcia, porunca și supunerea mari distanțe între doi oameni, opinia publică, care se bazea-

ză pe ordinea obișnuită a lucrurilor, îi aduce la nivelul comun și creează între ei un fel de egalitate imaginară, în pofida inegalității reale dintre condițiile lor.

Această opinie atotputernică sfârșește prin a pătrunde chiar în sufletul acelora pe care interesul i-ar putea înarma împotriva ei; ea le modifică judecata și le subjugă totodată și voința.

În adâncul sufletului lor, stăpânul și servitorul nu mai văd între ei o deosebire profundă și nici nu speră, nici nu se tem că o vor întâlni vreodată. Nu încearcă deci nici dispreț și nici mânie și nu se consideră nici umili, nici mândri când se privesc.

Stăpânul consideră că singura origine a puterii sale se află în contract, iar servitorul află în acesta singura cauză a supunerii sale. Nu se ceartă între ei din pricina poziției reciproce pe care o ocupă; dar fiecare o vede lesne pe a sa și o respectă. [Nu vedem născându-se între acești doi oameni sentimente fierbinți sau profunde, dar cum au o nevoie echilibrată unul de celălalt, se privesc cu un soi de bunăvoință plină de încredere.]

În armata noastră, soldatul este recrutat, mai mult sau mai puțin, din aceleași clase ca și ofițerii și poate ajunge la aceleași trepte ierarhice ca și aceștia; în afara ierarhiei, se consideră perfect egal cu șefii săi și chiar și este; dar sub drapel el ascultă fără crâcnire și supunerea sa, deși voluntară și bine precizată, nu este mai puțin promptă, clară și imediată.

Aceasta ne dă o idee despre ceea ce se petrece în societățile democratice între servitor și stăpân.

Ar fi absurd să credem că între acești doi oameni ar putea să apară unul din acele sentimente fierbinți și profunde care se iscă uneori la servitorii aristocratici sau să ne așteptăm la exemple minunate de devotament.

În aristocrații, servitorul și stăpânul nu se zăresc decât din când în când și adesea nu își vorbesc decât prin intermediari. Cu toate acestea, în general, țin cu putere unul la celălalt.

La popoarele democratice, servitorul și stăpânul sunt foarte aproape; trupurile lor se ating necontenit, dar sufletele nu li se amestecă; au îndeletniciri comune, dar nu au aproape niciodată interese comune.

La aceste popoare, servitorul se consideră întotdeauna a fi în trecere prin locuința stăpânului său. Nu i-a cunoscut strămoșii și nu îi va vedea urmașii; nu are nimic durabil de așteptat de la el. De ce și-ar amesteca el existența cu a acestuia și de unde să-i vină acea deose-

bită uitare de sine? Poziția reciprocă este schimbată; raporturile trebuie să fie și ele.

Aș dori să mă sprijin în tot ceea ce precedă pe exemplul americanilor; dar trebuie mai întâi să fac cu grijă o deosebire între persoane și locuri.

În sudul Uniunii, există sclavia. Tot ce am spus mai înainte nu se poate deci aplica acolo.

În nord, majoritatea servitorilor sunt sclavi eliberați sau fii de sclavi eliberați. Acești oameni ocupă în respectul public o poziție contestată: legea îi apropie de nivelul stăpânului; moravurile îi îndepărtează cu încăpățânare. Ei înșiși nu își văd limpede locul și sunt aproape întotdeauna insolenți sau slugarnici.

Dar, tot în aceste provincii din nord, în special în Noua Anglie, se întâlnește un număr destul de mare de albi care consimt, în schimbul unui salariu, să se supună pentru un timp oarecare voinței semenilor lor. Mi s-a spus că acești servitori se achită în general de îndatoririle lor cu exactitate și inteligență și că, fără să se considere inferiori de la natură celui care le poruncește, se supun fără greutate pentru a-i da ascultare.

Mi s-a părut că aceștia străbătuseră în condiția de servitor câteva din obiceiurile virile cărora le dau naștere independența și egalitatea. Alegându-și o situație dură, ei nu caută să se sustragă de la ea prin metode ocolite și se respectă pe ei înșiși suficient pentru a da ascultarea pe care au promis-o în mod liber stăpânilor lor.

La rândul lor, stăpânii nu cer de la servitori decât îndeplinirea fidelă și riguroasă a contractului; nu le cer respect; nu le cer dragoste, nici devotament; le este de ajuns să îi vadă serioși și cinstiți.

Nu este deci corect să spunem că, în democrație, raporturile dintre servitor și stăpân sunt lipsite de reguli; ele sunt ordonate într-un fel diferit; regula este diferită, dar ea există.

Nu este cazul să cercetez aici dacă această stare nouă pe care am descris-o mai sus este inferioară celei care a precedat-o sau dacă este numai o altă stare. Pentru mine este suficient că ea este ordonată și bine precizată; deoarece ceea ce contează cel mai mult nu este să găsești la oameni o anumită ordine, ci ordinea.

Dar ce să spun despre acele epoci triste și turbulente în timpul cărora egalitatea dispare în vâltoarea agitațiilor unei revoluții, în vreme ce democrația, după ce s-a instalat în starea socială, luptă încă din greu împotriva prejudecăților și moravurilor?

Deja legea și, în parte, opinia proclamă că nu există o inferioritate naturală și permanentă între servitor și stăpân. Dar această credință nouă n-a pătruns încă până în adâncul spiritului acestuia din urmă sau, mai curând, inima lui o respinge. În adâncul sufletului său, stăpânul încă mai consideră că face parte dintr-o specie deosebită și superioară; dar nu îndrăznește să o spună și se lasă tremurând atras spre nivelul comun. Poruncile sale devin totodată timide și dure; deja nu mai resimte pentru servitori sentimentele protectoare și binevoitoare cărora le dă întotdeauna naștere o putere îndelungă și necontestată și se miră că schimbându-se el însuși se schimbă și servitorul său; vrea ca acesta, nefăcând, ca să spunem așa, decât să treacă prin condiția de servitor, să capete deprinderi precise și permanente; să se arate satisfăcut și mândru de poziția sa supusă din care, mai curând sau mai târziu, trebuie să iasă; să se devoteze unui om care nu îl poate nici proteja, nici distruge și, în fine, să se lege cu o legătură veșnică de niște ființe care îi seamănă și care nu dăinuie mai mult decât el.

La popoarele aristocratice, se întâmplă adesea ca starea de servitor să nu înjosească sufletele celor care o acceptă deoarece ei nu cunosc și nu își imaginează altceva și pentru că extraordinara inegalitate care apare între ei și stăpân li se pare a fi efectul necesar și inevitabil al unei legi ascunse a Providenței.

În democrație, starea de servitor nu are nimic degradant, deoarece este liber aleasă, adoptată pentru o bucată de vreme și pentru că opinia publică nu o stigmatizează, iar ea nu creează nici o inegalitate permanentă între servitor și stăpân.

Dar, în timpul trecerii de la o condiție socială la alta, intervine aproape întotdeauna un moment când spiritul oamenilor șovăie între noțiunea aristocratică de supunere și noțiunea democratică de ascultare.

Supunerea își pierde atunci onorabilitatea în ochii celui care ascultă; el nu o mai consideră ca o obligație oarecum divină și nu o vede încă sub aspectul ei pur uman; pentru el, ea nu este nici sfântă, nici justă și i se supune ca unui lucru degradant și util.

În acest moment, imaginea confuză și incompletă a egalității se arată spiritului servitorilor; mai întâi, nu își dau seama dacă această egalitate la care au dreptul se regăsește în însăși starea de servitor sau în afara ei și se revoltă în adâncul inimii împotriva inferiorității căreia i s-au supus singuri și din care au avantaje. Consimt să servească și le e rușine să asculte; le plac avantajele condiției de servitor, dar nu și stăpânul sau, ca să spunem mai bine, nu sunt siguri dacă nu cumva ar

trebui ca ei să fie stăpânii și sunt gata să îl considere pe cel care le poruncește drept un uzurpator abuziv al dreptului lor.

Și atunci vedem în locuința fiecărui cetățean ceva analog cu tristul spectacol pe care îl prezintă societatea. Acolo se duce necontenit un război surd și intim între puteri mereu bănuitoare și rivale; stăpânul se arată răuvoitor și blând; servitorul răuvoitor și nesupus; unul vrea să se sustragă necontenit, prin reduceri necinstite, obligației de a proteja și retribui, celălalt, obligației de a asculta. Între ei flutură frânele administrației domestice pe care fiecare se străduie să le apuce. Liniile care despart autoritatea de tiranie, libertatea de ceea ce îți este îngăduit să faci, dreptul de fapt, le par a fi încâlcite și amestecate și nimeni nu știe cu precizie nici ce este, nici ce poate, nici ce datorează.

O asemenea stare nu este democratică, ci revoluționară.

Capitolul VI

CUM AU INSTITUȚIILE ȘI MORAVURILE DEMOCRATICE TENDINȚA SĂ RIDICE PREȚUL ȘI SĂ REDUCĂ DURATA CONTRACTELOR DE ARENDARE

Ceea ce am spus despre servitori și stăpâni se aplică, până la un anumit punct, proprietarilor și arendașilor. Subiectul merită, totuși, să fie luat în cercetare separat.

În America nu există, ca să spunem așa, arendași; orice om este posesorul ogorului pe care îl cultivă.

Trebuie să recunoaștem că legile democratice au tendința puternică de a duce la creșterea numărului de proprietari și la scăderea numărului de arendași. Cu toate acestea, ceea ce se petrece în Statele Unite trebuie atribuit mai puțin instituțiilor țării cât țării înseși. În America, pământul costă puțin și oricine devine lesne proprietar. Pământul dă puțin și produsele sale ar putea fi cu greu împărțite între un proprietar și un arendaș.

Ca și în alte lucruri, America este unică și în această privință; și ar fi o greșeală să o luăm drept exemplu.

Părerea mea este că vom mai găsi proprietari și arendași atât în țările democratice, cât și în aristocrații; dar între proprietari și arendași nu vor mai fi același soi de legături.

În aristocrații, arenda nu se achită numai în bani dar și în respect, în afecțiune și în servicii. În țările democratice, arenda nu se plătește decât în bani. Când averile se împart și își schimbă proprietarul și când dispare relația permanentă dintre familii și pământ, numai întâmplarea mai creează o legătură între proprietar și arendaș. Ei se întâlnesc o clipă pentru a dezbate condițiile contractului iar apoi se pierd din vedere. Sunt doi străini pe care îi apropie interesul și care discută minuțios între ei o afacere al cărei singur obiect este banul.

Pe măsură ce bunurile se împart iar bogăția se împrăștie ici și colo pe întreaga suprafață a țării, statul devine plin de oameni a căror veche avuție este în declin, și de noi îmbogățiți ale căror nevoi cresc mai repede decât resursele lor. Pentru toți aceștia, cel mai mic beneficiu are importanță și nici unul dintre ei nu se simte dispus să lase să îi

scape vreunul din avantajele sale, nici să piardă o parte cât de mică din venitul său.

Rangurile contopindu-se și averile foarte mari ca și cele foarte mici devenind mai rare, distanța dintre condiția socială a proprietarului și cea a arendașului devine mereu tot mai mică; prin forța lucrurilor, unul nu mai are o superioritate incontestabilă asupra celuilalt. Or, între doi oameni egali și fără avere, care poate fi obiectul contractului de închiriere dacă nu banul?

Un om care are în posesie un canton întreg și sute de hectare arendate înțelege că e vorba să câștige totodată și inima a mai multor mii de oameni; faptul i se pare că merită strădania. Pentru a ajunge la un asemenea scop înalt, el face cu ușurință sacrificii.

Cel care are o sută de pogoane nu își mai face asemenea griji; puțin îi pasă dacă va câștiga bunăvoința arendașului său.

O aristocrație nu moare așa cum moare un om, într-o zi. Principiul ei se distruge încet în adâncul sufletelor, înainte ca să dispară din regulile ei. Cu mult înainte ca lupta împotriva ei să izbucnească, vedem cum se desface încetul cu încetul legătura care unise până atunci clasele de sus cu cele de jos. De o parte, apar indiferența și disprețul, de cealaltă, apar invidia și ura. Legăturile dintre sărac și bogat devin mai rare și mai aspre; valoarea arendei se ridică. Nu este încă vorba de rezultatul revoluției democratice, dar este prevestirea ei certă. Căci o aristocrație care a lăsat să-i scape definitiv din mâini inima oamenilor este ca un copac căruia i s-au uscat rădăcinile și pe care vânturile îl răstoarnă cu atât mai ușor cu cât este mai înalt.

De cincizeci de ani, valoarea arendelor a crescut uluitor nu numai în Franța dar și în cea mai mare parte a Europei. Progresul deosebit făcut de agricultură și industrie în timpul acestei perioade nu este suficient, după părerea mea, pentru a explica acest fenomen. Trebuie să recurgem la o altă cauză mai puternică și mai ascunsă. Cred că această cauză trebuie căutată în instituțiile democratice adoptate de mai multe popoare europene și în pasiunile democratice care le agită mai mult sau mai puțin pe celelalte.

Am auzit adesea pe marii proprietari englezi lăudându-se că scot, în zilele noastre, mult mai mulți bani de pe domeniile lor decât strămoșii lor.

Poate au dreptate să se bucure; dar, fără nici o îndoială, nu știu de ce anume se bucură. Ei cred că realizează un profit net și de fapt nu fac decât un schimb. Își dau influența în schimbul unor bani sunători; iar ceea ce câștigă în bani, vor pierde curând în putere.

Mai există un semn după care putem recunoaște cu ușurință că se înfăptuiește sau se pregătește o mare revoluție democratică.

În Evul Mediu, aproape toate pământurile erau închiriate pe vecie sau, cel puțin, pe un termen foarte lung. Când studiem economia casnică din acele vremuri, constatăm că se încheiau contracte de arendare pe nouăzeci și nouă de ani mult mai des decât se încheie astăzi contractele pe doisprezece ani.

Pe atunci se credea că familiile sunt nemuritoare; condițiile păreau fixate pentru totdeauna iar societatea întreagă părea atât de imobilă încât nimeni nu își putea închipui că ceva se va mișca vreodată în sânul ei.

În vremurile de egalitate, spiritul omenesc ia o altă direcție. El își închipuie lesne că nimic nu durează. Este stăpânit de ideea de instabilitate.

Cu această stare de spirit, proprietarul și arendașul resimt un fel de groază instinctivă față de angajamentele pe termen lung; le e teamă că, într-o bună zi, se vor trezi limitați de către convenția de care beneficiază astăzi. Se așteaptă, în mod nelămurit, la o schimbare bruscă și neprevăzută a condiției lor. Se tem de ei înșiși; se tem că, dacă le vine cheful să schimbe ceva, se vor amărî pentru că nu vor putea părăsi ceea ce făcea obiectul nesațului lor, și au dreptate să le fie teamă; căci, în vremurile democratice, lucrul cel mai schimbător, în mijlocul tuturor celorlalte, este inima omului.

Capitolul VII

INFLUENȚA DEMOCRAȚIEI ASUPRA SALARIILOR

Majoritatea observațiilor pe care le-am făcut mai sus, vorbind despre servitori și stăpâni, se pot aplica și la patroni și muncitori.

Pe măsură ce rangurile ierarhiei sociale sunt mai puțin respectate, în vreme ce cei mari coboară iar cei mici se ridică iar sărăcia ca și bogăția încetează a mai fi ereditare, vedem cum descrește distanța reală și distanța de opinie care îl separă pe muncitor de patron.

Muncitorul are o idee mai înaltă despre drepturile sale, despre viitorul său, despre el însuși; este plin de o nouă ambiție, de noi dorințe iar noi nevoi îl asaltează. În fiecare clipă, aruncă priviri pofticioase asupra profiturilor celui care l-a angajat; pentru a ajunge să participe la acestea, se străduiește să pună un preț mai ridicat pe munca sa și, în general, sfârșește prin a reuși.

[Așadar, egalitatea de condiții tinde la mărirea treptată a salariilor și, la rândul ei, mărirea salariilor duce la creșterea continuă a egalității de condiții. Creșterea lentă și progresivă a salariilor mi se pare deci a fi una din legile generale care guvernează societățile democratice.

Dar, în zilele noastre, se ivește o mare și nefericită excepție.

Am arătat în prima parte a acestei lucrări cum *câteva* dintre principiile aristocrației, după ce au fost izgonite din societatea politică, s-au refugiat în lumea industrială. Acest fapt modifică profund adevărul general pe care l-am enunțat mai sus, dar numai în *câteva* locuri.]

În țările democratice, ca și în alte părți, majoritatea industriilor sunt conduse fără multă cheltuială de niște oameni pe care bogăția și cultura nu îi așază deasupra nivelului comun al salariaților lor. Acești întreprinzători din industrii sunt foarte numeroși; interesele lor diferă; [numărul lor variază și se reînnoiește continuu] nu se pot deci înțelege cu ușurință între ei și nu își pot combina eforturile.

Pe de altă parte, muncitorii au aproape toți câteva resurse sigure care le permit să își refuze serviciile când nu li se mai acordă ceea ce consideră ei ca fiind justa retribuire a muncii.

În lupta continuă pe care aceste două clase o duc pentru salarii, forțele sunt deci împărțite iar succesele alternează.

Putem chiar crede că, pe termen lung, interesul muncitorilor va precumpăni; deoarece salariile ridicate pe care le-au obținut deja îi fac tot mai puțin dependenți de patronii lor și, pe măsură ce sunt mai independenți, pot cu ușurință obține creșterea salariilor.

Voi lua ca exemplu activitatea care este încă, în vremea noastră, cea mai frecventă la noi, ca și la aproape toate popoarele din lume: cultura pământului.

În Franța, majoritatea celor care își închiriază serviciile pentru a cultiva pământul posedă ei înșiși câteva parcele care, la nevoie, le permit să viețuiască fără a mai munci pentru altul. Când aceștia vin să își ofere brațele marelui proprietar sau arendașului din vecinătate și li se refuză un anumit salariu, ei se retrag pe micul lor domeniu și așteaptă să se ivească o altă ocazie.

După mine, putem spune că, în ansamblu, ridicarea lentă și progresivă a salariilor este una din legile generale care guvernează societățile democratice. Pe măsură ce condițiile devin mai egale, salariile cresc și, pe măsură ce salariile sunt mai mari, condițiile devin mai egale.

Dar, în zilele noastre, ne lovim de o mare și nefericită excepție.

Am arătat în capitolul precedent cum aristocrația, izgonită din societatea politică, se retrăsese, în anumite părți ale lumii muncii unde își stabilise dominația, sub o altă formă.

Acest lucru influențează puternic nivelul salariilor.

Cum trebuie să fii deja bogat pentru a întreprinde marile acțiuni de care vorbeam, numărul celor care o fac este foarte mic. Fiind puțini la număr, pot să se unească între ei cu ușurință și să fixeze prețul pe care îl vor pentru muncă.

Muncitorii lor sunt, dimpotrivă, în număr foarte mare și acesta crește fără încetare; căci, din timp în timp, se ivesc vremuri de mare prosperitate în timpul cărora salariile cresc peste măsură și atrag oamenii din împrejurimi în manufacturi. Or, o dată ce oamenii au intrat în această meserie, ei nu mai pot să iasă, așa cum am văzut, deoarece capătă curând obiceiuri fizice și sufletești care îi fac nepotriviți cu orice altă muncă. Acești oameni au, în general, puține cunoștințe, puțină competență și puține resurse; sunt deci aproape la bunul plac al patronului lor. Când concurența sau alte împrejurări accidentale duc la diminuarea câștigului acestuia, el poate reduce salariile după

bunul lui plac și poate lua cu ușurință de la angajați ceea ce lui i-a luat întâmplarea.

Să presupunem că toți refuză, de comun acord, munca: patronul, care este un om bogat, poate aștepta fără grijă, fără să se ruineze, ca nevoia să îi aducă înapoi; numai că ei trebuie să muncească în fiecare zi ca să nu moară; căci nu au nici o altă avere decât brațele lor. Constrângerea i-a sărăcit de multă vreme și sunt mai ușor de constrâns pe măsură ce devin mai săraci. E un cerc vicios din care nu vor putea nicicum ieși.

[Așadar, în vreme ce în restul societății rangurile se amestecă în fiecare zi și condițiile se apropie, o distanță imensă și din ce în ce mai mare îl desparte aici pe servitor de stăpân. Poziția lor, viitorul lor, gusturile lor, moravurile se deosebesc profund. Nimic din soarta lor nu se aseamănă. Între acești doi oameni contactul este numai material, sufletele lor nu se cunosc. În aceste activități, patronul se află față de muncitorii săi într-o poziție analoagă cu cea ocupată odinioară de marele proprietar funciar față de clasa agricolă. Cu această diferență totuși: aristocrația întemeiată pe negoț nu stabilește nici o legătură solidă de amintiri, de afecțiune și de interes cu populația care o înconjoară; ea nu se stabilește aproape niciodată permanent în mijlocul acesteia iar scopul ei nu este acela de a o conduce, ci de a se sluji de ea.]

Nu trebuie deci să ne mirăm dacă salariile, după ce au crescut uneori brusc, scad aici permanent, în vreme ce în alte profesiuni prețul muncii, care nu crește decât treptat, sporește totuși neîncetat.

Această stare de dependență și de mizerie în care se găsește o parte a populației industriale în vremea noastră este un fapt excepțional și în contradicție cu tot ceea ce îl înconjoară; dar, chiar din acest motiv, nu există un altul mai grav și care să merite atenția deosebită a legislatorului, deoarece, este greu să ții o clasă în nemișcare când întreaga societate se mișcă și să îi faci pe unii să își îndure în liniște nevoile și dorințele când majoritatea își găsește fără încetare noi căi spre avere.

Capitolul VIII

INFLUENȚA DEMOCRAȚIEI ASUPRA FAMILIEI

Am examinat mai sus cum, la popoarele democratice și în special la americani, egalitatea de condiții modifică raporturile dintre cetățeni.

Doresc să merg și mai departe și să intru în sânul familiei. Scopul meu nu este de a căuta acolo noi adevăruri, ci de a arăta cum fapte deja cunoscute se leagă de subiectul meu.

Toată lumea a remarcat că, în zilele noastre, s-au stabilit raporturi noi între diferiții membri ai familiei, că distanța care îl separa odinioară pe tată de fiu s-a micșorat și că autoritatea paternă a fost dacă nu distrusă, cel puțin alterată.

Ceva analog, dar mult mai frapant, se vede în Statele Unite.

Familia, luând acest cuvânt în sensul roman și aristocratic, nu mai există în America. Se mai găsesc câteva urme doar în primii ani de la nașterea copilului. Tatăl exercită atunci, fără a întâmpina împotrivire, dictatura în familie, pe care slăbiciunea fiilor o face necesară iar interesul lor, ca și superioritatea sa incontestabilă, o justifică.

Dar din momentul în care tânărul american se apropie de vârsta bărbăției, legăturile de supunere filială slăbesc pe zi ce trece. Stăpân pe gândurile sale, el este curând apoi stăpân și pe comportarea sa. La drept vorbind, în America nu există adolescență. De cum iese din prima vârstă, omul începe să se arate și să-și croiască singur drumul.

Ar fi o eroare să credem că toate acestea se întâmplă datorită unei lupte intestine, în urma căreia fiul ar obține, printr-un fel de violență morală, libertatea pe care tatăl i-o refuză. Aceleași obiceiuri, aceleași principii îl împing pe unul să obțină independența, iar pe celălalt să considere folosirea ei un drept incontestabil.

Nu se remarcă deci la primul vreuna din acele pasiuni încărcate de ură și necontrolate care îi agită pe oameni multă vreme încă după ce s-au sustras unei puteri stabilite. Al doilea nu încearcă defel acele regrete pline de amărăciune și mânie care supraviețuiesc de obicei puterii înlăturate; tatăl a zărit de mult limitele unde autoritatea sa trebuia să se încheie; iar, când timpul l-a apropiat de aceste limite, el abdi-

că fără greutate. Fiul a prevăzut dinainte epoca precisă când propria sa voință îi va deveni regulă și pune mâna pe libertate fără grabă și fără eforturi, ca pe un bun care i se datorează și pe care nimeni nu caută să i-l răpească.[1]

Poate că nu este inutil să arăt cum aceste schimbări petrecute în familie sunt strâns legate de revoluția socială și politică ce se înfăptuiește sub ochii noștri.

Există anumite principii sociale mari pe care un popor le face să pătrundă pretutindeni sau nu le lasă să dăinuie nicăieri.

În țările organizate aristocratic și ierarhic, puterea nu se adresează niciodată direct ansamblului celor pe care îi guvernează. Cum oamenii sunt legați unii de alții, puterea se limitează la a-i conduce pe cei care se află în primele rânduri ale societății. Restul îi urmează. Faptul se aplică familiei așa cum se aplică tuturor asociațiilor care au un conducător. La popoarele aristocratice, societatea nu cunoaște, la drept vorbind, decât pe tată. Ea nu își ține fiii decât prin mâinile tatălui; ea îl conduce pe tată, iar acesta îi conduce la rândul lui. Tatăl nu are deci acolo numai un drept natural. I se dă un drept politic pentru a comanda. Este autorul și sprijinul familiei; el reprezintă totodată și autoritatea.

În democrații, unde brațul guvernului ia fiecare individ din mulțime pentru a-l supune legilor comune, nu mai e nevoie de un atare intermediar; pentru lege, tatăl nu mai e decât un cetățean mai în vârstă și mai bogat decât fiii săi.

---

[1] Totuși, americanii nu și-au imaginat încă, așa cum am făcut-o noi în Franța, să ia tatălui unul din principalele elemente ale puterii și să-l deposedeze de libertatea de a dispune după moarte de bunurile sale. În Statele Unite, dreptul de a face un testament este nelimitat.

În aceasta, ca aproape în toate celelalte, este ușor de observat că, dacă legislația politică a americanilor este mult mai democratică decât a noastră, legislația noastră civilă este infinit mai democratică decât a lor. Lucrul se înțelege fără greutate. Legislația noastră civilă a avut ca autor un om care vedea că interesul lui era să mulțumească pasiunile democratice ale contemporanilor săi în tot ceea ce nu era direct și imediat ostil puterii sale. El permitea cu ușurință ca niște principii populare să guverneze bunurile și familiile, cu condiția de a nu fi introduse în conducerea statului. Când torentul democratic se va revărsa peste legile civile, el speră să rămână liniștit la adăpostul legilor sale politice. Această concepție este totodată plină de dibăcie și de egoism; dar un asemenea compromis nu poate fi durabil. Deoarece, cu vremea, societatea politică nu poate să nu devină expresia și imaginea societății civile; și putem spune, în acest sens, că la un popor nimic nu este mai politic decât legislația civilă.

Când majoritatea condițiilor sunt foarte inegale și când inegalitatea de condiții este permanentă, ideea de superior crește în imaginația oamenilor; chiar dacă legea nu i-ar acorda prerogative, obiceiurile și opinia i le conferă. Când, dimpotrivă, oamenii se deosebesc puțin între ei și nu rămân mereu diferiți, noțiunea generală de superior devine mai slabă și mai puțin clară; în zadar se străduiește voința legislatorului să îl așeze pe cel care se supune mult sub cel care comandă, moravurile îi apropie pe acești doi oameni și îi atrag neîncetat spre același nivel.

Deci, chiar dacă nu văd în legislația unui popor aristocratic privilegii speciale acordate șefului familiei, tot voi fi sigur că puterea sa este foarte respectată acolo și mult mai întinsă decât într-o democrație deoarece știu că, oricare ar fi legile în aristocrații, superiorul va fi întotdeauna mai sus, iar inferiorul mai jos decât la popoarele democratice.

Când oamenii trăiesc cu amintirea a ceea ce a fost, mai mult decât cu grija pentru ceea ce este și când le pasă mai mult de ceea ce au gândit strămoșii lor decât de ceea ce gândesc ei înșiși, tatăl reprezintă legătura naturală și necesară între trecut și prezent, veriga unde aceste două înlănțuiri se termină și se întâlnesc. În aristocrații deci, tatăl nu este numai șeful politic al familiei; el este și instrumentul tradiției, interpretul obiceiurilor, arbitrul moravurilor. Este ascultat cu deferență; i se adresează cuvântul cu respect, iar dragostea pentru el este întotdeauna temperată de teamă.

Starea socială devenind democratică iar oamenii adoptând drept principiu general că este bine și îndreptățit să judece singuri toate lucrurile luând vechile convingeri drept informații și nu drept regulă, puterea de opinie exercitată de tată asupra fiilor se micșorează, la fel ca și puterea sa legală.

Diviziunea patrimoniilor pe care o aduce cu sine democrația contribuie poate mai mult decât toate celelalte la schimbarea raporturilor dintre tată și copii.

Când tatăl de familie are puține bunuri, el și fiul său trăiesc împreună în același loc și se ocupă împreună de aceleași munci. Obișnuința și nevoile îi apropie și îi obligă să comunice tot timpul între ei; nu întârzie să se stabilească între ei un fel de intimitate familiară care face ca autoritatea să devină mai puțin absolută și care nu se mai potrivește cu formele exterioare de respect.

Or, la popoarele democratice, clasa care posedă aceste mici averi este tocmai cea care dă forță ideilor și direcție moravurilor. Ea face

ca pretutindeni să predomine opiniile și voința sa și chiar cei care sunt cei mai dispuși să reziste poruncilor ei sfârșesc prin a se lăsa cuceriți de exemplele ei. Am văzut dușmani înflăcărați ai democrației cărora copiii li se adresau cu tu.

Așadar, o dată cu pierderea puterii de către aristocrație vedem cum dispare ceea ce era auster, convențional și legal în puterea paternă și cum se instalează un soi de egalitate în nucleul familial.

Nu îmi dau seama dacă, în cele din urmă, societatea pierde din pricina acestei schimbări; dar am toate motivele să cred că individul este cel care câștigă. Cred că, pe măsură ce moravurile și legile devin mai democratice, raporturile dintre tată și fiu devin mai apropiate și mai tolerante; regula și autoritatea nu se mai întâlnesc atât de des; încrederea și afecțiunea sunt adesea mai mari și se pare că legătura naturală se întărește în vreme ce legătura socială slăbește.

În familia democratică, tatăl nu exercită altă putere decât cea care se acordă afecțiunii și experienței unui bătrân. Poruncile sale nu vor fi probabil luate în seamă; dar sfaturile sale sunt, în general, pline de forță. Dacă nu este înconjurat de un respect evident, fiii i se adresează în schimb cu toată încrederea. Nu mai există o formulă specială pentru a i te adresa; dar vorbesc cu el mereu și este consultat tot timpul. Stăpânul și magistratul au dispărut; rămâne tatăl.

Pentru a aprecia deosebirea dintre aceste două stări sociale din acest punct de vedere, este suficient să parcurgem corespondența familială lăsată de aristocrații. Stilul este întotdeauna corect, ceremonios, rigid și atât de rece încât căldura firească a inimii abia se face simțită printre cuvinte.

Dimpotrivă, la popoarele democratice, în toate cuvintele pe care un fiu le adresează tatălui său domnește ceva liber, familiar și totodată duios care ne arată de la prima ochire că în familie s-au stabilit raporturi noi.

[Aici, de altfel, ca și în alte domenii, revoluția democratică este însoțită și urmată o bucată de vreme de mari excese.

Când barierele care separau pe diferiții membri ai unei familii sunt înlăturate înainte ca noile limite să fie fixate și bine cunoscute, se întâmplă adesea ca tatăl și copiii să cadă într-un fel de egalitate nefirească și de familiaritate grosolană. Tatăl nu mai este atunci un prieten plin de afecțiune, *dar* grav și ușor auster, ci devine un vesel tovarăș de plăceri și uneori chiar un camarad abject de desfrâu. Nu se străduiește să ridice rațiunea fiilor săi până la nivelul rațiunii sale. Pentru a le fi mai plăcut, își coboară maturitatea până la nivelul pasiunilor juvenile.

Acest lucru se numește anarhie și corupție și nu democrație.]

O revoluție analoagă modifică raporturile dintre copii.

În familia aristocratică, ca și în societatea aristocratică, toate locurile sunt stabilite. Nu numai tatăl ocupă un rang aparte și se bucură de privilegii uriașe; nici copiii nu sunt egali între ei; vârsta și sexul stabilesc fiecăruia, în mod irevocabil, rangul și îi asigură anumite prerogative. Democrația răstoarnă sau înlătură cea mai mare parte din aceste bariere.

În familia aristocratică, fiul cel mai mare, moștenind cea mai mare parte a bunurilor și aproape toate drepturile, devine șeful și, până la un anume punct, stăpânul fraților săi. Pentru el, măreția și puterea, pentru ei, mediocritatea și dependența. Cu toate acestea, am greși dacă am crede că, la popoarele aristocratice, privilegiile nu i-ar aduce fiului cel mare decât avantaje iar în jurul său nu ar trezi decât invidie și ură.

Fiul cel mare se străduiește de obicei să procure fraților bogăție și putere deoarece strălucirea generală a familiei se răsfrânge asupra celui care o reprezintă; iar cei mai mici caută să îi ușureze celui mare toate acțiunile sale pentru că măreția și forța șefului de familie îl pun tot mai mult în situația de a ridica pe toți descendenții acesteia.

Diferiții membri ai familiei aristocratice sunt, așadar, strâns legați între ei; interesele lor concordă, spiritele lor sunt în armonie; dar rar se întâmplă ca inimile lor să se înțeleagă.

Democrația îi unește și ea pe frați; numai că o face în alt fel.

Potrivit legilor democratice, copiii sunt perfect egali între ei, deci independenți; nimic nu îi apropie în mod obligatoriu, dar nimic nu îi îndepărtează; și cum au o origine comună, cum cresc sub același acoperiș, cum sunt îngrijiți în același fel și cum nici o prerogativă specială nu îi deosebește sau îi separă, vedem cum apare la ei cu ușurință dulcea și entuziasta intimitate a copilăriei. Legătura astfel formată la începutul vieții nu este ruptă de diferite împrejurări deoarece legăturile fraterne îi apropie cu fiecare zi fără a-i stânjeni.

Deci, democrația nu leagă pe frați între ei prin interese, ci prin comunitatea de amintiri și prin armonia liberă de opinii și gusturi. Ea le împarte moștenirea, dar permite sufletelor să se unească.

Binefacerea acestor moravuri democratice este atât de mare încât până și partizanii aristocrației s-au lăsat atrași de ea și, după ce au gustat-o o vreme, nu mai sunt ispitiți să se întoarcă la formele respectuoase și reci ale familiei aristocratice. Ei ar păstra cu plăcere obiceiurile familiale ale democrației cu condiția să poată respinge starea ei so-

cială și legile ei. Dar toate aceste lucruri merg împreună și nu putem să ne bucurăm de unele fără a le suporta pe celelalte.

Ceea ce am spus mai sus despre dragostea filială și afecțiunea fraternă trebuie să se extindă la toate pasiunile care își au spontan originea în natură.

Când un anumit fel de a gândi sau de a simți este produsul unei stări anume a omenirii, în momentul în care această stare se schimbă nu mai rămâne nimic după ea. Numai așa poate legea să unească strâns doi cetățeni între ei; odată legea abolită, ei se despart [și redevin străini]. Nimic nu era mai puternic în lumea feudală decât legătura care îl unea pe vasal de senior. Acum, acești doi oameni nu se mai cunosc. Teama, recunoștința și dragostea care îi uneau odinioară au dispărut. Nu le mai regăsim nici măcar urmele.

Dar nu tot așa se întâmplă cu sentimentele firești ale speciei umane. Este rar ca legea, străduindu-se să le supună într-un anume fel, să nu le atâțe; vrând să adauge, să nu le ia ceva și, lăsate libere, ele să nu fie mai puternice.

Democrația, care distruge sau diminuează aproape toate vechile convenții sociale și care împiedică pe oameni să se oprească ușor la altele noi, face ca majoritatea sentimentelor apărute din aceste convenții să dispară total. Dar, ea nu face decât să le modifice pe celelalte și adesea le dă o forță și o încărcătură emoțională pe care nu o aveau.

Cred că nu este posibil să cuprind într-o singură frază întreg sensul acestui capitol și al multor altora care îl precedă. Democrația slăbește legăturile sociale, dar întărește legăturile naturale. Ea le apropie pe rude, separând totodată pe cetățeni.

[Pentru mine, acesta este unul din avantajele cele mai incontestabile ale instituțiilor democratice. Când oamenii sunt de la sine străini (foarte îndepărtați), nu este rău să-i atragi pe unii către ceilalți și să-i unești într-un mod artificial. Dar când sunt în mod natural apropiați și se înțeleg, știința legiuitorului adaugă arareori ceva la uniunea lor și o poate vătăma.]

Capitolul IX

EDUCAȚIA TINERELOR FETE ÎN STATELE UNITE

Nu a existat vreodată o societate liberă fără moravuri și, așa cum am spus-o în prima parte a acestei lucrări, femeia este cea care creează moravurile. Tot ceea ce poate influența condiția femeii, deprinderile și opiniile ei are deci, după părerea mea, un mare interes politic.

La aproape toate popoarele protestante, tinerele fete sunt mult mai stăpâne pe acțiunile lor decât la cele catolice.

Această independență este și mai mare în țările protestante care, precum Anglia, au păstrat sau au căpătat dreptul de a se guverna singure. Libertatea pătrunde atunci în familie datorită deprinderilor politice și credințelor religioase.

În Statele Unite, doctrinele protestante se combină cu o structură foarte liberă și cu o stare socială foarte democratică; și nicăieri nu este tânăra fată mai repede și mai total lăsată în voia ei.

Cu mult înainte ca tânăra americancă să fi ajuns nubilă, ea începe să se elibereze, puțin câte puțin, de tutela maternă; nu a ieșit complet din copilărie și deja gândește singură, vorbește degajat și acționează singură; i se pune necontenit în față marele tablou al lumii; departe de a fi ascuns de privirile ei, acesta îi este dezvăluit tot mai mult și este învățată să îl examineze cu un ochi sigur și calm. Așadar, viciile și pericolele societății îi sunt curând revelate; ea le vede limpede, le judecă fără iluzii și le înfruntă fără teamă; deoarece este plină de încredere în forțele sale, iar încrederea ei pare a fi împărtășită de toți cei care o înconjoară.

Nu trebuie deci să ne așteptăm să găsim aproape niciodată la tânăra americancă acea candoare virginală printre dorințe ce abia răsar, și nici acea grație naivă și pură care însoțește, în general, trecerea de la copilărie la tinerețe a unei tinere europence. Este rar ca o americancă, oricare ar fi vârsta ei, să manifeste o timiditate și o ignoranță puerile. Ca și tânăra europeancă, ea vrea să placă dar știe precis la ce se poate aștepta. Dacă nu se dedă răului, cel puțin îl cunoaște; mai degrabă are moravuri pure decât un spirit cast.

Am fost adesea surprins și aproape speriat văzând deosebita îndemânare și îndrăzneală calmă cu care aceste tinere din America știu să își dirijeze gândurile și vorbele printre primejdiile unei conversații animate; un filozof s-ar fi împiedicat de nenumărate ori pe drumul îngust pe care ele îl parcurgeau fără incidente și fără greutate.

Este într-adevăr ușor să recunoști că, în deplina independență din prima sa tinerețe, americanca nu încetează niciodată să fie complet stăpână pe sine; se bucură de toate plăcerile permise fără a se lăsa în voia nici uneia dintre ele, iar rațiunea sa nu slăbește frâul, deși adesea pare că îl lasă liber.

În Franța, unde încă mai amestecăm, într-un fel atât de ciudat, în opiniile și în gusturile noastre rămășițe din toate epocile, ni se întâmplă adesea să dăm femeilor o educație timidă, retrasă și aproape monahală, ca în vremea aristocrației, și să le părăsim apoi brusc, fără îndrumare și fără sprijin, în vâltoarea agitațiilor inerente unei societăți democratice.

Americanii sunt mult mai bine de acord cu ei înșiși.

Ei au văzut că, într-o democrație, independența fiecăruia nu poate să nu fie mare, tineretul grăbit, gusturile abia înfrânate, obiceiurile schimbătoare, opinia publică adesea nesigură sau neputincioasă, autoritatea paternă slabă și puterea soțului contestată.

În această stare de lucruri, ei au apreciat că erau puține șanse de a putea ține în frâu la femeie pasiunile cele mai tiranice ale inimii omenești și că era mai sigur s-o înveți arta de a le combate ea singură. Cum nu puteau împiedica ca virtutea ei să se găsească adesea în pericol, au dorit ca ea să știe să și-o apere și s-au bizuit mai mult pe liberul efort al voinței ei decât pe niște bariere zdruncinate sau distruse. În loc să o mențină într-o stare de neîncredere față de ea însăși, ei caută deci necontenit să o facă să aibă cât mai multă încredere în forțele proprii. Neavând posibilitatea, nici dorința de a menține tânăra fată într-o veșnică și totală ignoranță, s-au grăbit s-o facă să cunoască toate lucrurile. Departe de a-i ascunde depravarea din lume, au vrut ca ea să o vadă mai întâi, pentru a învăța singură să o ocolească și au preferat să îi apere cinstea decât să îi respecte prea mult inocența.

Cu toate că americanii sunt un popor foarte religios, ei nu au făcut apel numai la religie pentru a apăra virtutea femeii; au căutat să îi înarmeze rațiunea. Pentru aceasta, ca în multe alte împrejurări, au urmat aceeași metodă. Au făcut mai întâi uriașe eforturi pentru a obține ca independența individuală să se reglementeze singură și numai ajunși la capătul forțelor omenești au apelat la ajutorul religiei [sprijinindu-se pe forța ei].

Îmi dau seama că o atare educație nu este lipsită de primejdii; și știu totodată că ea tinde să dezvolte judecata în detrimentul imaginației și să ducă la apariția unor femei cinstite și reci în locul soțiilor duioase și a plăcutelor tovarășe ale bărbatului. Dacă societatea este astfel mai liniștită și mai bine ordonată, viața privată este în schimb, adesea, mai lipsită de farmec. Dar acestea sunt niște rele secundare de care un interes mai important nu trebuie să țină seama. Ajunși la punctul unde ne aflăm, nu ne mai este îngăduit să alegem; ne trebuie o educație democratică pentru a feri femeia de primejdiile cu care o înconjoară instituțiile și moravurile democrației.

[Fragment de manuscris, care ar fi trebuit să lege acest capitol de următorul.

[Început de frază lipsă (Ed. Nolla)] familia ei? Ea adresează fiecăruia un cuvânt, un surâs, o privire. Tineri, care au întâlnit-o la o adunare publică, intră în vorbă cu ea; continuându-și drumul, ea discută cu aceștia cu simplitate. Din felul ei nestingherit de a se mișca, deducem lesne că nimic din acțiunile sale nu trebuie să îi surprindă pe cei care o văd și nici să o turbure pe ea însăși. Libertatea și totodată cumpătarea discretă a cuvintelor sale dovedesc că, în pofida vârstei fragede, tânăra a încetat să mai zărească lumea prin vălul virginal al primei inocențe și că, dacă nu a învățat din propria ei experiență să cunoască răutatea omenească, exemplul celorlalți i-a fost cel puțin de ajuns pentru a învăța. Să nu aveți teamă că în toiul unei discuții aprinse se va lăsa dusă dincolo de limitele bunei-cuviințe; este tot atât de stăpână pe gândurile ei ca și pe întregul său comportament și știe să rămână fără efort în spațiul strâmt care separă pălăvrăgeala inocentă de agitațiile unei conversații. Filozofii se ceartă de șase mii de ani pentru a determina punctul precis unde se termină virtutea și unde începe viciul, dar iată că o tânără pare a-l fi găsit de la prima ochire. O vedem neîncetat apropiindu-se cu siguranță de aceste limite de temut fără să le încalce aproape niciodată.

Să vă mai spun și alte lucruri? Doriți să o cunoașteți și mai bine? Urmați-o în cercurile strălucitoare unde se va duce în seara aceasta, probabil singură. Acolo o veți putea vedea folosindu-și pe deplin independența, în toată strălucirea triumfului. Acolo se bucură pe deplin de calitățile ei și am putea spune că aproape abuzează fără remușcări de întreita dominație pe care o dau spiritul, tinerețea și frumusețea. Îi atrage pe toți, îi însuflețește pe toți. Îi spui că este frumoasă, nu caută să ascundă că îi place să primească omagiile aduse de admirație.

Unii se apropie de ea pentru a o asculta, alții o atrag într-un colț pentru a gusta singuri plăcerea de a o auzi. Vorbește despre literatură, politică, modă, morală, dragoste, religie, arte frumoase, după cum e împrejurarea sau dorința ei. Câte o dată pare îmbătată de propriile sale cuvinte.

Dar unde o fi oare tatăl? Închis într-un colț prăfuit al locuinței, calculează... [spațiu alb (Ed. Nolla)]

Iar mama? Maică-sa își consacră fiecare clipă grijilor unei familii încă tinere; poate chiar în acea clipă, dă sânul celui de al doisprezecelea copil pe care i l-a trimis Providența. Atât unul cât și celălalt nu se neliniștesc de faptele fiicei lor. Să nu trageți concluzia că ar fi indiferenți față de soarta ei; au însă mai multă încredere în rațiunea ei precoce decât în propria lor supraveghere.

Este drept că în America independența femeii începe să se piardă.]

Capitolul X

CUM SUB ÎNFĂȚIȘAREA SOȚIEI SE REGĂSEȘTE TÂNĂRA FATĂ

În America, independența femeii se pierde definitiv în legătura căsătoriei. Dacă tânăra fată este acolo mai puțin constrânsă decât în oricare altă parte, soția se supune unor obligații mai stricte. Una face din casa părintească un loc de libertate și de plăcere, cealaltă trăiește în locuința soțului ca într-o mânăstire.

Aceste două stări atât de diferite nu sunt poate atât de opuse pe cât se crede și este firesc ca americancele să treacă printr-una pentru a ajunge la cealaltă.

Popoarele religioase și națiunile industriale își formează o idee deosebit de gravă despre căsătorie. Unii consideră viața rânduită a unei femei ca cea mai bună garanție și semnul cel mai sigur al purității moravurilor ei. Alții văd în această viață rânduită chezășia sigură a ordinii și prosperității casei.

Americanii sunt totodată o națiune puritană și un popor de comercianți; credințele lor religioase ca și deprinderile lor de întreprinzători îi fac să ceară femeii o abnegație totală și un sacrificiu permanent al plăcerilor ei în folosul diferitelor treburi, lucru care i se cere arareori în Europa. Așadar, în Statele Unite domnește o opinie publică dură care închide cu grijă femeia în micul cerc al intereselor și îndatoririlor domestice și care îi interzice să iasă din ele.

La intrarea ei în lume, tânăra americancă găsește aceste noțiuni bine stabilite; vede regulile care decurg din ele; se convinge repede că nu se poate sustrage nici un moment obiceiurilor contemporanilor săi fără a-și pune imediat în primejdie liniștea, onoarea și chiar existența socială și găsește în rațiunea sa solidă și în deprinderile virile date de educație energia pentru a li se supune.

Putem spune că în folosirea independenței și-a găsit curajul pentru a suporta sacrificiul fără murmur și fără luptă când a venit vremea să și-l impună.

De altfel, americanca nu cade niciodată în legăturile de căsătorie ca într-o capcană întinsă naivității și ignoranței ei. I s-a arătat de la în-

ceput ce se aștepta de la ea și singură și neforțată de nimeni și-a pus capul în jug. Suportă curajoasă noua sa condiție deoarece ea a ales-o.

Cum în America disciplina paternă este foarte slabă iar legătura conjugală este foarte strictă, tânăra fată nu o acceptă pe aceasta din urmă decât cu prudență și teamă. Nu se văd căsătorii precoce. Americancele se mărită deci numai când mintea le este formată și coaptă; în vreme ce în alte părți majoritatea femeilor încep să își formeze și să își maturizeze mintea numai prin căsătorie.

De altfel, îmi este greu să cred că această schimbare profundă care se face în toate deprinderile femeilor din Statele Unite de îndată ce s-au căsătorit trebuie atribuită numai constrângerii exercitate de opinia publică. Adesea, își impun singure această schimbare numai prin efortul voinței lor.

Când a venit vremea să își aleagă un soț, rațiunea rece și austeră, luminată și întărită de vederea nestingherită a lumii, arată americancei că un spirit viu și independent în căsătorie este un subiect de turburare veșnică și nu un avantaj; că distracțiile tinerei fete nu vor putea deveni destinderea soției și că pentru femeie sursa de fericire se află în locuința conjugală. Văzând dinainte și cu claritate singurul drum care poate conduce la fericirea casnică, ea se îndreaptă pe acest drum de la primii pași și îl urmează până la capăt fără a căuta să se întoarcă înapoi.

Această puternică voință de care dau dovadă tinerele soții din America, ce se supun dintr-o dată și fără a se plânge îndatoririlor austere ale noii lor stări, se regăsește de altfel în toate marile încercări ale vieții lor.

Nu există în lume o țară unde averile individuale să fie mai nesigure decât în Statele Unite. Se întâmplă adesea ca același om, în cursul existenței sale, să urce și să coboare toate treptele care duc de la bogăție la sărăcie.

Femeile din America suportă aceste revoluții [bruște] cu o liniște și o energie pline de curaj. S-ar spune că dorințele lor se restrâng o dată cu averea, tot atât de ușor pe cât cresc o dată cu ea.

Majoritatea aventurierilor care populează în fiecare an pustietățile din vest aparțin, așa cum am spus-o în prima mea lucrare, vechii rase anglo-americane din nord. Mulți dintre acești oameni care aleargă cu atâta îndrăzneală spre bogăție se bucurau deja de prosperitate în țara lor. Își aduc tovarășele și le pun să împartă cu ei primejdiile și neajunsurile fără număr care anunță întotdeauna începutul unor asemenea acțiuni. Am întâlnit adesea până și în adâncul pustietății, tinere femei care, după ce fuseseră înconjurate de toate rafinamentele ma-

rilor orașe din Noua Anglie, trecuseră, aproape fără tranziție, din bogata locuință a părinților lor într-o colibă prin care bătea vântul în mijlocul unei păduri. Încordarea, singurătatea, plictiseala nu le sfărâmaseră curajul. Chipurile lor păreau urâțite și îmbătrânite, dar privirile le erau hotărâte. Păreau a fi totodată triste și decise. (B)

Sunt convins că aceste tinere americance adunaseră din vremea primei lor educații această forță interioară, pe care o foloseau acum.

Iată deci că, în Statele Unite, sub înfățișarea soției se regăsește tânăra fată; rolul s-a schimbat, deprinderile sunt altele, spiritul este același.

Capitolul XI

CUM CONTRIBUIE EGALITATEA DE CONDIȚII LA MENȚINEREA BUNELOR MORAVURI ÎN AMERICA (C)

Există filozofi și istorici care au spus, sau au lăsat să se înțeleagă, că femeile erau mai mult sau mai puțin severe în privința moravurilor în funcție de faptul dacă locuiau mai aproape sau mai departe de ecuator. Acest lucru înseamnă a găsi o soluție simplistă unei probleme și, conform unei asemenea gândiri, nu ai avea nevoie decât de o sferă și de un compas pentru a rezolva într-o clipă cele mai dificile probleme ale omenirii de azi.

Nu cred că această doctrină materialistă s-ar sprijini pe fapte.

Aceleași popoare s-au dovedit a fi, la momente diferite ale istoriei, caste sau depravate. Ordinea sau dezordinea moravurilor lor țineau deci de niște cauze ce se schimbau și nu numai de natura țării care, ea, nu se schimba defel.

Nu pot nega că, într-o anumită climă, pasiunile care se nasc din atracția reciprocă dintre sexe sunt deosebit de aprinse; dar părerea mea este că această înflăcărare naturală poate fi întotdeauna atâțată sau potolită de starea socială și instituțiile politice.

Deși călătorii care au vizitat America de Nord se deosebesc între ei în mai multe privințe, toți sunt de acord într-o singură chestiune: acolo moravurile sunt mult mai severe decât oriunde.

Este evident că, din acest punct de vedere, americanii sunt cu mult superiori strămoșilor lor, englezii. O privire superficială asupra celor două popoare este suficientă pentru a o demonstra.

În Anglia, ca în toate celelalte țări din Europa, răutatea publică este îndreptată necontenit spre slăbiciunea femeilor. Îi auzim adesea pe filozofi și pe oamenii de stat plângându-se din pricina moravurilor care nu sunt suficient de reglementate iar literatura te face permanent să bănuiești acest lucru.

În America, toate cărțile, inclusiv romanele, presupun că femeile sunt caste și nimeni nu povestește în ele aventuri galante.

Această mare reglementare a moravurilor americane ține, fără îndoială, în parte de țară, de neam, de religie. Dar toate aceste cauze care se

regăsesc și aiurea nu oferă o explicație suficientă. Pentru aceasta, trebuie să găsim un motiv deosebit.

Acest motiv pare a fi egalitatea și instituțiile care decurg din ea.

Egalitatea de condiții nu produce singură o reglementare a moravurilor; dar nu ne putem îndoi că ea o facilitează și o mărește.

La popoarele aristocratice, originea și averea fac adesea ca bărbatul și femeia să fie ființe atât de diferite încât nu vor putea niciodată să se unească. Pasiunile îi apropie dar starea socială și ideile pe care aceasta le inspiră îi împiedică să fie împreună într-un mod permanent și evident. De aici decurg cu necesitate un mare număr de legături trecătoare și secrete. Natura se despăgubește astfel pe ascuns de constrângerea impusă de legi.

Acest lucru nu se mai vede aidoma când egalitatea de condiții a dus la înlăturarea tuturor barierelor imaginare sau reale care despărțeau pe bărbat de femeie. Nu mai există atunci vreo tânără care să nu creadă că va putea deveni soția bărbatului care o preferă; lucru care împiedică foarte mult dezordinea moravurilor înainte de căsătorie. Deoarece, oricare ar fi credulitatea pasiunii, o femeie nu poate fi convinsă că este iubită când, complet liber de a se căsători cu ea, bărbatul nu o face.

Aceeași cauză acționează, deși într-un mod indirect, în căsătorie.

Nimic nu servește la legitimarea dragostei nelegitime, pentru cei care se iubesc sau pentru mulțimea care asistă la aceasta, decât căsătoriile forțate sau făcute la întâmplare.[1]

Într-o țară unde femeia își exercită întotdeauna alegerea în mod liber și unde educația a pus-o în situația de a face o alegere bună, opinia publică este inflexibilă față de greșelile ei.

---

[1] Ne putem lesne convinge de acest adevăr cercetând diferitele literaturi din Europa.

Când un european dorește să descrie în romanele sale vreo mare catastrofă, dintre cele care se constată atât de des pe la noi în cadrul unei căsătorii, el are grijă să ațâțe dinainte mila cititorului arătându-i ființe care nu se potrivesc împreună sau care sunt constrânse să fie împreună. Deși o îndelungată toleranță a dus, de multă vreme, la slăbirea moravurilor noastre, el ar reuși cu greu să ne trezească interesul față de nefericirile personajelor sale, dacă nu ar începe prin a le scuza greșelile. Acest artificiu nu dă niciodată greș. Spectacolul zilnic la care suntem martori ne pregătește dinainte pentru indulgență.

Scriitorii americani nu pot să prezinte cititorilor lor atari scuze verosimile; îi împiedică obiceiurile și legile lor și, pierzând orice nădejde de a face ca dezordinea să fie plăcută, ei nu o mai zugrăvesc. Trebuie să atribuim, în parte, acestei cauze numărul mic de romane publicate în Statele Unite.

Severitatea americanilor vine, în parte, de aici. Ei consideră căsătoria un contract, adesea oneros, ale cărui clauze trebuie îndeplinite cu strictețe, deoarece acestea au putut fi cunoscute de la bun început și pentru că a existat libertatea de a nu le fi acceptat.

Același lucru care face ca fidelitatea să fie mai necesară o face și mai ușoară.

În țările aristocratice, căsătoria are mai curând scopul de a uni bunuri decât persoane; se întâmplă chiar uneori ca soțul să fie încă la școală iar soția la doică. Nu este deci de mirare că legăturile conjugale care unesc averile celor doi soți le lasă inimile să rătăcească la întâmplare. Acest lucru decurge în mod firesc din spiritul contractului.

Când, dimpotrivă, fiecare își alege singur perechea, fără ca ceva din exterior să îl stingherească, sau măcar să-l îndrume, de obicei numai asemănarea de gusturi și de idei este cea care apropie pe bărbat de femeie; și tot această asemănare îl reține și îl menține pe unul alături de celălalt.

Strămoșii noștri aveau o părere ciudată în materie de căsătorie.

Cum își dăduseră seama că numărul mic de căsătorii datorate preferințelor, care se încheiau pe vremea lor, avuseseră aproape întotdeauna un sfârșit tragic, au conchis cu hotărâre că în acest domeniu era foarte periculos să îți consulți inima. Întâmplarea li se părea mai inteligentă decât alegerea.

Totuși, nu era greu de văzut că exemplele pe care ei le aveau în fața ochilor nu dovedeau nimic.

Voi face mai întâi observația că, dacă popoarele democratice acordă femeilor dreptul de a-și alege liber soțul, ele au grijă de a da dinainte spiritului lor cunoașterea, iar voinței lor, forța, necesare pentru a face o atare alegere; în vreme ce tinerele care, la popoarele aristocratice, scapă pe ascuns autorității paterne pentru a se arunca singure în brațele unui bărbat pe care nu au avut nici timpul să-l cunoască, nici competența de a-l aprecia sunt lipsite de toate aceste garanții. Nu ne miră faptul că își folosesc rău liberul arbitru, când îl folosesc prima dată; nici că fac greșeli dureroase când, fără a fi primit educația democratică, vor să urmeze, căsătorindu-se, obiceiurile democrației.

Dar mai sunt și alte lucruri.

Când o femeie și un bărbat vor să se apropie, trecând peste inegalitățile stării sociale aristocratice, ei au uriașe obstacole de depășit. După ce au rupt sau desfăcut legăturile supunerii filiale, ei trebuie să scape, printr-un ultim efort, de dominația obiceiului și de tirania opiniei; și când au ajuns, în sfârșit, la capătul acestei grele încercări, se simt ca

niște străini printre prietenii și rudele lor; prejudecata pe care au depășit-o îi separă de aceștia. Situația le înfrânge repede curajul și le acrește inima.

Dacă se întâmplă ca niște soți, uniți în acest fel, să se simtă întâi nefericiți, apoi vinovați, nu trebuie să atribuim această stare de lucruri faptului că au făcut o alegere liberă, ci mai degrabă faptului că trăiesc într-o societate care nu admite o asemenea alegere.

Nu trebuie să uităm, de altfel, că efortul care îl scoate brutal pe un om dintr-o greșeală obișnuită îl scoate aproape întotdeauna din minți; deoarece, pentru a îndrăzni să declare război, chiar dacă acesta e îndreptățit, ideilor timpului și ale țării sale, trebuie să ai în suflet o anume predispoziție violentă și aventuroasă și oameni cu acest fel de caracter ajung rar la fericire și virtute, oricare ar fi direcția pe care o iau ei. Și, ca să o spunem în treacăt, este ceea ce explică de ce în revoluțiile cele mai necesare și mai sfinte se întâlnesc atât de puțini revoluționari moderați și cinstiți.

Faptul că, în vremuri de aristocrație, un om poate crede că într-o căsătorie nu are a consulta altceva decât propria părere și înclinația sa și că moravurile dezordonate și nefericirea se introduc apoi repede în căminul său, nu trebuie să ne mire. Dar când acest fel de a acționa se află în ordinea firească și obișnuită a lucrurilor; când starea socială o îngăduie; când autoritatea părintească este de acord și când opinia publică o aprobă, nu trebuie să avem nici o îndoială că pacea dinlăuntrul familiilor devine și mai mare iar fidelitatea conjugală este și mai bine păstrată.

Aproape toți oamenii din democrație parcurg o carieră politică sau exercită o profesie iar, pe de altă parte, mediocritatea avuțiilor o obligă pe femeie să se închidă tot timpul în locuința sa pentru a conduce ea însăși și îndeaproape detaliile gospodăririi căminului.

Toate aceste munci distincte și obligatorii sunt tot atâtea bariere naturale care, separând sexele, fac ca solicitările unuia să devină mai rare și mai puțin înfocate iar rezistența celuilalt mai puțin dificilă.

Nu pentru că egalitatea de condiții ar putea vreodată să îl facă pe om mai cast; dar ea dă moravurilor dezordonate un caracter mai puțin primejdios. Cum nimeni nu mai are nici timpul, nici ocazia de a ataca virtuțile care vor să se apere, vedem atunci apărând, în același timp, un număr mare de curtezane și o mulțime de femei cinstite.

O atare stare de lucruri produce jalnice nefericiri individuale deși corpul social este sănătos și puternic; ea nu distruge legăturile din familie și nu slăbește moravurile naționale. Ceea ce pune în pericol o

societate nu este marea depravare a unora ci slăbiciunea tuturor. Pentru un legislator, prostituția este mai puțin gravă decât libertinajul.

Această viață tumultuoasă și continuu agitată pe care egalitatea o dă oamenilor nu îi abate numai de la dragoste, luându-le timpul dedicat acesteia; pe o cale mai ascunsă, dar mai sigură, ea îi și îndepărtează de ea.

Toți oamenii care trăiesc în vremurile democratice deprind, mai mult sau mai puțin, obiceiurile intelectuale ale claselor industriale și comerciante; spiritul lor capătă un aspect serios, calculat și pozitiv; se întoarce lesne de la ideal pentru a se îndrepta spre un scop vizibil și apropiat care se arată a fi obiectul natural și necesar al dorințelor lor. Egalitatea nu distruge, așadar, imaginația; dar ea o limitează și nu îi permite să zboare decât la nivelul solului.

Nimeni nu este mai puțin visător decât cetățeanul dintr-o democrație și nu întâlnim vreunul care să dorească să se lase în voia contemplărilor liniștite și solitare ce precedă de obicei și provoacă de obicei marile agitații ale inimii.

Este adevărat că el se străduiește din răsputeri să își procure acest soi de afecțiune profundă, măsurată și calmă care dă farmec și siguranță vieții; dar nu aleargă ușor după emoții violente și capricioase care s-o turbure și s-o scurteze.

Îmi dau seama că tot ceea ce precedă nu se aplică în întregime decât Americii și nu poate fi aplicat, acum, într-un mod general, la Europa.

De o jumătate de secol de când legile și deprinderile împing cu o energie fără seamăn mai multe popoare europene spre democrație, numai la aceste națiuni se poate constata că raporturile dintre bărbat și femeie au devenit mai ordonate și mai caste. Contrarul se poate zări în câteva părți. Câteva clase sunt mai ordonate; moralitatea generală apare mai slăbită. Nu mă tem să fac această remarcă întrucât nu mă simt mai înclinat să-mi laud contemporanii decât să-i critic.

Acest spectacol trebuie să ne întristeze dar nu să ne mire.

Influența benefică pe care o poate exercita o stare socială democratică asupra deprinderilor reglementate este unul dintre acele fapte care nu se pot descoperi decât cu timpul. Dacă egalitatea de condiții este favorabilă bunelor moravuri, munca socială, care face ca aceste condiții să fie egale, este dezastruoasă pentru ele.

De cincizeci de ani, de când Franța se transformă, am avut ararеori libertate dar întotdeauna dezordine. În această confuzie generală de idei și în această zdruncinare generală de opinii, în acest amestec

incoerent de corect și incorect, de adevăr și fals, de drept și de fapt, virtutea publică a devenit îndoielnică iar moralitatea indivizilor șovăielnică.

Dar toate revoluțiile, oricare ar fi obiectul și agenții lor, au produs la început efecte asemănătoare. Și chiar acelea care au început prin a slăbi moravurile au sfârșit prin a le face să devină mai stricte.

Dezordinea, ai cărei martori suntem adesea, nu mi se pare a fi un fapt durabil. Semne interesante anunță de pe acum acest lucru.

Nu există nimic mai profund corupt decât o aristocrație care își păstrează bogățiile pierzându-și puterea și care, redusă la plăceri vulgare, mai are încă uriașe posibilități. Pasiunile energice și gândirea înaltă care o însuflețiseră odinioară dispar atunci, și nu mai întâlnești decât o mulțime de mici vicii insidioase care se lipesc de ea ca viermii de un cadavru.

Nimeni nu contestă faptul că aristocrația franceză din secolul trecut nu a fost extrem de depravată; în vreme ce, în celelalte clase, vechile deprinderi și credințe mențineau încă respectul pentru moravuri.

Nici nu va fi greu să fim de acord că, în vremea noastră, o anume severitate de principii se zărește printre rămășițele acestei aristocrații, în vreme ce dezordinea moravurilor pare a se întinde la straturile mijlocii și inferioare ale societății. Astfel că aceleași familii care se dovedeau a fi, acum cincizeci de ani, cele mai dezordonate se dovedesc a fi astăzi un model, iar democrația pare a nu fi îndreptat către morală decât clasele aristocratice.

[Există unii care văd în acest fapt o cauză de temeri pentru viitor. Eu descopăr în el un motiv de speranță.]

Revoluția, împărțind averea nobililor, forțându-i să se ocupe asiduu de treburile și de familiile lor, închizându-i la un loc cu copiii sub același acoperiș, făcându-i, în sfârșit, să aibă gânduri mai grave și mai cumpănite, le-a inspirat, fără ca ei să-și dea seama, respect pentru credințele religioase, dragoste de ordine, de plăceri calme, de bucurii familiale și de bunăstare; în vreme ce restul poporului, care avea în mod firesc aceleași gusturi, era împins către dezordine [morală] de însăși strădania făcută pentru a răsturna legile și obiceiurile politice.

Vechea aristocrație franceză a suferit consecințele Revoluției, dar nu a resimțit pasiunile revoluționare și nici nu a împărtășit elanul adesea anarhic care a produs-o; este ușor să ne imaginăm că aristocrația suferă în moravurile sale influența salutară a revoluției chiar înaintea acelora care au făcut-o.

Ne putem deci îngădui să spunem, deși la prima vedere lucrul pare surprinzător, că, în zilele noastre, felul de moralitate pe care este normal să îl așteptăm de la democrație se vede cel mai bine la clasele cele mai antidemocratice ale națiunii.

Nu pot să nu cred că, atunci când vom fi obținut toate rezultatele revoluției democratice, după ce vom fi ieșit din vârtejul pe care ea l-a iscat, ceea ce nu este astăzi adevărat decât pentru unii va deveni încetul cu încetul pentru toți.

Capitolul XII

CUM ÎNȚELEG AMERICANII EGALITATEA DINTRE BĂRBAT ȘI FEMEIE

Am arătat cum democrația distruge sau modifică diferitele inegalități cărora societatea le dă naștere; dar se oprește oare la aceasta și nu reușește ea oare, în cele din urmă, să acționeze asupra acestei mari inegalități dintre bărbat și femeie care a părut, până în zilele noastre, a avea baze veșnice în natură?

Părerea mea este că mișcarea socială care îi apropie de același nivel pe tată de fiu, pe servitor de stăpân și, în general, pe inferior de superior ridică femeia și trebuie, din ce în ce mai mult, să facă din ea egala bărbatului.

Dar aici simt eu, mai mult ca oricând, nevoia de a mă face bine înțeles; deoarece nu există un subiect asupra căruia imaginația grosolană și dezordonată a timpului nostru să nu își fi dat mai mult frâu liber.

Există în Europa oameni care, confundând atributele diferite ale sexelor, au pretenția să facă din bărbat și femeie nu numai ființe egale dar și asemănătoare. Dau, atât unuia cât și celuilalt, aceleași atribuții, le impun aceleași îndatoriri și le acordă aceleași drepturi; îi amestecă în toate lucrurile, muncă, plăceri, afaceri. Putem cu ușurință imagina că străduindu-se astfel să pună semnul egalității între cele două sexe, le degradează pe amândouă; și că din acest amestec grosolan al celor două opere ale naturii nu va putea niciodată să iasă decât bărbați și femei necinstite.

Nu tot astfel au înțeles americanii felul de egalitate democratică ce se poate stabili între femeie și bărbat. Ei s-au gândit că, deoarece natura stabilise o atât de mare varietate între structura fizică și morală a bărbatului și a femeii, scopul ei clar arătat era de a da capacităților lor diferite o folosire diferită; și au apreciat că progresul nu constă în a determina două ființe care nu se aseamănă să facă aproape aceleași lucruri, ci în a obține ca fiecare din ele să își îndeplinească cât mai bine sarcina sa. Americanii au aplicat celor două sexe marele principiu de economie politică care domină industria în vremea noastră. Au îm-

părțit cu grijă funcțiile bărbatului și ale femeii pentru ca marea lucrare socială să fie făcută cât mai bine.

America este țara unde s-a avut o grijă permanentă de a se stabili celor două sexe linii de acțiune net separate și unde s-a dorit ca amândouă să meargă cu același pas, dar pe drumuri permanent diferite. Nu o să vedeți americance care să conducă treburile din afara familiei, să se ocupe de prăvălie, să pătrundă, în fine, în sfera politică; dar nici nu vezi în America femei obligate să facă muncile grele ale aratului, sau vreo altă muncă ingrată care să necesite forță fizică. Nu există familii atât de sărace încât să facă excepție de la această regulă.

Dacă americanca nu poate scăpa din cercul calm al treburilor domestice, ea nu este, pe de altă parte, niciodată constrânsă să iasă din el.

De aici vine faptul că americancele care adesea dau dovadă de minte bărbătească și de o energie virilă, păstrează, în general, un aspect foarte delicat și rămân întotdeauna feminine prin purtări, deși uneori se arată a fi bărbați prin spirit și inimă.

Însă americanii nu și-au închipuit niciodată că urmarea principiilor democratice ar fi anularea autorității soțului și introducerea în familie a unei autorități confuze. Ei s-au gândit că orice asociere, pentru a fi eficace, trebuie să aibă un șef și că șeful firesc al asociației conjugale este bărbatul. Ei nu îi iau acestuia dreptul de a-și dirija soața; cred că, în mica societate formată de soț și soție, la fel ca în marea societate politică, scopul democrației este de a rândui și de a legitima puterile necesare și nu acela de a distruge orice putere. [Americanii, mai mult decât oricare alt popor, l-au apropiat pe bărbat de femeie dar numai în ordinea morală.]

Această părere nu aparține în mod particular unui sex fiind combătută de celălalt.

Nu am observat ca americancele să considere autoritatea conjugală ca o uzurpare a drepturilor lor, nici ca ele să creadă că supunerea lor ar însemna o înjosire. Mi s-a părut, dimpotrivă, a vedea că ele aveau un fel de mândrie când renunțau de bună voie la propria voință și că își făceau un punct de glorie din a se supune singure, și nu de a se sustrage acestui jug. Cel puțin acesta este sentimentul exprimat de cele mai virtuoase; celelalte nu spun nimic și nu auzi în Statele Unite vreo soție adulteră care să ceară zgomotos drepturile femeii, călcând în picioare cele mai sfinte îndatoriri ale ei.

S-a remarcat adesea în Europa că în complimentele pe care bărbații le împart fără măsură femeilor se ascunde un anume dispreț; deși

europeanul devine adesea sclavul femeii, se observă că el nu vede niciodată cu sinceritate în ea pe egala lui.

În Statele Unite, femeile nu sunt defel lăudate; dar în fiecare zi li se arată stima.

Americanii dovedesc permanent o deplină încredere în rațiunea perechii lor și un respect profund pentru libertatea ei. Ei consideră că mintea femeii este tot atât de capabilă ca și cea a unui bărbat pentru a descoperi întregul adevăr iar inima sa suficient de fermă pentru a-l urma; și nu au căutat niciodată să pună virtutea femeii mai mult decât cea a bărbatului la adăpost de prejudecăți, de ignoranță sau de frică.

Se pare că în Europa, unde oamenii se supun lesne autorității despotice a femeilor, li se refuză acestora câteva dintre cele mai mari calități ale speciei umane [supunându-se totuși lor] și că sunt considerate ființe seducătoare [inferioare] și imperfecte; și, lucru de care nu putem să nu ne mirăm îndeajuns e faptul că înseși femeile ajung să se vadă astfel și că nu sunt departe de a considera un privilegiu aptitudinea de a se arăta frivole, slabe, temătoare. Americancele nu cer defel atari drepturi.

S-ar spune că, pe de altă parte, în materie de moravuri am acordat bărbatului o imunitate ciudată; în așa fel încât parcă ar exista o virtute pentru folosul său și o alta pentru cel al soației sale; și că, potrivit opiniei publice, aceeași poate fi considerată faptă fie o crimă, fie o simplă greșeală.

Americanii nu cunosc această împărțire nedreaptă a îndatoririlor și drepturilor. La ei, [puritatea moravurilor în căsătorie și respectul fidelității conjugale sunt impuse în egală măsură bărbatului ca și femeii, iar] seducătorul este tot atât de lipsit de onoare ca și victima lui.

Este adevărat că americanii arată rar femeilor acea curtoazie plină de ardoare cu care ne place să le înconjurăm în Europa; dar dovedesc întotdeauna, prin purtarea lor, că le consideră virtuoase și delicate; și au un respect atât de mare pentru libertatea lor morală încât, în prezența lor, fiecare își supraveghează cu grijă vorbele de teamă ca ele să nu fie obligate să audă un limbaj care să le ofenseze. În America, o tânără fată poate face singură și fără teamă o călătorie lungă.

Legislatorii din Statele Unite, care au atenuat aproape toate dispozițiile Codului penal, pedepsesc violul cu moartea; și nu există altă crimă pe care opinia publică să o urmărească cu o patimă mai nemiloasă. Iată cum se explică acest lucru: americanii nu concep că există ceva mai prețios decât onoarea femeii și nimic mai de respectat decât in-

dependența sa și consideră că nu există o pedeapsă prea severă pentru acela care i le răpește în pofida voinței ei.

În Franța, unde același delict este sancționat cu pedepse mult mai blânde, este adesea greu să găsești un juriu care să îl condamne. Înseamnă aceasta dispreț pentru pudoare, sau dispreț pentru femeie? Îmi vine să cred că este vorba atât de una cât și de cealaltă.

Așadar, americanii nu cred că bărbatul și femeia au datoria și dreptul de a face aceleași lucruri, dar au un egal respect pentru rolul fiecăruia dintre ei și îi consideră ființe a căror valoare este egală deși vocația lor este deosebită. Nu acordă curajului femeii aceeași formă și nici aceeași utilitate pe care o acordă curajului bărbatului; dar nu se îndoiesc niciodată de curajul ei; și dacă apreciază că bărbatul și soția sa nu trebuie întotdeauna să își folosească inteligența și judecata în același fel, consideră, cel puțin, că judecata unuia este tot atât de sigură ca și a celuilalt iar inteligența tot atât de limpede.

Americanii, care au permis să se mențină în societate inferioritatea femeii, au ridicat-o deci, cu toată puterea lor, în lumea intelectuală și morală, la nivelul bărbatului; și, cu aceasta, mi se pare că ei au înțeles admirabil adevărata noțiune de progres democratic. [Nu au imaginat pentru femeie o importanță asemenea importanței bărbatului, dar au imaginat-o tot atât de importantă ca și bărbatul și au făcut-o egala lor chiar dacă își păstrau dreptul inevitabil de a-i porunci.]

În ceea ce mă privește, nu voi pregeta să afirm: deși în Statele Unite femeia nu iese din cercul familial și deși ea este acolo, în anumite privințe, foarte dependentă, poziția ei nu mi s-a părut nicăieri mai înaltă; și dacă acum când mă apropii de sfârșitul acestei cărți în care am arătat atâtea lucruri importante făcute de americani, aș fi întrebat cărui fapt cred că trebuie atribuită în primul rând prosperitatea deosebită și forța crescândă a acestui popor, aș răspunde că se datorează superiorității femeilor lui.

Capitolul XIII

CUM ÎMPARTE EGALITATEA ÎN MOD FIRESC PE AMERICANI ÎNTR-O MULȚIME DE MICI SOCIETĂȚI PARTICULARE

Am putea crede că ultima consecință și rezultatul necesar al instituțiilor democratice este de a-i contopi pe cetățeni atât în viața privată cât și în cea publică și de a-i obliga pe toți să ducă o existență comună.

Aceasta înseamnă că am înțeles egalitatea căreia îi dă naștere democrația într-o formă foarte rudimentară și tiranică.

Nu există stare socială și nici legi care să poată să-i facă pe oameni atât de asemănători încât educația, averea și gusturile să nu creeze între ei o diferență și, dacă niște oameni diferiți pot avea uneori interes să facă împreună aceleași lucruri, trebuie să credem că nu vor avea niciodată vreo satisfacție în a le face. Ei vor scăpa deci mereu, orice am face, din mâinile legislatorului; și sustrăgându-se din cercul unde acesta încearcă să-i închidă, vor stabili, alături de marea societate politică, mici societăți particulare a căror asemănare de condiții, de deprinderi și de moravuri va constitui legătura.

În Statele Unite, cetățenii nu au nici o superioritate unii față de alții; nu își datorează reciproc nici ascultare, nici respect; administrează împreună justiția și guvernează statul și, în general, se întrunesc toți pentru a discuta treburile care au o influență asupra sorții comune; dar nu am auzit niciodată ca cineva să le impună să se distreze toți în același fel, nici să se amuze împreună în aceleași locuri.

Americanii, care se amestecă atât de ușor în incinta adunărilor politice și a tribunalelor, se împart, dimpotrivă, cu grijă, în mici asociații foarte distincte, pentru a gusta separat bucuriile vieții private. Fiecare dintre ei recunoaște imediat că toți concetățenii săi sunt egalii lui, dar dintre aceștia el nu acceptă decât un număr mic printre prietenii și oaspeții lui.

Acest fapt mi se pare foarte firesc. Pe măsură ce cercul societății publice se mărește, trebuie să ne așteptăm ca sfera relațiilor particulare să se restrângă: în loc să ne închipuim că cetățenii societăților noi vor sfârși prin a trăi în comun, am ferma impresie că ei vor ajunge să nu mai formeze decât asociații foarte mici.

La popoarele aristocratice, diferitele clase sunt ca niște incinte uriașe de unde nu se poate ieși și unde nu se poate intra. Clasele nu comunică defel între ele; dar, în interiorul fiecăreia, oamenii se frecventează tot timpul. Chiar dacă ei nu se agreează de la sine, codul general al unei aceleiași condiții îi apropie.

Dar când nici legea, nici obiceiul nu își asumă sarcina de a stabili relații frecvente și obișnuite între anumiți oameni, asemănarea întâmplătoare de opinii și înclinații este cea care decide; lucru care face ca societățile particulare să se schimbe la nesfârșit.

În democrații, unde cetățenii nu se deosebesc mult între ei și se găsesc în mod firesc atât de aproape încât în fiecare clipă li se poate întâmpla să se topească într-o masă comună, se creează o mulțime de clasificări artificiale și arbitrare cu ajutorul cărora fiecare caută să se desprindă, de teama de a nu fi luat, în pofida lui, de valul mulțimii.

Întotdeauna va fi așa: deoarece putem schimba instituțiile umane dar nu pe om; oricare ar fi efortul general al unei societăți pentru a-i face pe cetățeni egali și asemănători, orgoliul fiecărui individ va căuta mereu să scape de nivelare și va voi să formeze undeva o inegalitate care să fie în beneficiul său.

În aristocrații, oamenii sunt separați unii de alții cu bariere înalte și imobile; în democrații, sunt divizați de o mulțime de fire mici și aproape invizibile care sunt rupte în orice clipă și al căror loc este neîncetat schimbat.

Așadar, oricare ar fi progresele egalității, se va forma întotdeauna la popoarele democratice un mare număr de mici asociații private în sânul marii societăți politice. Dar nici una dintre ele nu se va asemăna, prin purtări, cu clasa superioară care conduce în aristocrații.

Capitolul XIV

CÂTEVA REMARCE ASUPRA FELULUI DE A SE PURTA AL AMERICANILOR

La o primă vedere, nimic nu pare mai puțin important decât forma exterioară a acțiunilor umane și nu există nimic căruia oamenii să nu îi acorde mai multă importanță; ei se obișnuiesc cu toate, cu excepția faptului de a trăi într-o societate unde să nu fie purtările lor alese. Influența pe care o exercită starea socială și politică asupra purtărilor merită să fie examinată cu toată seriozitatea.

Purtările vin, în general, din însuși adâncul moravurilor; și, mai mult, ele sunt uneori rezultatul unei convenții arbitrare între anumiți oameni. Ele sunt totodată firești și dobândite.

Când niște oameni își dau seama că ei sunt primii în societate, fără obiecții și fără greutate; că au tot timpul sub ochii lor mari subiecte de care se ocupă lăsând celorlalți detaliile și că trăiesc într-o bogăție pe care nu au câștigat-o și pe care nu se tem că o vor pierde, ne închipuim că ei resimt un fel de dispreț trufaș pentru măruntele preocupări materiale ale vieții și că au în minte o distincție firească dovedită prin vorbe și purtări.

În țările democratice, purtările au în general puțină distincție deoarece viața privată este acolo foarte măruntă. Sunt adesea simple deoarece mintea nu are decât puține ocazii să se ridice dincolo de preocupările intereselor familiale.

Adevărata demnitate a purtărilor constă în a fi întotdeauna la locul tău, nici mai sus, nici mai jos; lucru care poate fi făcut de țăran ca și de prinț. În democrații, toate locurile par nesigure; de unde se întâmplă ca purtările, care aici sunt adesea trufașe, să fie arareori demne. Mai mult, nu sunt niciodată nici bine stabilite, nici foarte complicate.

Oamenii care trăiesc în democrații sunt prea mobili pentru ca o parte dintre ei să reușească a stabili un cod al bunelor maniere și să-l poată impune. Fiecare acționează acolo după cum îl taie capul și întotdeauna domnește o anume incoerență în purtări, deoarece ele urmează sentimente și idei proprii fiecăruia și nu un model ideal dat dinainte pentru a fi imitat de către toți.

Cu toate acestea, faptul este mult mai vizibil în momentul în care aristocrația cade decât când este de multă vreme distrusă.

Instituțiile politice noi și noile moravuri adună în aceleași locuri și obligă adesea să trăiască împreună oameni pe care educația și deprinderile îi fac să se deosebească profund între ei; ceea ce duce permanent la o mare împestrițare. Încă își mai amintesc că a existat un cod precis de politețe; dar nimeni nu mai știe nici ceea ce conține, nici unde se află. Oamenii au pierdut legea generală a bunelor maniere și nu s-au hotărât încă să se lipsească de ea; dar fiecare se străduiește să formeze, cu rămășițele vechilor deprinderi, o anumită regulă arbitrară și schimbătoare; astfel încât purtările lui nu au nici stabilitatea și nici distincția care se văd adesea la popoarele aristocratice, nici felul simplu și liber pe care îl remarcăm uneori în democrație; el este în același timp plin de sfială și plin de îndrăzneală.

Nu mi se pare a fi o stare normală.

Când egalitatea este totală și durează de multă vreme, toți oamenii, având mai mult sau mai puțin aceleași idei și făcând aproape aceleași lucruri, nu au nevoie să se pună de acord, nici să se copieze pentru a vorbi și a acționa în același fel; remarcăm continuu o mulțime de mici diferențe în purtările lor; nu vedem mari deosebiri. Nu se aseamănă niciodată perfect, deoarece nu au același model; nu sunt niciodată foarte deosebiți, deoarece au aceeași situație. La prima vedere, ai spune că purtările tuturor americanilor sunt exact aceleași. Numai examinându-le îndeaproape, constatăm particularitățile prin care ei se deosebesc.

Englezii au făcut mult haz pe seama purtărilor americane; și, fapt remarcabil, majoritatea celor care ne-au făcut un tablou atât de amuzant aparținea claselor mijlocii din Anglia cărora acest tablou se aplică foarte bine, astfel că acești nemiloși detractori sunt de obicei exemplul a ceea ce critică ei în Statele Unite; nu își dau seama că își bat joc de ei înșiși, spre marea distracție a aristocrației din țara lor.

Nimic nu dăunează mai mult democrației decât forma exterioară a moravurilor sale. Multă lume s-ar împăca cu viciile ei, dar nu îi poate suferi purtările.

Nu pot totuși admite că nu există nimic de laudă în comportamentul popoarelor democratice.

La națiunile aristocratice, toți cei care se apropie de clasa de sus se străduiesc în general să îi semene, ceea ce duce la imitații extrem de ridicole și foarte plicticoase. Dacă popoarele democratice nu găsesc

modelul purtărilor alese, ele scapă măcar de corvoada de a vedea tot timpul niște cópii proaste.

În democrații, purtările nu sunt niciodată atât de rafinate ca la popoarele aristocratice; dar nici nu se vădesc vreodată a fi atât de grosolane. Nu auzi acolo nici înjurăturile mojicimii, nici expresiile nobile și alese ale marilor seniori. Există adesea o mediocritate în moravuri, dar nu există nici brutalitate, nici josnicie.

[Dacă oamenii care trăiesc în cadrul acestor popoare nu se oferă niciodată să îți facă mici servicii, e drept, ei te ajută cu dragă inimă la nevoie; purtările sunt mai puțin alese decât în aristocrații dar mai inimoase.]

Am spus că în democrații nu se poate forma un cod precis în materie de bune maniere. Faptul are un inconvenient și avantaje. În aristocrații, regulile bunei-cuviințe impun fiecăruia aceeași atitudine; datorită lor, toți membrii aceleiași clase sunt asemănători, în pofida înclinațiilor lor speciale; ele împodobesc firescul și îl ascund. La popoarele democratice, purtările nu sunt nici atât de complicate, nici atât de bine stabilite; dar sunt adesea mai sincere. Ele formează un fel de văl ușor și rău țesut prin care se văd lesne sentimentele adevărate și ideile fiecărui om. Forma și fondul acțiunilor omenești se întâlnesc acolo adesea într-o legătură intimă și dacă marele tablou al omenirii este mai puțin împodobit, el este însă mai adevărat. Așa că, într-un sens, putem spune că rezultatul democrației nu este acela de a da oamenilor anumite purtări, ci de a-i împiedica să nu le aibă.

Putem regăsi uneori într-o democrație sentimente, pasiuni, virtuți și vicii din aristocrație, dar nu și purtările acesteia. Purtările aristocrației se pierd și dispar definitiv când revoluția democratică s-a încheiat.

Se pare că nu există nimic mai durabil decât purtările unei clase aristocratice; deoarece ea le păstrează încă o bună bucată de vreme după ce și-a pierdut bunurile și puterea; nici atât de fragil, căci abia au dispărut și nu le mai regăsești urma și e greu să spui ce anume erau din clipa în care nu mai există. O schimbare a stării sociale produce acest miracol; câteva generații îl desăvârșesc.

Când aristocrația este distrusă, trăsăturile sale principale rămân gravate în istorie, dar formele delicate și grațioase ale moravurilor ei dispar din memoria oamenilor aproape imediat după cădere. De cum nu le mai au în fața ochilor, nu le mai pot concepe. Le scapă fără ca ei să vadă sau să simtă faptul. Căci, pentru a avea acest fel de plăcere rafinată pe care o procură manierele alese și distinse, trebuie ca de-

prinderea și educația să fi pregătit inima, și tot folosindu-l, gustul se pierde ușor.

Așadar, nu numai că popoarele democratice nu pot avea purtările aristocrației, dar ele nici nu le pot concepe și nici nu le doresc; ele nu le pot defel imagina și, pentru ele, acestea sunt ca și cum nu ar fi existat niciodată.

[Am greși dacă am crede că modelul purtărilor aristocratice se poate păstra măcar la câțiva membri ai vechii aristocrații. Membrii unei aristocrații înlăturate de la putere pot păstra prejudecățile strămoșilor lor, dar nu și purtările acestora.]

Nu trebuie să dăm multă importanță acestei pierderi; dar putem să o regretăm.

Știu că s-a întâmplat de nenumărate ori ca aceiași oameni să aibă purtări foarte distinse și sentimente foarte vulgare; viața intimă de la curte ne-a făcut să vedem cu prisosință că cei ce păreau distinși în purtări ascundeau adesea inimi foarte josnice. Dar, dacă purtările aristocrației nu creau virtutea, ele împodobeau uneori această virtute. Nu era un spectacol oarecare spectacolul unei clase numeroase și puternice unde toate actele exterioare ale vieții păreau că dezvăluie în fiecare clipă înălțimea naturală a sentimentelor și gândurilor, delicatețea și constanța gusturilor, buna-cuviință a moravurilor.

Purtările aristocrației dădeau frumoase iluzii despre natura umană; și, deși tabloul era adesea mincinos, încercai, privindu-l, o plăcere nobilă.

Capitolul XV

DESPRE GRAVITATEA AMERICANILOR ȘI DE CE ACEASTA NU ÎI ÎMPIEDICĂ SĂ FACĂ UNEORI LUCRURI NESĂBUITE

Oamenii care trăiesc în țările democratice nu apreciază defel acele distracții simple, agitate și grosolane la care se dedă poporul în aristocrații; le găsesc puerile sau insipide. Nu arată nici mai multă plăcere pentru distracțiile intelectuale și rafinate ale claselor aristocratice; lor le trebuie ceva productiv și substanțial în plăceri, căutând în petreceri mai ales desfătarea.

În societățile aristocratice, poporul se lasă cu ușurință în voia elanurilor unei veselii agitate și zgomotoase care îl smulge brusc din contemplarea nefericirii sale; locuitorilor dintr-o democrație nu le place să se simtă scoși atât de violent dintr-ale lor și se abandonează întotdeauna cu regret acestor porniri frivole, preferând odihna gravă și tăcută care seamănă cu treburile și nu îi lasă să le uite ușor. [În acest sens, putem spune că jocul este o distracție cu totul democratică.]

Cutare american, în loc să se ducă în momentele sale de recreere să danseze vesel în piața publică, așa cum oamenii din profesia sa continuă să o facă în mai toată Europa, se retrage singur în locuința lui ca să bea. Omul acesta se bucură în același timp de două lucruri plăcute: se gândește la negoțul său și se îmbată decent în familie.

Credeam că englezii sunt națiunea cea mai serioasă de pe pământ, dar i-am văzut pe americani și mi-am schimbat părerea.

Nu vreau să spun că temperamentul nu joacă un rol important în caracterul locuitorilor din Statele Unite. Cred însă că rolul instituțiilor politice este și mai mare.

Părerea mea este că gravitatea americanilor se naște în parte din orgoliul lor. În țările democratice, până și săracul are o părere foarte înaltă despre valoarea sa personală. Se privește cu plăcere și crede cu ușurință că și ceilalți îl privesc. În această stare de spirit, veghează cu grijă asupra cuvintelor și faptelor sale și nu se dezvăluie de teamă să nu arate ceea ce îi lipsește. Își închipuie că pentru a părea demn, trebuie să rămână grav.

Dar văd o altă cauză și mai profundă, și mai puternică, ce produce instinctiv la americani această gravitate care mă miră.

În despotism, popoarele se lasă din când în când în voia unor izbucniri de veselie nebună; dar, în general, ele sunt posomorâte și închise, pentru că le este frică.

În monarhiile absolute, pe care obiceiul și moravurile le temperează, oamenii vădesc adesea o bună dispoziție constantă și veselă deoarece, având o oarecare libertate și o suficient de mare siguranță, sunt la adăpost de grijile cele mai importante ale vieții; dar toate popoarele libere sunt grave, pentru că mintea lor este de obicei absorbită de vreun proiect primejdios sau greu.

Faptul se petrece mai ales la popoarele libere, constituite în democrații. Întâlnești în toate clasele un număr infinit de oameni care se preocupă necontenit de treburile serioase ale guvernării, iar cei care nu se gândesc să dirijeze averea publică sunt cu totul preocupați de cum să-și sporească averea proprie. La un atare popor, gravitatea nu mai este o caracteristică a câtorva oameni, ci devine o deprindere națională.

Se vorbește de micile democrații din Antichitate, unde cetățenii se duceau în piața publică cu coroane de trandafiri și își petreceau aproape tot timpul în dansuri și spectacole. Nu cred în asemenea republici, după cum nu cred nici în republica lui Platon; sau, dacă lucrurile se petreceau așa cum ni se povestește, nu mă sfiesc să afirm că aceste așa-zise democrații erau alcătuite din elemente foarte diferite de ale noastre și că nu aveau în comun cu acestea decât numele.

De altfel, nu trebuie să credem că, în mijlocul tuturor acestor munci grele, oamenii care trăiesc în democrații se consideră de plâns; dimpotrivă, se observă contrarul. Nu există oameni care să țină atât de mult la condiția lor ca aceștia. Dacă i-ai scăpa de grijile care îi muncesc, ar considera viața fără farmec și se dovedesc a fi mai legați de grijile lor decât erau popoarele aristocratice de plăcerile lor.

[Deși americanii sunt mai serioși decât englezii, întâlnești la ei mai puțini oameni melancolici. Într-un popor ai cărui cetățeni lucrează cu toții, există uneori mari neliniști, nefericiri și dureri puternice, dar niciodată melancolie.]

Mă întreb însă de ce aceste popoare democratice care sunt atât de grave se poartă uneori într-un mod atât de nesăbuit.

Americanii, care au aproape întotdeauna o atitudine gravă și un aer rece, se lasă atrași adesea, mult dincolo de limitele rațiunii, de câte o

pasiune bruscă sau o părere nechibzuită și li se întâmplă să facă cu toată seriozitatea nebunii ciudate.

Acest contrast nu trebuie să ne surprindă.

Există un fel de ignoranță care apare din publicitatea dusă la extrem. În statele despotice, oamenii nu știu cum să acționeze pentru că nu li se spune nimic; la națiunile democratice, ei acționează adesea la întâmplare pentru că s-a dorit să li se spună totul. Primii nu știu, ceilalți uită. Pentru aceștia din urmă, trăsăturile principale ale fiecărui tablou dispar într-o mulțime de amănunte.

Ne mirăm de toate vorbele imprudente pe care și le permite câteodată un om public în statele libere și mai ales în statele democratice fără să se compromită; în vreme ce, în monarhiile absolute, câteva cuvinte scăpate din întâmplare sunt suficiente pentru a-l pierde cu totul.

Faptul se explică prin ceea ce precedă. Când vorbești în mijlocul unei mulțimi imense, multe cuvinte nu sunt auzite sau se șterg imediat din amintirea celor care le ascultă; dar în liniștea unei mulțimi mute și nemișcate, cea mai mică șoaptă izbește urechea.

În democrații, oamenii nu sunt niciodată stabili; nenumărate întâmplări îi fac să își schimbe necontenit locul și în viața lor domnește întotdeauna ceva neprevăzut și, ca să zicem așa, improvizat. De aceea sunt adesea obligați să facă ceea ce nu au învățat bine, să vorbească despre ceea ce nu înțeleg defel și să facă munci pentru care nu au fost pregătiți printr-o lungă ucenicie.

În aristocrații, fiecare are un singur scop pe care îl urmează tot timpul; dar, la popoarele democratice, existența omului este mai complicată; este rar ca aceeași minte să nu îmbrățișeze mai multe subiecte în același timp și adesea subiecte foarte depărtate unele de altele. Cum nu le poate cunoaște bine pe toate, se mulțumește lesne cu noțiuni incomplete.

Când locuitorul dintr-o democrație nu este hărțuit de nevoile sale, el este măcar hărțuit de dorințele sale; deoarece din toate bunurile care îl înconjoară, el nu vede nici unul care să nu fie pe de-a-ntregul la îndemâna sa. Face deci toate lucrurile în grabă, se mulțumește cu ceva incert și nu se oprește niciodată mai mult de o clipă pentru a-și examina fiecare dintre acțiuni.

Curiozitatea sa este lacomă și totodată se mulțumește cu puțin; deoarece ține mai degrabă să știe repede multe lucruri, decât să știe bine.

Nu are timp deloc și pierde repede gustul de a aprofunda.

Așadar, popoarele democratice sunt grave pentru că starea lor socială și politică le face să se ocupe necontenit de lucruri serioase; și acționează nesăbuit deoarece nu acordă decât puțin timp și atenție fiecăruia din aceste lucruri.

Această deprindere a lipsei de atenție trebuie considerată ca cel mai mare viciu al minții democratice.

Capitolul XVI

DE CE VANITATEA NAȚIONALĂ A AMERICANILOR ESTE MAI NELINIȘTITĂ ȘI MAI BĂTĂIOASĂ DECÂT CEA A ENGLEZILOR

Toate popoarele libere sunt mândre de ele; dar orgoliul național nu se manifestă la fel la toată lumea. (D)

În raporturile lor cu străinii, americanii par nervoși la cea mai mică critică și lacomi de laude. Cel mai mic elogiu le este plăcut, iar cel mai mare îi satisface cu greu; te hărțuie neîncetat pentru a obține de la tine o laudă; și dacă reziști insistențelor lor, se laudă singuri. Ai zice că, îndoindu-se de meritele lor, vor să aibă permanent tabloul în fața ochilor. Vanitatea lor nu este numai avidă, ea este neliniștită și invidioasă. Nu dă nimic și cere fără încetare. Este cerșetoare și totodată certăreață.

Spun unui american că țara unde trăiește este frumoasă. Răspunde: „Este adevărat, nu mai există alta la fel pe lume!" Admir libertatea de care se bucură locuitorii și îmi răspunde: „Un dar prețios, libertatea! dar puține sunt popoarele demne să se bucure de ea." Remarc puritatea moravurilor care domnește în Statele Unite: „Înțeleg, spune el, că un străin care a fost frapat de corupția ce se vede la toate celelalte națiuni este mirat de această priveliște." Îl părăsesc, lăsându-l în voia gândurilor lui; dar el vine după mine și nu mă lasă până ce nu reușește să mă facă să repet ceea ce îi spusesem mai înainte. Nu ne putem imagina un patriotism mai plicticos și mai palavragiu. Plictisește chiar pe cei care îl apreciază.

Nu tot așa stau lucrurile cu englezii. Englezul se bucură în liniște de avantajele reale sau imaginare pe care le are țara sa în închipuirea lui. Dacă nu acordă ceva celorlalte națiuni, nu cere în schimb nimic pentru a sa. Critica străinilor nu îl mișcă iar laudele lor nu îl încântă. Față de lumea întreagă se află într-o rezervă plină de dispreț și de ignoranță. Orgoliul său nu are nevoie să fie alimentat; trăiește din propria-i substanță.

Ca două popoare, ieșite de puțin din aceeași tulpină, să se dovedească a fi atât de opuse unul față de celălalt, în felul de a simți și de a vorbi, iată un lucru cu totul neobișnuit.

În țările aristocratice, cei mari posedă imense privilegii pe care li se sprijină orgoliul, fără să caute a se hrăni din măruntele avantaje legate de aceste privilegii. Ei consideră oarecum aceste privilegii primite moștenire ca și cum ar face parte din ei înșiși sau, cel puțin, ca pe un drept natural și direct legat de persoana lor. Își privesc deci cu liniște superioritatea; nu le trece măcar prin minte să laude niște prerogative pe care oricine le vede și nimeni nu le neagă. Nu se miră suficient de ele pentru a vorbi despre ele. Rămân neclintiți în importanța lor solitară, siguri că toată lumea îi vede fără ca ei să caute să se arate și că nimeni nu va încerca să îi scoată de acolo.

Când o aristocrație conduce treburile publice, orgoliul său național ia de la sine acea formă rezervată, indiferentă și trufașă iar toate celelalte clase ale națiunii o imită.

Când, dimpotrivă, condițiile nu diferă mult, cele mai mici avantaje capătă importanță. Cum fiecare vede în jurul său un milion de oameni care au avantaje asemănătoare sau analoage, orgoliul devine exigent și invidios; se leagă de mărunțișuri și le apără cu încăpățânare.

În democrații, condițiile fiind foarte mobile, oamenii au dobândit aproape întotdeauna de puțină vreme avantajele pe care le au; ceea ce face ca ei să resimtă o plăcere nesfârșită în a le expune privirilor, pentru a arăta celorlalți și a-și dovedi lor înșile că le au; și cum se poate oricând întâmpla ca aceste avantaje să le scape, sunt necontenit în stare de alarmă și se străduiesc să arate că le mai au încă. Oamenii care trăiesc în democrații își iubesc țara așa cum se iubesc pe ei înșiși și strămută deprinderile date de vanitatea personală, în vanitatea lor națională.

Vanitatea agitată și lacomă a popoarelor democratice ține atât de mult de egalitatea de condiții și de fragilitatea acestora, încât membrii celei mai trufașe nobilimi dovedesc a avea aceeași pasiune în parcelele mici ale existenței lor unde există ceva instabil și neclar.

O clasă aristocratică se deosebește întotdeauna profund de celelalte clase ale națiunii prin amploarea și veșnicia prerogativelor; dar se întâmplă câteodată ca mai mulți dintre membrii săi să nu se deosebească între ei decât prin mici avantaje vremelnice pe care le pot pierde și dobândi oricând.

S-au văzut membri ai unei aristocrații puternice, reuniți într-o capitală sau la o curte, apărându-și cu îndârjire privilegiile superficiale care depindeau de capriciul modei sau de voința stăpânului. Dovedeau atunci a avea unii față de alții aceleași invidii copilărești care

îi aprind și pe oamenii din democrații, aceeași însuflețire pentru a apuca cele mai mărunte avantaje, refuzate de către egalii lor, și aceeași nevoie de a expune tuturor privirilor avantajele de care se bucurau.

Dacă acești curteni și-ar fi dat vreodată seama că aveau un orgoliu național, nu mă îndoiesc că ar fi arătat a avea un orgoliu aidoma celui al popoarelor democratice.

Capitolul XVII

DE CE ÎN STATELE UNITE ASPECTUL SOCIETĂȚII ESTE AGITAT ȘI TOTODATĂ MONOTON

Se pare că nu există nimic mai potrivit ca să-ți trezească și să-ți alimenteze curiozitatea decât aspectul Statelor Unite. Averile, ideile, legile se schimbă acolo necontenit. Ai zice că până și nemișcata natură este în mișcare, într-atât se transformă în fiecare zi sub mâna omului.

Cu timpul, totuși, priveliștea acestei societăți atât de agitate pare monotonă și, după ce a contemplat o vreme acest tablou în continuă mișcare, spectatorul se plictisește.

La popoarele aristocratice, fiecare om este mai mult sau mai puțin fixat în sfera sa; dar oamenii sunt extraordinar de diferiți; ei au pasiuni, idei, deprinderi și gusturi profund deosebite. Nimic nu se mișcă acolo, totul se deosebește.

În democrații, dimpotrivă, toți oamenii sunt asemănători și fac lucruri mai mult sau mai puțin asemănătoare. Sunt supuși, este adevărat, unor schimbări mari și continue; dar, cum aceleași succese și aceleași insuccese revin continuu, numai numele actorilor fiind diferit, piesa este aceeași. Aspectul societății americane este agitat pentru că oamenii și lucrurile se schimbă neîncetat; și este monoton pentru că toate schimbările sunt asemănătoare.

Oamenii care trăiesc în vremurile democratice au multe pasiuni; dar cea mai mare parte a pasiunilor lor sfârșește în dragoste pentru bogăție sau apare din aceasta. Faptul nu vine din aceea că sufletele lor sunt mai mici, ci din importanța banului, care este într-adevăr mare.

Când concetățenii sunt toți independenți și indiferenți, numai plătind poți obține ajutorul fiecăruia dintre ei; ceea ce multiplică la infinit folosirea bogăției și îi crește importanța.

Dispărând prestigiul legat de lucrurile vechi, originea, starea, profesia nu îi mai deosebesc pe oameni sau îi deosebesc foarte puțin; nu mai rămâne decât banul care creează diferențe foarte evidente între ei și care poate face ca unii să fie considerați fără pereche. Deosebirea care apare din bogăție crește o dată cu dispariția sau împuținarea celorlalte.

La popoarele aristocratice, banul nu duce decât la câteva puncte de pe uriașa circumferință a dorințelor; în democrații, se pare că el duce la toate.

Deci, la baza acțiunilor americanilor, regăsim în general dragostea de bogăție, ca fapt principal sau accesoriu; ceea ce dă tuturor pasiunilor lor aparență asemănătoare și face ca tabloul să devină curând obositor.

Revenirea aceasta veșnică a aceleiași pasiuni este monotonă; procedeele speciale pe care această pasiune le folosește pentru a se împlini sunt și ele monotone.

Într-o democrație constituită și calmă, ca aceea din Statele Unite, unde nu te poți îmbogăți nici prin război, nici prin slujbe publice și nici prin confiscări politice, dragostea pentru bogăție îndreaptă oamenii, în principal, spre industrie. Or, industria, care aduce adesea atât de mari dezordini și dezastre, nu poate totuși prospera decât cu ajutorul unor deprinderi foarte regulate și al unei lungi succesiuni de acte mărunte și foarte uniforme. Deprinderile sunt cu atât mai regulate și actele mai uniforme cu cât pasiunea este mai puternică. Putem spune că însăși violența dorințelor îi face pe americani atât de metodici. Ea le turbură sufletul dar le ordonează viața.

Ceea ce spun despre America se aplică de altfel la aproape toți oamenii din zilele noastre. Varietatea dispare în mijlocul speciei umane; același mod de a acționa, de a gândi, de a simți se regăsește în toate colțurile lumii. Acest lucru nu vine numai din faptul că toate popoarele se cunosc mai bine și se copiază mai fidel, dar și din aceea că, în fiecare țară, oamenii, îndepărtându-se tot mai mult de ideile și sentimentele proprii unei caste, unei profesii, unei familii ajung simultan la ceea ce ține mai mult de structura omului, care este pretutindeni aceeași. Devin astfel asemănători, deși nu s-au imitat. Sunt ca niște călători răspândiți într-o pădure mare ale cărei poteci ajung toate la același punct. Dacă toți zăresc în același timp punctul central și își îndreaptă pașii către el, se apropie pe nesimțite unii de alții, fără să se caute, fără să se zărească și fără să se cunoască, și vor fi în cele din urmă surprinși văzându-se adunați în același loc. Toate popoarele care iau drept obiect al studiilor și imitației lor nu pe cutare om, ci omul, vor sfârși prin a se întâlni în aceleași moravuri, precum călătorii în punctul central.

Capitolul XVIII

DESPRE ONOARE ÎN STATELE UNITE ȘI ÎN SOCIETĂȚILE DEMOCRATICE[1]

Se pare că oamenii se folosesc de două metode foarte diferite când apreciază public faptele semenilor lor; când le judecă după noțiunile simple de corect și incorect, răspândite pe tot pământul; când le apreciază numai cu ajutorul unor noțiuni foarte speciale care nu aparțin decât unei țări și unei epoci. Se întâmplă adesea ca aceste două reguli să fie diferite; uneori, ele se contrazic, dar nu se contopesc niciodată complet și nici nu se distrug.

Onoarea, în vremea când avea cea mai mare forță, conducea voința mai mult decât credința iar oamenii, chiar când se supuneau fără șovăire și fără murmur poruncilor sale, mai resimțeau încă, datorită unui soi de instinct nelămurit dar puternic, că există o lege mai generală, mai veche și mai sfântă pe care o încalcă uneori, deși nu încetaseră să o cunoască. Există fapte care au fost considerate cinstite și totodată dezonorante. Refuzul unui duel s-a aflat adesea în acest caz.

Cred că putem explica aceste fenomene altfel decât prin capriciul unor indivizi și al unor popoare, așa cum s-a făcut până acum.

[Fantezia oamenilor nu joacă decât un rol secundar.]

Specia umană are nevoi permanente și generale care au dat naștere legilor morale, de nerespectarea cărora toți oamenii au legat în mod firesc, pretutindeni și oricând, ideea de dezaprobare și de rușine. Ei au numit *a face rău* faptul de a nu respecta legea, iar *a face bine*, faptul de a i se supune.

---

[1] Cuvântul *onoare* nu are întotdeauna același sens în franceză.

[a] El înseamnă mai întâi stima, gloria, considerația obținută din partea semenilor; în acest sens se spune *a câștiga stima cuiva.*

[b] Onoare mai înseamnă ansamblul de reguli datorită căruia se obține această considerație. Spunem, așadar, că *un om s-a conformat întotdeauna cu* strictețe legilor onoarei sau că *și-a încălcat onoarea*. În capitolul de față, am luat mereu cuvântul *onoare* în acest din urmă sens.

[Cititorul va considera, poate, că această notă este inutilă, dar când ai o limbă săracă, nu trebuie să fii zgârcit cu definițiile.]

În sânul uriașei asociații omenești se mai formează asociații mai restrânse numite popoare și, în cadrul acestora din urmă, altele și mai mici, numite clase sau caste.

Fiecare din aceste asociații alcătuiește un fel de ramură deosebită a speciei umane; și deși nu se deosebește în mod esențial de mulțimea oamenilor, ea este oarecum separată și are nevoi care îi sunt proprii. Acestea sunt nevoi speciale care modifică într-un anume mod și în anumite țări felul de a privi acțiunile umane și aprecierea care li se dă.

Interesul general și permanent al neamului omenesc este ca oamenii să nu se ucidă între ei; dar se poate întâmpla ca interesul particular și de moment al unui popor sau al unei caste să ducă, în anumite cazuri, la a scuza sau chiar la a cinsti omorul.

Onoarea nu este altceva decât acea regulă specială bazată pe o stare specială datorită căreia un popor sau o clasă distribuie dezaprobarea sau lauda.

Nimic nu este mai neproductiv pentru spiritul omenesc decât o idee abstractă. Mă grăbesc să ajung la fapte. Un exemplu îmi va pune în lumină gândul.

Voi alege specia de onoare cea mai extraordinară din câte au apărut în lume și cea pe care o cunoaștem cel mai bine: onoarea aristocratică apărută în societatea feudală. O voi explica cu ajutorul a ceea ce precedă și voi explica prin ea ceea ce precedă.

Nu e cazul să cercetez aici când și cum a apărut aristocrația în Evul Mediu, de ce s-a despărțit atât de profund de restul națiunii, ce anume a pus bazele puterii ei și a întărit-o. O găsesc în plină forță și caut să înțeleg de ce aprecia majoritatea acțiunilor umane dintr-un punct de vedere atât de deosebit.

Ceea ce mă frapează mai întâi este faptul că, în lumea feudală, acțiunile nu erau întotdeauna lăudate sau dezaprobate în funcție de valoarea lor intrinsecă și se întâmpla uneori să fie apreciate numai în funcție de autorul sau de obiectul lor; lucru ce provoacă repulsie conștiinței generale a speciei umane. Anumite acte erau deci fără importanță venind din partea unui om de rând, dar dezonorau un nobil; altele își schimbau semnificația după cum persoana care le suporta aparținea aristocrației sau trăia în afara ei.

Când au apărut aceste diferite opinii, nobilimea forma o categorie aparte în mijlocul poporului, pe care îl domina de la înălțimea inaccesibilă unde se retrăsese. Pentru a menține această poziție deosebită care îi dădea forța, ea nu avea nevoie numai de privilegii politice; avea nevoie de virtuți și vicii pe care să le folosească numai ea.

Cutare virtute sau cutare viciu ar aparține mai curând nobilimii decât oamenilor de rând; cutare faptă era lipsită de importanță dacă avea un țăran drept subiect, sau condamnabilă dacă era vorba de un nobil: iată ce era adesea arbitrar; dar faptul că actele unui om erau apreciate ca onorabile sau rușinoase în funcție de situația sa socială era exact ceea ce rezulta din însăși structura unei societăți aristocratice. Acest lucru s-a constatat, într-adevăr, în toate țările care au avut o aristocrație. Atâta vreme cât mai rămâne un singur vestigiu, aceste ciudățenii mai pot fi regăsite: a seduce o fată de culoare, abia dacă strică reputația unui american; a se căsători cu ea, îl dezonorează.

În anumite cazuri, onoarea feudală prescria răzbunarea și înfiera iertarea injuriilor; în altele, poruncea cu insistență oamenilor de a se înfrâna, ordona uitarea de sine; nu făcea o lege din omenie și blândețe; dar lăuda generozitatea; aprecia larghețea mai mult decât binefacerea, permitea îmbogățirea la jocul de noroc, în război, dar nu prin muncă; prefera mari crime unor câștiguri mici. Cupiditatea o revolta mai puțin decât avariția, violența îi plăcea adesea, în vreme ce șiretenia și trădarea i se păreau întotdeauna de disprețuit.

Aceste noțiuni ciudate nu apăruseră numai din capriciul celor care le concepuseră.

O clasă care a ajuns să se pună în fruntea și deasupra tuturor celorlalte și care face eforturi constante pentru a se menține la acest rang suprem trebuie să cinstească în mod deosebit virtuțile care au măreție și strălucire și care se pot lesne combina cu orgoliul și dragostea de putere. Ea nu se teme a strica ordinea naturală a conștiinței pentru a așeza aceste virtuți înaintea tuturor celorlalte. Înțelegem chiar că ea așază fără greutate anumite vicii nerușinate și fals glorioase deasupra virtuților calme și modeste. Într-un fel, este constrânsă să o facă din pricina situației sale.

Înaintea tuturor virtuților și în locul unui mare număr dintre ele, nobilii din Evul Mediu așezau curajul militar [considerând frica ca fiind cea mai rușinoasă și cea mai jalnică dintre slăbiciuni].

Iată o opinie ciudată care apărea în mod obligatoriu din specificul unei stări sociale.

Aristocrația feudală a apărut din război și pentru război; își aflase puterea în arme și o menținea cu ajutorul armelor; nimic nu îi era deci mai necesar decât curajul militar; și era firesc ca ea să îl exalte mai mult decât orice. Tot ceea ce îl manifesta în exterior, chiar dacă era în detrimentul rațiunii și al omeniei, era deci aprobat și adesea ordonat de ea. Fantezia oamenilor nu se regăsea decât în amănunte.

Ca un om să considere drept o injurie uriașă faptul de a fi primit o palmă și să fie obligat să îl omoare în luptă pe cel care îl lovise, iată arbitrarul; dar ca un nobil să nu poată primi cu calm o injurie și să se simtă dezonorat dacă s-a lăsat lovit fără să lupte, aceasta reieșea din înseși principiile și necesitățile unei aristocrații militare.

Eram deci îndreptățiți să spunem, până la un anume punct, că onoarea avea aspecte capricioase; dar capriciile onoarei erau întotdeauna închise în anumite limite necesare. Această regulă specială, numită de strămoșii noștri onoare, mi se pare a fi foarte departe de o lege arbitrară încât mă apuc imediat să leg prescripțiile ei cele mai incoerente și mai ciudate de un mic număr de necesități fixe și invariabile ale societății feudale.

Dacă aș urma onoarea feudală în domeniul politicii, nu aș întâmpina mai multe greutăți pentru a-i explica demersul.

Starea socială și instituțiile politice ale Evului Mediu erau astfel făcute încât puterea națională nu-i guverna niciodată direct pe cetățeni. Această putere aproape că nu exista pentru ei; fiecare cunoștea un singur om căruia era obligat să îi dea ascultare. Prin aceasta, el era legat, fără s-o știe, de toți ceilalți. În societățile feudale, întreaga ordine politică se desfășura deci pe sentimentul de fidelitate față de persoana seniorului. Dacă aceasta era distrusă, se cădea imediat în anarhie.

Fidelitatea față de conducătorul politic era de altfel un sentiment a cărui greutate era evidentă permanent pentru toți membrii aristocrației, deoarece fiecare dintre ei era totodată senior și vasal și trebuia să comande și să se supună în aceeași măsură.

A rămâne fidel seniorului său, a se sacrifica pentru el la nevoie, a împărți cu el soarta sa, rea sau bună, a-l ajuta în acțiunile sale oricare ar fi fost ele, acestea au fost primele prescripții ale onoarei feudale în materie de politică. Trădarea vasalului a fost condamnată de către opinie cu o severitate extraordinară. Pentru ea a fost creat un nume deosebit de infamant; a fost numită *felonie**

Însă, nu găsim în Evul Mediu decât puține urme ale acelei pasiuni care a animat viața societăților antice. Vreau să vorbesc despre patriotism. Înșuși numele de patriotism nu este vechi în limba noastră.[2]

---

* *félonie*, de la *félon*, provenit din *fello*, -onis (lat. târzie), apărut la rândul lui din termenul franc *fillo*, de la *filljo*, cel care biciuiește un sclav. (*N.t.*)

[2] Cuvântul *patrie* nu se întâlnește la autorii francezi decât începând cu secolul al XVI-lea.

Instituțiile feudale ascundeau privirilor patria; ele făceau ca dragostea pentru ea să fie mai puțin necesară. Făceau ca națiunea să fie uitată și oamenii să se pasioneze pentru un singur om. De aceea nu vedem ca onoarea feudală să fi făcut vreodată o lege severă din a rămâne credincios țării.

Nu pentru că dragostea de patrie nu ar fi existat în inima strămoșilor noștri; dar acolo ea nu alcătuia decât un fel de instinct slab și nelămurit care a devenit mai clar și mai puternic pe măsură ce s-au distrus clasele și s-a centralizat puterea.

Faptul se vede bine din judecățile contrarii pe care le au popoarele europene față de diferitele fapte din istoria lor, în funcție de generația care le judecă. Ceea ce l-a dezonorat în primul rând pe conetabilul de Bourbon în ochii contemporanilor lui a fost faptul că a întors armele împotriva regelui său; ceea ce îl dezonorează cel mai mult în ochii noștri este faptul că el pornise război împotriva țării sale. Îl înfierăm tot atât de mult ca și strămoșii noștri, dar pentru alte motive.

Am ales onoarea feudală pentru a-mi lămuri ideea, deoarece aceasta are trăsături mai accentuate și mai evidente decât oricare alta; aș fi putut să iau alt exemplu dar aș fi ajuns la același rezultat pe o altă cale.

Deși cunoaștem mai puțin bine pe romani decât pe strămoșii noștri, știm cu toate acestea că la ei existau, în materie de glorie și dezonoare, opinii speciale care nu decurgeau numai din noțiunile generale de bine și de rău. Multe dintre acțiunile umane erau privite de către ei într-o lumină diferită, după cum era vorba de un cetățean sau de un străin, de un om liber sau de un sclav; anumite vicii erau slăvite, anumite virtuți fuseseră ridicate deasupra celorlalte.

„Or, în vremea aceea", spune Plutarh în viața lui Coriolan, „vitejia era cinstită și apreciată la Roma, mai mult decât celelalte virtuți. Dovadă, faptul că era numită *virtus*; cu însuși numele virtuții, atribuind numele genului comun unei specii particulare. În asemenea măsură, încât virtute în latină era ca și cum ai fi spus vitejie." Cine nu recunoaște în aceasta nevoia specială a unei asociații speciale care se formase pentru a cuceri lumea?

Fiecărei națiuni i se pot face observații analoage; deoarece, așa cum am spus mai înainte, de fiecare dată când oamenii se adună în societăți speciale se stabilește de îndată printre ei o onoare, adică un ansamblu de opinii, care le este propriu, despre ceea ce trebuie lăudat sau dezaprobat; iar aceste reguli speciale își au întotdeauna rădăcinile în deprinderile și interesele speciale ale asociației.

Într-o anumită măsură, aceasta se aplică și societăților democratice, ca și celorlalte. Vom dovedi-o cu exemplul americanilor.[3]

Printre opiniile americanilor se mai întâlnesc risipite câteva noțiuni luate de la vechea onoare aristocratică din Europa; aceste opinii tradiționale nu sunt numeroase; nu au rădăcini profunde și forța lor e mică. E o religie căreia i s-au mai lăsat câteva temple, dar în care nimeni nu mai crede.

Din mijlocul acestor noțiuni pe jumătate dispărute ale unei onoare exotice, apar câteva opinii noi care constituie ceea ce am putea numi, în zilele noastre, onoarea americană.

Am arătat cum americanii erau împinși necontenit spre comerț și industrie. Originea lor, starea lor socială, instituțiile politice, chiar locul unde trăiesc îi atrage cu tenacitate în această direcție. Până acum, alcătuiesc o asociație aproape exclusiv industrială și comercială, așezată într-o țară nouă și imensă și au ca principal obiectiv exploatarea ei. Aceasta este trăsătura caracteristică care, în zilele noastre, deosebește cel mai mult poporul american de toate celelalte.

Toate virtuțile calme care tind să dea un aspect ordonat corpului social și să favorizeze negoțul trebuie deci onorate cu precădere de către acest popor, și nu le poți neglija fără să fii acoperit de disprețul public.

Toate virtuțile agitate care au, adesea, strălucire, dar și mai des aduc tulburare în societate, ocupă, dimpotrivă, în opinia acestui popor un rang inferior. Le poți neglija fără a pierde stima concetățenilor și poate riști să pierzi această stimă dacă le-ai avea.

Și viciile sunt clasate la americani tot atât de arbitrar.

Există anumite înclinații condamnabile în viziunea rațiunii generale și a conștiinței universale a speciei umane care se întâmplă să fie în acord cu nevoile speciale și de moment ale asociației americane; și ea nu le condamnă decât foarte slab, ba chiar uneori le laudă. Voi cita în special dragostea de bogăție și înclinațiile secundare care se leagă de ea. Pentru a defrișa, însămânța și transforma acest vast continent nelocuit care este domeniul său, americanului îi trebuie sprijinul zilnic al unei pasiuni puternice; această pasiune nu poate fi decât dragostea pentru bogății; pasiunea pentru bogății nu este deci înfierată în America și, cu condiția ca ea să nu depășească limitele pe care

[3] Vorbesc aici despre americanii care locuiesc în ținuturile unde nu există sclavia. Sunt singurii care pot prezenta imaginea completă a unei societăți democratice.

i le-a pus ordinea publică, este onorată. Americanul numește nobilă și demnă de stimă ambiția pe care strămoșii noștri din Evul Mediu o chemau cupiditate servilă; după cum dă numele de furie oarbă și barbară înflăcărării pentru cuceriri și tendinței către război care îi aruncă neîncetat în noi lupte.

În Statele Unite, averile se distrug și apar fără greutate. Țara nu are limite și este plină de resurse inepuizabile. Poporul are toate nevoile și toate poftele unei ființe care crește și care, oricâte eforturi ar face, este mereu înconjurată de mai multe bunuri decât poate avea. Ceea ce reprezintă un motiv de temere la un atare popor nu este ruina câtorva indivizi, curând refăcută, ci inactivitatea și moliciunea tuturor. Îndrăzneala în întreprinderile industriale este prima cauză a progreselor sale rapide, a forței sale, a măreției sale. Industria este pentru el ca o uriașă loterie la care un număr mic de oameni pierde în fiecare zi, dar la care statul câștigă mereu; un atare popor trebuie deci să vadă cu simpatie și să onoreze îndrăzneala în materie de industrie. Or, fiecare acțiune îndrăzneață compromite averea celui care se angajează în această acțiune și averea tuturor celor care au încredere în el. Americanii, care fac din temeritatea în comerț un fel de virtute, nu pot, în nici un caz, să îi înfiereze pe temerari.

De aici vine faptul că, în Statele Unite, oamenii au o indulgență atât de specială pentru comerciantul care dă faliment; onoarea acestuia nu suferă din pricina unui atare accident. În această privință, americanii se deosebesc nu numai de popoarele europene, dar și de toate națiunile comerciale din zilele noastre; de aceea nu se aseamănă prin poziția și nevoile lor cu nici una dintre ele.

În America, toate viciile care sunt de natură să altereze puritatea moravurilor și să distrugă uniunea conjugală sunt tratate cu o severitate necunoscută în restul lumii. La o primă vedere, faptul contrastează în mod ciudat cu toleranța care se vădește în alte chestiuni. Suntem surprinși să regăsim la același popor o morală atât de îngăduitoare și atât de austeră.

Aceste lucruri nu sunt atât de incoerente pe cât s-ar crede. În Statele Unite, opinia publică nu reprimă decât foarte slab dragostea de bogății, folositoare măreției industriale și prosperității națiunii; și condamnă cu deosebire relele moravuri care distrag spiritul uman de la căutarea bunăstării și turbură ordinea interioară a familiei, atât de necesară succesului în afaceri. Pentru a fi stimați de semenii lor, americanii sunt deci constrânși să se supună unor deprinderi precise. Nu-

mai în acest sens putem spune că își fac un punct de onoare din a fi caști.

Onoarea americană este de acord cu vechea onoare din Europa asupra unui punct: ea așază curajul în fruntea virtuților și face ca el să fie pentru om cea mai mare din necesitățile morale; dar ea nu înțelege curajul în același fel.

În Statele Unite, valoarea războinicului este puțin apreciată, curajul care este cel mai bine cunoscut și care este cel mai mult apreciat este al aceluia care înfruntă furia oceanului pentru a ajunge cât mai curând în port, care îndură fără a se plânge calamitățile pustietății și singurătatea, cea mai dură dintre toate nefericirile; curajul care te face aproape insensibil la distrugerea bruscă a unei averi dobândită cu greu și care îți inspiră imediat noi strădanii pentru a construi o nouă avere. Curajul de acest fel este cu precădere necesar la menținerea și la prosperitatea asociației americane și este cu deosebire onorat și glorificat de către ea. Dezonoarea ar fi să arăți că nu ai curaj.

Am mai găsit o ultimă trăsătură care va desăvârși punerea în relief a ideii din acest capitol.

Într-o societate democratică, ca cea din Statele Unite, unde averile sunt mici și nesigure, toată lumea muncește iar munca duce la orice. Acest fapt a răsturnat punctul de onoare și l-a îndreptat împotriva trândăviei.

Am întâlnit uneori în America oameni bogați, tineri, dușmani prin temperament ai oricărui efort mai dur și care erau obligați să își aleagă o profesie. Firea și averea lor le permiteau să rămână inactivi; opinia publică le-o interzicea cu strășnicie și trebuiau să i se supună. Am văzut adesea, dimpotrivă, la națiunile europene, unde aristocrația mai luptă încă împotriva curentului care o duce cu el, am văzut, spuneam, oameni, aținați necontenit de nevoile și dorințele lor, care rămâneau în trândăvie pentru a nu pierde stima egalilor lor, îndurând mai lesne plictiseala și lipsurile decât munca.

Cine nu vede în aceste două obligații atât de opuse două reguli diferite, emanând atât una cât și cealaltă din onoare?

Ceea ce au numit strămoșii noștri prin excelență onoare nu era, pe drept cuvânt, decât una din formele sale. Au dat un nume generic la ceva care nu era decât o specie. [Dacă onoarea aristocratică din Evul Mediu a avut trăsături mai marcate și un aspect mai extraordinar decât tot ceea ce a precedat-o și a urmat-o, lucrul se datorește numai faptului că ea apăruse în starea socială cea mai de excepție ce a existat vreodată și cea mai îndepărtată de condiția firească și obiș-

nuită a omenirii. Într-adevăr, niciodată în lumea noastră occidentală nu fuseseră oamenii separați de atâtea bariere artificiale și nu simțiseră nevoi mai speciale.] Onoarea se regăsește deci în vremurile democratice, ca și în vremurile aristocrației. Dar nu va fi greu să arătăm că în vremurile democratice ea are un alt aspect.

Nu numai prescripțiile sale sunt diferite, dar vom vedea că ele sunt mult mai puțin numeroase și mai puțin clare și că legile sale sunt urmate cu mai puțină rigoare.

O castă se află întotdeauna într-o situație mult mai specială decât un popor. Nu există nimic mai remarcabil în lume decât o mică societate compusă întotdeauna din aceleași familii ca, de exemplu, aristocrația din Evul Mediu, și al cărui scop este de a concentra și reține în sânul ei, exclusiv și prin moștenire, cunoașterea, bogăția și puterea.

Or, cu cât poziția unei societăți este mai deosebită, cu atât nevoile ei speciale sunt mai numeroase și noțiunile ei despre propria onoare, care corespund nevoilor ei, sporesc.

Prescripțiile onoarei vor fi deci întotdeauna mai puțin numeroase la un popor care nu mai e împărțit în caste decât la un altul. Dacă cumva se formează națiuni unde este greu să găsești clase, onoarea se va limita la un număr mic de precepte și aceste precepte se vor îndepărta din ce în ce mai puțin de legile morale adoptate de către majoritatea omenirii.

Astfel, prescripțiile onoarei vor fi mai puțin ciudate și mai puțin numeroase la o națiune democratică decât într-o aristocrație.

Ele vor fi și mai neclare; fapt care decurge cu necesitate din ceea ce precedă.

Trăsăturile caracteristice ale onoarei fiind în număr mai mic și mai puțin particulare, este probabil adesea greu să le deosebești.

Dar mai sunt și alte motive.

La națiunile aristocratice din Evul Mediu, generațiile se succedau zadarnic una celeilalte; fiecare familie era acolo ca un om nemuritor și veșnic nemișcat; ideile nu se schimbau mai mult decât condițiile.

Fiecare om avea deci întotdeauna în fața ochilor aceleași obiecte, pe care le concepea din același punct de vedere; ochiul său pătrundea încetul cu încetul în cele mai mici amănunte și percepția sa nu putea să nu devină cu timpul clară și distinctă. Așadar, nu numai că oamenii din vremurile feudale aveau opinii foarte deosebite, care constituiau onoarea lor, dar fiecare din aceste opinii era reprezentată, în spiritul lor, într-o formă netă și precisă.

Niciodată lucrurile nu vor putea fi la fel într-o țară ca America unde toți cetățenii sunt în mișcare; unde societatea, modificându-se ea însăși necontenit, își schimbă opiniile o dată cu nevoile sale. Într-o atare țară, regula onoarei este numai întrevăzută și ai rar răgazul de a o privi fix.

Chiar dacă societatea ar fi nemișcată, și tot ar fi greu să decizi asupra sensului care trebuie dat cuvântului onoare.

În Evul Mediu, fiecare clasă având onoarea ei, aceeași opinie nu era admisă în același timp de un număr mare de oameni, ceea ce permitea să îi dai o formă bine stabilită și precisă; cu atât mai mult cu cât toți cei care o admiteau, având toți o poziție identică și extrem de specială, aveau o predispoziție firească pentru a se înțelege asupra prescripțiilor unei legi care nu era făcută decât pentru ei.

Onoarea devenea astfel un cod complet și amănunțit unde totul era prevăzut și ordonat dinainte și care stabilea acțiunilor umane o regulă fixă și mereu vizibilă. La o națiune democratică, cum e poporul american, unde rangurile sunt amestecate și unde întreaga societate nu formează decât o singură masă, ale cărei elemente sunt toate analoage fără a fi în întregime asemănătoare, nu poți niciodată să te pui dinainte de acord și cu exactitate asupra a ceea ce este permis și ceea ce este interzis de către onoare.

Există, în sânul acestui popor, anumite nevoi naționale care duc la apariția unor opinii comune în materie de onoare; dar atari opinii nu se arată niciodată în același timp, în același fel și cu o egală forță spiritului tuturor cetățenilor; legea onoarei există, dar de cele mai multe ori nu are interpreți.

Confuzia este și mai mare într-o țară democratică ca a noastră, unde diferitele clase care alcătuiau vechea societate, amestecându-se fără însă a se contopi, aduc, în fiecare zi, de la unele la altele, noțiuni diverse și adesea contrarii despre onoarea lor; unde fiecare om, după capriciul său, abandonează o parte din opiniile strămoșilor săi și reține o alta; așa încât, între atâtea măsuri arbitrare, nu se poate niciodată stabili o regulă comună. Este aproape imposibil să spui dinainte ce anume fapte vor fi onorate sau înfierate. Sunt timpuri nefericite, dar ele nu durează mult.

La națiunile democratice, onoarea, fiind rău definită, este cu necesitate mai puțin puternică; deoarece este greu să aplici cu certitudine și fermitate o lege care este insuficient cunoscută. Opinia publică, care este interpretul natural și suveran al legii onoarei, nevăzând clar în ce parte este bine să se încline dezaprobarea sau lauda, nu își pronun-

ță decizia decât cu șovăire. I se întâmplă uneori să se contrazică; adesea, rămâne imobilă și lasă lucrurile să meargă de la sine.

Slăbiciunea relativă a onoarei în democrații mai ține și de alte multe cauze.

În țările aristocratice, aceeași onoare nu este niciodată admisă decât de un anumit număr de oameni, adesea restrâns și întotdeauna separat de restul semenilor lor. În spiritul acestora, onoarea se amestecă deci lesne și se contopește cu ideea pe care o au despre tot ceea ce îi deosebește. Le apare ca fiind trăsătura distinctivă a fizionomiei lor; îi aplică diferite reguli cu toată ardoarea interesului personal și pun, dacă mă pot exprima astfel, înflăcărare în supunerea față de ea.

Acest adevăr se manifestă foarte clar când citim cărțile de drept cutumiar ale Evului Mediu la capitolul duelurilor judiciare. Vedem acolo că nobilii erau obligați să se slujească, în certurile lor, de lance sau de spadă în vreme ce mojicii foloseau între ei bastonul, „dat fiind, adaugă legea cutumelor, *că mojicii nu au onoare*". Aceasta nu voia să spună, așa cum ne imaginăm noi acum, că acei oameni erau niște oameni de nimic; însemna numai că faptele lor nu erau judecate după aceleași reguli ca cele ale aristocrației.

Ceea ce surprinde, la o primă vedere, este faptul că, atunci când onoarea domnește cu această forță deplină, prescripțiile ei sunt în general foarte ciudate, astfel încât, pe măsură ce onoarea pare a se îndepărta mai tare de rațiune, ți se pare că i te supui mai bine; de unde s-a tras uneori concluzia că onoarea era puternică din chiar pricina absurdității ei.

Aceste două lucruri au, într-adevăr, aceeași origine; dar ele nu decurg unul din celălalt.

Onoarea este bizară în funcție de ce reprezintă ea ca nevoi mai deosebite, resimțite de un număr foarte mic de oameni; și numai pentru că reprezintă nevoi de acest fel este ea puternică. Onoarea nu este deci puternică pentru că e bizară; ci este bizară și puternică din aceeași pricină.

Voi mai face o altă observație.

La popoarele aristocratice, toate rangurile se deosebesc, dar toate rangurile sunt fixe; fiecare ocupă în sfera sa un loc din care nu poate ieși și unde trăiește în mijlocul altor oameni legați de el în același chip. La aceste națiuni, nimeni nu poate deci să spere sau să se teamă că nu va fi văzut; nu întâlnești vreun om atât de jos plasat încât să nu își aibă scena lui și care să poată scăpa de dezaprobare sau de laudă datorită lipsei sale de importanță.

Dimpotrivă, în statele democratice, unde toți cetățenii sunt contopiți într-o singură mulțime și se agită necontenit, opinia publică nu are influență; obiectul ei dispare în fiecare clipă și îi scapă. Onoarea va avea deci tot mai puțină autoritate și tot mai puțină importanță; deoarece onoarea nu acționează decât pentru public, deosebindu-se prin acest lucru de virtute, care nu are nevoie de nimeni și se mulțumește cu propria ei mărturie.

Dacă cititorul a priceput bine tot ce precedă, el a înțeles că există între inegalitatea de condiții și ceea ce am numit onoare un raport strâns și necesar care, dacă nu mă înșel, nu fusese încă bine arătat. Trebuie deci să mai fac un ultim efort pentru a-l pune mai bine în evidență.

O națiune are un loc aparte în cadrul general uman. Independent de anumite nevoi generale inerente speciei umane, ea are interesele și nevoile ei specifice. Se stabilesc curând în sânul ei, în materie de dezaprobare și laudă, anumite opinii care îi sunt proprii și pe care cetățenii săi le numesc onoare.

În sânul acestei națiuni se stabilește o castă care, separându-se la rândul ei de toate celelalte clase, începe să aibă nevoi speciale iar acestea, la rândul lor, duc la apariția unor opinii speciale. Onoarea acestei caste, compusă bizar din noțiunile specifice ale națiunii și din noțiunile și mai specifice ale castei, se va îndepărta, pe cât putem să ne închipuim de mult, de opiniile simple și generale ale oamenilor. Am ajuns la punctul extrem, acum să coborâm.

Rangurile se amestecă, privilegiile sunt abolite. Oamenii care formează națiunea redevin asemănători și egali, iar interesele și nevoile lor se contopesc și vedem cum dispar, rând pe rând, toate noțiunile speciale pe care fiecare castă le numea onoare; onoarea nu mai decurge decât din nevoile speciale ale națiunii; ea reprezintă individualitatea ei în raport cu celelalte popoare.

Dacă, în sfârșit, am putea presupune că toate popoarele lumii se contopesc și că ajung la acel punct unde au aceleași interese, aceleași nevoi și nu se mai deosebesc între ele prin nici o trăsătură caracteristică, vom înceta total să mai atribuim vreo valoare convențională faptelor omenești; toți le vor privi prin aceeași prismă; nevoile generale ale omenirii, pe care conștiința le revelă fiecărui om, vor constitui măsura comună. Atunci, nu vom mai întâlni în această lume decât noțiunile simple și generale de bine și de rău, de care se vor lega, printr-o legătură firească și necesară, ideea de laudă sau cea de dezaprobare.

Așadar, pentru a cuprinde într-o singură formulă ideea mea, ceea ce a creat onoarea sunt deosebirile și inegalitățile dintre oameni; ea slăbește pe măsură ce aceste deosebiri se șterg și dispare împreună cu ele.

Capitolul XIX

DE CE GĂSIM ÎN STATELE UNITE ATÂȚIA AMBIȚIOȘI ȘI ATÂT DE PUȚINE AMBIȚII MARI

Primul lucru care te frapează în Statele Unite este mulțimea nesfârșită a celor care caută să iasă din condiția lor inițială; iar al doilea, este numărul mic de ambiții mari care se remarcă în mijlocul acestei mișcări generale a ambiției. Nu există un american care să nu fie mistuit de dorința de a se ridica; dar aproape nu vezi vreunul care să pară a nutri speranțe uriașe sau să tindă a se ridica foarte sus. Toți doresc să achiziționeze necontenit bunuri, reputație, putere; puțini concep aceste lucruri în mare. Și acest lucru surprinde, la prima vedere, deoarece nu zărești nimic, nici în moravuri, nici în legile din America, care să limiteze dorințele și să le împiedice să își ia avânt în toate direcțiile.

Este greu să atribui egalității de condiții această ciudată stare de lucruri; căci, în momentul în care egalitatea s-a stabilit printre noi, ea a făcut să apară imediat ambiții aproape fără limite. Cred, totuși, că trebuie să căutăm cauza a ceea ce precedă în special în starea socială și în moravurile democratice ale americanilor.

Orice revoluție sporește ambiția oamenilor. Lucru cu deosebire adevărat pentru revoluția care răstoarnă o aristocrație.

[Trebuie să facem o deosebire clară între revoluția care sfârșește prin a crea o stare socială democratică și starea socială democratică ca atare.

Când o aristocrație puternică dispare brusc în tumultul valurilor populare ridicate împotriva ei, nu oamenii sunt cei care își schimbă locul; legile, ideile, moravurile se reînnoiesc, lumea întreagă își schimbă înfățișarea. Ordinea veche pe care se sprijinea omenirea se prăbușește, în sfârșit, și o ordine nouă se înfățișează. Autorii și martorii acestor minuni se simt ca transportați, contemplându-le; măreția lucrurilor care se înfăptuiesc sub ochii lor și prin mâinile lor le înalță sufletul și îl umple de gânduri ample și dorințe imense.

Ambiția capătă atunci un caracter îndrăzneț și grandios. Ea se arată uneori dezinteresată, adesea sublimă. Fapt ce nu ține de starea socială a poporului, ci de revoluția specială pe care o suferă.]

Vechile bariere care separau mulțimea de faimă și putere fiind înlăturate brusc, se creează o mișcare de ascensiune impetuoasă și generală către aceste lucruri măreț îndelung jinduite și care, în sfârșit, pot fi obținute. În această primă exaltare a triumfului, nimic nu pare nimănui imposibil. Nu numai dorințele nu au limite, dar nici puterea de a le satisface nu prea are vreuna. În mijlocul acestor reînnoiri generale și bruște a obiceiurilor și legilor, în această imensă contopire a tuturor oamenilor și tuturor regulilor, cetățenii se ridică și cad cu o rapiditate nemaiîntâlnită iar puterea trece atât de repede dintr-o mână în alta încât nimeni nu trebuie să piardă nădejdea că o va prinde și el.

De altfel, trebuie să ne amintim că oamenii care distrug o aristocrație au trăit sub legile ei; au văzut splendorile ei și s-au lăsat pătrunși, fără să știe, de sentimentele și ideile pe care ea le crease. În momentul când se destramă o aristocrație, spiritul ei mai plutește încă deasupra mulțimii și tendințele îi sunt păstrate multă vreme după ce a fost învinsă.

Atâta vreme cât durează revoluția democratică, ambițiile se dovedesc deci a fi întotdeauna foarte mari; va mai fi așa încă o vreme după ce ea s-a încheiat.

Amintirea evenimentelor extraordinare ai căror martori au fost nu se șterge într-o zi din memoria oamenilor. Pasiunile pe care le-a inspirat revoluția nu dispar o dată cu ea. Sentimentul de instabilitate continuă în mijlocul ordinii. Ideea de ușurință a succesului supraviețuiește ciudatelor schimbări care i-au dat naștere. Dorințele rămân extrem de mari în vreme ce mijloacele de a le satisface scad continuu. Gustul pentru averi mari dăinuie, deși marile averi devin rare și vezi aprinzându-se, de pretutindeni, ambiții disproporționate și nefericite care macină în secret și fără rod inima celor care le nutresc.

Cu toate acestea, încetul cu încetul, ultimele urme ale luptei se șterg; rămășițele aristocrației sfârșesc prin a dispărea. Marile evenimente care i-au însoțit căderea sunt uitate și odihna urmează războiului, domnia regulii renaște în mijlocul unei lumi noi; dorințele devin pe potriva mijloacelor; nevoile, ideile și sentimentele se înlănțuie; oamenii sfârșesc prin a ajunge la același nivel: societatea democratică este, în sfârșit, întemeiată.

Dacă însă considerăm un popor democratic ajuns la această stare permanentă și normală, vom vedea un spectacol cu totul diferit de cel pe care l-am privit mai sus, și vom putea aprecia fără greutate

că, dacă ambiția devine mare când condițiile devin egale, ea pierde această trăsătură când ele au devenit egale.

Cum marile averi sunt împărțite iar știința s-a răspândit, nimeni nu mai este pe de-a-ntregul lipsit de cunoștințe și de bunuri; privilegiile și nepriceperea claselor fiind înlăturate iar oamenii rupând pentru totdeauna legăturile care îi țineau imobili, în fața fiecăruia dintre ei se ivește ideea de progres; pofta de a se ridica se naște în același timp în toate inimile; fiecare om vrea să iasă din starea sa. Ambiția este sentimentul universal.

Dar, dacă egalitatea de condiții dă tuturor cetățenilor niște resurse, tot ea împiedică ca vreunul dintre ei să aibă resurse foarte mari; ceea ce închide cu necesitate dorințele în limite destul de înguste. La popoarele democratice, ambiția este deci vie și permanentă, dar ea nu poate, în general, să țintească foarte sus; și fiecare își petrece în general viața jinduind cu ardoare după mici obiecte care sunt la îndemâna sa.

Ceea ce îi abate pe oamenii din democrații de la marea ambiție nu este micimea averii lor, ci efortul brutal pe care îl fac în fiecare zi pentru a o îmbunătăți. Ei își constrâng sufletul să-și utilizeze toate forțele pentru a face lucruri mediocre; fapt care le limitează curând privirea și le restrânge forța. Ar putea însă ajunge la măreție chiar și dacă ar fi mult mai săraci.

Numărul mic de cetățeni bogați care se află într-o democrație nu face excepție de la această regulă. Un om care s-a ridicat treptat la bogăție și putere capătă, în cursul acestei îndelungate munci, deprinderi de prudență și de reținere de care nu se mai poate dezbăra apoi. Nu îți mărești treptat sufletul, așa cum îți mărești casa.

O remarcă analoagă se poate aplica și fiilor acestui om. Aceștia s-au născut, e adevărat, într-o poziție privilegiată, dar părinții lor au fost umili; ei au crescut în mijlocul unor sentimente și idei cărora le este greu să se sustragă mai târziu; și avem toate motivele să credem că vor moșteni instinctele tatălui o dată cu bunurile lui.

Dimpotrivă, se poate întâmpla ca vlăstarul cel mai sărac dintr-o aristocrație puternică să dovedească a avea o uriașă ambiție deoarece opiniile tradiționale ale neamului său și spiritul general al castei sale îl susțin încă o vreme deasupra averii sale.

Ceea ce îi împiedică pe oamenii din vremurile democratice să nu se lase ușor în voia ambiției pentru lucruri mari este timpul pe care îl prevăd a fi necesar pentru realizarea acestor lucruri înainte de a fi în stare să se apuce de ele. „Mare avantaj este calitatea, a spus Pascal,

care îl pune pe un om, de la vârsta de optsprezece sau douăzeci de ani, într-o situație la care un altul nu ar putea ajunge decât la cincizeci de ani; sunt treizeci de ani câștigați fără efort." Acești treizeci de ani lipsesc de obicei ambițiilor din democrații. Egalitatea, care dă oricui posibilitatea de a ajunge la orice, îi împiedică să crească repede.

Într-o societate democratică, ca și în alte părți, nu există decât un anumit număr de averi mari ce pot fi făcute; iar căile care duc la ele fiind deschise fără deosebire fiecărui cetățean, este normal ca progresul tuturor să se încetinească. Cum candidații par a fi mai mult sau mai puțin egali și cum este greu să alegi pe cineva dintre ei fără a încălca principiul de egalitate, care este legea supremă a societăților democratice, prima idee care îți vine este să îi faci pe toți să meargă cu același pas și să îi supui pe toți acelorași încercări.

Așadar, pe măsură ce oamenii devin mai asemănători și pe măsură ce principiul de egalitate pătrunde mai liniștit și mai profund în instituții și moravuri, regulile de înaintare devin mai neînduplecate, înaintarea mai înceată; dificultatea de a ajunge repede la un anume grad de mărime sporește.

Din ură față de privilegii și din pricina dificultății de a face o alegere, se ajunge la a constrânge pe toți oamenii, oricare ar fi situația lor, să treacă printr-o singură filieră și la a-i supune pe toți, fără excepție, unei mulțimi de mici exerciții preliminare, în timpul cărora tinerețea lor se pierde, iar imaginația li se stinge; în asemenea măsură încât își pierd nădejdea de a putea vreodată beneficia din plin de bunurile care le sunt oferite; iar când ajung, în sfârșit, să poată face lucruri extraordinare, au pierdut gustul pentru ele.

În China, unde egalitatea de condiții este foarte mare și foarte veche, un om nu trece de la o funcție publică la o alta decât după ce a fost supus unui examen. Această probă se regăsește la fiecare pas din cariera sa, iar ideea a intrat atât de bine în moravuri încât îmi amintesc că am citit un roman chinez în care eroul, după multe peripeții, ajunge, în fine, să miște inima iubitei sale, trecând cu bine un examen. Marile ambiții respiră greu într-o atare atmosferă.

Ceea ce spun despre politică se aplică la toate lucrurile; egalitatea produce pretutindeni aceleași efecte; acolo unde legea nu își ia sarcina de a regla și întârzia mișcarea oamenilor, concurența ajunge s-o facă.

Într-o societate democratică solidă, ascensiunile mari și rapide sunt, prin urmare, rare; ele formează excepțiile regulii generale. Caracterul lor specific este cel care te face să le uiți numărul redus.

Oamenii din democrații sfârșesc prin a întrezări toate aceste lucruri; își dau seama cu timpul că legislatorul deschide în fața lor un câmp fără margini unde toți pot face cu ușurință câțiva pași dar pe care nimeni nu se poate lăuda că l-a parcurs repede. Între ei și vastul și cel din urmă obiect al dorințelor lor, văd o mulțime de mici bariere intermediare pe care trebuie să le depășească încet; această priveliște le obosește dinainte ambiția și o descurajează. Renunță deci la aceste îndepărtate și îndoielnice speranțe pentru a căuta aproape de ei desfătări mai puțin înalte și mai ușoare. Nu legea le limitează orizontul, ci îl restrâng ei înșiși.

Am spus că marile ambiții sunt mai rare în vremurile democratice decât în timpul aristocrației; mai adaug că, atunci când apar, în pofida acestor obstacole naturale, ele au o altă înfățișare.

În aristocrații, domeniul ambiției este adesea foarte întins; dar limitele ei sunt fixe. În țările democratice, ea se agită de obicei într-un câmp restrâns; dar dacă iese cumva din el, ai zice că nimic nu o mai poate îngrădi. Cum oamenii sunt acolo mai slabi, mai izolați și mai agitați; cum antecedentele au acolo o dominație restrânsă iar legile nu durează mult, rezistența la noutăți este slabă iar corpul social nu pare a fi niciodată foarte puternic și nici foarte ferm pe poziția lui. Așa încât, atunci când ambițioșii au prins în sfârșit puterea în mâini, ei cred că pot îndrăzni orice; iar când aceasta le scapă, vor imediat să răstoarne statul pentru a o recăpăta.

Aceasta dă marii ambiții politice un caracter violent și revoluționar, pe care este rar să îl vezi, la aceeași intensitate, în societățile aristocratice.

O mulțime de mici ambiții foarte cuminți din mijlocul cărora se înalță din loc în loc câteva mari dorințe rău stabilite: iată tabloul pe care îl prezintă în general națiunile democratice. O ambiție echilibrată, moderată și mare nu poate fi întâlnită.

Am arătat, de altfel, cu ce forță ascunsă făcea egalitatea să predomine în inima omenească pasiunea pentru desfătările materiale și dragostea exclusivă pentru prezent; aceste diferite tendințe se amestecă cu sentimentul ambiției și îl colorează, ca să spunem așa, cu propriile lor culori.

Cred că ambițioșii din democrații se preocupă mai puțin decât toți ceilalți de interesele și de judecata viitorului; numai momentul prezent îi interesează și îi absoarbe. Sfârșesc repede multe acțiuni în loc să ridice câteva monumente foarte trainice; le place succesul mai mult decât gloria. Ceea ce cer mai cu seamă de la oameni este supunerea.

Ceea ce vor înainte de toate, este dominația. Moravurile lor au rămas aproape mereu mai puțin înalte decât condiția lor; ceea ce face ca, foarte adesea, să strămute într-o bogăție extraordinară gusturi foarte vulgare, părând că nu s-au ridicat la puterea supremă decât pentru a-și procura mai ușor plăceri mici și grosolane.

Cred că în zilele noastre este necesar să curățăm, să reglementăm și să echilibrăm sentimentul ambiției, dar ar fi foarte primejdios să vrem a-l sărăci și a-l restrânge peste măsură. Trebuie să încercăm să îi punem de la bun început niște limite îndepărtate pe care nu îi vom permite niciodată să le treacă; dar trebuie să ne păzim de a-i stânjeni dezvoltarea, în interiorul limitelor permise.

Mărturisesc că mă tem mai puțin, pentru societățile democratice, de îndrăzneala dorințelor decât de mediocritatea lor; ceea ce mi se pare cel mai de temut este faptul ca, în toiul micilor ocupații continue ale vieții particulare, ambiția să nu își piardă elanul și măreția; ca pasiunile omenești să nu ajungă molcome și să nu se degradeze totodată, așa încât aspectul corpului social să devină tot mai liniștit și tot mai puțin înalt.

Cred deci că șefii acestor societăți noi ar greși dacă ar dori să-i adoarmă pe cetățeni într-o fericire prea uniformă și prea calmă și că este bine să le dea uneori de făcut treburi dificile și periculoase cu scopul de a le ridica ambiția și de a le oferi un loc de desfășurare.

Moraliștii se plâng fără încetare că viciul preferat al epocii noastre este orgoliul.

Faptul este adevărat într-un anume sens: într-adevăr, nu există nimeni care să nu creadă că valorează mai mult decât vecinul său și care să consimtă să se supună superiorului său; dar, în alt sens, este fals; deoarece acest om care nu poate suferi nici subordonarea, nici egalitatea se disprețuiește totuși în așa măsură încât nu se crede făcut decât pentru a gusta plăcerile vulgare. Se oprește fără greutate la dorințe mediocre, fără a îndrăzni să atace acțiunile înalte; abia dacă le imaginează.

Departe deci de a crede că trebuie să recomandăm contemporanilor noștri umilința, aș dori însă să ne străduim să le dăm o idee mai amplă despre ei înșiși și despre specia lor; umilința nu le este benefică; după câte cred eu, ceea ce le lipsește cel mai mult este orgoliul. Și aș ceda cu dragă inimă câteva din micile noastre virtuți pentru acest viciu.

[Într-o cămașă, împreună cu manuscrisul acestui capitol:

Paragraf final pe care nu știu dacă am făcut bine suprimându-l. Trebuie copiat și citit.

Nu trebuie să se renunțe la combinarea acestuia cu versiunea originală.

Văzând mișcarea generală a ambiției, care chinuiește în zilele noastre pe toți oamenii, și pasiunile nesăbuite care îi agită adesea, multă lume presupune că principala treabă a legislatorului din timpurile democratice este de a potoli ambiția și de a restrânge dorințele indivizilor. Faptul nu mi se pare adevărat decât într-o anumită măsură.

Este într-adevăr foarte important să punem ambiției, în aceste timpuri, limite fixe și evidente.

Cred că la națiunile democratice, mai mult decât la celelalte, este important să îngrădești cu grijă puterile, oricât de mari ar fi ele, în limite cunoscute și de netrecut în fața cărora imaginația turburată să se oprească de la bun început. Consider că strădania noastră trebuie să fie mai mare decât în alte părți încât structura țării să apară puternică și nemișcată [inatacabilă] și că acolo unde legea nu reușește, opinia publică să fie atât de puternică încât să pună în fața pasiunilor dezlănțuite o barieră imobilă.

Așadar, înțeleg că la popoarele democratice este cu deosebire necesar de a stabili niște limite marilor ambiții, dar cred, pe de altă parte, că ar fi periculos să le stânjenești prea mult avântul în limitele permise.

Voi mărturisi fără înconjur că mă tem mai puțin, pentru generațiile viitoare, de îndrăzneală decât de mediocritatea dorințelor. Ceea ce este, după părerea mea, în primul rând de temut, în vremurile care vor veni, e ca ambiția în vârtejul micilor ocupații continue și tumultuoase ale vieții, să nu își piardă elanul și măreția, ca pasiunile omenești să nu sece și să nu se micșoreze și ca aspectul omenirii să nu devină cu fiecare zi mai calm, dar și mai puțin elevat.

Deci, dacă legislatorii din Lumea Nouă vor ca oamenii să se mențină la punctul la care au ajuns strămoșii noștri și să îl depășească, trebuie ca ei să se păzească de a descuraja peste măsură sentimentul de ambiție.

În loc să îi pună pe cetățeni să contemple fără măsură interesele lor particulare cu scopul ca aceștia să lase mai lesne șefilor lor conducerea statului, este mai important să îi zgâlțâie pentru a-i face să se ocupe de treburile publice și să înlocuiască, dacă e posibil, dragostea de faimă și gustul pentru marile treburi cu pasiunea pentru bunăstare.

Mai cred că, în societățile democratice, trebuie să ai grijă să nu îngrădești prea strict, cu reguli obișnuite, virtuțile rare și că este bine să pregătești dinainte locuri vaste unde, mulțumită unor mari talente și unor mari strădanii, să putem spera că vom ajunge repede și că vom acționa în deplină independență.

Fapt ce se îndeplinește firesc cu ajutorul libertății și nimic nu îi dovedește mai bine necesitatea decât egalitatea de condiții.

Instituțiile libere obligă necontenit pe oameni să uite de micile treburi individuale pentru a se preocupa de marile interese ale popoarelor, ele ridică ambiția și îi oferă un loc de desfășurare.

Un prinț absolut care se stabilește în mijlocul unui popor unde condițiile sunt egale este întotdeauna obligat, pentru a-și face iertată puterea, să își pună singur limite în alegerea reprezentanților săi, să supună evoluția unor reguli fixe și invariabile, să aibă un respect scrupulos pentru egalitatea în drepturi, deoarece nu există în lume o putere capabilă să convingă un popor democratic să suporte deopotrivă tirania și privilegiul.

O națiune care se conduce singură nu se lasă niciodată oprită de atari piedici, iar voința ei atotputernică creează necontenit, în pofida obiceiurilor și a legilor, mari averi rapid constituite care dau ambițiilor speranțe uriașe.

Să caute deci legislatorii din zilele noastre să purifice și să regleze ambiția, dar să se păzească de a dori s-o micșoreze prea mult.

Ambiția nu trebuie să fie domolită, ci trebuie să i se dea un scop cinstit, înțelept și mare.

Capitolul XX

DESPRE ACTIVITATEA ÎN DOMENIUL LOCURILOR DE MUNCĂ LA ANUMITE NAȚIUNI DEMOCRATICE

[Am spus cum, pe măsură ce condițiile devin egale, se răspândește sentimentul de ambiție.

Fapt ce se vede la toate popoarele a căror stare socială devine democratică, dar nu la toate ambiția se slujește de aceleași mijloace pentru a fi mulțumită.]

În Statele Unite, de îndată ce un cetățean are puțină cunoaștere și câteva mijloace, el caută să se îmbogățească în comerț și în industrie, sau își cumpără o bucată de pământ acoperită de păduri și devine pionier. Tot ceea ce cere el de la stat este să nu vină să îi tulbure munca și să îi asigure câștigul.

La majoritatea popoarelor europene, când un om începe să își cunoască forțele și să își extindă dorințele, prima idee care îi vine în minte este să obțină o slujbă la stat. Asupra acestor rezultate diferite, provenite din aceeași cauză, merită să ne oprim o clipă pentru a le examina.

Când funcțiile publice sunt în număr mic, rău retribuite, instabile și când, pe de altă parte, profesiile industriale sunt numeroase și productive, noile și nerăbdătoarele dorințe cărora le dă naștere necontenit egalitatea se îndreaptă de pretutindeni spre industrie și nu spre administrație.

Dar dacă, în vreme ce condițiile devin egale, cunoașterea rămâne mai puțin completă sau spiritele temătoare, sau comerțul și industria, stânjenite în dezvoltarea lor, nu oferă decât mijloace dificile și încete de a face avere, cetățenii, nemaisperând să își îmbunătățească singuri soarta, aleargă febril spre șeful statului cerându-i ajutor. A-și găsi bunăstarea pe seama vistieriei publice li se pare a fi, dacă nu singura cale pe care o au, cel puțin calea cea mai ușoară și cea mai bună pentru toți de a ieși dintr-o situație care nu îi mai mulțumea; căutarea de locuri de muncă devine activitatea cea mai susținută.

Așa și trebuie să fie, mai ales în marile monarhii centralizate, unde numărul de funcții retribuite este uriaș iar existența funcționarilor suficient de sigură, astfel încât nimeni nu deznădăjduiește să obțină o slujbă și să se bucure în liniște de ea ca de o proprietate.

Nu voi spune că această dorință universală și nemăsurată de funcții publice este un mare rău social; că el distruge în fiecare cetățean spiritul de independență și răspândește în întreg corpul națiunii o predispoziție venală și servilă; că înăbușă virtuțile virile; nici nu voi remarca că o activitate de acest fel nu creează decât o îndeletnicire neproductivă și că nu face decât să agite țara fără a-i fi de folos; toate acestea se înțeleg cu ușurință.

Dar vreau să fac observația că guvernul care este favorabil unei asemenea tendințe își riscă liniștea și își pune viața în mare primejdie.

Știu că, în vremuri ca ale noastre, când vedem cum se stinge treptat dragostea și respectul legate altădată de putere, poate părea necesar guvernanților să înlănțuie mai strâns fiecare om, datorită interesului său, și că li se pare ușor să se slujească de chiar aceste pasiuni pentru a-l menține în limitele ordinii și în tăcere; dar lucrul nu va putea dura multă vreme și ceea ce poate părea, într-o anume perioadă, o cauză de forță devine cu siguranță, cu vremea, un motiv puternic de tulburare și de slăbiciune.

La popoarele democratice, ca și la toate celelalte, numărul de slujbe publice sfârșește prin a avea o limită; dar, tot la aceste popoare, numărul ambițioșilor nu cunoaște limite; el crește necontenit, datorită unei mișcări treptate și puternice, pe măsură ce condițiile devin egale; el nu cunoaște limite decât atunci când nu mai există oameni.

În concluzie, când ambiția nu mai are altă soluție decât să se adreseze administrației, guvernul sfârșește în mod necesar prin a se izbi de o opoziție permanentă; deoarece sarcina sa este de a satisface, cu mijloace limitate, dorințe care se înmulțesc peste limită. Trebuie să ne convingem că, dintre toate popoarele lumii, cel mai greu de supus și de condus este un popor de solicitanți. Oricâte eforturi ar face conducătorii lui, ei nu vor putea niciodată să îl mulțumească și trebuie întotdeauna să ne temem că, în cele din urmă, acesta va răsturna structura țării și va schimba fața statului numai pentru a ocupa niște locuri de muncă.

Mai marii timpului nostru, care se străduie să atragă numai spre ei și să îndeplinească toate dorințele noi pe care le suscită egalitatea, vor sfârși deci, dacă nu mă înșel, prin a se căi de a se fi angajat într-o asemenea acțiune. Vor descoperi într-o bună zi că și-au riscat puterea făcând-o atât de necesară și că ar fi fost mai cinstit și mai sigur să fi învățat pe fiecare dintre supușii lor arta de a fi mulțumit cu ceea ce poate obține singur.

Capitolul XXI

DE CE MARILE REVOLUȚII VOR DEVENI RARE

Un popor, care a trăit timp de secole într-un regim de caste și de clase, nu ajunge la o stare democratică decât după un lung șir de transformări mai mult sau mai puțin dureroase, cu ajutorul unor eforturi violente și după nenumărate încercări în timpul cărora bunurile, opiniile și puterea își schimbă rapid locul.

Chiar când această revoluție s-a încheiat, mai vedem încă multă vreme dăinuind deprinderile revoluționare create de ea, fiind încă urmată de profunde agitații.

Cum toate acestea se petrec în momentul în care condițiile devin egale, s-a tras concluzia că există un raport ascuns și o legătură secretă între egalitate și revoluții astfel încât nu pot apărea decât împreună.

Asupra acestui punct, raționamentul pare a fi de acord cu experiența.

La un popor unde rangurile sunt aproape egale, nici o legătură vizibilă nu îi unește pe oameni și nu îi ține legați de locul lor. Nici unul dintre ei nu are dreptul permanent, nici puterea de a comanda iar nimeni nu este în situația de a se supune; dar fiecare, înzestrat fiind cu o oarecare cunoaștere și un oarecare venit, își poate alege calea și merge pe un drum diferit de cel al semenilor lui.

Aceleași cauze care îi fac pe cetățeni independenți unii față de alții îi împing neîncetat spre noi și neliniștite dorințe, aţâţându-i necontenit.

Mi se pare deci firesc să credem că, într-o societate democratică, ideile, lucrurile și oamenii trebuie să își schimbe veșnic forma și locul și că vremurile democratice vor fi timpuri de transformări rapide și continue.

Chiar așa se petrece în realitate? Egalitatea de condiții îi duce oare pe oameni, în mod obișnuit și permanent, la revoluții? Conține ea vreun principiu perturbator care împiedică societatea să devină stabilă și îi predispune pe cetățeni să își reînnoiască continuu legile, doctrinele

și moravurile? Nu pot să cred acest lucru. Subiectul este important, așa că rog cititorul să mă urmărească cu atenție.

Aproape toate revoluțiile care au schimbat fizionomia popoarelor au fost făcute pentru a consacra sau pentru a distruge inegalitatea. Înlăturați cauzele secundare care au produs marile agitații ale oamenilor și veți ajunge aproape întotdeauna la inegalitate. Fie că săracii au vrut să răpească bunurile bogaților, fie că bogații au încercat să îi supună pe săraci. Dacă puteți întemeia o formă de societate în care fiecare să aibă ceva de păstrat și puțin de luat, veți fi făcut foarte mult pentru liniștea lumii.

Știu că, la un mare popor democratic, se întâlnesc întotdeauna cetățeni foarte săraci și cetățeni foarte bogați; dar săracii, în loc să formeze imensa majoritate a națiunii, cum se întâmplă întotdeauna în societățile aristocratice, sunt puțin numeroși, iar legea nu i-a legat pe unii de ceilalți prin legături de sărăcie iremediabilă și ereditară.

La rândul lor, bogații sunt risipiți și neputincioși; nu mai au privilegii care atrag privirile; chiar bogăția lor, nemaifiind legată de pământ și reprezentată de el, nu poate fi surprinsă și este ca invizibilă. Așa cum nu există neamuri de săraci, tot așa nu mai există neamuri de bogați; aceștia ies zilnic din rândurile mulțimii și se întorc acolo necontenit. Ei nu formează deci o clasă aparte pe care să o putem lesne defini și analiza; și, ținând, de altfel prin mii de fire ascunse, de masa concetățenilor lor, poporul nu poate să lovească în ei fără să se lovească și pe sine. Între aceste două extremități ale societăților democratice, se află o mulțime foarte mare de oameni aproape identici care, fără a fi exact nici bogați, nici săraci, au destule bunuri pentru a dori ordinea, dar nu au suficiente pentru a provoca invidia.

Aceștia sunt în mod firesc dușmanii mișcărilor violente; imobilitatea lor ține în repaos tot ceea ce se află deasupra și dedesubtul lor și asigură corpului social echilibrul necesar.

Nu pentru că aceștia ar fi mulțumiți de averea lor actuală și nici pentru că ar resimți o groază firească pentru o revoluție a căror pradă ar împărți-o, fără a-i suporta însă nenorocirile; dimpotrivă, doresc cu o intensitate fără pereche să se îmbogățească; ceea ce îi pune în încurcătură este faptul că nu știu de unde să ia. Aceeași stare socială care le inspiră permanent dorințe închide aceste dorințe în niște limite necesare. Ea dă oamenilor mai multă libertate de a schimba și mai puțin interes față de schimbare.

Nu numai că oamenii din democrații nu doresc în mod firesc revoluțiile, dar se și tem de ele.

Nu există o revoluție care să nu amenințe mai mult sau mai puțin proprietatea dobândită. Majoritatea celor care locuiesc în țările democratice sunt proprietari; nu au numai proprietăți; ei trăiesc într-o situație în care oamenii prețuiesc cel mai mult proprietatea.

Dacă examinăm cu atenție fiecare dintre clasele care alcătuiesc societatea, este ușor de văzut că nu există nici una la care pasiunile cărora le dă naștere proprietatea să fie mai aprige și mai tenace decât la clasele mijlocii.

Adesea săracilor le pasă prea puțin de ceea ce au, deoarece suferă mult mai mult din pricina a ceea ce le lipsește și nu se bucură de puținul pe care îl posedă. Bogații au multe alte pasiuni de satisfăcut decât pasiunea pentru bogăție și, de altfel, îndelunga și neplăcuta folosire a unei mari averi sfârșește uneori prin a-i face oarecum insensibili la plăcerile oferite de aceasta.

Dar oamenii care trăiesc într-o bunăstare deopotrivă îndepărtată de bogăție, ca și de sărăcie își prețuiesc enorm bunurile. Cum se află încă aproape vecini cu sărăcia, îi văd îndeaproape asprimea și se tem de ea; între ea și acești oameni nu există altceva decât un mic patrimoniu în care ei își fixează imediat temerile și speranțele. În fiecare clipă, se interesează tot mai mult de el datorită grijilor constante pricinuite lor de acesta și se simt tot mai legați de el datorită strădaniilor zilnice pe care le fac pentru a-l spori. Ideea de a ceda din patrimoniu cea mai mică parte le este insuportabilă și consideră pierderea lui totală drept cea mai mare nenorocire. Or, egalitatea de condiții duce la sporirea neîncetată a numărului acestor mici proprietari activi și neliniștiți.

Așadar, în societățile democratice, majoritatea cetățenilor nu vede clar ce ar putea câștiga dintr-o revoluție, dar simte mereu și în mii de feluri ce ar putea pierde din pricina ei.

Am arătat, în altă parte a acestei lucrări, cum egalitatea de condiții îi împingea în mod firesc pe oameni spre carierele industriale și comerciale și cum ducea la creșterea și diversificarea proprietății funciare; în fine, am arătat cum ea îi inspira fiecărui om o dorință puternică și constantă de a-și spori bunăstarea. Nimic nu e mai potrivnic pasiunilor revoluționare decât aceste lucruri.

Se poate întâmpla ca, prin rezultatul său final, o revoluție să folosească industriei și comerțului; dar primul său rezultat va fi aproape întotdeauna acela de a-i ruina pe industriași și pe comercianți, deoarece ea nu poate face altfel decât să schimbe mai întâi starea gene-

rală a consumului și să răstoarne pe moment proporția care exista între producție și necesități.

Nu cunosc de altfel nimic mai potrivnic moravurilor revoluționare decât deprinderile comerciale. Comerțul este prin natura lui dușmanul tuturor pasiunilor violente. Îi place măsura, se complace în compromisuri, fuge cu grijă de mânie. Este răbdător, diplomat, insinuant și nu recurge la măsuri extreme decât când se află în cea mai mare nevoie. Comerțul îi face pe oameni să nu mai depindă unii de alții; le dă o altă idee despre valoarea lor proprie; îi face să dorească să aibă propriile lor afaceri și îi învață cum să reușească; îi predispune deci la libertate, dar îi îndepărtează de revoluții.

Cei care au a se teme, într-o revoluție, mai mult decât toți ceilalți sunt posesorii de bunuri mobiliare; deoarece, pe de o parte, proprietatea lor este adesea ușor de confiscat iar, pe de alta, ea poate oricând dispărea complet; lucru de care au mai puțin a se teme proprietarii funciari care, pierzând venitul de pe pământurile lor, speră măcar să păstreze, dincolo de transformării, pământul. Vedem, așadar, că unii sunt și mai înspăimântați decât ceilalți de apariția mișcărilor revoluționare.

Popoarele sunt deci mai puțin dispuse la revoluții pe măsură ce bunurile mobiliare se multiplică și se diversifică iar numărul celor care le posedă devine mai mare.

Oricare ar fi de altfel profesia pe care o îmbrățișează oamenii și genul de bunuri de care se bucură, o trăsătură le este tuturor comună.

Nimeni nu este pe deplin mulțumit de averea sa prezentă și toți se străduiesc continuu, prin mii de mijloace diferite, să o sporească. Examinați pe fiecare dintre ei într-o perioadă oarecare din viața sa și veți vedea că este preocupat de câteva planuri noi al căror scop este de a-i spori bunăstarea; nu îi vorbiți despre interesele și drepturile neamului omenesc; această mică întreprindere familială îi absoarbe deocamdată toate gândurile și îl face să dorească să lase agitațiile publice pe altă dată.

Faptul nu numai că îi împiedică să facă revoluții, dar îi abate de la a le dori. Pasiunile politice violente influențează doar în mică măsură niște oameni care și-au pus tot sufletul în urmărirea bunăstării. Înfocarea cu care realizează treburile mici îi potolește în privința celor mari.

Este adevărat că, din când în când, se ridică, în societățile democratice, cetățeni întreprinzători și ambițioși ale căror uriașe dorințe nu pot fi satisfăcute dacă urmează calea obișnuită. Aceștia iubesc revo-

luțiile și le cheamă; dar cu mare greutate reușesc să le facă să se nască, dacă evenimente extraordinare nu le vin în ajutor.

Nu se poate lupta cu succes împotriva spiritului vremii și al țării sale; iar un om, oricâtă forță ar avea, îi face cu greu pe contemporanii săi să împărtășească sentimente și idei pe care totalitatea dorințelor lor le respinge. Nu trebuie deci să credem că, atunci când egalitatea de condiții, devenită un fapt vechi și incontestabil, a imprimat moravurilor caracterul său, oamenii se lasă aruncați cu ușurință în primejdii, urmând un conducător imprudent sau un inovator îndrăzneț.

Ei nu-i opun fățiș rezistență cu ajutorul vreunor combinații subtile sau prin vreun plan premeditat de rezistență. Nu îl combat cu energie, uneori chiar îl aprobă, dar nu îl urmează. Avântului său, ei îi opun pe ascuns inerția lor; tendințelor sale revoluționare, interesele lor conservatoare; pasiunilor sale aventuroase, gusturile lor sedentare; extravaganțelor geniului său, bunul lor simț; poeziei sale, proza lor. El îi ridică o clipă cu mii de strădanii și îi scapă în momentul următor când, ca trași de propria lor greutate, recad. Se istovește vrând să însufletească această mulțime indiferentă și pasivă și se vede, în cele din urmă, redus la neputință, nu pentru că ar fi învins, ci pentru că este singur.

Nu spun că oamenii care trăiesc în societățile democratice sunt de la natură imobili; dimpotrivă, cred că într-o atare societate domnește o mișcare perpetuă și că nimeni nu cunoaște odihna; dar cred că oamenii se agită în anumite limite pe care nu le depășesc niciodată. Schimbă, deformează sau reînnoiesc zilnic lucrurile secundare; au însă o mare grijă să nu se atingă de cele principale. Le place schimbarea, dar se tem de revoluții.

Deși americanii modifică sau abrogă necontenit unele din legile lor, sunt foarte departe de a dovedi că au pasiuni revoluționare. Este lesne de văzut, după graba cu care se opresc și se calmează când agitația publică începe să devină amenințătoare și în momentul când pasiunile par a fi la apogeu, că se tem de revoluție ca de cea mai mare dintre nenorociri și că fiecare dintre ei este hotărât în sufletul său să facă mari sacrificii pentru a o evita. Nu există în lume o țară unde sentimentul de proprietate să fie mai activ și mai neliniștit decât în Statele Unite și unde majoritatea să dovedească a avea mai puține înclinații pentru doctrinele care amenință constituirea averilor.

Am remarcat adesea că teoriile care sunt revoluționare prin natura lor, adică prin faptul că nu se pot realiza decât printr-o schimbare completă și câteodată bruscă a stării de proprietate și a persoanelor,

sunt mult mai puțin prețuite în Statele Unite decât în marile monarhii ale Europei. Câțiva oameni le proclamă sus și tare, marea majoritate însă le respinge cu un soi de oroare instinctivă.

Nu preget să spun că cea mai mare parte a maximelor numite îndeobște democratice în Franța sunt proscrise de către democrația din Statele Unite. Faptul se înțelege cu ușurință. În America, există idei și pasiuni democratice; în Europa, mai avem încă pasiuni și idei revoluționare.

Dacă America va fi supusă vreodată unor mari revoluții, acestea vor izbucni datorită prezenței negrilor pe pământul Statelor Unite; cu alte cuvinte, nu egalitatea de condiții e cea care le va da naștere, ci, dimpotrivă, inegalitatea lor.

Când condițiile sunt egale, fiecare se izolează în mod firesc în sine însuși și uită mulțimea. Dacă legislatorii popoarelor democratice nu ar căuta să corecteze această tendință nefericită sau să o susțină, în ideea că ea îi abate pe cetățeni de la pasiunile politice și astfel îi îndepărtează de la revoluții, s-ar putea să sfârșească ei înșiși prin a produce răul pe care vor să îl evite și va veni o clipă când pasiunile dezordonate ale câtorva oameni, ajutate de egoismul lipsit de inteligență și de bicisnicia celor mulți, să ajungă să constrângă corpul social să suporte transformări ciudate.

În societățile democratice, numai minoritățile restrânse doresc revoluțiile; însă minoritățile pot uneori să le și facă.

Nu vreau să spun că națiunile democratice sunt la adăpost de revoluții, spun doar că starea socială a acestor națiuni nu le împinge spre revoluții și că mai degrabă le îndepărtează de ele. Popoarele democratice, lăsate în seama lor, nu se angajează cu ușurință în aventuri mari; nu sunt antrenate către revoluții decât fără voia lor; uneori le suportă, dar nu ele le fac. Și adaug că, atunci când li s-a permis să capete cunoaștere și experiență, ele nu le îngăduie să apară.

Știu bine că în acest domeniu chiar instituțiile publice pot face multe lucruri; ele favorizează sau constrâng tendințele care apar din starea socială. Nu susțin deci, repet, că un popor ar fi la adăpost de revoluții numai din pricină că, la el, condițiile sunt egale; dar cred că, oricare ar fi instituțiile unui atare popor, marile revoluții vor fi întotdeauna acolo mult mai puțin violente și mai rare decât ne putem închipui; și nu îmi e greu să-mi imaginez o stare politică care, combinându-se cu egalitatea, ar face ca societatea să devină mai stabilă decât a fost ea vreodată în Occidentul nostru.

Ceea ce am spus până acum despre fapte se aplică în parte și ideilor.

Două lucruri te miră în Statele Unite: marea mobilitate a celor mai multe dintre acțiunile umane și imobilitatea surprinzătoare a anumitor principii. Oamenii se mișcă fără încetare, spiritul uman pare aproape nemișcat.

Când o opinie a ajuns pe pământul american și a prins rădăcini, se poate spune că nici o putere de pe pământ nu este în stare s-o scoată de acolo. În Statele Unite, doctrinele generale în materie de religie, de filozofie, de morală și chiar de politică nu se schimbă sau, cel puțin, nu se modifică decât în urma unei acțiuni ascunse și adesea nesesizabile; chiar cele mai grosolane prejudecăți nu se șterg decât cu o încetineală de neconceput în mijlocul acestor contacte dintre lucruri și oameni, repetate la infinit.

Mi se spune că e în natura și în deprinderile democrației să schimbe oricând sentimentele și ideile. Faptul poate fi adevărat pentru micile națiuni democratice, cum erau cele din Antichitate [sau din Evul Mediu], pe care le adunai în întregime într-o piață publică și pe care le agitai apoi după voia unui orator. Nu am văzut nimic asemănător în rândul marelui popor democratic care ocupă celelalte țărmuri ale oceanului nostru. Ceea ce m-a surprins în Statele Unite este greutatea cu care deschizi ochii unei majorități față de o idee pe care a conceput-o și să o desprinzi de un om pe care l-a adoptat. Nici scrierile, nici discursurile nu pot reuși vreodată; numai experiența îi dă de capăt; uneori chiar trebuie ca ea să se repete.

Faptul surprinde la o primă vedere; o cercetare mai atentă îl explică.

Nu cred că este chiar atât de ușor pe cât ne închipuim a dezrădăcina prejudecățile unui popor democratic; a-i schimba credințele; a pune noi principii religioase, filozofice, politice și morale în locul celor odată stabilite; într-un cuvânt, a face revoluții mari și dese în domeniul inteligenței. Nu pentru că spiritul uman ar fi trândav; el se agită necontenit; dar el caută mai curând să schimbe la infinit consecințele principiilor cunoscute și să descopere noi consecințe, decât să caute noi principii. Se învârte cu agilitate în jurul său în loc să se avânte, cu un efort rapid și direct, înainte; își extinde, încetul cu încetul, sfera, cu mișcări mici, continue și precipitate; nu o deplasează niciodată brusc.

Oameni egali în drepturi, egali ca educație, ca avere și, ca să spunem totul cu un singur cuvânt, cu o situație asemănătoare au în mod

firesc nevoi, deprinderi și gusturi prea puțin diferite. Cum văd fiecare obiect sub același aspect, spiritul lor este înclinat de la sine spre idei analoage și deși fiecare dintre ei se poate îndepărta de contemporanii săi făurindu-și niște credințe proprii, toți sfârșesc prin a se regăsi, fără să știe și fără s-o dorească, într-un anumit număr de opinii comune.

[Anarhia intelectuală din societățile democratice este mai mult aparentă decât reală. Oamenii se deosebesc la nesfârșit în probleme de amănunt, dar sunt de acord în privința marilor principii.]

Cu cât examinez mai atent efectele egalității asupra inteligenței, cu atât mă conving că anarhia intelectuală ai cărei martori suntem nu este, așa cum presupun mulți, starea naturală a popoarelor democratice. Cred că trebuie să o considerăm mai degrabă drept un accident particular al tinereții lor, ea nemanifestându-se decât în această perioadă de trecere când oamenii au sfărâmat deja vechile legături care îi uneau unii de alții și se deosebesc încă profund prin origine, educație și moravuri; astfel încât, păstrând idei, tendințe și gusturi foarte diferite, nimic nu îi împiedică să le producă. Principalele opinii ale oamenilor devin asemănătoare pe măsură ce condițiile se aseamănă. Aceasta mi se pare a fi lucrul general și permanent; restul este întâmplător sau trecător.

Cred că se va întâmpla rar ca, în sânul unei societăți democratice, un om să conceapă, brusc, un sistem de idei foarte îndepărtat de cel adoptat de contemporanii săi; și dacă ar apărea un asemenea inovator, îmi închipui că la început îi va fi foarte greu să se facă ascultat și încă și mai greu să se facă crezut.

Când condițiile sunt aproape asemănătoare, un om nu se lasă ușor convins de către un altul. Cum toți se văd îndeaproape, cum au învățat împreună aceleași lucruri și duc același fel de viață, nu sunt în mod firesc dispuși să îl ia pe unul dintre ei drept conducător și să îl urmeze orbește; niciodată nu îl crezi pe cuvânt pe cel asemenea cu tine sau pe egalul tău.

Nu numai încrederea în inteligența anumitor indivizi slăbește la națiunile democratice, așa cum am mai spus-o și în altă parte, dar chiar și ideea generală despre superioritatea intelectuală pe care un om oarecare o poate dobândi asupra celorlalți nu întârzie să se întunece.

Pe măsură ce oamenii se aseamănă mai mult, principiul egalității dintre inteligențe se insinuează încet-încet în credințele lor și îi este mai greu unui inovator, oricare ar fi el, să capete și să exercite o mare pu-

tere asupra spiritului unui popor. În atari societăți, revoluții bruște intelectuale sunt, așadar, rare; deoarece, dacă ne aruncăm ochii pe istoria lumii, ne dăm seama că ceea ce a produs marile și rapidele mutații în opiniile omenești este mai puțin forța unui raționament decât autoritatea unui nume.

Remarcați de altfel că, deoarece oamenii care trăiesc în societățile democratice nu sunt uniți între ei de nici o legătură, trebuie să-l convingi pe fiecare în parte. În vreme ce, în societățile aristocratice este suficient să poți acționa asupra spiritului câtorva; toți ceilalți îi urmează. Dacă Luther ar fi trăit în vremuri de egalitate și dacă nu ar fi avut drept auditoriu decât seniori și prinți ar fi întâmpinat mai multe greutăți pentru a schimba fața Europei.

Nu pentru că oamenii din democrații ar fi în mod firesc complet convinși de exactitatea opiniilor lor și foarte fermi în credințele lor; au adesea îndoieli pe care, în concepția lor, nimeni nu le poate rezolva. Se întâmplă uneori ca în acele vremuri spiritul uman să dorească să-și schimbe locul; dar cum nimic nu îl împinge cu putere și nici nu-l dirijează, oscilează singur, dar nu se mișcă.[1]

Când ai căpătat încrederea unui popor democratic, este un lucru foarte mare dacă îi obții și atenția. Este extrem de greu să te faci ascultat de oameni care trăiesc în democrație atunci când nu le vorbești despre ei înșiși. Ei nu ascultă lucrurile care li se spun, deoarece sunt foarte preocupați de lucrurile pe care le fac.

Se întâlnesc, într-adevăr, puțini trândavi la națiunile democratice. Viața se petrece în vârtejul mișcării și al zgomotului iar oamenii

---

[1] Dacă vreau să aflu care este starea societății cea mai favorabilă marilor revoluții ale inteligenței, îmi dau seama că ea se află undeva între egalitatea completă a tuturor cetățenilor și separația absolută a claselor.

În regimul castelor, generațiile se succed fără ca oamenii să își schimbe locul; unii nu mai așteaptă nimic mai mult, iar ceilalți nu mai speră nimic mai bun. Imaginația adoarme în mijlocul acestei liniști și nemișcări generale iar însăși ideea de mișcare nu mai apare spiritului uman.

Când clasele au fost abolite și când condițiile au devenit aproape egale, toți oamenii se agită necontenit, dar fiecare dintre ei este izolat, independent și slab. Această din urmă stare se deosebește uriaș de prima; totuși, i se aseamănă într-un punct. Marile revoluții ale spiritului uman sunt acolo extrem de rare.

Dar, între aceste două extremități ale istoriei popoarelor, se întâlnește o perioadă intermediară, epocă glorioasă și tulburată, în care condițiile nu sunt destul de stabile pentru ca inteligența să somnoleze, dar nici suficient de inegale pentru ca oamenii să exercite reciproc o putere foarte mare asupra spiritelor lor iar unii dintre ei să poată modifica credințele tuturor. Atunci apar puternicii reformatori, iar ideile noi schimbă deodată fața lumii.

sunt atât de preocupați să acționeze încât le rămâne puțin timp pentru a gândi. Ceea ce doresc mai ales să remarc este faptul că nu numai că sunt ocupați, dar și că ocupațiile lor îi pasionează. Sunt continuu în acțiune și fiecare din propriile acțiuni le absoarbe sufletul; focul pe care îl pun în activitate îi împiedică să se aprindă pentru idei.

Cred că este foarte greu să ațâți entuziasmul unui popor democratic pentru o oarecare teorie care nu are o legătură evidentă, directă și imediată cu activitatea practică, zilnică, a vieții sale. Un atare popor nu abandonează lesne vechile credințe. Deoarece entuziasmul este cel care împinge spiritul omenesc dincolo de căile bătute și care face marile revoluții intelectuale, precum și marile revoluții politice.

Așadar, popoarele democratice nu au nici răgazul și nici gustul să meargă în căutarea unor opinii noi. Chiar dacă ar ajunge să se îndoiască de cele pe care le au, le păstrează cu toate acestea, deoarece le-ar trebui prea multă vreme și cercetare atentă pentru a le schimba; le păstrează nu ca pe niște opinii sigure, ci ca pe niște opinii stabilite.

Mai sunt și alte motive, și mai puternice, care se opun ca o mare schimbare să se producă ușor în doctrinele unui popor democratic. Am arătat deja acest fapt la începutul volumului.

Dacă, la un atare popor, influențele individuale sunt slabe și aproape nule, puterea exercitată de către mulțime asupra spiritului fiecărui individ este foarte mare. Am arătat în altă parte motivele acestui fenomen. Ceea ce vreau să spun în acest moment este că am greși dacă am crede că faptul depinde numai de forma de guvernământ și că majoritatea trebuie să își piardă dominația intelectuală o dată cu puterea politică.

În aristocrații, oamenii au adesea o măreție și o forță care le sunt proprii. Când se găsesc în contradicție cu cea mai mare parte a semenilor lor, ei se retrag în ei înșiși, se susțin și se consolează. Nu același lucru se întâmplă la popoarele democratice. La acestea, bunăvoința publică pare a fi tot atât de necesară ca și aerul pe care îl respiră și a fi în dezacord cu masele înseamnă, ca să spunem așa, a nu mai trăi. Acestea nu au nevoie de a folosi legile pentru a-i supune pe cei care nu gândesc ca ele. Le este de ajuns să îi dezaprobe. Sentimentul de izolare și de neputință îi copleșește imediat și îi duce la disperare.

Ori de câte ori condițiile sunt egale, opinia generală apasă cu mare putere asupra spiritului fiecărui individ; ea îl învăluie, îl dirijează și îl oprimă; faptul ține de însăși structura societății mult mai mult decât de legile ei politice. Pe măsură ce toți oamenii se aseamănă mai

mult, fiecare se simte din ce în ce mai slab în fața tuturor celorlalți. Nedescoperind nimic care să îl ridice mult deasupra lor și care să îl deosebească, își pierde încrederea în sine de îndată ce este contrazis; nu numai că se îndoiește de forțele sale, dar ajunge să se îndoiască și de dreptatea sa și este gata să recunoască că greșește când cei mai mulți o afirmă. Majoritatea nu are nevoie să îl constrângă; ea îl convinge.

Oricum am organiza puterile unei societăți democratice și oricum le-am echilibra, va fi întotdeauna foarte greu să credem ceea ce respinge mulțimea și să afirmăm ceea ce ea condamnă.

Faptul încurajează de minune stabilitatea credințelor.

Când o opinie s-a instaurat la un popor democratic și s-a stabilit în spiritul celor mulți, ea se menține prin ea însăși și se perpetuează fără efort deoarece nimeni nu o atacă. Cei care au respins-o la început ca fiind falsă sfârșesc prin a o primi ca fiind generală, iar cei care continuă să o combată în adâncul inimii lor, nu lasă să se vadă nimic; au mare grijă să nu se angajeze într-o luptă primejdioasă și inutilă.

Când majoritatea unui popor democratic își schimbă opinia, este adevărat că ea poate duce, după voia ei, la revoluții ciudate și bruște în lumea inteligenței; dar este foarte greu ca opinia majorității să se schimbe și aproape tot atât de greu să se constate că ea s-a schimbat.

Se întâmplă uneori ca timpul, evenimentele sau efortul individual și solitar al inteligențelor să ajungă să zdruncine sau să distrugă încetul cu încetul o credință fără ca în afară să apară ceva. Această credință nu este combătută pe față. Nu se reunește nimeni pentru a lupta împotriva ei. Adepții ei o părăsesc unul câte unul în liniște; dar e zilnic părăsită de câțiva până când, în cele din urmă, ea nu mai este împărtășită decât de un mic număr de oameni.

În această stare ea mai domnește încă.

Cum dușmanii ei continuă să tacă sau își comunică gândurile numai pe furiș, rămân chiar ei multă vreme fără a putea fi siguri că s-a înfăptuit o mare revoluție și rămân nemișcați în această îndoială. Observă și tac. Majoritatea nu mai crede; dar dă încă impresia că mai crede și această inutilă fantomă a unei opinii publice e de ajuns pentru a-i îngheța pe inovatori și a le impune tăcerea și respectul.

Trăim într-o epocă care a văzut operându-se în spiritul oamenilor cele mai rapide schimbări. Cu toate acestea, s-ar putea întâmpla ca, în curând, principalele opinii ale oamenilor să fie mai stabile decât au fost în secolele precedente ale istoriei noastre; aceste vremuri nu au venit încă, dar probabil se apropie.

Pe măsură ce cercetez mai îndeaproape nevoile și instinctele naturale ale popoarelor democratice, mă conving că, dacă vreodată egalitatea se va stabili într-un mod general și permanent în lume, marile revoluții intelectuale și politice vor deveni mai greu de realizat și mai rare decât putem crede.

Deoarece oamenii din democrații par întotdeauna neliniștiți, nesiguri, nerăbdători, gata să își schimbe voința și locul, ne imaginăm că își vor aboli dintr-o dată legile, că vor adopta credințe noi și că vor avea moravuri noi. Nu ne gândim deloc că, dacă egalitatea îi duce pe oameni la schimbare, ea le inspiră interese și gusturi care au nevoie de stabilitate pentru a fi satisfăcute; ea îi împinge și totodată îi oprește, îi ațâță și îi leagă de pământ; le înflăcărează dorințele și le limitează forțele.

Este un fapt care nu se vede de la început; pasiunile care, într-o democrație, îi îndepărtează pe cetățeni unii de alții se arată singure. Dar nu de la prima vedere zărim forța ascunsă care le reține și le unește.

Să îndrăznesc să o spun în mijlocul ruinelor care mă înconjoară? Ceea ce mă îngrijorează cel mai mult pentru generațiile viitoare nu sunt revoluțiile.

Dacă cetățenii continuă să se închidă tot mai mult în cercul micilor interese casnice și să se agite acolo fără odihnă, ne putem teme că ei vor deveni aproape inaccesibili emoțiilor publice mari și puternice care tulbură popoarele, dar care le dezvoltă și le reînnoiesc. Când văd cum proprietatea devine atât de mobilă, iar dragostea de proprietate atât de neliniștită și vie, nu mă pot împiedica a mă teme că oamenii vor ajunge să privească orice teorie nouă ca pe o primejdie, orice inovație ca pe o supărătoare tulburare, orice progres social ca pe un prim pas către o revoluție și că vor refuza total să se miște de teamă să nu fie duși de curent. Mărturisesc că tremur la gândul că se vor lăsa în cele din urmă atât de prinși de o dragoste josnică pentru desfătările prezente, încât interesul pentru propriul lor viitor și pentru cel al descendenților lor va dispărea și că vor prefera să urmeze agale cursul destinului lor decât să facă la nevoie un efort brusc și energic pentru a-l îndrepta.

Credem că societățile noi își vor schimba înfățișarea continuu, dar mie mi-e frică că ele vor ajunge să fie prea fixate în aceleași instituții, aceleași prejudecăți, aceleași moravuri; astfel încât neamul omenesc se va opri și se va limita; spiritul se va apleca la nesfârșit asupra lui însuși fără să producă idei noi; iar omul se va usca în mici miș-

cări solitare și sterile și, deși se va mișca necontenit, omenirea nu va mai înainta.

[La sfârșitul manuscrisului acestui capitol: Acest paragraf întrerupea cursul natural al ideilor. Să fie pus în subsol.]

Am arătat cum egalitatea de condiții, făcându-i pe oameni asemănători, îi face să fie preocupați reciproc de nefericirile lor și le ameliorează moravurile.

Aceste deprinderi ale vieții private se regăsesc în viața publică și împiedică ca pasiunile [urile] politice să fie prea crude și prea nemiloase.

Nu trebuie să confundăm aici revoluțiile care se fac pentru a stabili egalitatea cu acelea care au loc după ce egalitatea a fost instaurată și să ne păzim să aplicăm celor din urmă caracterul primelor.

Revoluțiile care se fac pentru a stabili egalitatea sunt aproape întotdeauna crude deoarece lupta are loc între oameni care sunt deja suficient de egali pentru a se putea lupta între ei și care sunt încă destul de diferiți pentru a se lovi fără milă.

Această duritate de sentimente nu mai există în momentul în care cetățenii au devenit egali și asemănători, iar la un popor democratic blândețea generală și permanentă a moravurilor impune celei mai aprinse uri politice o anume reținere. Oamenii îndură acolo fără un murmur ca o revoluție să meargă până la nedreptate, dar nu până la cruzime. Confiscarea bunurilor le provoacă repulsie, vederea sângelui omenesc îi dezgustă; sunt de acord să existe oprimare, dar nu vor să existe omor.

Această ameliorare a pasiunilor politice este evidentă în Statele Unite. America este, după părerea mea, singura țară din lume unde de cincizeci de ani nimeni nu a fost condamnat la moarte pentru un delict politic. Cu toate acestea au existat câteva delicte politice mari, dar nu a existat eșafodul. Este adevărat că s-a văzut în mai multe rânduri în Statele Unite și mai ales în ultima vreme, populația dedându-se la niște excese îngrozitoare împotriva negrilor și în legătură cu sclavia. Dar chiar aceasta dovedește ceea ce afirm eu. Pasiunile politice ale americanilor nu devin barbare decât acolo unde mai există o instituție aristocratică.

Capitolul XXII

DE CE DORESC POPOARELE DEMOCRATICE ÎN MOD FIRESC PACEA, IAR ARMATELE DEMOCRATICE ÎN MOD FIRESC RĂZBOIUL

Aceleași interese, aceleași temeri, aceleași pasiuni care îndepărtează popoarele democratice de revoluții le îndepărtează și de război; spiritul militar și spiritul revoluționar slăbesc în același timp și din pricina acelorași cauze.

Numărul tot mai mare de proprietari, prieteni ai păcii, dezvoltarea bogăției mobiliare, pe care războiul o înghite atât de repede, acea blândețe a moravurilor, acea toleranță a inimii, acea predispoziție la milă pe care o dă egalitatea, acea răceală a rațiunii care te face mai puțin sensibil la emoțiile poetice și violente care apar din mijlocul armelor, toate aceste cauze se unesc pentru a potoli spiritul militar.

Cred că putem admite ca regulă generală și permanentă că, la popoarele civilizate, pasiunile războinice vor deveni tot mai rare și mai puțin aprinse, pe măsură ce condițiile vor fi mai egale.

Războiul este cu toate acestea un accident căruia îi sunt supuse toate popoarele, popoarele democratice ca și celelalte. Oricare ar fi înclinația pe care acestea o au pentru pace, trebuie ca ele să fie gata să respingă războiul sau, cu alte cuvinte, să aibă o armată.

Soarta, care a făcut lucruri atât de deosebite în beneficiul locuitorilor din Statele Unite, i-a așezat în mijlocul unei pustietăți unde nu au, ca să spunem așa, vecini. Câteva mii de soldați le sunt de ajuns, dar situația este specifică americanilor și nu democrației.

Egalitatea de condiții, și moravurile ca și instituțiile care derivă din ele nu sustrag un popor democratic de la obligația de a întreține o armată, iar armata lui exercită întotdeauna o mare influență asupra sorții sale. Este deci foarte important de a afla care sunt tendințele naturale ale celor care o alcătuiesc.

La popoarele aristocratice, mai ales la acelea unde originea reglementează ea singură rangul, inegalitatea se regăsește în armată ca și în națiune; ofițerul este nobilul — soldatul, șerbul. Unul este în mod necesar chemat să comande, celălalt să se supună. În armata aristocratică, ambiția soldatului are niște limite foarte înguste.

Nici cea a ofițerilor nu este nelimitată.

Un corp aristocratic nu face numai parte dintr-o ierarhie; el are întotdeauna o ierarhie în sânul său; membrii care o alcătuiesc sunt așezați unii deasupra celorlalți, într-un anume mod care nu se schimbă defel. Cutare este chemat în mod firesc prin originea sa să comande un regiment, iar un altul o companie; ajunși la capătul din urmă al speranțelor lor, se opresc singuri și se consideră satisfăcuți de soarta lor.

În primul rând, în aristocrații există o cauză foarte importantă care slăbește dorința de avansare a ofițerului.

La popoarele aristocratice, ofițerul, independent de rangul său în armată, ocupă și un rang ridicat în societate; primul nu este pentru el decât un accesoriu al celui de al doilea; îmbrățișând cariera armelor, nobilul ascultă mai puțin de ambiție cât de un fel de datorie pe care originea sa i-o impune. El intră în armată pentru a-și folosi în mod onorabil anii plăcuți ai tinereții și pentru a aduce în căminul său și printre semenii lui câteva amintiri onorabile din viața militară; dar principalul său scop nu este de a dobândi bunuri, considerație și putere în armată; deoarece are aceste avantaje prin însăși poziția sa și se bucură de ele fără a ieși din casa lui.

În armata democratică, toți soldații pot deveni ofițeri ceea ce generalizează dorința de avansare și face ca ambiția militară să nu mai aibă aproape limite.

La rândul său, ofițerul nu vede nimic care să îl oprească în mod firesc și obligatoriu la un anumit grad mai mult decât la un altul, și fiecare grad are un preț imens pentru el, deoarece rangul său în societate depinde aproape întotdeauna de rangul său în armată.

Se întâmplă adesea la popoarele democratice ca ofițerul să nu aibă alt bun decât solda și să nu poată aștepta altă considerație decât onorurile militare. De fiecare dată când își schimbă funcția, el își schimbă și soarta și devine într-un anume fel un alt om. Ceea ce era un accesoriu al existenței în armata aristocratică a devenit astfel principalul, totul, existența însăși, în armata democratică.

Sub vechea monarhie franceză, nu se dădea ofițerilor decât titlul lor de noblețe. În zilele noastre, nu li se dă decât titlul militar. Această mică schimbare a formelor limbajului este suficientă pentru a arăta că s-a făcut o mare revoluție în structura societății și în cea a armatei.

În armata democratică, dorința de a avansa este aproape generală; ea este vie, tenace, continuă; este alimentată de toate celelalte dorințe și nu se stinge decât o dată cu viața. Or, este ușor de văzut că, din toate armatele din lume, cea unde avansarea trebuie să fie cea

mai lentă în timp de pace este armata democratică. Numărul gradelor fiind de la sine limitat, numărul concurenților aproape nesfârșit, iar legea inflexibilă a egalității apăsând asupra tuturor, nimeni nu poate face progrese rapide și mulți nu pot să își schimbe locul. Așadar, nevoia de avansare este mai mare, iar ușurința de a avansa mai mică decât în alte părți.

Toți ambițioșii care există într-o armată democratică doresc deci războiul cu ardoare deoarece războiul lasă locuri goale și permite în cele din urmă a se încălca acel drept de vechime, singurul privilegiu firesc pentru o democrație.

Ajungem astfel la acest rezultat ciudat că, dintre toate armatele, cea care dorește cu cea mai mare ardoare războiul este armata democratică și că, dintre toate popoarele, cel care iubește cel mai mult pacea este un popor democratic; iar ceea ce face ca lucrul să fie ieșit din comun este faptul că egalitatea produce în același timp aceste efecte contrarii.

Cetățenii fiind egali, ei își concep în fiecare zi dorințele și descoperă posibilitatea de a-și schimba condiția și de a-și spori bunăstarea; faptul îi predispune să iubească pacea care face ca activitățile să prospere permițând fiecăruia să își ducă în liniște până la capăt micile sale acțiuni; iar, pe de altă parte, chiar această egalitate, mărind valoarea onorurilor militare pentru cei care urmează cariera armelor și făcând ca onorurile să fie accesibile tuturor, îi face pe soldați să viseze la câmpurile de bătălie. De amândouă părțile, neliniștea inimilor este aceeași, dorința de a avea este tot atât de lacomă, ambiția egală; singurul care diferă este mijlocul de a o satisface.

Aceste predispoziții opuse, ale națiunii și ale armatei, pun în mare pericol societățile democratice.

Când spiritul militar abandonează un popor, cariera militară încetează imediat a mai fi onorată iar militarii de carieră ajung în ultimele rânduri ale funcționarilor publici. Sunt puțin prețuiți și nimeni nu îi mai înțelege. Se întâmplă atunci contrarul a ceea ce se constată în vremurile aristocratice. Nu mai intră în armată cetățenii importanți, ci cei mai puțin însemnați. Nimeni nu se mai lasă în voia ambiției militare decât când nici o alta nu mai e îngăduită. Se formează un cerc vicios din care se iese cu greutate. Elita națiunii evită cariera militară care nu mai este prețuită pentru că elita națiunii nu o mai îmbrățișează.

Nu trebuie deci să ne mirăm dacă armatele democratice se arată adesea neliniștite, cârtitoare și nemulțumite de soarta lor, deși instrucția este de obicei mult mai blândă iar disciplina mai puțin rigidă de-

cât la toate celelalte. Soldatul se simte într-o poziție inferioară, iar orgoliul său rănit sfârșește prin a-i da gust pentru război, care îi devine necesar, sau dragoste pentru revoluții, în timpul cărora speră să cucerească, cu arma în mână, influența politică și considerația personală care îi sunt contestate.

Alcătuirea armatei democratice face ca acest ultim pericol să fie extrem de riscant.

În societatea democratică, aproape toți cetățenii au proprietăți de păstrat; dar armata democratică este condusă, în general, de proletari. Cea mai mare parte dintre ei nu are mare lucru de pierdut în tulburările civile. Majoritatea națiunii se teme firește mult mai mult de revoluții decât în vremurile aristocrației; dar conducătorii armatei se tem mult mai puțin de ele.

Mai mult, așa cum am spus mai sus, cum la popoarele democratice cetățenii cei mai bogați, cei mai instruiți, cei mai capabili nu urmează defel cariera militară, se întâmplă ca armata, în ansamblul ei, să ajungă să formeze o mică națiune aparte, unde inteligența este mai puțin suplă iar deprinderile mai grosolane decât în națiunea mare. Or, această mică națiune neșlefuită are armele și numai ea știe să le folosească.

Ceea ce sporește efectiv pericolul pe care spiritul militar și tulburent al armatei îl pune în fața popoarelor democratice este atitudinea pacifistă a cetățenilor; nu există nimic mai periculos decât o armată în mijlocul unei națiuni care nu este războinică; dragostea excesivă a tuturor cetățenilor pentru liniște face ca această liniște să fie, în fiecare clipă, la bunul plac al soldaților.

Putem deci spune, la modul general, că, dacă popoarele democratice sunt în mod firesc predispuse către pace datorită intereselor și înclinaților lor, ele sunt fără încetare atrase spre război și revoluții din pricina armatelor lor.

Revoluțiile militare, de care nu ai aproape niciodată a te teme în aristocrații, sunt întotdeauna alarmante la națiunile democratice. Aceste primejdii trebuie considerate a fi printre cele mai de temut dintre toate pe care le oferă viitorul; trebuie ca atenția oamenilor de stat [a bunilor cetățeni] să se străduiască fără odihnă pentru a găsi un leac.

Când o națiune se simte muncită dinlăuntru de ambiția neliniștită a armatei sale, primul gând care apare este acela de a da acestei ambiții supărătoare un scop: războiul.

Nu vreau să vorbesc de rău războiul; războiul mărește aproape întotdeauna gândirea unui popor și îi ridică inima. Există cazuri când numai el poate opri dezvoltarea excesivă a anumitor tendințe apă-

rute în mod firesc din egalitate și când trebuie considerat ca necesar pentru anumite boli incurabile care pot ataca societățile democratice.

Războiul are mari avantaje; dar nu trebuie să ne facem iluzia că el diminuează primejdia pe care am semnalat-o mai sus. El nu face decât s-o întrerupă și, după ce războiul s-a terminat, primejdia revine, și mai îngrozitoare; deoarece armata suportă mult mai greu pacea după ce a gustat războiul. Războiul nu ar fi un remediu decât pentru un popor [democratic] care ar dori mereu gloria.

[Napoleon a lăsat adesea să se înțeleagă că el s-ar fi oprit bucuros în mijlocul triumfurilor sale dacă pasiunile soldaților săi nu l-ar fi constrâns, ca să spunem așa, să se arunce mereu în noi acțiuni.]

Prevăd că toți prinții războinici care se vor ridica din mijlocul marilor națiuni democratice vor găsi că le este mai ușor să învingă cu armata lor decât s-o facă să trăiască în pace după victorie. Sunt două lucruri pe care un popor democratic le va face întotdeauna cu mare greutate: să înceapă războiul și să-l încheie.

De altfel, dacă războiul are avantajele sale specifice pentru popoarele democratice, pe de altă parte el le expune la niște primejdii de care nu au a se teme, la același nivel, aristocrațiile. Nu voi cita decât două.

Dacă războiul dă satisfacție armatei, el deranjează și uneori aduce la deznădejde acea mulțime nesfârșită de cetățeni ale cărei mici pasiuni au zilnic nevoie de pace pentru a fi împlinite. El poate deci să ducă la apariția, sub o altă formă, a dezordinii pe care trebuie să o prevîntâmpine.

Nu există un război îndelungat care să nu pună în mare primejdie libertatea unei țări democratice. Nu pentru că ar trebui să ne temem de a-i vedea pe generalii învingători luând cu forța puterea suverană, după fiecare victorie, așa cum au făcut Silla și Cezar. Primejdia e de o altă natură. Războiul nu duce întotdeauna popoarele democratice la o guvernare militară; dar el nu poate împiedica, la aceste popoare, ca atribuțiile guvernului civil să crească enorm; el centralizează aproape obligatoriu în mâinile acestuia conducerea tuturor oamenilor și folosirea tuturor lucrurilor. Dacă nu duce imediat la despotism prin violență, el duce încet la acesta prin deprinderi.

Toți cei care caută să distrugă libertatea în sânul unei națiuni democratice trebuie să știe că cea mai sigură și mai scurtă cale de a ajunge la acest scop este războiul. Este prima axiomă a științei.

Când ambiția ofițerilor și a soldaților începe a deveni de temut, un remediu pare a se oferi de la sine: sporirea numărului locurilor de

oferit, mărind armata. Lucrul domolește răul prezent, dar pune cu atât mai mult în pericol viitorul.

A mări efectivele unei armate poate produce un efect durabil într-o societate aristocratică deoarece, în aceste societăți, ambiția militară este limitată la o singură categorie de oameni și se oprește, pentru fiecare om, la o anumită limită; astfel încât poți ajunge să îi mulțumești pe aproape toți cei care au această ambiție.

Dar la un popor democratic nu obții nici un rezultat prin creșterea efectivelor armatei deoarece numărul de ambițioși crește acolo întotdeauna exact în același raport cu armata. Cei cărora le-ați îndeplinit dorințele creând noi locuri în armată sunt imediat înlocuiți de o nouă mulțime pe care nu o puteți mulțumi și chiar primii reîncep curând a se plânge; deoarece aceeași agitație a spiritului care domnește printre cetățenii dintr-o democrație se manifestă și în armată; ceea ce se dorește în armată nu este obținerea unui anumit grad, ci avansarea continuă. Dacă dorințele nu sunt prea mari, ele renasc însă fără încetare. Un popor democratic care își mărește efectivele armatei nu face, așadar, decât să potolească pentru moment ambiția militarilor de carieră; dar ea revine curând și mai teribilă, deoarece cei care o încearcă sunt mai numeroși.

Părerea mea este că un spirit neliniștit și nesupus este un rău inerent structurii armatelor democratice și că trebuie să renunțăm la a-l vindeca. Nu trebuie ca legislatorii din democrații să aibă iluzia că vor găsi o organizație militară care să aibă singură forța de a calma și de a controla militarii de carieră; ei vor obosi din pricina strădaniilor zadarnice înainte de a ajunge la un rezultat.

Nu în armată vom întâlni remediul pentru defectele armatei, ci în țară.

Popoarele democratice se tem în mod firesc de tulburare și de despotism. Trebuie numai să facem din aceste instincte înclinații bine gândite, inteligente și stabile. Când cetățenii au învățat, în sfârșit, cum să folosească în mod liniștit și util libertatea și i-au simțit binefacerile; când au deprins o dragoste virilă pentru ordine și se supun de bună voie regulii, chiar acești cetățeni, îmbrățișând cariera armelor, aduc în armată, fără s-o știe și aproape fără voia lor, aceste deprinderi și moravuri. Spiritul general al națiunii, pătrunzând în spiritul particular al armatei, temperează opiniile și dorințele pe care starea militară le face să apară sau, prin forța atotputernică a opiniei publice, le împiedică să se manifeste. Aveți cetățeni luminați, ordonați, fermi și liberi și veți avea soldați disciplinați și ascultători.

Orice lege care, reprimând spiritul turbulent al armatei, ar încerca să diminueze, în cadrul națiunii, spiritul de libertate civilă și să facă să dispară ideea de drept și ideea de drepturi va merge deci împotriva scopului ei. Ea va favoriza instaurarea tiraniei militare în loc s-o prejudicieze.

La urma urmelor și împotriva a tot ce am face, o armată mare va constitui întotdeauna o mare primejdie într-un popor democratic; iar mijlocul cel mai eficace de a micșora această primejdie este de a reduce armata; dar nu tuturor popoarelor democratice le este dat să poată folosi un asemenea remediu.

Capitolul XXIII

CARE ESTE CLASA CEA MAI RĂZBOINICĂ ȘI CEA MAI REVOLUȚIONARĂ ÎN ARMATA DEMOCRATICĂ

Ține de esența unei armate democratice de a fi foarte numeroasă, raportată la poporul din care apare; voi spune mai departe rațiunile.

Pe de altă parte, oamenii care trăiesc în vremurile democratice nu aleg defel cariera militară.

Popoarele democratice sunt deci curând constrânse să renunțe la recrutarea voluntară și să recurgă la înrolarea obligatorie. Necesitatea le obligă să adopte acest din urmă mijloc și putem prezice cu ușurință că el va fi adoptat în toată lumea.

Serviciul militar fiind obligatoriu, responsabilitatea se împarte fără deosebire și în mod egal între toți cetățenii. Aceasta reiese cu și mai multă necesitate din condiția acestor popoare și din ideile lor. Guvernul poate să facă aproape tot ce vrea, cu condiția să se adreseze tuturor în același timp; ceea ce duce de obicei la împotrivire față de guvern nu este sarcina impusă, ci inegalitatea distribuirii ei.

Or, serviciul militar fiind același pentru toți cetățenii, rezultă cu evidență că fiecare dintre ei nu rămâne sub drapel decât un număr mic de ani.

Așadar, e în natura lucrurilor ca soldatul să nu facă decât să treacă prin armată, în vreme ce la majoritatea națiunilor aristocratice starea militară fie reprezintă pentru soldat o meserie, fie îi este impusă pentru toată viața.

Faptul are mari consecințe. Dintre soldații care alcătuiesc o armată democratică, unii continuă viața militară; dar cei mai mulți, luați sub drapel fără voia lor și gata mereu să se întoarcă la căminul lor, nu se consideră intrați serios în viața militară și nu se gândesc decât cum să scape. Aceștia nu capătă nevoile și nu împărtășesc niciodată, decât pe jumătate, pasiunile cărora le dă naștere această carieră. Ei se supun îndatoririlor militare dar sufletul le rămâne legat de interesele și dorințele de care este plin în viața civilă. Nu capătă deci spiritul armatei; mai degrabă aduc în sânul armatei spiritul societății și îl păstrează în cadrul ei. La popoarele democratice, cei care rămân în continuare

cetățeni sunt simplii soldați; asupra lor deprinderile naționale au mai multă forță și opinia publică mai multă putere. Numai prin soldați putem spera să facem să pătrundă într-o armată democratică dragostea de libertate și respectul drepturilor pe care am știut să-l insuflăm poporului. Contrarul se întâmplă la națiunile aristocratice unde soldații sfârșesc prin a nu mai avea nimic comun cu concetățenii lor și prin a trăi în mijlocul lor ca niște străini, iar adesea ca niște dușmani.

În armata aristocratică, elementul conservator este ofițerul deoarece numai ofițerul a păstrat legături strânse cu societatea civilă și nu e părăsit niciodată de voința de a veni, mai curând sau mai târziu, să își reia locul; în armata democratică, este soldatul și pentru motive foarte asemănătoare.

Dimpotrivă, se întâmplă adesea ca, în aceste armate democratice, ofițerul să capete gusturi și dorințe complet diferite de cele ale națiunii. Fapt ce poate fi înțeles.

La popoarele democratice, omul care devine ofițer rupe toate legăturile care îl legau de viața civilă; el iese din ea pentru totdeauna și nu mai are nici un interes să se întoarcă la ea. Adevărata sa patrie este armata, deoarece el nu este nimic decât prin rangul pe care îl are aici; urmează deci soarta armatei, se înalță sau coboară o dată cu ea, și numai către ea își îndreaptă de aici înainte speranțele. Ofițerul, având nevoi foarte deosebite de cele ale țării, poate uneori să dorească fierbinte războiul sau să pregătească o revoluție chiar în momentul când națiunea aspiră cel mai mult la stabilitate și la pace.

Totuși, există motive care îi temperează dispoziția războinică și agitată. Dacă la popoarele democratice ambiția este generală și permanentă, am văzut că ea este arareori mare. Omul care, ieșit din clasele mijlocii ale națiunii, a ajuns, parcurgând rangurile inferioare ale armatei, până la gradul de ofițer, a făcut deja un pas imens. El s-a stabilit într-o sferă superioară celei pe care o ocupa în societatea civilă și a dobândit drepturi pe care majoritatea națiunilor democratice le va considera întotdeauna ca inalienabile.[1] Se oprește mulțumit, după acest mare efort, și se gândește să se bucure de cucerirea sa. Teama de a pune în primejdie ceea ce are domolește în inima sa dorința de

[1] Poziția ofițerului este, într-adevăr, mult mai sigură la popoarele democratice decât la celelalte. Cu cât valorează mai puțin ofițerul prin el însuși, cu atât gradul are mai multă valoare și cu atât legislatorul găsește că este corect și necesar să îl asigure de folosirea lui.

a dobândi ceea ce nu are. După ce a trecut de primul și cel mai mare obstacol care îi oprea înaintarea, el se resemnează cu mai multă răbdare la înaintarea sa lentă. Această domolire a ambiției crește pe măsură ce, ridicându-se în grad, găsește că are mai mult de pierdut în aventuri. Dacă nu mă înșel, partea cea mai puțin războinică, ca și cea mai puțin revoluționară a unei armate democratice o va constitui întotdeauna vârful.

Ceea ce am spus mai sus despre ofițer și despre soldat nu se aplică unei clase numeroase care, în toate armatele, ocupă locul intermediar dintre aceștia; vreau să vorbesc despre subofițeri.

Această clasă de subofițeri care nu apăruse încă în istorie înainte de secolul nostru este chemată, după părerea mea, să joace de aici înainte un rol.

La fel ca ofițerul, subofițerul a rupt în mintea sa toate legăturile care îl uneau cu societatea civilă; la fel ca el, a făcut din starea militară meseria sa și, poate mai mult ca el, și-a îndreptat în această direcție toate dorințele; dar nu a ajuns, ca ofițerul, la un punct înalt și solid unde să îi fie îngăduit să se oprească și să respire în voie, așteptând să urce mai sus.

Prin însăși natura funcțiilor sale care nu se pot schimba, subofițerul este condamnat să ducă o existență obscură, meschină, anevoioasă și precară. Din starea militară nu vede încă decât primejdiile. Nu cunoaște decât privațiunile și supunerea, și mai greu de suportat decât primejdiile. Suferă cu atât mai mult din pricina nefericirilor sale prezente cu cât știe că structura societății și cea a armatei îi permit să se elibereze; într-adevăr, de la o zi la alta, el poate deveni ofițer. Atunci comandă, are onoruri, independență, drepturi, plăceri; nu numai că acest obiect al speranțelor sale i se pare uriaș, dar, înainte de a-l avea, nu este niciodată sigur că va ajunge la el. Gradul său nu are nimic irevocabil; este lăsat mereu în seama bunului plac al șefilor săi; cerințele disciplinei necesită cu strictețe ca lucrurile să se petreacă așa. O greșeală ușoară, un capriciu pot întotdeauna să-l facă să piardă, într-o clipă, rodul mai multor ani de muncă și strădanii. Până a ajunge la gradul pe care îl râvnește, nu a făcut deci nimic. Numai atunci i se pare că a intrat în carieră. La un om atâțat mereu de tinerețea sa, de nevoi, de pasiuni, de spiritul timpului său, de speranțele și temerile sale, nu se poate să nu se aprindă o ambiție disperată.

Subofițerul dorește deci războiul, îl vrea mereu și cu orice preț și, dacă i se refuză războiul, dorește revoluția care întrerupe autorita-

tea regulilor și datorită căreia speră, profitând de confuzie și de pasiunile politice, să-și izgonească ofițerul și să îi ia locul; nu este imposibil ca el să le dea naștere deoarece exercită o mare influență asupra soldaților datorită originii lor comune și deprinderilor, deși se deosebește mult de ei prin pasiuni și dorințe.

Am greși dacă am crede că aceste tendințe felurite ale ofițerului, subofițerului și soldatului țin de un timp și de o țară. Ele vor apărea în toate epocile și la toate națiunile democratice.

În orice armată democratică, subofițerul va fi întotdeauna cel care va reprezenta cel mai puțin spiritul pașnic și organizat al țării, iar soldatul cel care îl va reprezenta cel mai bine. Soldatul va aduce în cariera militară forța sau slăbiciunea moravurilor naționale; prin el se va vedea imaginea fidelă a națiunii. Dacă națiunea este ignorantă și slabă, el se va lăsa atras în dezordine de către șefii săi, fără să-și dea seama și fără voia lui. Dacă ea este luminată și energică, el va fi cel care îi va aduce la ordine.

Capitolul XXIV

CE ANUME FACE CA ARMATELE DEMOCRATICE SĂ FIE MAI SLABE DECÂT CELELALTE ARMATE CÂND INTRĂ ÎN RĂZBOI ȘI MAI DE TEMUT CÂND ACESTA SE PRELUNGEȘTE

Orice armată care începe un război după o pace lungă riscă să fie învinsă; orice armată care a dus războaie vreme îndelungată are mari șanse să fie învingătoare: acest adevăr se aplică cu precădere armatelor democratice.

În aristocrații, starea militară, fiind o carieră privilegiată, este onorată chiar și în timp de pace. Oamenii care au mari talente, o cunoaștere amplă și o ambiție mare îmbrățișează această carieră; armata se află, în toate privințele, la nivelul națiunii; adesea chiar o depășește.

Am văzut cum, dimpotrivă, la popoarele democratice, elita națiunii se îndepărtează puțin câte puțin de cariera militară pentru a căuta, pe alte căi, considerația, puterea și mai ales bogăția. După o pace lungă, și în vremurile democratice pacea este lungă, armata este întotdeauna inferioară țării. În această stare o găsește războiul; și până ce războiul o s-o schimbe, există pericol atât pentru țară, cât și pentru armată.

Am arătat cum, în armata democratică și în timpuri de pace, dreptul de vechime era legea supremă și inflexibilă a avansării. Acest lucru nu decurge numai, așa cum am spus-o, din structura armatei, ci din însăși structura poporului, și așa va fi întotdeauna.

Mai mult, cum la aceste popoare, ofițerul nu înseamnă ceva în țara lui decât datorită poziției sale militare și cum de aici are întreaga considerație și întreaga bunăstare, el nu se retrage sau nu este exclus din armată decât la limita extremă a vieții.

Din aceste două cauze rezultă că, după un lung repaos, când un popor democratic pune în sfârșit mâna pe arme, toți șefii armatei sale sunt bătrâni. Nu vorbesc numai de generali, dar și de ofițerii subalterni, dintre care cei mai mulți au rămas pe loc sau nu au putut înainta decât cu pași mici. Dacă examinăm o armată democratică după o pace îndelungată, vedem cu mirare că toți soldații sunt aproape copii iar toți șefii se apropie de sfârșitul vieții, așa încât primilor le lipsește experiența iar celorlalți vigoarea.

Faptul este o sursă puternică de nenorociri; deoarece prima condiție pentru a conduce bine un război este de a fi tânăr; nu aș fi îndrăznit să o spun dacă cel mai mare căpitan al timpurilor moderne nu ar fi spus-o.

Aceste două cauze nu acționează în același fel asupra armatei aristocratice.

Cum acolo se avansează mult mai mult datorită dreptului de naștere decât dreptului de vechime, se găsește întotdeauna în toate gradele un anumit număr de tineri care aduc războiului întreaga lor energie, atât a trupului, cât și a sufletului.

Mai mult, cum, la un popor aristocratic, oamenii care caută onorurile militare au o poziție sigură în societatea civilă, ei așteaptă arareori ca apropierea bătrâneții să îi găsească în armată. După ce și-au consacrat carierei armelor anii cei mai viguroși ai tinereții, se retrag singuri ca să își folosească în căminele lor ceea ce le-a mai rămas din maturitate.

O pace lungă nu numai că umple armatele democratice de ofițeri bătrâni, dar ea dă tuturor ofițerilor deprinderi trupești și spirituale care nu îi fac apți pentru război. Cel care a trăit o vreme îndelungată într-o atmosferă plăcută și călduță de moravuri democratice se supune la început cu greu treburilor aspre și îndatoririlor austere impuse de război. Dacă nu își pierde cu totul gustul pentru arme, el capătă cel puțin un mod de viață care îl împiedică să învingă.

La popoarele aristocratice, moliciunea vieții civile exercită mai puțină influență asupra moravurilor militare deoarece, la aceste popoare, aristocrația este cea care conduce armata. Or, o aristocrație, oricât de absorbită ar fi ea de plăceri, are întotdeauna multe alte pasiuni decât pe aceea a bunăstării și își sacrifică cu ușurință bunăstarea pentru o clipă ca să își satisfacă mai bine aceste pasiuni.

Am arătat cum, în armata democratică, avansarea se face foarte încet. Ofițerii suportă la început această stare de lucruri cu nerăbdare; se agită, se neliniștesc și se descurajează; dar, cu vremea, cei mai mulți dintre ei se resemnează. Cei care au mai multă ambiție și resurse ies din armată; ceilalți, adaptându-și gusturile și dorințele la mediocritatea sorții lor, sfârșesc prin a considera starea militară sub un aspect civil. Ceea ce apreciază ei cel mai mult este bunăstarea și stabilitatea care o însoțesc; pe asigurarea acestei mici averi, ei își întemeiază întreaga imagine a viitorului lor și nu doresc decât să se poată bucura de ea în tihnă.

Așadar, o pace lungă nu numai că umple armatele democratice cu ofițeri bătrâni, dar ea dă adesea instincte de bătrâni chiar și celor care sunt încă în puterea vârstei.

Am mai arătat cum, în timp de pace, la națiunile democratice, cariera militară nu era la loc de cinste și nu era suficient urmată.

Pierderea stimei publice apasă greu asupra spiritului armatei. Sufletele sunt ca înfrânte din această pricină; și când, în sfârșit, vine războiul, ele nu pot să-și recâștige într-o clipă elasticitatea.

O atare cauză de slăbiciune morală nu se întâlnește defel în armata aristocratică. Ofițerii acesteia nu se consideră niciodată micșorați în propriii lor ochi și nici în cei ai semenilor lor deoarece, independent de importanța lor militară, ei sunt importanți prin ei înșiși.

Chiar dacă influența păcii ar fi resimțită în același fel de cele două armate, rezultatele tot vor fi diferite.

Când ofițerii unei armate aristocratice și-au pierdut spiritul războinic și dorința de a se ridica prin armată, tot le mai rămâne un anumit respect pentru onoarea clasei lor, precum și un vechi obicei de a fi primii și de a da exemplu. Dar când ofițerii unei armate democratice nu mai au dragoste pentru război și nici ambiție militară, nu mai rămâne nimic.

Părerea mea este deci că un popor democratic care începe un război după o pace lungă riscă mai mult decât un altul să fie învins; dar nu trebuie să se lase ușor abătut de împotrivirile sorții, deoarece șansele armatei sale sporesc cu însăși durata războiului.

Când războiul, prelungindu-se, i-a smuls în cele din urmă pe toți cetățenii de la treburile lor liniștite și a făcut ca micile lor activități să nu izbutească, se întâmplă ca aceleași pasiuni care îi făceau să acorde atâta prețuire păcii să-i îndrepte către arme. Războiul, după ce a distrus toate activitățile, devine marea și unica activitate și numai către el se îndreaptă atunci, de pretutindeni, dorințele vii și ambițioase cărora le-a dat naștere egalitatea. Iată de ce aceste națiuni democratice pe care le aduci cu atâta greutate pe câmpul de bătălie fac uneori acolo lucruri minunate când ai ajuns, în sfârșit, să le pui armele în mâini.

Pe măsură ce războiul atrage spre armată din ce în ce mai mult toate privirile și pe măsură ce îl vezi creând în puțină vreme mari reputații și mari averi, elita națiunii îmbrățișează cariera armelor; toate spiritele întreprinzătoare, prin natura lor mândre și războinice, pe care le produce nu numai aristocrația dar chiar țara întreagă, sunt atrase în această direcție.

Numărul aspiranților la onorurile militare fiind uriaș, iar războiul împingând cu asprime pe fiecare la locul său, se ajunge întotdeauna la apariția marilor generali. Un război lung produce asupra unei armate democratice ceea ce o revoluție produce asupra poporului. El desființează regulile și duce la apariția oamenilor extraordinari. Ofițerii, al căror suflet și trup au îmbătrânit în timp de pace, sunt îndepărtați, se retrag sau mor. În locul lor se îngrămădește o mulțime de oameni tineri pe care războiul i-a călit deja și cărora le-a însuflețit și mărit dorințele. Aceștia doresc să crească cu orice preț și doresc să crească necontenit; după ei sosesc alții care au aceleași pasiuni și aceleași dorințe; și după aceștia alții, și încă alții, fără altă limită decât aceea a armatei. Egalitatea îngăduie tuturor ambiția, iar moartea își ia sarcina de a da șanse tuturor ambițiilor. Moartea deschide necontenit rândurile, golește locurile, închide și deschide cariere.

De altfel, între moravurile militare și moravurile democratice există o legătură ascunsă pe care războiul o pune în evidență.

Oamenii din democrații au în mod firesc dorința pasionată de a dobândi repede bunurile pe care le râvnesc și de a se bucura de ele în tihnă. Cei mai mulți dintre ei adoră aventura și se tem mai puțin de moarte decât de suferință. În acest spirit își dirijează comerțul și industria; și acest spirit, strămutat de ei pe câmpul de luptă, îi face să-și expună ușor viețile pentru a-și asigura, într-o clipă, recompensa victoriei. Nu există onoruri care să mulțumească mai mult imaginația unui popor democratic decât onoarea militară, onoare strălucitoare și imediată, care se obține fără muncă, doar cu riscul vieții.

Așadar, în vreme ce interesul și gusturile îndepărtează de război pe cetățenii dintr-o democrație, deprinderile sufletului îi pregătesc să-l ducă până la capăt cu bine; devin lesne soldați buni de îndată ce au putut fi smulși de la treburile și de la bunăstarea lor.

Dacă pacea este cu deosebire nefastă armatelor democratice, războiul le asigură, așadar, avantaje pe care celelalte armate nu le au niciodată; și aceste avantaje, deși puțin evidente la început, nu pot, în cele din urmă, să nu le aducă victoria.

Un popor aristocratic care luptă împotriva unei națiuni democratice și care nu reușește să o distrugă de la primele bătălii riscă mai întotdeauna să fie învins. (E)

Capitolul XXV

DESPRE DISCIPLINĂ ÎN ARMATELE DEMOCRATICE

E o părere foarte răspândită, mai ales la popoarele aristocratice, că marea egalitate socială care domnește în democrații face, cu timpul, ca soldatul să devină independent față de ofițer și distruge astfel spiritul de disciplină.

Este o greșeală. Există, într-adevăr, două feluri de disciplină, care nu trebuie confundate.

Când ofițerul este nobil, iar soldatul șerb; unul este bogat, celălalt sărac; când primul este instruit și puternic, iar al doilea ignorant și slab, este ușor de a stabili între acești doi oameni cea mai strânsă legătură de supunere. Soldatul este supus disciplinei militare, ca să spunem așa, înainte de a intra în armată sau, mai degrabă, disciplina militară nu este decât o perfecționare a supunerii sociale. În armata democratică, soldatul ajunge destul de ușor să devină insensibil la orice lucru, cu excepția ordinului șefilor săi. El acționează fără să gândească, triumfă fără ardoare și moare fără să se plângă. În această stare, el nu mai este un om, ci un animal periculos, dresat pentru război.

Trebuie ca popoarele democratice să se convingă că nu vor putea obține niciodată de la soldații lor acea supunere oarbă, totală, resemnată și mereu egală pe care le-o impun fără greutate popoarele aristocratice. Starea societății nu îi pregătește pentru așa ceva; ei ar risca să își piardă avantajele naturale dorind să capete în mod artificial altele. La popoarele democratice, disciplina militară nu trebuie să încerce să le distrugă avântul liber al sufletelor; ea nu poate aspira decât să îl dirijeze; supunerea pe care o creează ea este mai puțin strictă, dar mai avântată și mai inteligentă. Sursa ei se află în voința celui care se supune; ea nu se sprijină numai pe instinctul lui, dar și pe rațiunea sa; așa că se restrânge adesea în măsura în care pericolul o face necesară. Disciplina unei armate aristocratice slăbește ușor în război deoarece această disciplină se bazează pe deprinderi, iar războiul tulbură aceste deprinderi. Dimpotrivă, disciplina unei armate democra-

tice se întărește în fața dușmanului deoarece atunci fiecare soldat vede foarte clar că trebuie să tacă și să asculte pentru a putea învinge.

Popoarele care au făcut lucrurile cele mai importante cu ajutorul războiului nu au cunoscut altă disciplină decât aceea despre care vorbesc. La cei vechi, nu se primeau în armată decât oamenii liberi și cetățenii, care se deosebeau puțin unii de ceilalți și erau obișnuiți să se comporte între ei ca între egali. În acest sens, putem spune că armatele din Antichitate erau democratice, deși ele ieșeau din sânul aristocrației; în aceste armate, între ofițer și soldat domnea un fel de fraternitate familiară. Ne convingem citind *Viața marilor căpitani* a lui Plutarh. În ea, soldații se adresează necontenit și foarte liber generalilor iar aceștia îi ascultă cu bunăvoință și le răspund. Îi conduc prin vorbe și exemple mai mult decât prin constrângere și pedepse. Ai spune că sunt și tovarăși și șefi.

Nu știu dacă soldații greci și romani au perfecționat vreodată micile detalii ale disciplinei militare așa cum au făcut-o rușii; dar aceasta nu l-a împiedicat pe Alexandru să cucerească Asia, iar Roma să cucerească lumea.

Capitolul XXVI

CÂTEVA CONSIDERAȚII DESPRE RĂZBOI ÎN SOCIETĂȚILE DEMOCRATICE

Când principiul egalității se dezvoltă nu numai la o națiune, ci, în același timp, la mai multe popoare vecine, așa cum se vede în zilele noastre în Europa, oamenii care trăiesc în aceste țări diferite, în pofida deosebirilor de limbă, obiceiuri și legi, se aseamănă totuși prin faptul că se tem tot atât de mult de războaie iar pentru pace au aceeași dragoste.[1] În zadar îi înarmează ambiția sau mânia pe prinți, un fel de apatie și de bunăvoință generală îi potolește în pofida lor și face ca sabia să le cadă din mâini; războaiele devin mai rare.

Pe măsură ce egalitatea, dezvoltându-se în același timp în mai multe țări, îi împinge simultan pe oamenii care le locuiesc spre industrie și comerț, nu numai gusturile lor încep să se asemene, dar și interesele lor se amestecă și se împletesc în așa fel încât nici o națiune nu poate face altora rău fără ca ea să resimtă același rău și toate ajung să privească războiul ca pe o calamitate aproape tot atât de mare pentru învingător cât și pentru învins.

Așadar, pe de o parte, este greu în vremurile democratice să determini popoarele să se lupte între ele; dar, pe de alta, este aproape imposibil ca două popoare să poarte război numai între ele. Interesele lor sunt atât de împletite, opiniile și cerințele lor atât de asemănătoare, încât nimeni nu ar putea sta liniștit când ceilalți se agită. Războaiele devin astfel mai rare; dar când apar, se desfășoară pe un câmp mult mai vast.

Popoarele democratice care se învecinează nu devin doar asemănătoare în câteva privințe, așa cum am spus mai sus; ele ajung să se asemene în aproape toate privințele.[2]

---

[1] Teama pe care o au popoarele europene față de război nu ține numai de progresul pe care l-a făcut la ele egalitatea; cred că nu e nevoie să îl fac pe cititor atent la acest lucru. Independent de această cauză permanentă, mai există multe cauze accidentale care sunt foarte puternice. Voi cita, înaintea tuturor, dezgustul enorm lăsat de războaiele Revoluției și ale Imperiului.

[2] Acest lucru decurge nu numai din faptul că popoarele au aceeași stare socială, ci și din faptul că această stare socială este astfel constituită încât îi determină în mod firesc pe oameni să se imite și să se contopească.

Or, această asemănare a popoarelor are, în ceea ce privește războiul, consecințe foarte importante.

Când mă întreb de ce confederația helvetică din secolul al XV-lea făcea să tremure cele mai mari și mai puternice națiuni ale Europei în vreme ce, în zilele noastre, puterea ei se află într-un raport precis cu populația ei, îmi dau seama că elvețienii au devenit aidoma celorlalți oameni care îi înconjoară iar aceștia asemenea elvețienilor; astfel încât, diferența dintre ei constând doar în număr, victoria aparține în mod necesar numai batalioanelor celor mai mari. Unul din rezultatele revoluției democratice care se înfăptuiește în Europa este deci de a face ca pe toate câmpurile de luptă să domine forța numerică și să constrângă toate națiunile mici să se asocieze celor mari sau cel puțin să adopte politica acestora.

Cauza determinantă a victoriei fiind numărul, rezultă de aici că fiecare popor trebuie să își îndrepte toate eforturile pentru a aduce cât mai mulți oameni posibil pe câmpul de luptă.

Când în armată se putea înrola o categorie specială de trupe superioară tuturor celorlalte, cum era infanteria elvețiană sau cavaleria franceză din secolul al XVI-lea, nu se considera că ar fi fost nevoie să se mobilizeze o armată numeroasă; dar lucrurile nu mai stau astfel când toți soldații sunt la fel.

Când cetățenii sunt împărțiți în caste și în clase, nu numai că sunt diferiți unii de alții, dar ei nu au nici gustul, nici dorința de a se asemăna; dimpotrivă, fiecare caută, din ce în ce mai mult, să își păstreze intacte opiniile și deprinderile proprii și să rămână el însuși. Spiritul individualist este foarte viu.

Când un popor are o stare socială democratică, adică în sânul său nu mai există caste sau clase, și când toți cetățenii sunt aproape egali în cunoaștere și în bunuri, spiritul uman merge în sens contrar. Oamenii se aseamănă și, mai mult, suferă într-un fel din pricina faptului că nu se aseamănă. Departe de a voi să păstreze ceea ce îl poate încă deosebi pe fiecare dintre ei, nu vor decât să piardă acest lucru pentru a se topi în masa comună, singura care reprezintă pentru ei dreptul și forța. Ideea de individualitate este aproape distrusă.

În vremurile de aristocrație, chiar cei care sunt prin natura lor asemenea aspiră să creeze între ei diferențe imaginare. În vremurile de democrație, chiar cei care prin natura lor nu se aseamănă nu vor decât să devină asemănători și să se copieze, într-atât este spiritul fiecărui om luat de mișcarea generală a oamenilor.

Ceva asemănător se remarcă între un popor și un altul. Dacă două popoare ar avea aceeași stare aristocratică, ar putea rămâne foarte deosebite și foarte diferite deoarece spiritul aristocrației duce la individualizare. Dar două popoare vecine nu pot avea o aceeași stare socială democratică fără să adopte imediat opinii și moravuri asemănătoare, deoarece spiritul democrației dă oamenilor tendința de a se asimila.

Aceeași cauză care duce la apriția acestei noi cerințe dă și mijloacele de a o satisface. Deoarece, așa cum am spus, când toți oamenii sunt asemănători, toți sunt slabi. Puterea socială are firește mult mai multă vigoare la popoarele democratice decât oriunde. Aceste popoare, resimțind dorința de a chema toată populația virilă sub arme, au deci și capacitatea de a o reuni; ceea ce face ca, în vremurile de egalitate, armatele să pară a spori în număr pe măsură ce dispare spiritul militar.

În aceleași vremuri, modul de a purta război se schimbă și el din aceleași cauze.

Machiavelli spune în cartea sa *Principele* „că este mai greu să subjugi un popor care are drept șefi un prinț și niște baroni decât o națiune care este condusă de un prinț și de niște sclavi". Ca să nu jignim pe nimeni, să înlocuim pe sclavi cu funcționarii publici și vom obține un mare adevăr ce se poate aplica foarte bine la subiectul nostru.

Îi este foarte greu unui mare popor aristocratic să-și cucerească vecinii și să fie cucerit de către ei. El nu îi poate cuceri deoarece nu poate niciodată aduna și ține multă vreme împreună toate forțele sale; și nu poate fi cucerit deoarece dușmanul găsește peste tot mici nuclee de rezistență care îl opresc. Voi compara războiul într-o țară aristocratică cu războiul într-o țară muntoasă: învinșii găsesc întotdeauna ocazia de a se grupa pe poziții noi și de a rezista acolo.

Contrarul se constată cu exactitate la națiunile democratice.

Acestea aduc cu ușurință toate forțele lor disponibile pe câmpul de luptă și, când națiunea este bogată și numeroasă, ea devine lesne cuceritoare; dar o dată ce a fost învinsă și s-a pătruns pe teritoriul ei, îi rămân puține resurse, iar dacă pierde capitala, națiunea este pierdută. Faptul se explică foarte bine: fiecare cetățean fiind foarte izolat și foarte slab, nimeni nu se poate apăra singur și nici nu poate oferi altora un punct de sprijin. Într-o țară democratică, numai statul este puternic; forța militară a statului fiind redusă datorită distrugerii armatei sale iar puterea civilă paralizată prin luarea capitalei, restul nu mai formează decât o mulțime fără ordine și fără forță care nu poate lupta împotriva puterii organizate care o atacă; știu că se poate reduce pericolul creând anumite libertăți și, în consecință, rezistențe locale, în provincii, dar acest remediu va fi întotdeauna insuficient.

Nu numai că populația nu va mai putea atunci continua războiul, dar ne putem teme că ea nu va mai dori să încerce să-l continue.

Conform drepturilor omului, adoptate de națiunile civilizate, războaiele nu au drept scop însușirea bunurilor particularilor, ci numai

pe acela de a pune mâna pe puterea politică. Proprietatea privată nu este distrusă decât din întâmplare și pentru a se atinge obiectivul amintit.

Când o națiune aristocratică este invadată după înfrângerea armatei sale, nobilii, deși sunt în același timp și cei bogați, preferă să continue să se apere individual decât să se supună; deoarece, dacă învingătorul ar rămâne stăpânul țării, el le-ar lua puterea politică, la care țin și mai mult decât la bunurile lor; preferă, așadar, lupta în locul cuceririi care este pentru ei cea mai mare nenorocire și antrenează lesne în lupta lor poporul deoarece acesta a căpătat de multă vreme obiceiul de a-i urma și de a-i asculta și care, de altfel, nu are aproape nimic de pierdut în război.

Dimpotrivă, la o națiune unde domnește egalitatea de condiții, fiecare cetățean nu participă decât într-o măsură foarte mică la puterea politică și adesea nu participă deloc; pe de altă parte, toți sunt independenți și au bunuri de pierdut; astfel încât se tem mai puțin de cucerire și mai mult de război decât un popor aristocratic. Va fi întotdeauna greu să determini o populație democratică să ia armele când războiul se va duce pe teritoriul său. Iată de ce este necesar să dai acestor popoare drepturi și un spirit politic care să inspire fiecărui cetățean câteva din interesele care îi fac pe nobili să acționeze în aristocrații.

Trebuie ca prinții și ceilalți șefi ai națiunilor democratice să aibă mereu prezent în minte: numai dragostea și deprinderea libertății pot lupta cu succes împotriva deprinderii și dragostei pentru bunăstare. Nu îmi închipui, în caz de nenorocire, nimic mai ușor de a fi cucerit decât un popor democratic care nu are instituții libere.

Odinioară, se mergea la luptă cu soldați puțini; se dădeau lupte mărunte și se făceau asedii îndelungate. Acum, se dau bătălii mari și imediat ce se poate înainta liber, se aleargă spre capitală pentru a termina războiul dintr-o dată.

Se spune că Napoleon a inventat acest nou sistem. Crearea unui asemenea sistem nu depinde de un om, oricare ar fi el. Felul în care Napoleon a dus războiul i-a fost inspirat de starea societății din vremea lui și a reușit pentru că acest mod se potrivea de minune cu starea societății și pentru că el îl folosea pentru prima dată. Napoleon a fost primul care a parcurs în fruntea unei armate drumul către toate capitalele. Însă distrugerea societății feudale a fost cea care i-a deschis acest drum. Avem tot dreptul să credem că, dacă acest om extraordinar s-ar fi născut acum trei sute de ani, el nu ar fi cules aceleași roade cu metoda sa sau, mai curând, ar fi găsit o altă metodă.

Nu voi mai adăuga decât un singur cuvânt în legătură cu războaiele civile, deoarece mă tem că pun la grea încercare răbdarea cititorului.

Majoritatea lucrurilor pe care le-am spus în legătură cu războaiele purtate în alte țări se aplică, cu și mai mare îndreptățire, la războaiele civile. Oamenii care trăiesc în țările democratice n-au de la sine un spirit militar: ei îl capătă uneori când au fost duși fără voia lor pe câmpul de bătălie; dar ca din proprie inițiativă să se ridice în masă și să se expună de bună voie dezastrelor războiului și mai ales acelora pe care le aduce un război civil, iată o hotărâre pe care omul din democrații nu o ia ușor. Numai cei mai aventurieri cetățeni consimt să se arunce într-o asemenea nesocotință; masa populației nu se mișcă.

Chiar dacă ar dori să acționeze, ea nu ar putea-o face cu ușurință; deoarece în rândurile ei nu se găsesc influențe vechi și bine stabilite cărora să vrea să li se supună, nici șefi deja cunoscuți care să îi adune pe nemulțumiți, să-i ordoneze și să îi conducă; nici puteri politice plasate sub puterea națională și care să sprijine cu eficacitate împotrivirea față de aceasta.

În țările democratice, puterea morală a majorității este uriașă, iar forțele materiale de care dispune nu pot fi comparate cu cele ce pot fi reunite împotriva ei. Partidul care se află în majoritate, care vorbește în numele ei și îi utilizează forța, triumfă deci, într-o clipă și fără greutate, în fața tuturor împotrivirilor unor indivizi. Nici măcar nu le lasă timp să apară; îi zdrobește în fașă.

Cei care, la aceste popoare, vor să facă o revoluție cu ajutorul armelor, nu au alte resurse decât să pună mâna prin surprindere pe întreaga mașinărie a guvernului, lucru ce se poate face mai degrabă printr-un atac neașteptat decât printr-un război; căci, în momentul în care izbucnește un război în toată regula, partidul care reprezintă statul poate fi aproape întotdeauna sigur de victorie.

Singurul caz când se poate naște un război civil ar fi acela când armata s-ar împărți, o parte înălțând stindardul revoltei, iar cealaltă rămânând credincioasă. O armată alcătuiește o mică societate strâns unită și foarte vie, capabilă să se mențină singură o bucată de vreme. Războiul poate fi sângeros; dar el nu va dura mult; deoarece armata revoltată va atrage de partea ei guvernul, fie numai arătându-și forța, fie datorită primei ei victorii și războiul se va încheia; sau, lupta va izbucni și o

parte din armată, care nu se sprijină pe puterea organizată a statului, se va dispersa de la sine curând ori va fi distrusă.

Putem deci admite, ca un adevăr general, că în vremurile de egalitate, războaiele civile vor deveni mult mai rare și mai scurte.[3]

[3] Este de la sine înțeles că vorbesc aici despre națiunile democratice *distincte* și nu despre națiunile democratice confederate. În confederații, puterea preponderentă aflându-se întotdeauna, în pofida aparențelor, în guvernele statelor și nu în guvernul federal, războaiele civile nu sunt decât războaie deghizate, purtate pe alte teritorii.

PARTEA A PATRA

DESPRE INFLUENȚA EXERCITATĂ DE IDEILE ȘI SENTIMENTELE DEMOCRATICE ASUPRA SOCIETĂȚII POLITICE

Nu mi-aș face bine datoria față de subiectul acestei cărți dacă, după ce am arătat ideile și sentimentele pe care le inspiră egalitatea, nu aș arăta, în încheiere, care este influența generală pe care aceste sentimente și idei o pot exercita asupra guvernelor societăților omenești.

Pentru a reuși, voi fi obligat să revin adesea la cele spuse mai înainte. Dar sper că cititorul nu va refuza să mă urmeze, când căile care îi sunt deja cunoscute îl vor conduce spre noi adevăruri.

Capitolul I

EGALITATEA DĂ ÎN MOD FIRESC OAMENILOR GUSTUL PENTRU INSTITUȚIILE LIBERE

Egalitatea, care îi face pe oameni independenți unii față de alții, îi determină să capete deprinderea și gustul de a nu urma, în acțiunile lor individuale, decât propria voință. Această totală independență, de care se bucură permanent față de egalii lor și în viața lor particulară, îi predispune la a vedea cu nemulțumire orice autoritate și le inspiră curând ideea și dragostea pentru libertatea politică. Oamenii care trăiesc în aceste vremuri merg deci pe un drum firesc care îi duce spre instituțiile libere. Luați la întâmplare unul dintre ei; ajungeți, dacă e posibil, până la primele sale înclinații; veți afla că, dintre diferitele forme de guvernământ, cel pe care îl concepe în primul rând și pe care îl apreciază cel mai mult este guvernul al cărui șef a fost ales de el și ale cărui acțiuni sunt controlate de el.

Dintre toate consecințele politice pe care le produce egalitatea de condiții, prima care îți izbește privirea și de care spiritele timide se tem cel mai mult este această dragoste pentru independență și nu putem spune că ele greșesc întru totul, deoarece anarhia are caracteristici mult mai înspăimântătoare în țările democratice decât în alte părți. Cum cetățenii nu se influențează reciproc, în momentul în care puterea națională care îi ține pe toți la locurile lor nu mai există, se pare că dezordinea trebuie să ajungă imediat la apogeul său și că, fiecare cetățean, retrăgându-se, corpul social se va afla dintr-o dată pulverizat.

Cu toate acestea, sunt convins că anarhia nu este cel mai mare rău de care au a se teme vremurile democratice, ci cel mai mic.

Egalitatea produce, într-adevăr, două tendințe: una îi duce direct pe oameni spre independență și îi poate împinge brusc până la anarhie, cealaltă duce pe un drum mai lung, mai ascuns, dar mai sigur către aservire.

Popoarele văd cu ușurință prima tendință și i se opun; se lasă duși de cealaltă fără s-o vadă; este un fapt deosebit de important și trebuie să îl arătăm.

În ceea ce mă privește, departe de a reproșa egalității nesupunerea pe care o inspiră, o laud tocmai pentru acest motiv. O admir văzând-o cum depune în adâncul minții și al inimii fiecărui om acea noțiune confuză și acea tendință instinctivă spre independența politică, pregătind astfel leacul pentru răul căruia îi dă naștere. Din acest punct de vedere mă interesează.

Capitolul II

IDEILE POPOARELOR DEMOCRATICE ÎN MATERIE DE GUVERNARE SUNT ÎN MOD FIRESC FAVORABILE CONCENTRĂRII PUTERILOR

[Noțiunile principale pe care și le formează oamenii în materie de guvernare nu sunt pe de-a-ntregul arbitrare. Ele apar în fiecare epocă din starea socială și spiritul mai curând le primește decât le creează.]

Ideea de puteri secundare, așezate între suveran și supuși, a apărut în mod firesc în imaginația popoarelor aristocratice deoarece aceste puteri cuprindeau în ele indivizi sau familii pe care nașterea, inteligența, bogăția îi plasau în afara oricărei comparații iar ei păreau sortiți să comande. Această idee este în mod firesc absentă din mintea oamenilor din vremurile de egalitate, din motive opuse; ea nu poate fi introdusă decât în mod artificial și menținută cu greutate; deoarece acești oameni concep, ca să spunem așa, fără să se gândească ideea unei puteri unice și centrale care să îi conducă singură pe toți cetățenii.

De altfel, în politică ca și în filozofie și în religie, inteligența popoarelor democratice primește cu ușurință ideile simple și generale. Sistemele complicate i se par respingătoare și îi place să-și închipuie o națiune mare în care toți cetățenii seamănă cu un singur model și sunt dirijați de o singură putere.

După ideea unei puteri unice și centrale, cea care se prezintă în modul cel mai spontan spiritului oamenilor din vremurile de egalitate este ideea unei legislații uniforme. Cum fiecare dintre ei se vede prea puțin diferit de vecinii săi, el nu înțelege bine de ce regula care se poate aplica unui om nu se poate aplica tuturor celorlalți. Rațiunea sa respinge cele mai mici privilegii. Cele mai mici deosebiri între instituțiile politice ale poporului îl ofensează, iar uniformitatea legislativă i se pare a fi prima condiție a unei bune guvernări.

Îmi dau însă seama că această noțiune de regulă uniformă, impusă în mod egal tuturor membrilor corpului social, este oarecum străină spiritului uman din vremurile aristocratice. Acesta nu o acceptă defel sau o respinge.

Aceste tendințe opuse ale inteligenței sfârșesc, de o parte cât și de alta, prin a deveni niște instincte atât de oarbe și niște deprinderi atât

de puternice încât ele conduc încă faptele în pofida acțiunilor specifice. Cu toată imensa diversitate din Evul Mediu, se întâlneau uneori indivizi perfect asemănători; ceea ce nu îl împiedica pe legislator să dea fiecăruia dintre ei îndatoriri diferite și drepturi diferite. În zilele noastre, dimpotrivă, guvernele se istovesc încercând să impună aceleași obiceiuri și aceleași legi unor oameni care încă nu se aseamănă.

Pe măsură ce condițiile devin egale la un popor, indivizii apar mai mici iar societatea mai mare, sau, mai degrabă, fiecare cetățean, devenit asemenea tuturor celorlalți, se pierde în mulțime și nu mai vedem decât imaginea uriașă și minunată a poporului.

Aceasta dă în mod firesc oamenilor din vremurile democratice o opinie foarte înaltă despre privilegiile societății și o idee foarte măruntă despre drepturile individului. Ei admit lesne că interesul societății înseamnă tot și că interesul individului nu înseamnă nimic. Admit fără dificultate că puterea care reprezintă societatea are mult mai multă inteligență și înțelepciune decât oricare dintre oamenii care o alcătuiesc și că datoria ei, ca și dreptul ei, este de a lua pe fiecare cetățean de mână și a-l conduce.

Dacă îi examinăm îndeaproape pe contemporanii noștri și ajungem până la sursa opiniilor lor politice, vom găsi acolo câteva dintre ideile pe care le-am prezentat mai sus și ne vom mira, poate, aflând atâta consimțământ la niște oameni care se războiesc adesea între ei.

Americanii cred că, în fiecare stat, puterea socială trebuie să emane direct de la popor; dar odată această putere constituită, ei nu îi mai pun, ca să spunem așa, limite; recunosc fără greutate că ea are dreptul de a face orice.

În ceea ce privește privilegiile speciale acordate unor orașe, unor familii sau unor indivizi, n-au mai păstrat din acestea nici măcar ideea. Spiritul lor nu a prevăzut niciodată situația că legea nu poate fi aplicată uniform tuturor părților ce alcătuiesc un stat și nici tuturor oamenilor care trăiesc în el.

Aceste opinii se răspândesc tot mai mult în Europa; ele se introduc chiar la națiunile care resping cu cea mai mare violență principiul suveranității poporului. Ele dau puterii o altă origine decât americanii; dar concep puterea cu aceleași caracteristici. La toate, noțiunea de putere intermediară devine neclară și dispare. Ideea unui drept inerent anumitor indivizi dispare rapid din mintea oamenilor; ideea dreptului atotputernic și, ca să spunem așa, unic al societății îi ia locul. Aceste idei prind rădăcini și cresc pe măsură ce condițiile devin mai

egale iar oamenii mai asemănători; egalitatea le dă naștere iar ele, la rândul lor, grăbesc înaintarea egalității. (F)

În Franța, unde revoluția despre care vorbesc este mai avansată decât la oricare popor european, aceste opinii au pus cu totul stăpânire pe inteligență. Dacă ascultăm cu atenție vocea diferitelor partide de la noi, vom vedea că nu există nimeni care să nu le adopte. Majoritatea apreciază că guvernul nu acționează bine; dar toți cred că guvernul trebuie să acționeze necontenit și să se ocupe de tot. Chiar cei care se războiesc crâncen între ei sunt de acord asupra acestui punct. Unitatea, ubicuitatea, omnipotența puterii sociale, uniformitatea regulilor sale formează trăsătura cea mai remarcabilă care caracterizează toate sistemele politice apărute până în zilele noastre. Le regăsim la baza celor mai bizare utopii. Spiritul uman continuă să urmărească aceste idei când visează.

Dacă aceste idei apar spontan în mintea unor indivizi, ele se ivesc și mai ușor în imaginația prinților.

În vreme ce vechea stare socială din Europa se deteriorează și se dizolvă, suveranii își fac idei noi despre capacitățile și îndatoririle lor; înțeleg pentru prima dată că puterea centrală pe care o reprezintă poate și trebuie să administreze singură și pe un plan uniform toate treburile și toți oamenii. Această opinie, îndrăznesc să o spun, care nu fusese niciodată imaginată de către regii din Europa înainte de zilele noastre, pătrunde în adâncul inteligenței prinților; stă acolo solid în mijlocul agitației tuturor celorlalte. [Unii o văd foarte clar, toți o întrezăresc.]

Oamenii din zilele noastre sunt deci mai puțin divizați decât ne-o închipuim; se ceartă necontenit pentru a ști în ce mâini va fi depusă suveranitatea; dar se înțeleg fără greutate asupra îndatoririlor și drepturilor suveranității. Toți concep guvernul cu chipul puterii unice, simple, providențiale și creatoare.

Toate ideile secundare, în materie de politică, sunt schimbătoare; dar ideea concentrării puterilor rămâne fixă, inalterabilă, egală cu ea însăși. Publiciștii și oamenii de stat o adoptă, mulțimea o acceptă imediat; cei guvernați și cei care guvernează sunt de acord să o urmeze cu aceeași ardoare; ea este prima; pare înnăscută.

Așadar, ea nu apare dintr-un capriciu al spiritului uman, dar este o condiție firească a stării actuale a omului.

Capitolul III

CUM ACORDUL DINTRE SENTIMENTELE ȘI IDEILE POPOARELOR DEMOCRATICE DUCE LA CONCENTRAREA PUTERII

Dacă oamenii, în vremurile de egalitate, concep fără greutate ideea unei mari puteri centrale, nu ne putem îndoi, pe de altă parte, că deprinderile și sentimentele lor îi predispun să recunoască o atare putere și să îi dea o mână de ajutor. Demonstrația acestei idei poate fi făcută cu puține cuvinte, majoritatea motivelor fiind deja expusă în altă parte.

Oamenii care trăiesc în țările democratice, neavând nici superiori, nici inferiori, nici asociați obișnuiți și necesari, se închid de bună voie în ei înșiși și se apreciază în mod izolat. Am avut ocazia să o demonstrez pe larg când am vorbit despre individualism.

Deci, numai cu greu se smulg acești oameni de la treburile personale pentru a se ocupa de treburile comune; înclinația lor firească este de a lăsa grija acestora singurului reprezentant evident și permanent al intereselor colective, care este statul.

Nu numai că nu au de la sine gustul de a se ocupa de treburile publice, dar adesea le lipsește timpul pentru a o face. Viața particulară este atât de activă în vremurile democratice, atât de agitată, atât de plină de dorințe, de acaparată de muncă, încât aproape că fiecărui om nu îi mai rămâne nici energie, nici timp pentru viața politică.

Nu sunt eu acela care să neg că atari înclinații nu sunt de neînvins, deoarece scopul meu principal scriind această carte a fost de a le combate. Susțin numai că, în zilele noastre, o forță ascunsă le dezvoltă necontenit în inima omenească și este suficient să nu le oprești ca ele să o cuprindă cu totul.

Am mai avut prilejul să arăt cum dragostea tot mai mare pentru bunăstare și natura mobilă a proprietății dau popoarelor democratice un sentiment de teamă față de dezordinea materială. Dragostea pentru liniștea publică este adesea singura pasiune politică pe care o mai păstrează aceste popoare și ea devine la ele tot mai activă și tot mai puternică pe măsură ce toate celelalte slăbesc și dispar; faptul îi predispune în mod firesc pe cetățeni să dea necontenit puterii centrale, sau

să o lase să ia, noi drepturi, deoarece această putere pare a fi, în concepția lor, singura care apărându-se pe ea însăși are interesul și mijloacele de a-i apăra de anarhie.

Cum, în vremurile de egalitate, nimeni nu este obligat să își pună puterea la dispoziția semenului său și nimeni nu are dreptul să aștepte de la semenul său un mare sprijin, fiecare este totodată independent și slab. Aceste două stări, pe care nu trebuie să le privim nici separat, nici să le contopim, dau cetățeanului din democrații tendințe foarte contrarii. Independența sa îl face să fie plin de încredere și de mândrie în mijlocul egalilor săi, iar slăbiciunea îl face să resimtă, din când în când, nevoia unui ajutor străin pe care nu îl poate aștepta de la nici unul dintre ei, deoarece toți sunt neputincioși și rezervați. În această extremă, el își întoarce firește privirile către această ființă uriașă, singura care se înalță în mijlocul decăderii generale. Către ea îl îndreaptă necontenit nevoile sale și mai ales dorințele sale și ajunge să o privească drept sprijinul unic și necesar al slăbiciunii individului.[1]

Faptul este suficient pentru a ne face să înțelegem ce se petrece adesea la popoarele democratice unde vedem oameni care-și suportă cu greu superiorii, îndurând cu răbdare un stăpân și arătându-se mândri și totodată servili.

Ura pe care oamenii o au față de privilegii crește pe măsură ce privilegiile devin mai rare și mai mici, așa încât am spune că pasiunile

[1] În societățile democratice, doar puterea centrală are o oarecare stabilitate și o oarecare permanență în acțiunile sale. Toți cetățenii se agită necontenit și se transformă. Or, e în natura oricărui guvern de a voi să-și mărească continuu sfera puterii. Este deci foarte greu ca acesta să nu reușească cu timpul, deoarece acționează cu o idee fixă și o voință continuă asupra unor oameni a căror poziție, idei și dorințe se schimbă zilnic.

Se întâmplă adesea ca cetățenii să lucreze pentru el fără să o dorească.

Vremurile democratice sunt vremuri de încercări, de inovații și de aventură. Se găsește întotdeauna o mulțime de oameni care s-au angajat într-o activitate dificilă sau nouă pe care o urmăresc separat fără să se preocupe de semenii lor. Acești indivizi admit, ca principiu general, că puterea publică nu trebuie să intervină în treburile particulare; dar, prin excepție, fiecare dorește ca ea să îl ajute în chestiunea specială care îl preocupă și caută să atragă activitatea guvernului de partea sa, dorind în același timp să o restrângă în toate celelalte.

O mulțime de oameni, având concomitent asupra unei mulțimi de subiecte diferite această părere specială, sfera puterii centrale se extinde pe nesimțite în toate direcțiile deși fiecare dintre ei dorește să o restrângă. Un guvern democratic își sporește deci atribuțiile prin simplul fapt că el dăinuie. Timpul lucrează pentru el; toate calamitățile sunt în folosul lui; pasiunile indivizilor îl ajută chiar fără voia lor și putem spune că devine cu atât mai centralizat cu cât societatea democratică este mai bătrână.

democratice se înfierbântă chiar mai mult atunci când au mai puține motive. Am arătat deja cauza acestui fenomen. Când condițiile sunt inegale, nu există o inegalitate atât de mare încât să rănească; în vreme ce, cea mai mică deosebire pare șocantă în mijlocul uniformității generale; vederea ei devine tot mai greu de suportat pe măsură ce uniformitatea este mai totală. Este deci firesc ca dragostea pentru egalitate să crească necontenit o dată cu egalitatea; satisfăcând-o, o dezvoltăm.

Această ură perpetuă și din ce în ce mai aprinsă care însuflețește popoarele democratice împotriva celor mai mici privilegii favorizează în mod ciudat concentrarea treptată a tuturor drepturilor politice în mâinile unui singur reprezentant al statului. Suveranul, fiind în mod necesar și fără contestație deasupra tuturor cetățenilor, nu atâță invidia nici unuia dintre ei și fiecare crede că ia de la egalii săi toate prerogativele pe care le acordă suveranului.

Omul vremurilor democratice nu ascultă decât cu o extremă repulsie de vecinul său care este egalul său; refuză să recunoască acestuia o inteligență superioară celei pe care o are el; nu are încredere în justiția acestuia și îi privește cu invidie puterea; se teme de el și îl disprețuiește; îi place să îl facă să simtă mereu dependența lor comună față de același stăpân.

Orice putere centrală care urmează aceste tendințe firești iubește egalitatea și o favorizează; deoarece egalitatea ușurează în mod deosebit acțiunea unei atari puteri, o extinde și o asigură.

Mai putem spune că orice guvern central adoră uniformitatea [legislativă]; uniformitatea îl scutește de examinarea unei infinități de detalii de care ar trebui să se ocupe, în cazul în care ar trebui să creeze o regulă pentru oameni în loc să îi supună pe toți, fără deosebire, aceleiași reguli. Așadar, guvernului îi place ceea ce place cetățenilor și urăște, firește, ceea ce ei urăsc. Această comunitate de sentimente care unește continuu, la popoarele democratice, într-un același gând pe individ și pe suveran, stabilește între ei o simpatie ascunsă și permanentă. I se iartă guvernului greșelile făcute în beneficiul gusturilor sale, încrederea publică nu îl părăsește decât cu greu în toiul excceselor sau erorilor sale și se întoarce la el de îndată ce acesta o cheamă. Popoarele democratice urăsc adesea pe deținătorii puterii centrale; dar iubesc întotdeauna această putere.

[Am spus că în vremurile de egalitate ideea unor puteri intermediare plasate între simplii particulari și guvern nu se ivește firesc în mintea omenească. Adaug că oamenii care trăiesc în aceste vremuri nu concep decât cu neîncredere atari puteri și nu li se supun decât cu greu.]

Așadar, am ajuns pe două căi diferite la același scop. Am arătat că egalitatea inspira oamenilor ideea unui guvern unic, uniform și puternic. Am demonstrat, mai sus, că ea le dă și gustul de a avea un astfel de guvern; națiunile din zilele noastre tind, așadar, către un guvern de acest fel. Tendința naturală a minții și inimii lor le duce la așa ceva și le este de ajuns să nu se oprească pentru a-și atinge scopul.

Părerea mea este că, în vremurile democratice care vor apărea, independența individuală și libertățile locale vor fi întotdeauna un produs al iscusinței. Guvernarea firească va fi centralizarea. (G)

Capitolul IV

DESPRE CÂTEVA CAUZE DEOSEBITE ȘI ACCIDENTALE CARE AJUNG SĂ DETERMINE UN POPOR DEMOCRATIC SĂ CENTRALIZEZE PUTEREA SAU ÎL ABAT DE LA ACEASTA

Dacă toate popoarele democratice sunt atrase instinctiv spre centralizarea puterilor, ele tind către acest fapt într-un mod inegal. Lucrul depinde de circumstanțele specifice care pot dezvolta sau restrânge efectele naturale ale stării sociale. Aceste circumstanțe sunt în număr foarte mare; nu voi vorbi decât despre câteva.

La oamenii care au trăit liberi multă vreme înainte de a deveni egali, înclinațiile date de libertate luptă până la un anumit punct împotriva tendințelor inspirate de egalitate; și, deși la ei puterea centrală își sporește privilegiile, indivizii nu își pierd niciodată pe de-a-ntregul independența.

Dar când egalitatea se dezvoltă la un popor care nu a cunoscut niciodată sau care nu cunoaște de prea multă vreme libertatea, așa cum se vede pe continentul european, vechile deprinderi ale națiunii ajungând să se combine brusc și printr-un fel de atracție naturală cu deprinderile și doctrinele noi care apar din starea socială, toate puterile par că aleargă de la sine spre centru; se adună acolo cu o rapiditate surprinzătoare iar statul ajunge brusc la limitele extreme ale forței sale în vreme ce indivizii se lasă să cadă într-o clipă până la ultimul grad al slăbiciunii.

Englezii care au sosit acum trei secole pentru a întemeia în pustietățile Lumii Noi o societate democratică erau toți obișnuiți să ia parte la treburile publice în patria-mamă; cunoșteau comisiile; aveau libertatea cuvântului și cea a presei, libertatea individuală, [tribunale independente] ideea de drept și obișnuința de a recurge la el. Au strămutat în America aceste instituții libere și aceste moravuri virile și ele i-au susținut împotriva abuzurilor statului.

Deci, la americani, libertatea este cea care are vechime; egalitatea este comparativ nouă. În Europa, unde egalitatea, introdusă de către puterea absolută și sub ochii regilor, pătrunsese deja în deprinderile popoarelor cu mult înainte ca libertatea să intre în spiritele lor, se întâmplă contrarul.

Am spus că, la popoarele democratice, guvernul nu se arăta în mod firesc spiritului uman decât sub forma unei puteri unice și centrale și că noțiunea de puteri intermediare nu îi era familiară. Lucrul se poate aplica cu deosebire națiunilor democratice care au văzut principiul de egalitate triumfând cu ajutorul unei revoluții violente. Clasele care conduceau treburile locale dispărând brusc după această furtună iar mulțimea confuză care rămânea neavând încă nici organizarea, nici deprinderile care să îi permită să ia în mâini administrarea acestor treburi, nu se mai vedea decât statul, singurul capabil să își asume sarcina guvernării. Centralizarea devine un fapt oarecum necesar.

Nu trebuie nici să îl lăudăm, nici să îl învinuim pe Napoleon pentru a fi concentrat în mâinile sale aproape toate puterile administrative; căci, după brusca dispariție a nobilimii și a înaltei burghezii, aceste puteri îi reveneau de la sine; i-ar fi fost tot atât de greu să le respingă cât și să le ia. O asemenea cerință nu s-a făcut niciodată simțită la americani care, neavând revoluție și guvernându-se încă de la început singuri, nu au trebuit niciodată să însărcineze statul să le fie tutore de moment.

Așadar, centralizarea nu se dezvoltă, la un popor democratic, numai în funcție de progresul egalității, ci și în funcție de felul cum se instituie această egalitate.

[Când condițiile nu au devenit egale la o națiune decât în urma unei lungi și dificile activități sociale, sentimentele care au adus revoluția democratică și sentimentele cărora ea le-a dat naștere continuă să existe multă vreme după ea. Amintirea privilegiilor se contopește chiar cu privilegiile. Memoria vechilor ranguri se perpetuează. Poporul încă privește cu ură și invidie rămășițele distruse iar nobililor, poporul le trezește groază. Dintr-o parte, cât și din cealaltă, nu se întâlnesc de jur-împrejur decât vechi adversari și care mai de care se aruncă în brațele guvernului de teamă să nu cadă sub tirania vecinilor săi.

Și astfel, tendințele politice pe care le insuflă egalitatea sunt cu atât mai puternice la un popor cu cât condițiile au fost mai inegale și cu cât egalitatea a întâmpinat mai multe dificultăți pentru a se instaura.

Americanii au venit egali pe pământul pe care îl ocupă. N-au avut niciodată de distrus nici privilegii de naștere, nici de avere. În mod firesc, nu resimt nici un fel de ură unii față de alții. Se supun deci de bună voie administrației exercitate de semenii lor deoarece nici nu îi urăsc, nici nu se tem de ei.]

La începutul unei mari revoluții democratice și când războiul între diferitele clase nu e decât în faza inițială, poporul se străduiește

să centralizeze administrația publică în mâinile guvernului pentru a smulge aristocrației conducerea treburilor locale. Dimpotrivă, spre sfârșitul acestei revoluții, cea care încearcă de obicei să predea statului conducerea tuturor treburilor este aristocrația, deoarece se teme de meschina tiranie a poporului, devenit egalul ei și adesea stăpânul ei.

Așadar, cea care se străduiește ca prerogativele puterii să crească nu este întotdeauna aceeași clasă de cetățeni; dar, atâta vreme cât durează revoluția democratică, se găsește întotdeauna în națiune o clasă puternică prin număr sau prin bogăție pe care pasiuni speciale și interese specifice o determină să centralizeze administrația publică, independent de ura pentru guvernul vecinului, care este un sentiment general și permanent la popoarele democratice. Putem constata că, în vremea noastră, cele care se străduiesc din toate puterile să distrugă independența locală și să strămute administrația de pe toate punctele circumferinței spre centru sunt clasele inferioare din Anglia, în vreme ce clasele superioare fac eforturi să mențină această administrație în vechile ei limite. Pot să prezic că va veni o zi când vom asista la un spectacol total opus.

Ceea ce precedă ne face să înțelegem de ce puterea socială trebuie să fie întotdeauna mai puternică și individul mai slab la un popor democratic care a ajuns la egalitate datorită unei lungi și dificile activități sociale, decât într-o societate democratică unde, de la început, cetățenii au fost întotdeauna egali. Este tocmai ce dovedește exemplul americanilor.

Oamenii care locuiesc în Statele Unite nu au fost niciodată separați de vreun privilegiu; nu au cunoscut niciodată relația reciprocă de servitor și stăpân și, cum nu se tem unii de alții și cum nu se urăsc, nu au încercat niciodată nevoia de a-l chema pe suveran ca să le conducă toate treburile. Destinul americanilor este deosebit; ei au luat de la aristocrația engleză ideea de drepturi individuale și gustul pentru libertățile locale; și au putut să păstreze atât pe una, cât și pe cealaltă pentru că nu au trebuit să lupte împotriva aristocrației.

Dacă, în toate timpurile, oamenii și-au folosit inteligența ca să își apere independența, acest lucru este și mai adevărat în vremurile democratice. Este ușor, când toți oamenii se aseamănă, să instituie un guvern unic și atotputernic; înclinațiile sunt suficiente. Dar le trebuie oamenilor multă inteligență, știință și măiestrie pentru a organiza și menține, în aceleași împrejurări, puteri secundare și pentru a crea, în mijlocul independenței și slăbiciunii individuale ale cetățenilor, asociații libere în stare să lupte împotriva tiraniei fără a distruge ordinea.

Concentrarea puterilor și aservirea individului vor crește deci, la națiunile democratice, nu numai proporțional cu egalitatea, ci și în funcție de ignoranță.

Este adevărat că, în vremurile puțin luminate, guvernul nu are adesea inteligența necesară pentru a perfecționa despotismul așa cum nici cetățenii nu o au pentru a i se sustrage. Dar efectul nu este defel egal de ambele părți.

Oricât de necivilizat ar fi un popor democratic, puterea centrală care îl conduce nu este niciodată lipsită total de inteligență, deoarece atrage ușor puțina rațiune care se găsește în țară și deoarece, la nevoie, o va căuta în afară. La o națiune care este ignorantă și democratică, nu se poate să nu se manifeste curând o diferență uriașă între capacitatea intelectuală a suveranului și cea a fiecăruia dintre supușii săi. Această situație duce la a concentra cu ușurință în mâinile sale toate puterile. Puterea administrativă a statului se extinde necontenit deoarece numai el este suficient de destoinic pentru a administra.

Națiunile aristocratice, oricât de puțin luminate am presupune că ar fi ele, nu prezintă niciodată același tablou deoarece la ele inteligența e destul de egal repartizată între prinț și cetățenii de frunte.

Pașa care domnește astăzi peste Egipt a găsit populația acestei țări alcătuită din oameni foarte ignoranți și foarte egali între ei și și-a însușit știința și inteligența Europei pentru a guverna. Inteligența deosebită a suveranului, combinându-se astfel cu ignoranța și slăbiciunea democratică a supușilor, a dus fără dificultate la ultima treaptă a centralizării, iar prințul a putut să facă din țară fabrica sa proprie iar din locuitori, muncitorii săi.

Părerea mea este că centralizarea extremă a puterii politice sfârșește prin a istovi societatea și prin a slăbi astfel, cu timpul, chiar guvernul. Dar trebuie să recunosc că o forță socială centralizată este în stare să execute lesne, într-un timp dat și într-o anumită problemă, mari acțiuni. Lucru mai cu seamă adevărat în timp de război, când succesul depinde mai mult de ușurința cu care se concentrează rapid toate mijloacele într-un anumit punct, decât de amploarea acestor mijloace. Deci, în special în timp de război resimt aceste popoare dorința și adesea nevoia de a spori prerogativele puterii centrale. Toate spiritele războinice iubesc centralizarea, care le sporește forțele, și toate spiritile centralizatoare iubesc războiul, care forțează națiunile să concentreze toate puterile în mâinile statului. Așadar, tendința democratică care îi împinge pe oameni să multiplice necontenit privilegiile statului și să restrângă drepturile indivizilor este mult mai rapidă și mai con-

tinuă la popoarele democratice, supuse prin poziția lor unor războaie de proporții și frecvente, și a căror existență poate fi pusă adesea în primejdie mai mult decât la toate celelalte.

Am arătat cum teama de dezordine și dragostea de bunăstare împingea pe nesimțite popoarele democratice să mărească atribuțiile guvernului central, singura putere care le părea de la sine destul de puternică, destul de inteligentă și destul de stabilă pentru a le apăra de anarhie. Aproape că nu mai am nevoie să adaug că toate circumstanțele speciale, care tind să transforme starea unei societăți democratice într-o stare tulbure și precară, sporesc acest instinct general și îi fac pe indivizi să își sacrifice, din ce în ce mai mult, drepturile în favoarea liniștii.

Un popor nu este niciodată atât de dispus să mărească atribuțiile puterii centrale așa cum este la ieșirea dintr-o revoluție lungă și sângeroasă care, după ce a smuls bunurile din mâinile foștilor proprietari, a zdruncinat toate credințele, a lăsat națiunea să fie cuprinsă de uri dezlănțuite, de interese opuse și de facțiuni adverse. Gustul pentru liniștea publică devine atunci o pasiune oarbă, iar cetățenii sunt gata să aibă pentru ordine o dragoste extrem de dezordonată.

Am examinat mai sus câteva accidente care tind, toate, către centralizarea puterii. Nu am vorbit încă despre accidentul principal.

Prima dintre cauzele accidentale care, la popoarele democratice, pot strânge în mâinile suveranului conducerea tuturor treburilor, este originea acestui suveran și înclinațiile sale.

Oamenilor care trăiesc în vremurile de egalitate le place în mod firesc puterea centrală și îi extind cu ușurință privilegiile; dar, dacă se întâmplă ca această putere să reprezinte cu fidelitate interesele lor și să reproducă cu exactitate înclinațiile lor, încrederea pe care aceștia i-o arată aproape că nu mai cunoaște limite și ei cred că își dau lor înșiși tot ceea ce acordă acestei puteri.

Atracția puterilor administative către centru va fi întotdeauna mai puțin ușoară și mai puțin rapidă cu regi care mai țin încă, chiar dacă superficial, de fosta ordine aristocratică, decât cu prinți noi, creați prin propria străduință, pe care originea, prejudecățile, înclinațiile, deprinderile lor îi leagă indisolubil de cauza egalității. Nu vreau să spun că prinții de origine aristocratică care trăiesc în vremurile de democrație nu ar căuta să centralizeze. Părerea mea este că ei se străduiesc cu tot atâta sârguință ca și toți ceilalți. Pentru ei, avantajele egalității se află în această direcție; dar posibilitățile lor sunt mai mici deoarece cetățenii, în loc să iasă în întâmpinarea dorințelor lor, nu consimt

adesea decât cu greu să-i sprijine. În societățile democratice, centralizarea va fi întotdeauna cu atât mai mare cu cât suveranul va fi mai puțin aristocratic: iată regula.

[Nu cred defel în drepturile ereditare și imprescriptibile ale prinților și știu cât este de greu a menține vechile familii ale regilor în mijlocul ideilor noi. Cu toate acestea, dinastiile vechi au, în vremurile de egalitate, avantaje speciale pe care doresc să le amintesc.]

Când un vechi neam de regi conduce o aristocrație, prejudecățile firești ale suveranului se află într-un perfect acord cu prejudecățile firești ale nobililor, defectele inerente societăților aristocratice se dezvoltă liber și nu își găsesc deloc leacul. Contrarul se întâmplă când vlăstarul unei tulpine feudale este așezat în fruntea unui popor democratic. Prințul înclină mereu, datorită educației sale, deprinderilor și amintirilor sale, către sentimentele pe care le inspiră inegalitatea de condiții; iar poporul tinde necontenit, datorită stării sale sociale, către moravurile cărora le dă naștere egalitatea. Se întâmplă atunci adesea ca cetățenii să încerce să restrângă puterea centrală, nu atât pentru că ar fi tiranică, ci pentru că este aristocratică; și ca ei să își mențină cu fermitate independența nu numai pentru că vor să fie liberi, dar mai ales pentru că vor să rămână egali. [În acest sens, putem spune că vechile dinastii duc popoarele aristocratice la despotism, iar pe națiunile democratice către libertate.]

O revoluție care răstoarnă o veche familie de regi pentru a așeza oameni noi în fruntea unui popor democratic poate slăbi pentru un moment puterea centrală; dar, oricât de anarhică ar părea aceasta la început, nu trebuie să pregetăm a prezice că rezultatul ei final și necesar va fi extinderea și garantarea prerogativelor acestei puteri.

Prima condiție, și într-un fel singura necesară pentru a ajunge la centralizarea puterii publice într-o societate democratică, este aceea de a iubi egalitatea sau de a părea că o iubești. Așadar, știința despotismului, atât de complicată odinioară, se simplifică: ea se reduce, ca să spunem așa, la un principiu unic.

Capitolul V

CUM SPOREȘTE PUTEREA SUVERANĂ LA NAȚIUNILE EUROPENE DIN ZILELE NOASTRE, DEȘI SUVERANII AU MAI PUȚINĂ STABILITATE

Dacă reflectăm asupra celor ce precedă, vom fi surprinși și speriați de a constata cum în Europa totul pare să concure la sporirea nelimitată a prerogativelor puterii centrale și la slăbirea continuă a existenței individului, făcând ca aceasta să devină mai subordonată și mai precară.

Națiunile democratice din Europa au, toate, tendințele generale și permanente care îi duc pe americani spre centralizarea puterilor și, mai mult, sunt supuse unei mulțimi de cauze secundare și accidentale pe care americanii nu le cunosc defel. S-ar spune că fiecare pas pe care îl fac spre egalitate le apropie de despotism.

Este suficient să ne uităm în jurul nostru și la noi înșine pentru a ne convinge.

În vremurile aristocratice care ne-au precedat, suveranii din Europa fuseseră deposedați sau renunțaseră la mai multe din drepturile inerente puterii lor. Nu s-au împlinit încă o sută de ani de când, la majoritatea națiunilor europene, se întâlneau persoane particulare sau comunități aproape independente care administrau justiția, recrutau și întrețineau soldați, percepeau impozite, ba chiar, adesea, făceau sau explicau legile. Statul și-a însușit pretutindeni aceste atribute firești ale puterii suverane; în tot ce are legătură cu guvernarea, nu mai suportă intermediari între el și cetățeni și conduce singur treburile generale. Departe de mine de a condamna această concentrare a puterilor; mă limitez numai s-o arăt.

În aceeași perioadă, exista în Europa un număr mare de puteri secundare care reprezentau interesele locale și administrau treburile locale. Cea mai mare parte a acestor autorități locale a dispărut deja; toate tind să dispară rapid sau să devină total dependente. De la un capăt la celălalt al Europei, privilegiile seniorilor, libertățile orașelor, administrațiile provinciale sunt distruse sau vor fi distruse.

De o jumătate de secol, Europa a îndurat multe revoluții și contrarevoluții care au agitat-o în sens invers. Dar toate aceste mișcări

se aseamănă în privința unei chestiuni: au zdruncinat sau au distrus puterile secundare. Privilegiile locale pe care națiunea franceză nu le abolise în țările cucerite de ea au sfârșit prin a se nărui din pricina eforturilor prinților care au învins-o. Acești prinți au respins toate noutățile pe care Revoluția [Franceză] le crease la ei, cu excepția centralizării; este singurul lucru pe care au consimțit să îl păstreze.

Ceea ce vreau să remarc e faptul că toate aceste diferite drepturi care, în vremea noastră, au fost smulse unul după altul unor clase, corporații, oameni, nu au slujit pentru a ridica pe o bază mai democratică noi puteri secundare, ci s-au concentrat, toate, în mâinile suveranului. Pretutindeni, statul ajunge tot mai mult să dirijeze singur până și pe cei mai neînsemnați cetățeni și să conducă singur pe fiecare dintre ei în treburile cele mai mărunte.[1]

Aproape toate așezămintele filantropice din vechea Europă se aflau în mâinile particularilor sau ale corporațiilor; ele sunt acum, mai mult sau mai puțin, dependente de suveran și, în mai multe țări, sunt conduse de acesta. Statul este cel ce și-a luat sarcina, aproape singur, să dea pâine celor cărora le e foame, ajutoare și un adăpost bolnavilor, muncă celor care nu aveau; este aproape singurul care vindecă nefericirile.

Educația, la fel ca și filantropia, a devenit la majoritatea popoarelor din vremea noastră o treabă națională. Statul primește și adesea ia copilul din brațele mamei pentru a-l încredința funcționarilor săi; tot el își ia sarcina de a inspira fiecărei generații sentimente și idei. Uniformitatea domnește în studii ca și în toate celelalte; diversitatea, ca și libertatea, dispar cu fiecare zi.

---

[1] Această slăbire treptată a individului față de societate se manifestă în nenumărate feluri. Voi cita, între altele, un exemplu legat de problema testamentelor.

În țările aristocratice există de obicei un profund respect pentru ultimele dorințe ale oamenilor. La vechile popoare ale Europei acest lucru mergea uneori până la superstiție; puterea socială, departe de a stânjeni bunul plac al muribundului, acorda forța ei celui mai mic capriciu al acestuia; îi asigura o putere perpetuă.

Când toți cei în viață sunt slabi, voința morților este mai puțin respectată. I se trasează un cerc foarte mic și, dacă ea iese din acest cerc, suveranul o anulează sau o controlează. În Evul Mediu, posibilitatea de a face un testament nu cunoștea, ca să spunem așa, limite. Francezii din zilele noastre nu pot să își împartă patrimoniul între copiii lor fără ca statul să intervină. După ce le-a dirijat întreaga viață, vrea acum să le reglementeze și ultimul act.

Nu mă tem să afirm că, aproape la toate națiunile creștine din zilele noastre, atât catolice, cât și protestante, religia este amenințată să cadă în mâinile guvernului. Nu pentru că suveranii s-ar dovedi ahtiați de a stabili ei înșiși dogma; dar ei acaparează tot mai mult voința celui care o explică; iau clerului proprietățile, îi dau un salariu, abat și folosesc numai în folosul lor influența preotului; fac din el unul din funcționarii lor și adesea unul din servitorii lor și pătrund împreună cu el în adâncul sufletului fiecărui om.[2]

Dar aceasta nu e decât o parte a tabloului.

Nu numai că puterea suveranului s-a extins, așa cum am văzut mai sus, la întreaga sferă a vechilor puteri; dar această sferă a devenit prea mică pentru a o mai putea cuprinde; puterea suveranului trece dincolo de margini până la domeniul pe care și-l rezervase până acum independența individului. O mulțime de activități care scăpau odinioară în întregime controlului societății au fost supuse acestei puteri în zilele noastre și numărul lor crește necontenit.

La popoarele aristocratice, puterea socială se limita de obicei la a conduce și supraveghea pe cetățeni în tot ce avea un raport direct și evident cu interesul național; în rest, ea îi lăsa în general în voia liberului lor arbitru. La aceste popoare, guvernul părea că uită adesea existența unui punct la care greșelile și nefericirile indivizilor compromit bunăstarea generală și că a împiedica ruina unui individ este uneori o treabă publică.

Națiunile democratice din vremea noastră au tendința de a avea excese într-un sens opus.

Este evident că majoritatea prinților noștri nu vor numai să conducă întreg poporul; s-ar spune că ei se consideră responsabili de faptele și de destinul fiecăruia dintre supuși, că au hotărât să-l conducă și să-l lumineze pe fiecare dintre ei în diferitele fapte ale vieții sale și, la nevoie, să îl facă fericit chiar dacă acesta nu o dorește.

Pe de altă parte, indivizii privesc din ce în ce mai mult puterea socială prin aceeași prismă; pentru tot ceea ce au nevoie, o cheamă în ajutorul lor și o privesc necontenit așa cum privești un preceptor sau un conducător.

---

[2] Pe măsură ce cresc atribuțiile puterii centrale, numărul funcționarilor care o reprezintă sporește și el. Aceștia formează o națiune în fiecare națiune și, cum guvernul le acordă stabilitate, ei înlocuiesc tot mai mult aristocrația, la fiecare din aceste națiuni.

Aproape pretutindeni în Europa, suveranul domină în două feluri: dirijează o parte din cetățeni datorită fricii pe care aceștia o au față de funcționarii săi, iar de cealaltă parte, datorită speranței pe care o nutresc de a deveni funcționarii săi.

Declar că nu există o țară în Europa unde administrația publică să nu fi devenit nu numai mai centralizată, dar și mai fără reținere și mai specială; pretutindeni ea pătrunde tot mai mult în treburile particulare; reglementează în felul ei tot mai multe și mai mărunte acțiuni, și se stabilește tot mai mult și în fiecare zi alături, în jurul și deasupra fiecărui individ pentru a-l ajuta, a-l sfătui și a-l constrânge.

Altădată, suveranul trăia din venitul pământurilor sale sau din dări. Lucrurile nu mai sunt la fel astăzi când nevoile sale au crescut o dată cu puterea lui. În aceleași împrejurări, când altădată un prinț stabilea un nou impozit, astăzi s-a recurs la un împrumut. Puțin câte puțin, statul devine astfel debitorul majorității celor bogați și centralizează în mâinile sale cele mai mari capitaluri.

Pe cele mai mici le atrage în alt fel.

Pe măsură ce oamenii se amestecă iar condițiile devin egale, săracul are mai multe resurse, mai multă cunoaștere și mai multe dorințe. Îi vine ideea să-și îmbunătățească soarta și încearcă să reușească prin economii. Economiile fac deci să apară, în fiecare zi, un număr nesfârșit de mici capitaluri, roade lente și continue ale muncii; acestea sporesc necontenit. Dar majoritatea capitalurilor ar fi neproductive dacă sunt împrăștiate. Faptul a dat naștere unei instituții filantropice care va deveni curând, dacă nu mă înșel, una din cele mai mari instituții politice de la noi. Oameni caritabili au avut ideea de a strânge economiile săracului și de a folosi beneficiul lor. În câteva țări, aceste asociații de binefacere au rămas complet separate de stat; dar, în aproape toate, ele au tendința evidentă de a se contopi cu el și există chiar câteva țări unde guvernul le-a înlocuit și unde el și-a luat sarcina uriașă de a centraliza într-un singur loc și de a valorifica numai prin munca sa economiile de zi cu zi ale mai multor milioane de muncitori.

Așadar, statul atrage spre el banii bogatului prin mijlocirea împrumutului, iar prin casele de economii dispune după plac de paralele săracului. În mâinile sale se îngrămădesc necontenit bogățiile țării; ele se acumulează aici cu cât egalitatea de condiții devine mai mare; pentru că, la o națiune democratică, numai statul inspiră încredere oamenilor, deoarece numai el le pare a avea o oarecare forță și durată.[3]

[3] Oamenii se îndreaptă, așadar, spre aservire pe două căi diferite. Tendința către bunăstare nu-i lasă să se amestece cu guvernanții, iar dragostea pentru bunăstare îi face tot mai dependenți de guvernanți. Pe de o parte, gustul pentru bunăstare crește neîncetat iar guvernul pune din ce în ce mai mult mâna pe toate sursele de bunăstare.

Așadar, suveranul nu se limitează numai la a dirija averea publică; el se introduce și în averile particulare; este șeful fiecărui cetățean și adesea stăpânul său și, mai mult, devine administratorul și casierul său.

Nu numai că puterea centrală cuprinde singură întreaga sferă a vechilor puteri, o extinde și o depășește, dar ea se mișcă cu mai multă agilitate, forță și independență decât o făcea altădată.

Toate guvernele din Europa au perfecționat, în vremea noastră, într-un mod extraordinar, știința administrativă; ele fac mai multe lucruri și fac fiecare lucru cu mai multă ordine, rapiditate și mai puține cheltuieli; par a se îmbogăți necontenit cu toate cunoștințele pe care le-au luat de la indivizi. Prinții din Europa țin permanent pe reprezentanții lor într-o dependență strânsă și inventează metode noi pentru a-i dirija și a-i supraveghea mai îndeaproape și cu mai multă ușurință. A conduce toate treburile prin funcționari nu le este de ajuns, ei încep să dirijeze modul de a acționa al reprezentanților lor în aceste treburi; așa încât administrația publică nu depinde numai de putere; ea se restrânge din ce în ce mai mult într-un singur loc și se concentrează în mâini mai puține. Guvernul îi centralizează acțiunea, mărindu-și totodată privilegiile: sursă de dublă putere.

Când examinăm structura pe care o avea odinioară puterea judiciară la majoritatea națiunilor europene, suntem frapați de două lucruri: independența acestei puteri și amploarea atribuțiilor sale.

Curțile de justiție nu numai că hotărau în toate procesele dintre particulari; într-un număr mare de cazuri ele arbitrau între individ și stat.

Nu vreau să vorbesc aici despre atribuțiile politice și administrative pe care tribunalele le uzurpaseră în câteva țări, ci de atribuțiile judiciare pe care le aveau în toate țările. La toate popoarele din Europa existau și mai există încă multe drepturi individuale legate în cea mai mare parte a lor de dreptul general de proprietate, drepturi care se aflau sub protecția judecătorului și pe care statul nu le putea încălca fără autorizația acestuia.

Această putere semipolitică era ceea ce deosebea cu precădere tribunalele din Europa de toate celelalte; căci toate popoarele au avut judecători, dar nu toate au dat judecătorilor aceste privilegii.

Dacă examinăm acum ceea ce se petrece la națiunile democratice din Europa numite libere, ca și la celelalte națiuni, vedem că, pretutindeni, pe lângă aceste tribunale au fost create altele, mai dependente de stat, al căror scop special este de a hotărî în mod excepțional în problemele litigioase care se pot ivi între administrația publică și ce-

tățeni. I se lasă vechii puteri judiciare independența, dar i se restrânge jurisdicția și se tinde din ce în ce mai mult ca aceasta să fie transformată într-un simplu arbitru al intereselor particulare.

Numărul acestor tribunale [speciale] crește neîncetat și atribuțiile lor sporesc. Guvernul se sustrage, așadar, tot mai mult obligației de a face ca voința și dreptul său să fie sancționat de către o altă putere. Neputându-se lipsi de judecători, el vrea să își aleagă, cel puțin, singur judecătorii și să îi controleze mereu, adică, între el și particulari mai așază imaginea justiției, dar nu justiția.

Așadar, statului nu îi este destul că atrage spre el toate treburile, el ajunge, din ce în ce mai mult, să hotărască singur în toate, fără control și fără posibilitatea de a reveni asupra hotărârii.[4]

La națiunile moderne din Europa există o cauză foarte importantă care, independent de cele pe care le-am arătat mai înainte, contribuie mereu la extinderea acțiunii suveranului sau la creșterea prerogativelor sale; nu i s-a dat suficientă atenție. Acest motiv îl constituie dezvoltarea industriei, favorizată de progresul egalității.

Industria concentrează în general o mulțime de oameni în același loc; ea stabilește între ei raporturi noi și complicate. Îi expune unor alternanțe mari și bruște de abundență și mizerie, în timpul cărora liniștea publică este amenințată. Se poate întâmpla, în sfârșit, ca aceste munci să compromită sănătatea și chiar viața celor cărora aceste munci le aduc un folos sau a celor care se angajează. Așadar, clasa industrială are mai multă nevoie de a fi administrată, supravegheată și controlată decât celelalte clase și este firesc ca atribuțiile guvernului să crească o dată cu ea.

Acest adevăr poate fi aplicat pretutindeni; dar iată ce anume privește cu deosebire națiunile din Europa.

În secolele care au precedat pe acela în care trăim, aristocrația avea pământul și era în măsură să îl apere. Proprietatea imobiliară era deci garantată din plin iar proprietarii ei se bucurau de o mare independență. Faptul a creat legi și deprinderi care s-au perpetuat în pofida diviziunii pământurilor și decăderii nobilimii; iar, în zilele noastre, proprietarii funciari și agricultorii sunt încă, dintre toți cetățenii, cei care scapă cel mai ușor controlului puterii sociale.

---

[4] Cu privire la acest subiect, în Franța a apărut un sofism ciudat. Când se ivește un proces între administrație și un particular, procesul nu este supus pentru examinare unui judecător obișnuit cu scopul, se zice, de a nu amesteca puterea administrativă și puterea judiciară.

În acele vremuri aristocratice, unde se află toate sursele istoriei noastre, proprietatea imobiliară nu avea o mare importanță iar proprietarii ei erau disprețuiți și slabi; industriașii formau o clasă specială în sânul lumii aristocratice. Cum aceștia nu aveau o protecție asigurată, nu erau apărați de nimeni și adesea nu puteau nici măcar să se apere singuri.

A devenit deci un obicei de a considera proprietatea industrială drept un bun de o natură deosebită, care nu merita aceeași atenție și care nu trebuia să obțină aceleași garanții ca cele pe care le avea proprietatea în general, iar industriașii, ca o mică clasă aparte în ordinea socială, a cărei independență nu avea o valoare mare și pe care era mai bine să o lași în seama pasiunii pentru administrație a prinților. Într-adevăr, dacă deschidem codurile din Evul Mediu, suntem mirați să vedem cum, în aceste secole de independență individuală, meseriile erau neîncetat reglementate de către regi, până la cele mai mici amănunte; în acest sens, centralizarea era tot atât de activă și de amănunțită pe cât îi stătea ei în putință.

De atunci, în lume a avut loc o mare revoluție; proprietatea industrială, care era abia în germene, s-a dezvoltat și s-a întins în toată Europa; clasa industrială s-a extins și s-a îmbogățit cu rămășițele tuturor celorlalte clase; a crescut în număr, în importanță, în bogăție; crește necontenit; aproape toți cei care nu fac parte din ea i se alătură, măcar într-un fel oarecare; după ce fusese o clasă puțin numeroasă, ea amenință să devină clasa principală și, ca să spunem așa, clasa unică; cu toate acestea, ideile și deprinderile politice cărora le dăduse naștere odinioară au rămas. Aceste idei și deprinderi nu s-au schimbat deoarece ele sunt vechi și pentru că se găsesc în deplină armonie cu ideile noi și deprinderile generale ale oamenilor din zilele noastre.

Proprietatea industrială nu-și mărește drepturile o dată cu importanța ei. Clasa industrială, devenind mai numeroasă, nu devine mai puțin dependentă; am putea însă spune că, dimpotrivă, aduce cu ea despotismul și că acesta se extinde în mod firesc pe măsură ce ea se dezvoltă.[5]

---

[5] În sprijinul celor afirmate, voi cita câteva fapte. Sursele naturale ale bogăției industriale se află în mine. Pe măsură ce industria s-a dezvoltat în Europa, pe măsură ce produsul minelor interesează tot mai mult, iar buna lor exploatare a devenit mai grea datorită diviziunii bunurilor adusă de egalitate, majoritatea suveranilor a cerut dreptul de a poseda minele și de a supraveghea lucrările; ceea ce nu se mai văzuse pentru proprietăți de alt tip.

Pe măsură ce națiunea devine mai industrializată, ea resimte o nevoie tot mai mare de drumuri, canale, porturi și alte lucrări de natură semipublică care ușurează achiziționarea bogățiilor și pe măsură ce ea este mai democratică particularii au tot mai multe greutăți pentru a executa asemenea lucrări, iar statul tot mai multă ușurință de a le face. Nu mă tem să afirm că tendința manifestă a tuturor suveranilor din vremea noastră este de a-și lua asupra lor executarea unor asemenea proiecte; în acest mod, țin din ce în ce mai mult populația într-o strânsă dependență.

Pe de altă parte, pe măsură ce puterea statului crește iar nevoile lui sporesc, el consumă o cantitate tot mai mare de produse industriale pe care le fabrică în general în arsenalele și manufacturile sale. Și astfel, în fiecare regat, suveranul devine cel mai mare dintre industriași; el atrage și păstrează în slujba sa un număr uriaș de ingineri, arhitecți, mecanici și meșteșugari.

Nu este numai primul dintre industriași, ci el tinde din ce în ce mai mult să devină șeful sau, mai degrabă, stăpânul tuturor.

Cum cetățenii, devenind mai egali au devenit mai slabi, ei nu pot să facă nimic în industrie fără să se asocieze; or, puterea publică vrea, firește, să pună aceste asociații sub controlul său.

Trebuie să recunoaștem că aceste ființe colective numite asociații sunt mai puternice și mai de temut decât ar putea fi un simplu individ și că au, mai puțin decât el, responsabilitatea propriilor acțiuni, de unde rezultă că ar fi cuminte să lași fiecăreia dintre ele o independență mai mică din puterea socială decât i s-ar putea lăsa unui particular.

Suveranii au cu atât mai mult tendința de a acționa astfel cu cât gusturile lor îi duc în această direcție. La popoarele democratice, numai prin asociație se poate produce împotrivirea cetățenilor față de puterea centrală; așa că aceasta din urmă nu vede decât cu neplăcere aso-

---

Minele, care erau proprietăți individuale, supuse acelorași obligații și având aceleași garanții ca și celelalte bunuri imobiliare, au căzut astfel în domeniul public. Statul e cel care le exploatează și le concesionează; proprietarii au fost transformați în utilizatori; își iau drepturile de la stat și, mai mult, statul revendică aproape pretutindeni puterea de a-i dirija; le impune reguli, le recomandă metode, îi supune unei supravegheri constante iar, dacă ei se împotrivesc, un tribunal administrativ îi deposedează; și administrația publică dă altora privilegiile lor; așa încât guvernul nu posedă doar minele, dar el îi ține și pe mineri în mâna sa.

Cu toate acestea, pe măsură ce se dezvoltă industria, exploatarea vechilor mine crește. Se deschid altele noi. Populația minelor se extinde și sporește. Neîncetat, suveranii își întind domeniul sub picioarele noastre și îl populează cu servitorii lor.

ciațiile pe care nu le are sub control; și ceea ce este demn de remarcat este faptul că, la popoarele democratice, cetățenii privesc adesea aceste asociații, de care au atâta nevoie, cu un sentiment ascuns de teamă și de invidie care îi împiedică să le apere. Forța și durata acestor mici societăți particulare, în mijlocul slăbiciunii și instabilității generale, îi miră și îi neliniștesc și nu sunt departe de a considera libera folosire a capacităților sale firești de către fiecare asociație drept un privilegiu primejdios.

Toate aceste asociații care apar în zilele noastre sunt de altfel tot atâtea persoane noi, cărora timpul nu le-a confirmat drepturile și care vin pe lume într-o epocă când ideea de drepturi private este slabă și când puterea socială nu are limite; nu trebuie să surprindă faptul că ele își pierd libertatea încă de la apariție.

La toate popoarele din Europa, există anumite asociații care nu se pot forma decât după ce statul le-a examinat statutele și le-a autorizat existența. La mai multe popoare, se fac eforturi pentru a extinde această regulă la toate asociațiile. Vedem lesne unde duce succesul unei asemenea acțiuni.

Dacă suveranul capătă dreptul general de a autoriza, în anumite condiții, asociațiile de orice natură, el nu va pregeta să reclame dreptul de a le supraveghea și dirija pentru ca ele să nu se poată abate de la regula impusă. În felul acesta, statul, după ce i-a făcut dependenți pe toți cei care doresc să se asocieze, îi va face la fel de dependenți și pe toți cei care s-au asociat, adică pe aproape toți oamenii care trăiesc în vremea noastră.

Suveranii își apropriе astfel tot mai mult și pun în slujba lor cea mai mare parte a acestei forțe noi pe care o creează, în zilele noastre, industria în lume. Industria ne conduce iar ei conduc industria.

[Cât despre cei care mai lucrează încă izolat în lumea industrială, numărul și mai ales importanța lor scade neîncetat și, de altfel, guvernul își exercită de multă vreme dreptul de a-i administra după bunul său plac, impunându-le neîncetat legi noi, el fiind singurul legiuitor și interpret al acestora.]

Acord atâta importanță celor pe care le-am spus mai sus încât sunt frământat de teama de a nu-mi fi prejudiciat gândirea dorind s-o exprim mai bine.

Deci, dacă cititorul găsește că exemplele citate în sprijinul ideilor mele nu sunt cele mai bune sau nu sunt bine alese; dacă el crede că am exagerat uneori progresul puterii sociale și că, dimpotrivă, am restrâns peste măsură sfera unde mai există încă independența individului,

îl rog să abandoneze o clipă cartea și să examineze singur, la rândul său, subiectele pe care i le-am arătat. Să examineze cu atenție ceea ce se petrece zilnic la noi și în jurul nostru; să își întrebe vecinii; să se privească, în fine, pe sine; dacă nu ajunge singur, pe alte căi, la punctul unde am dorit eu să îl aduc, înseamnă că m-am înșelat foarte mult.

[Va afla că diferitele drepturi care au fost luate rând pe rând, în vremea noastră, unor clase, unor corporații, unor oameni, în loc să slujească la ridicarea unor noi puteri secundare pe o altă bază, mai democratică, sunt adunate toate în mâinile suveranului, că administrația publică a devenit pretutindeni mai abilă, mai expertă și mai puternică, că individul devine, în raport cu ea, mai izolat, mai neîndemânatic și mai slab și că, în sfârșit, statul, oricare ar fi reprezentantul său, se află neîncetat și tot mai mult alături și deasupra fiecărui cetățean pentru a-l îndruma, a-l conduce, a-l ajuta și a-l constrânge.]

Își va da seama că, în decursul celor cincizeci de ani care s-au scurs, centralizarea a crescut pretutindeni în nenumărate și felurite feluri. Războaiele, revoluțiile, cuceririle i-au slujit dezvoltarea; toți oamenii au conlucrat la sporirea ei. În această perioadă, în timpul căreia ei s-au succedat cu o rapiditate nemaipomenită la conducerea treburilor, ideile lor, interesele lor, pasiunile lor s-au schimbat la infinit; dar toți au voit să centralizeze într-un fel sau altul. Tendința de centralizare a fost singurul punct nemișcat în mijlocul mobilității extraordinare a existenței și a gândurilor lor.

Și, când cititorul, după ce a examinat acest detaliu al activităților omenești, va dori să cuprindă vastul tablou în ansamblul său, va rămâne uluit.

Pe de o parte, cele mai solide dinastii sunt zdruncinate sau distruse; pretutindeni, popoarele ies cu violență de sub dominația legilor acestora; distrug sau limitează autoritatea seniorilor sau prinților lor; toate națiunile unde revoluția nu a izbucnit freamătă sau sunt cel puțin neliniștite; același spirit de revoltă le însuflețește. Iar pe de altă parte, chiar în această vreme de anarhie și chiar la aceste popoare atât de nesupuse, puterea socială își sporește neîncetat prerogativele; ea devine mai centralizată, mai îndrăzneață, mai absolută, mai extinsă. Cetățenii se află tot mai mult sub controlul administrației publice; sunt aduși pe nesimțite, fără ca ei să își dea seama, să îi sacrifice neîncetat alte părți din independența lor, și acești oameni care răstoarnă din când în când un tron și calcă în picioare regi se pleacă din ce în ce mai mult, fără împotrivire, celor mai mărunte capricii ale unui funcționar.

Așadar, se pare deci că, în zilele noastre, există două revoluții care acționează în sens contrar; una slăbește cotinuu puterea, cealaltă o întărește necontenit; în nici o altă epocă din istoria noastră nu a părut puterea nici atât de slabă și nici atât de puternică.

Dar când examinăm mai îndeaproape starea în care se află lumea, vedem că aceste două revoluții sunt intim legate una de cealaltă, că ele pleacă din aceeași sursă și că, după ce au avut un drum diferit, ele îi duc pe oameni în cele din urmă către același loc.

Nu voi pregeta să mai spun o ultimă dată ceea ce am spus deja sau am arătat în mai multe locuri din această carte: trebuie să avem grijă și să nu confundăm egalitatea cu revoluția care o introduce în starea socială și în legi; aici se află rațiunea tuturor fenomenelor care ne miră.

Toate vechile puteri politice din Europa, cele mai mari ca și cele mai mici, au fost întemeiate în vremurile de aristocrație și reprezentau sau apărau mai mult sau mai puțin principiul de inegalitate și principiul privilegiilor. Pentru a face să prevaleze în guvernare nevoile și interesele noi, inspirate de o egalitate tot mai mare, a trebuit ca oamenii din zilele noastre să răstoarne sau să constrângă vechile puteri. Lucru ce i-a dus la revoluții și a inspirat unui mare număr de oameni gustul nestăpânit pentru dezordine și independență căruia toate revoluțiile, oricare ar fi scopul lor, îi dau naștere.

Nu cred că există o singură țară din Europa unde dezvoltarea egalității să nu fi fost precedată sau urmată de câteva schimbări violente în starea proprietății și a persoanelor și aproape toate aceste schimbări au fost însoțite de multă anarhie și toleranță, deoarece ele erau făcute de partea cea mai puțin educată a națiunii împotriva aceleia care era cea mai educată.

De aici au apărut cele două tendințe contrarii pe care le-am arătat mai înainte. Atâta vreme cât revoluția democratică era în toi, oamenii ocupați cu distrugerea vechilor puteri aristocratice care luptau împotriva acestei revoluții se dovedeau însuflețiți de un mare spirit de independență și, pe măsură ce victoria egalității devenea mai totală, se lăsau puțin câte puțin în voia tendințelor naturale cărora le dă naștere această egalitate și întăreau sau centralizau puterea socială. Doriseră să fie liberi pentru a putea deveni egali și, pe măsură ce egalitatea se instala tot mai mult cu ajutorul libertății, ea făcea ca libertatea să devină mai dificilă.

Aceste două stări nu au fost întotdeauna succesive. Strămoșii noștri ne-au arătat cum putea un popor să organizeze o uriașă tiranie în sânul său în chiar momentul în care el scăpa de sub autoritatea nobi-

lilor și înfrunta puterea tuturor regilor, arătând lumii cum se putea cuceri independența și cum putea fi aceasta pierdută.

Oamenii din vremea noastră își dau seama că vechile puteri se prăbușesc pretutindeni; văd cum mor toate vechile influențe, cum cad toate vechile bariere, lucru ce tulbură judecata celor mai isteți; nu dau atenție decât formidabilei revoluții care se desfășoară sub ochii lor și cred că neamul omenesc va cădea pentru totdeauna în anarhie. Dacă s-ar gândi la consecințele ultime ale acestei revoluții, ar încerca probabil alte temeri.

În ceea ce mă privește, trebuie să mărturisesc că nu mă încred deloc în spiritul de libertate care pare a-i însufleți pe contemporanii mei; văd bine că națiunile din zilele noastre sunt turbulente; dar nu văd în mod explicit că ele sunt și liberale și mă tem că la sfârșitul acestor agitații care fac să se clatine tronurile, suveranii să nu se găsească mai puternici decât au fost [mă tem, în fine, ca în acest timp de toleranță să nu se pregătească totul pentru aservirea generațiilor viitoare].

Capitolul VI

DE CE ANUME FEL DE DESPOTISM AU A SE TEME NAȚIUNILE DEMOCRATICE

Am remarcat în timpul șederii mele în Statele Unite că o stare socială asemănătoare cu cea a americanilor ar putea oferi posibilități deosebite pentru instituirea despotismului și am văzut la întoarcerea în Europa cât de mult folosiseră majoritatea prinților noștri ideile, sentimentele și nevoile cărora această stare socială le dădea naștere, pentru a-și lărgi cercul puterii lor.

Faptul m-a făcut să cred că națiunile creștine vor ajunge probabil să sufere o opresiune asemănătoare aceleia care a apăsat odinioară asupra mai multor popoare ale Antichității.

Un examen mai amănunțit al subiectului și cinci ani de meditație nu mi-au micșorat temerile, dar au schimbat obiectul lor.

Niciodată nu s-a văzut în timpurile trecute un suveran atât de absolut și atât de puternic care să fi început să administreze singur și fără ajutorul puterilor secundare toate părțile unui mare imperiu; nici vreunul care să fi încercat să supună, fără excepție, pe toți cetățenii, tuturor detaliilor unei reguli uniforme, nici vreunul care să fi coborât lângă fiecare dintre ei pentru a-l îndruma și conduce. Ideea unei asemenea acțiuni nu se ivise niciodată spiritului omenesc și, dacă se întâmplase ca unui om să îi treacă prin minte acest lucru, sărăcia cunoștințelor, imperfecțiunea procedeelor administrative și mai ales obstacolele naturale determinate de inegalitatea de condiții l-ar fi oprit imediat de la executarea unui proiect atât de mare.

Vedem că în vremea celei mai mari puteri a Cezarilor, diferitele popoare care trăiau în lumea romană mai păstrau obiceiuri și moravuri diferite; deși supuse aceluiași monarh, cea mai mare parte a provinciilor era administrată separat; acestea aveau municipalități puternice și active și, deși întreaga guvernare a imperiului era concentrată în mâinile împăratului și deși el rămânea întotdeauna, la nevoie, arbitrul tuturor treburilor, amănuntele vieții sociale și existența individului ieșeau de obicei de sub controlul său.

Împărații aveau, este adevărat, o putere imensă și fără contrapondere, care le permitea să se lase în voia ciudățeniei înclinațiilor lor și să folosească întreaga forță a statului pentru a și le satisface; li s-a întâmplat adesea să abuzeze de această putere pentru a lua unui cetățean bunurile sau viața; tirania lor apăsa într-un mod uluitor asupra unora; dar ea nu se extindea asupra unui număr mare de oameni; ea privea câteva scopuri principale și se dezinteresa de rest; era violentă și restrânsă.

Se pare că, dacă despotismul s-ar instala cumva la națiunile democratice din zilele noastre, el ar avea alte trăsături; ar fi mai extins și mai blând și i-ar umili pe oameni fără să îi chinuiască.

Nu mă îndoiesc că, în vremuri de cunoaștere și de egalitate cum sunt ale noastre, suveranii nu ajung mai lesne să întrunească toate puterile publice în mâinile lor și să pătrundă mai des și mai profund în cercul intereselor private decât a putut-o face vreun suveran din Antichitate. Dar chiar această egalitate, care înlesnește despotismul, îl temperează; am văzut cum, pe măsură ce oamenii devin mai asemănători și mai egali, moravurile publice devin mai umane și mai blânde; când nici un cetățean nu are o putere mare și nici bogății mari, tiraniei îi lipsește parcă prilejul și locul de desfășurare. Toate averile fiind mediocre, pasiunile sunt în mod firesc mai restrânse, imaginația limitată iar plăcerile simple. Această cumpătare generală îl face și pe suveran mai cumpătat și îi ține în anumite limite avântul dezordonat al dorințelor.

Independent de aceste rațiuni luate din însăși natura stării sociale, aș mai putea adăuga multe altele pe care le-aș lua din afara subiectului meu; doresc însă să mă mențin în limitele pe care mi le-am impus.

Guvernele democratice vor putea deveni violente și crude în anumite momente de mare efervescență și de mari primejdii; dar aceste crize vor fi rare și de scurtă durată. (H)

Când mă gândesc la micile pasiuni ale oamenilor din zilele noastre, la lipsa de fermitate a moravurilor lor, la amploarea cunoașterii lor, la puritatea religiei lor, la blândețea moralei lor, la deprinderile sârguincioase și metodice, la cumpătarea pe care o au aproape toți în viciu ca și în virtute, nu mă tem că vor vedea în șefii lor niște tirani, ci mai degrabă niște tutori.

Cred deci că felul de opresiune care amenință popoarele democratice nu se va asemăna cu nimic din ceea ce a precedat până acum în lume; contemporanii noștri nu îi pot găsi imaginea în amintirile lor. Caut în zadar o expresie care să reproducă exact ideea pe care mi-o

formez despre acest tip de opresiune și care s-o cuprindă; vechii termeni ca despotismul și tirania nu i se potrivesc. Faptul este nou, trebuie deci să încercăm a-l defini deoarece nu îl putem denumi.

Vreau să îmi imaginez sub ce trăsături noi ar putea despotismul apărea în lume; văd o mulțime nenumărată de oameni asemănători și egali care se învârtesc fără odihnă în jurul lor pentru a-și procura niște plăceri mici și obișnuite cu care să își umple sufletul. Fiecare dintre ei, retras din mulțime, este parcă străin de soarta celorlalți; pentru el, copiii și prietenii lui formează întreaga specie umană; cât despre restul concetățenilor săi, el se află alături de ei dar el nu îi vede; îi atinge dar nu îi simte; el nu există decât în el însuși și pentru el însuși și, dacă mai are încă o familie, putem spune însă că nu mai are patrie.

Deasupra acestora se ridică o putere uriașă și tutelară care își ia singură sarcina de a-i asigura bunăstarea și de a veghea asupra sorții lor. Ea este absolută, amănunțită, exactă, prevăzătoare și blândă. S-ar asemăna cu autoritatea paternă dacă, asemenea ei, ar avea drept scop pregătirea oamenilor pentru vârsta matură; dar, dimpotrivă, ea nu caută decât să-i fixeze irevocabil în copilărie; îi place ca cetățenii să se bucure, cu condiția ca ei să nu se gândească decât la desfătare. Lucrează cu dragă inimă pentru fericirea lor; dar vrea să fie unicul agent și singurul arbitru al acestei fericiri; le asigură securitatea, prevede și le garantează nevoile, le ușurează obținerea plăcerilor, le conduce principalele treburi, le dirijează activitatea, le reglementează testamentele, le împarte moștenirile; de ce nu poate oare să îi scutească în întregime de neliniștea de a gândi și de greutatea de a trăi?

Și astfel, face, cu fiecare zi, ca utilizarea liberului arbitru să devină mai puțin folositoare și mai rară; închide activitatea voinței într-un spațiu mai mic și îi răpește încetul cu încetul cetățeanului până și folosirea ființei sale. Egalitatea i-a pregătit pe oameni pentru toate aceste lucruri; ea i-a predispus să le suporte și să le privească adesea ca pe o binefacere.

După ce a prins astfel, rând pe rând, pe fiecare individ în puternicele sale mâini, după ce l-a modelat după placul său, suveranul își întinde brațele asupra întregii societăți; îi acoperă suprafața cu o rețea de nenumărate mici reguli complicate, minuțioase și uniforme, printre care spiritele cele mai originale și sufletele cele mai viguroase nu pot să se strecoare pentru a se ridica deasupra mulțimii; el nu zdrobește voința, ci o moleșește, o supune și o dirijează; obligă rar la acțiune, dar se opune neîncetat oricărei acțiuni; nu distruge ceea ce există, dar împiedică apariția noului; nu tiranizează, dar stinghерește, con-

strânge, irită, sufocă, îndobitocește și reduce, în cele din urmă, fiecare națiune la o turmă de animale timide și muncitoare al căror păstor este guvernul.

Am crezut întotdeauna că acest fel de servitute reglementată, blândă și liniștită, al cărei tablou l-am făcut mai sus, ar putea să se combine mai bine decât ne închipuim cu unele din formele exterioare ale libertății și că nu i-ar fi imposibil să se stabilească chiar în umbra suveranității poporului.

[Presupun că o națiune democratică, după ce a distrus toate puterile secundare din sânul său, își va dezvolta o putere executivă foarte inchizitorială, foarte amplă, foarte centralizată, foarte puternică; presupun că ea va da acestei puteri dreptul de a conduce în amănunțime treburile publice și de a dirija o parte din treburile private, că îi va pune pe particulari într-o dependență strictă și permanentă, dar că va face ca această putere să depindă de o legislație electivă care, fără să guverneze, va trasa regulile principale ale guvernării.

Aceasta înseamnă, dacă nu mă înșel, că, după ce i s-a permis suveranului să conducă ca un stăpân pe fiecare cetățean [adică voința individului] și să îl supună necontenit fanteziei sale, suveranul va fi supus, din când în când, voinței generale a națiunii.]

Contemporanii noștri sunt munciți încontinuu de două pasiuni opuse: resimt nevoia de a fi conduși și dorința de a rămâne liberi. Neputând să distrugă nici una din aceste două înclinații opuse, ei se străduiesc să le satisfacă pe amândouă în același timp. Își imaginează o putere unică, tutelară, atotputernică, dar aleasă de cetățeni. Combină centralizarea cu suveranitatea poporului. Faptul le dă un oarecare răgaz. Se consolează de a fi sub tutelă, gândindu-se că și-au ales singuri tutorii. Fiecare individ suportă să fie legat pentru că vede că cel care ține capătul lanțului nu este un om și nici o clasă, ci însuși poporul.

În acest sistem, cetățenii ies o clipă din dependență pentru a-și desemna stăpânul și se întorc apoi la ea.

În zilele noastre, există mulți oameni care se împacă foarte ușor cu acest fel de compromis între despotismul administrativ și suveranitatea poporului și care cred că au garantat suficient libertatea individului când de fapt o lasă în seama puterii naționale. Acest lucru nu îmi e de ajuns. Mă interesează mai mult supunerea decât natura stăpânului.

Cu toate acestea, nu voi nega că o structură de acest fel mi se pare cu mult mai mult de preferat uneia care, după ce a concentrat toate puterile, le-ar depune în mâinile unui om sau ale unui organism irespon-

sabil. Dintre toate formele diferite pe care le poate lua despotismul democratic, aceasta ar fi în mod sigur cea mai rea.

Când suveranul este electiv sau supravegheat îndeaproape de către o legislatură realmente electivă și independentă, opresiunea la care îi supune pe indivizi este uneori mai mare; dar ea este întotdeauna mai puțin umilitoare deoarece fiecare cetățean își mai poate închipui, când este stânjenit și neputincios, că, ascultând, nu se supune decât lui însuși și că își sacrifică unei singure dorințe toate celelalte.

Mai înțeleg că atunci când suveranul reprezintă națiunea și depinde de ea, puterea și drepturile care se iau fiecărui cetățean nu servesc numai șefului statului, ci sunt și în beneficiul statului, iar indivizii culeg niște roade din acest sacrificiu al independenței lor făcut celor mulți.

[Mai înțeleg și că tirania propriu-zisă nu este atât de temut sau cel puțin nu poate deveni niciodată generală când opinia publică trasează suveranului anumite limite în interiorul cărora îl poate reține. Așadar, nu tirania puterii sociale este cea mai de temut, ci funcționarea ei regulată.]

A crea o reprezentare națională într-o țară extrem de centralizată înseamnă deci a micșora răul pe care extrema centralizare îl poate produce, dar nu înseamnă a-l distruge.

Îmi dau bine seama că, în acest fel, se păstrează intervenția individului în treburile cele mai importante; dar ea este suprimată în cele mici și private. Se uită că este periculos să îi aservești pe oameni mai ales în treburile mărunte. În ceea ce mă privește, sunt gata să cred că libertatea este mai puțin necesară în lucrurile mari decât în cele mici, dacă aș putea gândi că poți s-o ai pe una fără a o avea pe cealaltă.

Supunerea în treburile mărunte se manifestă în fiecare zi și se face simțită de către toți cetățenii fără deosebire. Ea nu face din ei niște deznădăjduiți; dar îi nemulțumește continuu și îi determină să renunțe la folosirea voinței [și în cele din urmă îi face să se supună cu totul]. Ea le întunecă încetul cu încetul mintea și le moleșește sufletul în vreme ce ascultarea, care nu se acordă decât într-un mic număr de împrejurări foarte grave dar foarte rare, nu vădește aservirea decât din când în când și nu o face să apese decât asupra anumitor oameni. În zadar veți sili pe acești cetățeni, pe care i-ați făcut atât de dependenți de puterea centrală, să aleagă din când în când pe reprezentanții acestei puteri; folosirea atât de importantă, dar atât de scurtă și rară, a liberului lor arbitru nu îi va împiedica să își piardă puțin câte pu-

țin facultatea de a gândi, de a simți și de a acționa singuri și astfel să cadă treptat sub nivelul calității de om.

Mai adaug că vor deveni curând incapabili să exercite [în mod convenabil] marele și unicul lor privilegiu care le mai rămâne. Popoarele democratice care au introdus libertatea în sfera politică, sporind totodată despotismul în sfera administrativă, au ajuns la manii foarte ciudate. Dacă e vorba de treburi mici unde simplul bun-simț este suficient, ei apreciază că cetățenii sunt incapabili să le rezolve; dacă e vorba de guvernarea întregului stat, ei încredințează acestor cetățeni prerogative uriașe; fac din ei, rând pe rând, jucăria suveranului și stăpânii acestuia, ceva mai mult decât regi și mai puțin decât oameni. După ce au isprăvit toate sistemele diferite de alegeri, fără a găsi unul care să le convină, ei se miră și caută în continuare; ca și cum răul pe care l-au observat nu ar ține de structura țării mai mult decât de structura corpului electoral.

Este, într-adevăr, greu de conceput cum niște oameni care au renunțat total la deprinderea de a se conduce singuri ar putea reuși să aleagă corect pe cei care trebuie să îi conducă; și nu vom izbuti niciodată să-i facem să creadă că un guvern liberal, energic și înțelept, ar putea vreodată ieși din sufragiul unui popor de servitori.

O structură care ar fi republicană la vârf și ultramonarhică în rest mi s-a părut întotdeauna a fi un monstru fără viață lungă. Viciile celor care guvernează și imbecilitatea celor guvernați nu vor întârzia să îi aducă decăderea; iar poporul, obosit de reprezentanții săi și de el însuși, va crea instituții mai libere sau se va întoarce curând pentru a se întinde la picioarele unui singur stăpân. (I)

Capitolul VII

URMARE A CAPITOLELOR PRECEDENTE

Cred că e mai ușor să instaurezi un guvern absolut și despotic la un popor unde condițiile sunt egale [democratice] decât la un altul și mai cred că dacă un atare guvern ar fi instalat la un asemenea popor nu numai că ar oprima oamenii dar, cu vremea, el ar lua fiecăruia dintre ei multe din principalele atribute ale calității de om.

Despotismul mi se pare mult mai de temut în vremurile democratice.

Cred că aș fi iubit libertatea în orice epocă; dar am tendința să o venerez în vremea în care ne aflăm.

Sunt convins, pe de altă parte, că toți cei care, în vremurile în care intrăm, vor încerca să sprijine autoritatea pe privilegiu și aristocrație, vor eșua. Toți cei care vor voi să atragă și să rețină autoritatea în sânul unei singure clase vor da greș. Nu există în zilele noastre un suveran destul de destoinic și destul de puternic pentru a instaura despotismul restabilind deosebiri permanente între supușii săi; nu există nici un legislator atât de înțelept și atât de puternic care să fie în stare să mențină niște instituții libere dacă nu ia egalitatea drept principiu de bază și simbol. Trebuie deci ca aceia dintre contemporanii noștri care vor să creeze sau să asigure independența și demnitatea semenilor lor să se arate prieteni ai egalității; iar singurul mijloc demn de a se arăta astfel este de a fi astfel; succesul sfintei lor acțiuni depinde de aceasta.

Așadar, nu este vorba de a reconstrui o societate aristocratică, ci de a face ca libertatea să iasă din sânul societății democratice unde ne-a așezat Dumnezeu.

Aceste două prime adevăruri mi se par simple, clare și creatoare și mă conduc în mod firesc să apreciez ce fel de guvern liber se poate instala la un popor unde condițiile sunt egale.

Rezultă din însăși structura națiunilor democratice și din nevoile lor că, la ele, puterea suveranului trebuie să fie mai uniformă, mai centralizată, mai amplă, mai profundă, mai energică decât în alte părți. Societatea este firește, la aceste națiuni, mai activă și mai puternică,

individul mai subordonat și mai slab; una face mai mult, celălalt mai puțin; treaba este forțată.

Nu trebuie deci să ne așteptăm ca, în țările democratice, cercul de independență individuală să fie vreodată tot atât de mare ca și în țările aristocratice. Dar lucrul nici nu este de dorit; deoarece, la națiunile aristocratice, societatea este adesea sacrificată individului, iar prosperitatea celor mulți sacrificată puterii câtorva.

Este totodată necesar și de dorit ca puterea centrală care conduce un popor democratic să fie activă și energică. Nu e vorba de a o face slabă și vlăguită, ci numai de a o împiedica să se folosească peste măsură de agilitatea și de forța ei.

Ceea ce contribuia cel mai mult la a asigura independența indivizilor în vremurile aristocratice era faptul că suveranul nu se îndeletnicea singur cu guvernarea și administrarea cetățenilor; el era obligat să lase o parte a acestei griji membrilor aristocrației; așa încât puterea socială, fiind mereu divizată, nu apăsa niciodată în întrègime și în același fel asupra fiecărui om.

Nu numai că suveranul nu făcea totul singur, dar majoritatea funcționarilor care acționau în locul lui, luându-și puterea din originea lor și nu direct de la el, nu erau permanent în mâna lui. Suveranul nu îi putea crea sau distruge oricând după capriciul său și nici supune pe toți în mod uniform celor mai mici dorințe ale sale. Și acest fapt garanta independența indivizilor.

Înțeleg bine că, în zilele noastre, nu putem recurge la același mijloc, numai că văd procedee democratice care îl înlocuiesc.

În loc de a preda numai suveranului toate puterile administrative luate de la corporații sau de la nobili, putem încredința o parte din ele unor organisme secundare alcătuite temporar din simplii cetățeni; în felul acesta, libertatea indivizilor va fi mai sigură, fără ca egalitatea lor să se micșoreze.

Americanii, care nu țin tot atât de mult ca și noi la cuvinte, au păstrat numele de comitat pentru cea mai mare dintre circumscripțiile lor administrative; dar au înlocuit în parte comitatul cu o adunare provincială [aleasă liber chiar de cetățeni].

Recunosc fără greutate că într-o epocă de egalitate cum este epoca noastră ar fi nedrept și nesăbuit să instituim funcționari ereditari; dar nimic nu ne împiedică să punem în locul lor, într-o anumită măsură, funcționari electivi. Alegerea este un procedeu democratic care asigură independența funcționarilor față de puterea centrală, tot atât și chiar mai mult decât putea face ereditatea la popoarele aristocratice.

Țările aristocratice sunt pline de indivizi bogați și influenți care găsesc în ei înșiși mijloacele de a-și satisface toate nevoile și care nu pot fi oprimați nici cu ușurință și nici pe ascuns; iar aceștia mențin puterea în obiceiurile generale de moderație și reținere.

Știu bine că țările democratice nu au în mod firesc astfel de indivizi; dar s-ar putea crea în mod artificial ceva analog.

Cred cu toată puterea că nu putem întemeia din nou în lume o aristocrație; dar cred că simplii cetățeni, asociindu-se, pot alcătui ființe foarte bogate, foarte influente, foarte puternice, într-un cuvânt persoane aristocratice.

Am obține în acest fel câteva din marile avantaje politice ale aristocrației, fără nedreptățile și primejdiile sale. O asociație politică, industrială, comercială sau chiar științifică și literară reprezintă un cetățean luminat și puternic care nu poate fi supus după voie, nici asuprit pe ascuns și care, apărându-și drepturile împotriva exigențelor puterii, salvează libertățile tuturor.

În vremurile de aristocrație, fiecare om este întotdeauna legat într-un chip foarte strâns de mai mulți dintre concetățenii săi, astfel încât el nu poate fi atacat fără ca ceilalți să nu alerge în ajutorul său. În vremurile de egalitate, fiecare individ este în mod natural izolat; nu are prieteni moșteniți cărora să le poată cere sprijinul, nici clasă pe ale cărei simpatii să se poată bizui; este lesne înlăturat și este călcat în picioare fără teama de pedeapsă. În zilele noastre, un cetățean asuprit nu are decât un mijloc de a se apăra; acela de a se adresa întregii națiuni și, dacă ea este surdă, speciei umane; nu are decât un mijloc de a o face și acesta este presa. Așadar, libertatea presei este infinit mai prețioasă la națiunile democratice decât la toate celelalte; ea singură vindecă majoritatea relelor produse de egalitate. Egalitatea izolează și slăbește oamenii; dar presa pune la îndemâna fiecăruia o armă foarte puternică pe care o poate folosi chiar cel mai izolat și mai slab individ. Egalitatea îl lipsește pe individ de sprijinul semenilor săi, dar presa îi permite să cheme în ajutor pe toți concetățenii și pe toți semenii săi. Tipografia a grăbit progresul egalității și ea este unul din cele mai bune corective ale ei.

Cred că oamenii care trăiesc în aristocrații pot, la rigoare, să se lipsească de libertatea presei; dar cei care trăiesc în țările democratice nu pot s-o facă. Pentru garantarea independenței personale a acestora, nu am încredere în marile adunări politice, în prerogativele parlamentare, în proclamarea suveranității poporului.

Toate aceste lucruri merg împreună, până la un anumit punct, cu aservirea individului; dar această aservire nu poate fi totală dacă presa este liberă. Presa este, prin excelență, instrumentul democratic al libertății.

Voi spune ceva asemănător despre puterea judiciară.

Esența puterii judiciare este de a se ocupa de interesele particulare și de a privi cu bunăvoință micile subiecte expuse privirilor sale; tot de esența acestei puteri ține și faptul de a nu veni de la sine în ajutorul celor asupriți, ci de a fi mereu la dispoziția celor mai umili dintre ei. Aceștia, oricât de slabi ar fi ei, pot întotdeauna obliga judecătorul să le asculte plângerea și să le răspundă; faptul ține de însăși structura puterii judiciare.

O atare putere se poate deci aplica cu precădere nevoilor de libertate, într-o vreme când ochiul și mâna suveranului se introduc necontenit în cele mai mărunte detalii ale activității umane și când indivizii, prea slabi pentru a se apăra singuri, sunt prea izolați pentru a putea conta pe sprijinul semenilor lor. Forța tribunalelor a fost, în toate timpurile, cea mai mare garanție care putea fi oferită independenței individului, însă lucrul este mai cu seamă adevărat în vremurile democratice; drepturile și interesele particularilor sunt întotdeauna în primejdie în aceste vremuri, dacă puterea judiciară nu crește și nu se extinde pe măsură ce condițiile devin egale.

Egalitatea inspiră oamenilor mai multe tendințe foarte periculoase pentru libertate, asupra cărora legislatorul trebuie să aibă mereu un ochi atent. Nu voi aminti aici decât pe cele principale.

Oamenii care trăiesc în vremurile democratice nu înțeleg ușor utilitatea formelor; ei resimt un dispreț instinctiv pentru ele. Am arătat de altfel motivele acestei atitudini. Formele le atâță aversiunea și adesea ura. Cum de obicei nu aspiră decât la desfătări facile și de moment, oamenii se îndreaptă năvalnic către obiectul fiecăreia din dorințele lor; cele mai mici întârzieri îi duc la disperare. Această stare de spirit, pe care o strămută în viața politică, îi mânie împotriva formelor care îi întârzie sau îi opresc mereu din proiectele lor.

Acest neajuns pe care îl găsesc oamenii din democrații în forme este totuși ceea ce face ca ele să fie atât de folositoare libertății, principalul lor merit fiind acela de a sluji drept barieră între cel puternic și cel slab, între cel care guvernează și cel care este guvernat, de a-l întârzia pe unul și de a da celuilalt timp pentru a se orienta. Pe măsură ce suveranul este mai activ și mai puternic iar particularii devin mai apatici și mai slabi, formele sunt mai necesare. Așadar, popoarele de-

mocratice au în mod firesc mai multă nevoie de forme decât celelalte popoare și în mod firesc le respectă mai puțin. Faptul merită a i se acorda multă atenție.

Nu există nimic mai deplorabil decât disprețul trufaș al majorității contemporanilor noștri pentru problemele de formă; deoarece cele mai mici probleme de formă au căpătat în zilele noastre o importanță pe care nu o avuseseră vreodată până acum. Mai multe din cele mai mari probleme ale omenirii sunt legate de ele.

Părerea mea este că, dacă oamenii de stat care trăiau în vremurile aristocratice puteau uneori să disprețuiască fără teama de a fi sancționați formele și să se ridice adesea deasupra lor, cei care conduc astăzi popoarele trebuie să privească cu respect pe cea mai măruntă dintre ele și să nu o ignore decât când o nevoie imperioasă îi obligă. În aristocrații, oamenii aveau o superstiție față de forme; noi trebuie să avem față de ele un cult luminat și înțelept.

O altă înclinație foarte firească a popoarelor democratice, și foarte periculoasă, este aceea care le face să disprețuiască drepturile individuale și să nu țină aproape deloc seama de ele.

Oamenii se opresc de obicei la un drept și îi arată respect din pricina importanței lui sau din pricina îndelungatei sale folosințe. Drepturile individuale întâlnite la popoarele democratice sunt de obicei puțin importante, foarte recente și extrem de instabile; faptul face ca ele să fie sacrificate adesea fără greutate și încălcate aproape mereu fără remușcări.

Or, se întâmplă ca, chiar în această vreme și chiar la aceste națiuni în care oamenii au un dispreț natural pentru drepturile indivizilor, drepturile societății să se extindă de la sine și să se întărească; adică, oamenii devin mai puțin interesați de drepturile individuale în momentul în care ar fi cel mai necesar de a păstra și de a apăra puținul care mai rămâne din ele.

Iată deci că, mai ales în vremurile democratice în care ne aflăm, adevărații prieteni ai libertății și ai măreției umane trebuie, necontenit, să fie gata pentru a împiedica puterea socială să sacrifice cu ușurință drepturile particulare ale unor indivizi în favoarea realizării generale a planurilor ei. Nu există în aceste vremuri un cetățean atât de neînsemnat încât asuprirea lui să nu fie periculoasă, nici drepturi individuale atât de lipsite de importanță încât să poată fi lăsate fără pedeapsă pe seama arbitrarului. Motivul este foarte simplu: când un drept particular al unui individ este încălcat într-o vreme când spiritul uman este pătruns de importanța și de caracterul sfânt

al drepturilor de acest fel, nu se face rău decât celui care este spoliat; dar a încălca un atare drept în zilele noastre înseamnă a schilodi profund moravurile naționale și a pune în pericol întreaga societate; deoarece însăși ideea acestui fel de drepturi tinde necontenit, la noi, să se deformeze și să se piardă.

Există anumite deprinderi, anumite idei, anumite vicii care sunt proprii stării de revoluție și pe care o îndelungată revoluție, oricare ar fi de altfel caracterul ei, scopul ei și locul ei de desfășurare, nu poate să nu ducă la apariția și la generalizarea lor.

Când o națiune oarecare a schimbat de mai multe ori, într-o perioadă scurtă de timp, conducători, opinii și legi, oamenii care o alcătuiesc sfârșesc prin a căpăta gustul pentru mișcare, și prin a se obișnui ca toate aceste mișcări să se realizeze rapid cu ajutorul forței. Au atunci în mod natural dispreț pentru forme, a căror neputință o văd în fiecare zi, și nu suportă decât cu iritare dominația regulii care de atâtea ori a fost încălcată chiar sub ochii lor.

Cum noțiunile obișnuite de echitate și de morală nu mai sunt suficiente pentru a explica sau justifica toate noutățile cărora revoluția le dă mereu naștere, oamenii se agață de principiul utilității sociale, creează dogma necesității politice și se obișnuiesc cu ușurință să sacrifice fără scrupule interesele particulare și să calce în picioare drepturile individuale pentru a ajunge mai curând la scopul general pe care și l-au propus.

Aceste deprinderi și idei, pe care le voi numi revoluționare, deoarece toate revoluțiile le produc, se remarcă în sânul aristocrației, dar și la popoarele democratice; la prima ele sunt adesea mai puțin puternice și întotdeauna mai puțin durabile deoarece întâlnesc acolo deprinderi, idei, defecte și slăbiciuni care le sunt potrivnice. Ele dispar deci de la sine de îndată ce s-a terminat revoluția, iar națiunea revine la vechile ei atitudini politice. Nu întotdeauna se întâmplă astfel în țările democratice unde ne putem mereu teme că înclinațiile revoluționare, potolindu-se și normalizându-se fără însă să dispară, să nu se transforme treptat în moravuri guvernamentale și obiceiuri administrative.

Nu cunosc, așadar, o țară unde revoluțiile să fie mai periculoase decât în țările democratice pentru că, independent de relele accidentale și trecătoare pe care acestea nu pot să nu le aducă, ele riscă întotdeauna să creeze rele permanente și, ca să spunem așa, veșnice.

Sunt convins că există opoziții cinstite și rebeliuni [revoluții] legitime. Nu spun deci, într-un mod absolut, că oamenii din vremurile de-

mocratice nu trebuie să facă niciodată revoluții; dar părerea mea este că ei au dreptate să șovăie mai mult decât alții înainte de a porni la o revoluție și că este mai bine pentru ei să suporte multe neajunsuri ale stării actuale decât să recurgă la un remediu atât de periculos.

Voi încheia cu o idee generală care cuprinde nu numai toate ideile particulare care au fost exprimate în capitolul de față, dar și majoritatea ideilor pe care această carte și-a propus să le expună.

[Ceea ce era de temut odinioară nu mai este un motiv de teamă și s-au ivit noi primejdii pe care strămoșii noștri nu le cunoșteau.]

În vremurile de aristocrație care au precedat epoca noastră, existau indivizi foarte puternici și o autoritate socială foarte slabă. Imaginea însăși a societății era confuză și se pierdea necontenit în mijlocul tuturor puterilor diferite care guvernau pe cetățeni. Principalul efort al oamenilor din acele vremuri a trebuit să se îndrepte către creșterea și întărirea puterii sociale, către sporirea și asigurarea prerogativelor ei și, pe de altă parte, către restrângerea independenței individuale în limite mai înguste și subordonarea interesului particular interesului general.

Alte primejdii și alte griji îi așteaptă pe oamenii din zilele noastre.

La majoritatea națiunilor moderne, suveranul, oricare ar fi originea sa, personalitatea și numele său, a devenit aproape atotputernic iar indivizii decad din ce în ce mai mult până la ultima treaptă a slăbiciunii și dependenței.

Totul era diferit în vechile societăți. Unitatea și uniformitatea nu se întâlneau acolo nicăieri. Totul amenință să devină atât de asemănător în societățile noastre încât chipul particular al fiecărui individ se va pierde curând cu totul în fizionomia generală. Strămoșii noștri erau întotdeauna gata să exagereze această idee, că drepturile particulare sunt demne de respect, iar noi suntem în mod natural înclinați să exagerăm cealaltă idee, că interesul unui individ trebuie întotdeauna să se supună interesului celor mulți.

Lumea politică se schimbă; de aici înainte, trebuie să căutăm leacuri noi la rele noi.

A fixa puterii sociale limite ample dar vizibile și imobile; a da particularilor anumite drepturi și a le garanta folosirea necontestată a acestor drepturi; a asigura individului puțina independență, forță și originalitate care îi mai rămân; a-l ridica la nivelul societății și a-l susține față de ea; toate acestea mi se par a constitui primul scop al legislatorului pentru epoca în care intrăm.

S-ar spune că suveranii din vremea noastră nu caută decât să facă lucruri mari cu ajutorul oamenilor. Aș dori ca ei să se gândească ceva mai mult să facă oameni mari; să acorde mai puțină importanță lucrului și mai multă lucrătorului; și să-și amintească neîncetat că o națiune nu poate rămâne multă vreme puternică atâta timp cât fiecare om este slab și nu s-au găsit încă forme sociale, nici combinații politice care să-l facă energic pe un popor alcătuit însă din cetățeni bicisnici și molateci.

Observ la contemporanii noștri două idei opuse dar tot atât de funeste.

Unii nu văd în egalitate decât tendințele anarhice cărora aceasta le dă naștere. Se tem de liberul lor arbitru; le e frică de ei înșiși.

Alții, în număr mai mic, dar mai luminați, au o altă părere. Lângă drumul care plecând de la egalitate duce la anarhie, au descoperit în cele din urmă o cale care pare a-l duce pe om, fără putință de împotrivire, la aservire. El își supune de la început sufletul acestei aserviri necesare; și, pierzând speranța de a rămâne liber, îl adoră deja în adâncul sufletului pe stăpânul care are să vină curând.

Primii abandonează libertatea pentru că o consideră periculoasă; ceilalți, pentru că o consideră imposibilă.

Dacă aș fi avut această din urmă credință, nu aș fi scris lucrarea de față; m-aș fi limitat să deplâng în adâncul meu destinul semenilor mei.

Am dorit să expun pentru toată lumea primejdiile pe care le aduce egalitatea pentru independența omului deoarece cred cu fermitate că aceste primejdii sunt cele mai teribile și cele mai puțin previzibile dintre toate pe care le ascunde viitorul. Dar nu cred că ele nu pot fi depășite.

Oamenii care trăiesc în vremurile democratice în care intrăm acum au de la sine tendința către independență. Firește, suportă cu iritare regula; chiar permanența stării pe care o preferă îi obosește. Le place puterea; dar sunt înclinați să disprețuiască și să urască pe cel care o exercită și căruia îi scapă cu ușurință din mâini din pricina micimii și mobilității lor.

Aceste înclinații se vor regăsi mereu deoarece ies dintr-o stare socială care nu se va schimba. Multă vreme, ele vor împiedica instaurarea oricărui despotism și vor da noi arme fiecărei noi generații care va dori să lupte pentru libertatea oamenilor.

Să avem deci față de viitor această teamă salutară care ne face să veghem și să luptăm și nu acel soi de groază molatecă și trândavă care slăbește inimile și le secătuiește.

Capitolul VIII

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA SUBIECTULUI

Aș dori, înainte de a părăsi pentru totdeauna drumul pe care l-am parcurs, să pot îmbrățișa cu o ultimă privire toate trăsăturile diverse care marchează chipul noii lumi și să evaluez, în sfârșit, influența generală pe care trebuie să o exercite egalitatea asupra sorții oamenilor; dar dificultatea unei asemenea întreprinderi mă țintuiește; în fața unui subiect atât de mare, vederea mi se tulbură iar mintea mi se întunecă.

Această societate nouă, pe care am încercat să o zugrăvesc și să o evaluez, abia se naște. Timpul nu i-a oprit încă formarea; marea revoluție care a creat-o continuă încă și este aproape imposibil să ne dăm seama din ceea ce se întâmplă în zilele noastre ce anume se va întâmpla cu această revoluție și ce va rămâne după ea.

Lumea care apare este încă pe jumătate prinsă sub dărâmăturile lumii care piere și, în mijlocul uriașei confuzii care răzbate din activitățile umane, nimeni nu poate spune ce anume va rămâne în picioare din vechile instituții și din vechile moravuri și ce anume va sfârși prin a dispărea.

Deși revoluția care se realizează în starea socială, în legi, în idei, în sentimentele oamenilor, este încă departe de a fi încheiată, nu putem încă compara lucrările ei cu nimic din ceea ce s-a văzut până acum în lume. Mă întorc din secol în secol până la Antichitatea cea mai îndepărtată; nu zăresc nimic care să semene cu ceea ce am sub ochi. Trecutul nu mai luminează viitorul iar spiritul își croiește drum prin beznă.

.Cu toate acestea, în mijlocul acestui tablou atât de vast, de nou, de confuz, întrezăresc de pe acum câteva trăsături principale care se schițează și pe care doresc să le arăt:

Văd că binele și răul sunt destul de egal repartizate în lume. Marile bogății dispar; numărul averilor mici sporește; dorințele și plăcerile se înmulțesc; nu mai există averi extraordinare, nici mizerie iremediabilă. Ambiția este un sentiment universal, dar puține ambiții sunt mari. Fiecare individ este izolat și slab; societatea este agilă,

prevăzătoare și puternică; individul face lucruri mici, iar statul lucruri imense.

Sufletele nu sunt energice; dar moravurile sunt blânde iar legislațiile omenoase. Dacă nu întâlnim abnegații mari, virtuți foarte înalte, foarte strălucitoare și foarte pure, deprinderile sunt ordonate, violența este rară, cruzimea aproape necunoscută. Existența oamenilor devine mai lungă iar proprietatea lor mai sigură. Viața nu este foarte plăcută, dar e foarte îndestulată și liniștită. Există puține plăceri foarte delicate sau foarte grosolane, nu prea multă politețe în purtări, nu prea multă grosolănie în gusturi. Nu întâlnești nici oameni foarte învățați, nici oameni foarte ignoranți. Geniul se întâlnește mai rar iar cunoașterea devine mai generală. Spiritul uman se dezvoltă datorită eforturilor mărunte și combinate ale tuturor oamenilor și nu prin activitatea puternică a câtorva dintre ei. Există mai puțină perfecțiune în lucrări, dar ele sunt mai creatoare. Toate legăturile de rasă, de clasă, de patrie slăbesc; se strânge marea legătură a omenirii.

Dacă printre toate aceste trăsături diferite caut pe cea care îmi pare a fi cea mai generală și mai impresionantă, ajung să văd că ceea ce se remarcă în averi se reflectă sub nenumărate alte forme. Aproape toate extremele se domolesc și se vlăguiesc; aproape toate asperitățile se netezesc pentru a face loc unui lucru mediocru, care este în același timp mai puțin înalt și mai puțin jos, mai puțin strălucitor și mai puțin întunecat decât ceea ce se vedea în lume.

Îmi plimb privirile asupra acestei mulțimi nesfârșite alcătuită din ființe identice unde nimic nu se ridică și nimic nu se coboară. Spectacolul acestei uniformități [și al acestei mediocrități] generale mă întristează și mă încremenește și sunt tentat să regret societatea care nu mai există.

Când lumea era plină de oameni foarte importanți și de oameni foarte neînsemnați, foarte bogați și foarte săraci, foarte învățați și foarte ignoranți, [foarte norocoși și foarte nefericiți] îmi întorceam privirile de la cei din urmă pentru a nu-i privi decât pe primii iar vederea acestora mă bucura; dar îmi dau seama că această plăcere provenea din slăbiciunea mea; dar cum nu pot vedea în același timp tot ce mă înconjoară, îmi este îngăduit să aleg astfel și să pun deoparte, din atâtea obiecte, pe cele a căror vedere îmi place. Nu tot așa se petrece cu Ființa atotputernică și eternă al cărei ochi cuprinde în mod necesar ansamblul lucrurilor și care vede distinct, deși în același timp, întregul neam omenesc și pe fiecare om.

Este firesc să credem că ceea ce mulțumește cel mai mult privirile acestui creator și păzitor al oamenilor nu este prosperitatea deosebită a câtorva, ci bunăstarea cea mai mare a tuturor; ceea ce mie mi se pare o decădere este deci pentru el un progres; ceea ce pe mine mă rănește, lui îi place. Egalitatea nu este, poate, un lucru măreț; dar ea este mai dreaptă și dreptatea constituie măreția și frumusețea ei.

Mă strădui să pătrund în acest punct de vedere al lui Dumnezeu și să caut de acolo a examina și a aprecia lucrurile omenești.

Nimeni pe pământ nu poate încă afirma, într-un mod absolut și general, că starea nouă a societăților este superioară stării vechi; dar este deja mulțumitor să vedem că este altceva.

Există anumite vicii și anumite virtuți care erau legate de structura națiunilor aristocratice și care sunt atât de opuse spiritului popoarelor noi încât nu le putem introduce în sânul lor. Există înclinații bune și tendințe rele care erau străine primelor și care sunt firești celorlalte; idei care apar singure în imaginația unora și pe care spiritul altora le respinge. Sunt ca două omeniri distincte, fiecare având avantajele și inconvenientele sale proprii, binele și răul care îi sunt caracteristice.

Trebuie deci să fim cu grijă când judecăm societățile care apar cu idei luate din societățile care nu mai sunt. Faptul ar fi nedrept, deoarece aceste societăți se deosebesc profund între ele, deci nu pot fi comparate.

Nu ar fi deloc cuminte să cerem oamenilor [popoarelor democratice] din vremea noastră să aibă virtuțile caracteristice care decurgeau din starea socială a strămoșilor lor, deoarece această stare socială a pierit și a dus cu ea de-a valma tot binele și tot răul pe care le cuprindea.

Dar aceste lucruri nu sunt încă bine înțelese în zilele noastre.

Zăresc nenumărați contemporani de-ai mei care încep să facă o triere între instituțiile, opiniile, ideile care apar din structura aristocratică a vechii societăți; ei ar abandona bucuros pe unele dar ar voi să le rețină pe celelalte și să le ia cu ei în lumea nouă.

Părerea mea este că aceștia își pierd vremea și forțele într-o muncă cinstită și sterilă.

Nu mai e vorba de a reține avantajele speciale pe care inegalitatea de condiții le dă oamenilor, ci de a asigura binefacerile noi pe care egalitatea le poate oferi. Nu trebuie să încercăm să devenim asemănători strămoșilor noștri, ci să ne străduim să ajungem la felul de măreție și de fericire care ne este propriu.

Personal, ajuns la capătul drumului meu, descoperind de departe, dar în același timp, toate obiectele diferite pe care le-am contemplat rând pe rând din mers, mă simt plin de temeri și plin de speranțe. Văd

mari primejdii pe care e posibil să le îndepărtăm; mari rele pe care le putem evita sau diminua și mă întăresc din ce în ce mai mult în credința că, pentru a fi demni și prosperi, este de ajuns ca națiunile democratice să o dorească.

Știu că mai mulți dintre contemporanii mei au crezut că popoarele nu sunt niciodată aici pe pământ propriii lor stăpâni și că se supun cu necesitate nu știu cărei forțe de neînlăturat și lipsită de inteligență care apare din evenimente anterioare, din rasă, din sol sau din climă.

Acestea sunt doctrine false și molâi care nu vor putea niciodată da decât oameni slabi și națiuni bicisnice; Providența nu a creat neamul omenesc nici complet independent, nici complet sclav. Ea descrie, e adevărat, în jurul fiecărui om, un cerc fatal din care acesta nu poate ieși; dar în amplele lui limite, omul este puternic și liber; la fel se întâmplă și cu popoarele.

Națiunile din zilele noastre nu pot să nu creeze în sânul lor condiții egale; dar depinde de ele ca egalitatea să le ducă la asuprire sau la libertate, la cunoaștere sau la barbarie, la prosperitate sau la mizerie.

NOTE

(A) Pagina 165

Există totuși aristocrații care au făcut comerț cu pasiune și au pus în practică cu succes industria. Istoria lumii ne oferă mai multe exemple strălucite. Dar, în general, trebuie să spunem că aristocrația nu este deloc favorabilă dezvoltării industriei și comerțului. Numai aristocrațiile banului fac excepție de la regulă.

La acestea din urmă nu există vreo dorință care să nu aibă nevoie de bogății pentru a fi satisfăcută. Dragostea pentru bogăție devine, ca să spunem așa, calea principală a pasiunilor. Toate celelalte se termină cu ea sau se încrucișează cu ea.

Gustul pentru bani și setea de stimă și putere se unesc atunci atât de bine în suflete, încât e greu să-ți dai seama dacă oamenii devin avizi din ambiție sau sunt ambițioși din aviditate. E tocmai ceea ce se întâmplă în Anglia, unde toți vor să devină bogați pentru a ajunge la onoruri și doresc să aibă onoruri ca pe o manifestare a bogăției. Spiritul uman este atunci prins ca într-un corset și dirijat către comerț și industrie, căile cele mai scurte care duc la bogăție.

De altfel, acest lucru mi se pare accidental și nesigur. Când bogăția a devenit singurul semn de aristocrație, este foarte greu ca bogații să se mențină singuri la putere și să-i excludă pe toți ceilalți.

Aristocrația ereditară și democrația pură se află la cele două extremități ale stării sociale și politice a națiunilor; la mijloc se găsește aristocrația banului, care se apropie de aristocrația ereditară prin faptul că ea conferă mari privilegii unui număr mic de cetățeni; se apropie de democrație deoarece privilegiile pot fi obținute rând pe rând de către toți; formează adesea un fel de tranziție naturală între aceste două lucruri și nu putem spune dacă ea termină domnia instituțiilor aristocratice sau dacă deschide deja noua eră a democrației.

(B) Pagina 216

Găsesc în jurnalul meu de călătorie fragmentul următor care vă va face să înțelegeți la ce încercări sunt supuse adesea femeile americane care consimt să își însoțească soții în pustietăți. Nimic nu îl îndeamnă mai bine pe cititor la lectura acestuia decât marea sa autenticitate.

...Din când în când dăm peste noi terenuri defrișate. Toate aceste locuri se aseamănă. Voi descrie pe cel unde ne-am oprit în această seară; va fi pentru mine imaginea tuturor celorlalte.

Clopotul pe care pionierii au grijă să-l atârne de gâtul vitelor pentru a le regăsi în pădure ne-a anunțat de departe că ne apropiem de terenul defrișat; am auzit curând zgomotul securii care doboară copacii pădurii. Pe măsură ce ne apropiem, urmele distrugerii ne anunță prezența omului civilizat. Crengi tăiate acoperă cărarea; de-a lungul drumului nostru, au mai rămas în picioare trunchiuri pe jumătate arse sau schilodite de secure. Ne continuăm mersul și ajungem într-o pădure unde toți copacii par a fi fost loviți de o moarte subită; în toiul verii, ei oferă o priveliște de iarnă; cercetându-i mai îndeaproape, ne dăm seama că în scoarța lor s-a tăiat un cerc adânc care, oprind circulația sevei, i-a făcut să piară curând; aflăm că, într-adevăr, cu asta începe de obicei pionierul. Neputând, în cursul primului an, să taie toți copacii de care este plină noua sa proprietate, el seamănă porumb sub crengile lor și, lovindu-i de moarte, îi împiedică să-i umbrească recolta. După acest câmp, schiță incompletă, prim pas al civilizației în pustietate, zărim deodată cabana proprietarului; este așezată în centrul unui teren cultivat mai cu grijă decât restul, dar unde omul mai duce încă o luptă inegală cu pădurea; aici, copacii sunt tăiați, dar nu smulși, trunchiurile lor încă mai acoperă și încurcă terenul pe care îl umbreau altădată. În jurul acestor rămășițe uscate, grâu, vlăstare de stejar, plante de toate soiurile, ierburi de toate felurile cresc laolaltă învălmășindu-se pe un pământ nesupus și pe jumătate sălbatic. În mijlocul acestei vegetații viguroase și variate se ridică locuința pionierului sau, cum o numesc ei, *log house*. Ca și câmpul care o înconjoară, această casă rustică ne vorbește despre o lucrare nouă și făcută în grabă; lungimea ei nu ni se pare a depăși treizeci de picioare, înălțimea cincisprezece; pereții, ca și acoperișul, sunt alcătuiți din trunchiuri de copaci nefasonate între care s-a pus mușchi și pământ pentru a împiedica frigul și ploaia să pătrundă în interior.

Cum noaptea începuse să se lase, ne-am hotărât să cerem adăpost proprietarului acelei *log house*.

La zgomotul pașilor noștri, copiii care se tăvăleau printre rămășițele pădurii s-au ridicat în grabă și au fugit spre casă parcă speriați de vederea unui om iar doi câini mari, pe jumătate sălbatici, cu urechile drepte și botul alungit, au ieșit din cotețul lor și s-au apropiat mârâind pentru a acoperi retragerea tinerilor lor stăpâni. În ușa locuinței sale, apare și pionierul; aruncă spre noi o privire rapidă și scrutătoare, face semn câinilor să se întoarcă la cotețul lor și le dă chiar el exemplul, intrând în casă, fără a da semn că vederea noastră i-a atâțat curiozitatea sau neliniștea.

Intrăm în *log house*; interiorul nu amintește de cabanele țăranilor din Europa; găsești aici mai mult lucruri inutile decât necesare.

Nu există decât o singură fereastră la care atârnă o perdea de muselină; într-un cămin din lut strălucește un foc puternic care luminează tot interiorul cabanei; deasupra acestui cămin se zărește o frumoasă carabină cu crestături, o piele de căprioară, pene de vultur; la dreapta căminului se întinde o hartă a Statelor Unite pe care vântul ce intră prin interstițiile din perete o ridică și o mișcă; nu departe de ea, pe o etajeră făcută dintr-o scândură grosolan tăiată, sunt așezate câteva volume; am remarcat Biblia, primele șase cânturi din Milton și două drame de Shakespeare; de-a lungul pereților sunt așezate niște cufere care țin loc de dulapuri; în centru se găsește o masă grosolan lucrată ale cărei picioare, făcute din lemn verde și cu scoarța încă pe el, par ieșite de-a dreptul din pământul pe care stă; pe această masă, văd un ceainic din porțelan englezesc, linguriță de argint, câteva cești știrbite și ziare.

Stăpânul acestei locuințe are trăsături colțuroase și membre fine care te fac să îl recunoști pe locuitorul Noii Anglii; este evident că acest om nu s-a născut în singurătatea unde îl găsim; constituția sa fizică îți spune de la bun început că primii săi ani i-a petrecut în sânul unei societăți intelectuale și că aparține acelui neam neliniștit, socotit și aventurier, care face cu răceală ceea ce numai ardoarea pasiunii explică și care se supune o vreme vieții sălbatice pentru a învinge mai bine și a civiliza pustietatea.

Când pionierul vede că îi trecem pragul locuinței, ne iese în întâmpinare și ne întinde mâna, după obicei; dar expresia sa rămâne rigidă; ia primul cuvântul pentru a ne întreba despre ce se întâmplă în lume iar după ce și-a satisfăcut curiozitatea, tace; ai crede că îl obosesc veneticii și zgomotul. Îi punem la rândul nostru întrebări și ne dă toate informațiile de care avem nevoie; se ocupă apoi fără grabă dar cu grijă de ceea ce ne face trebuință. Deși îl vedem cum se îngrijește de noi cu bunăvoință, de ce simțim oare, în pofida noastră, cum ne îngheață recunoștința? Pentru că el însuși, făcând pe gazda, pare a se supune unei necesități neplăcute impuse de soartă; vede în ea o datorie la care îl obligă situația lui și nu o plăcere.

La celălalt capăt al căminului stă o femeie care leagănă un copil mic pe genunchi; ne face un semn cu capul fără să se întrerupă. Ca și pionierul, femeia este în floarea vârstei, aspectul ei pare a fi superior condiției sale, îmbrăcămintea dovedește chiar un gust încă nestins pentru podoabe; dar membrele ei delicate par vlăguite, trăsăturile obosite, privirea este blândă și gravă; pe chipul ei se văd o resemnare religioasă, pasiuni împăcate și un anume fel de dârzenie firească și calmă care înfruntă toate relele vieții fără a se teme de ele și fără a le provoca.

Copiii se adună în jurul ei; sunt plini de sănătate, de energie și gălăgioși; sunt adevărați fii ai pustietății; mama le aruncă din când în când priviri pline de melancolie și bucurie; văzând forța lor și slăbiciunea ei, ai zice că ea s-a sfârșit dându-le viață și că nu regretă prețul plătit.

Casa locuită de emigranți nu are pereți interiori și nici pod. În unica încăpere, vine întreaga familie seara pentru a căuta un culcuș. Această locuință

formează o mică lume; este arca civilizației pierdute în mijlocul unui ocean de frunzișuri. La câțiva pași mai încolo, pădurea veșnică își întinde în jurul ei umbra și începe singurătatea.

(C) Pagina 217

Nu egalitatea de condiții este cea care îi face pe oameni imorali și nereligioși. Dar când oamenii sunt imorali și nereligioși și totodată egali, rezultatele imoralității și ale nereligiozității răzbat lesne în afară deoarece oamenii nu se influențează unii pe alții și pentru că nu există o clasă care să își asume rolul de poliție a societății. Egalitatea de condiții nu creează niciodată corupția moravurilor dar o lasă uneori să apară.

(D) Pagina 238

Dacă lăsăm de o parte pe toți care nu gândesc deloc și pe toți cei care nu îndrăznesc să spună ceea ce gândesc, vom afla că imensa majoritate a americanilor pare mulțumită de instituțiile politice care o conduc; și cred că, într-adevăr, așa este. Privesc aceste tendințe ale opiniei publice ca pe un indiciu, dar nu ca pe o dovadă a perfecțiunii absolute a legilor americane. Mândria națională, satisfacția dată de către legislație unor pasiuni dominante, evenimente neașteptate, vicii neobservate și, mai mult decât toate acestea, interesul unei majorități care închide gura opozanților pot da multă vreme iluzii unui întreg popor, ca și unui singur om.

Priviți Anglia din secolul al XVIII-lea. Niciodată o națiune nu s-a tămâiat mai mult; niciodată un popor nu a fost mai perfect mulțumit de sine; totul era pe atunci bun în alcătuirea sa, totul era ireproșabil, chiar și defectele cele mai evidente. Astăzi, o mulțime de englezi par a nu avea altă preocupare decât să dovedească că acea alcătuire avea o mie de defecte. Cine avea dreptate, poporul englez din secolul trecut sau poporul englez din zilele noastre?

Același lucru s-a întâmplat în Franța. Este sigur că sub Ludovic al XIV-lea marea masă a națiunii era încântată de forma de guvernământ care conducea atunci societatea. Cei care cred că a existat o decădere a caracterului francezilor de atunci se înșală profund. În acea vreme, putea să existe în Franța o oarecare aservire dar, fără nici o îndoială, spiritul de aservire nu exista. Scriitorii din acea vreme încercau un fel de entuziasm real ridicând puterea regală deasupra tuturor celorlalte și nu a existat nimeni, până la cel mai neînsemnat țăran în coliba sa, care să nu se fi mândrit cu gloria suveranului și care să nu fi murit cu bucurie strigând: „Trăiască regele!" Aceste formule ne-au devenit astăzi insuportabile. Cine se înșela, francezii din vremea lui Ludovic al XIV-lea sau francezii zilelor noastre?

Nu trebuie deci să ne bazăm, când apreciem legile, numai pe predispozițiile unui popor, deoarece acestea se schimbă de la un secol la celălalt, ci pe motive mai serioase și pe o experiență mai generală.

Dragostea pe care o are un popor pentru legile sale nu dovedește decât un lucru, că nu trebuie să ne grăbim să le schimbăm.

(E) Pagina 293

În capitolul la care se referă această notă, am arătat un pericol; doresc să indic un altul, mai rar, dar care, dacă ar apărea vreodată, ar fi cu mult mai de temut.

Dacă dragostea pentru plăcerile materiale și gustul pentru bunăstare pe care egalitatea le inspiră în mod firesc oamenilor, intrând în spiritul unui popor democratic, ar ajunge să-l cuprindă pe acesta în întregime, moravurile naționale ar deveni atât de antipatice spiritului militar încât chiar armata ar ajunge poate să iubească pacea în ciuda interesului particular care o face să dorească războiul. Așezați în mijlocul acestei lâncezeli generale, soldații ar ajunge să gândească că e mai bine să se ridice treptat în timp de pace, dar comod și fără eforturi, decât să cumpere o avansare rapidă cu prețul oboselilor și mizeriilor vieții de campanie. În acest spirit, armata ar pune mâna pe arme fără avânt și le-ar folosi fără energie; ea s-ar lăsa mai curând dusă spre dușman decât s-ar duce singură.

Nu trebuie să credem că această tendință pacifică a armatei ar îndepărta-o de revoluții deoarece revoluțiile, și mai ales revoluțiile militare care de obicei sunt foarte rapide, aduc adesea cu ele mari pericole dar nu și o muncă îndelungată; ele satisfac ambiția cu mai puțină osteneală decât războiul; într-o revoluție nu îți riști decât viața, lucru la care oamenii din democrații țin mai puțin decât la bunăstarea lor.

Nimic nu este mai periculos pentru libertatea și liniștea unui popor decât o armată care se teme de război, deoarece, cum nu își mai caută măreția și dominația pe câmpul de luptă, ea dorește să le găsească în altă parte. Se poate deci întâmpla ca oamenii care alcătuiesc o armată democratică să piardă interesele cetățeanului fără însă a dobândi virtuțile soldatului și ca armata să înceteze a mai fi războinică fără a înceta să fie agitată.

Voi repeta aici ceea ce am spus mai sus. Remediul împotriva unor atari pericole nu stă în armată, ci în țară. Un popor democratic care păstrează moravuri virile va găsi întotdeauna la nevoie soldați cu moravuri războinice.

(F) Pagina 309

Oamenii consideră că măreția ideii de unitate se află în mijloace, iar Dumnezeu în scop; de aici vine faptul că această idee de măreție ne duce la ne-

numărate lucruri meschine. A-i obliga pe oameni să meargă cu același pas către același scop, iată o idee omenească. A introduce o varietate infinită în acțiuni și a le combina în așa fel încât toate aceste acțiuni să ducă pe mii de căi diferite către săvârșirea unui mare proiect, iată o idee divină.

Ideea omenească de unitate este aproape întotdeauna sterilă, cea a lui Dumnezeu, uriaș de rodnică. Oamenii cred că își dovedesc măreția simplificând mijloacele; scopul lui Dumnezeu este simplu, dar mijloacele lui se schimbă la nesfârșit.

(G) Pagina 313

Un popor democratic nu este determinat numai de gusturile sale să centralizeze puterea; pasiunile tuturor celor care îl conduc îl împing necontenit la aceasta.

Putem cu ușurință prevedea că aproape toți cetățenii ambițioși și capabili pe care îi are o țară democratică vor lucra fără răgaz la extinderea atribuțiilor puterii sociale deoarece toți speră să o conducă într-o bună zi. Înseamnă să îți pierzi vremea încercând să le dovedești că centralizarea extremă poate fi vătămătoare statului, deoarece ei centralizează pentru ei înșiși.

Dintre oamenii publici din democrații, numai cei foarte dezinteresați sau foarte mediocri doresc să descentralizeze puterea. Unii sunt rari, iar ceilalți neputincioși.

(H) Pagina 333

M-am întrebat adesea ce s-ar întâmpla dacă, în mijlocul moliciunii moravurilor democratice și ca urmare a spiritului neliniștit al armatei, s-ar instala vreodată, la câteva națiuni din zilele noastre, un guvern militar.

Cred că guvernul nu s-ar îndepărta de tabloul pe care l-am făcut în capitolul la care se referă această notă și că el nu va reproduce trăsăturile sălbatice ale oligarhiei militare.

Sunt convins că în acest caz s-ar crea un fel de contopire între obiceiurile funcționarului și cele ale soldatului. Administrația ar lua ceva din spiritul militar, iar militarul câteva deprinderi din administrația civilă. Rezultatul ar fi o autoritate precisă, clară, evidentă, absolută; poporul ar deveni o imagine a armatei iar societatea ar fi dirijată ca o cazarmă.

(I) Pagina 337

Nu putem spune într-un mod absolut și general că cel mai mare pericol din zilele noastre ar fi toleranța sau tirania, anarhia sau despotismul. Și unul, și celălalt sunt tot atât de temut și pot apărea tot atât de ușor dintr-o unică

și singură cauză care este *apatia generală*, rod al individualismului; apatia este cea care face ca în ziua în care puterea executivă adună câteva forțe, această putere să fie în stare să oprime, iar în ziua următoare, când un partid poate strânge treizeci de oameni pentru o bătălie, și acesta să fie capabil de oprimare. Neputând să instaureze nimic de durată, ceea ce îi face să reușească cu ușurință îi împiedică să reușească pe timp îndelungat. Se ridică deoarece nimic nu li se împotrivește și cad pentru că nimic nu îi susține.

Lucrul împotriva căruia este important să luptăm este apatia și nu atât anarhia sau despotismul, deoarece apatia poate crea fără deosebire atât pe unul, cât și pe celălalt.

LUCRĂRILE FOLOSITE DE TOCQUEVILLE

Această anexă conține lucrările citate de Tocqueville în cartea sa, cât și cele care apar în notele și însemnările sale (precedate de*). În hârtiile lui Tocqueville se află două bibliografii* care, pe lângă o serie de referințe, permit identificarea edițiilor pe care le-a utilizat. De câte ori a fost posibil, am luat edițiile și din catalogul bibliotecii din castelul familiei. În celelalte cazuri, citãm lucrările în prima lor ediție.

Includerea unei lucrări în listă nu înseamnă că aceasta a servit neapărat la munca de redactare. Uneori, Tocqueville a arătat interes pentru texte pe care nu le-a putut obține de la Biblioteca Regală sau și-a notat o carte ce îi fusese recomandată și pe care n-a citit-o niciodată. Unele lucrări și-au pus o amprentă puternică asupra *Democrației*, ca de exemplu tratatul de economie politică al lui Villneuve-Bargemont sau *Discours sur l'origine de l'inégalité* al lui Rousseau. Ele nu sunt menționate în această listă deoarece, evident, nu sunt citate de Tocqueville.

În biblioteca din castelul familiei se mai păstrează și o serie de broșuri, discursuri și imprimate pe care autorul le-a primit în timpul călătoriei sale în America. Aceste texte nu au fost niciodată citite de Tocqueville.**

---

* Copiile bibliografiilor lui Tocqueville conțin numeroase erori. Am exclus din lista noastră o serie de titluri și autori inexistenți. Astfel, i se atribuie lui Castmare o istorie a orașului New York când ea a fost scrisă de F.S. Eastman. *Fashionable Tour* devine *Fashionable Tom*, lucrarea judecătorului Story este atribuită unui anume „Hury" etc.

** Este evident că o serie de americani au profitat de vizita lui Tocqueville și Beaumont pentru a se debarasa de cărți care nu îi interesau. George W. Pierson, *Tocqueville and Beaumont in America*, p. 537. Astfel, Tocqueville a primit în Statele Unite: *On the Penetrativeness of Fluids by J.K. Mitchell* (Philadelphia, 1830); *On the Storms at the American Coasts, by W.C. Redfield* și *An Introductory Lecture on the Advantages and Pleasures of the Study of Chemistry* by L.P. Yandell (Lexington, 1831) etc. Tocqueville nu pare să fi citit aceste lucrări iar legătura lor cu *Democrația în America* pare destul de vagă pentru a le justifica absența din această bibliografie.

Cea mai mare parte a lor nu figurează în lista de față. Citățm cu toate acestea pe cele care i-au suscitat lui Tocqueville un oarecare interes dat fiind că pe copertele lor se află observații și adnotări făcute de mâna sa.

*[A.C.T., „Mouvement de la presse française en 1836", *Revue des Deux Mondes*, seria a 4-a, X, 1837, pp. 453–498.]

Abridged History of the United States. [Probabil: Hosea Hildreth, *An abridged History of the United States of America*, Boston, Carter, Hender and Babcock, 1831.]

An Account of the Church of Christ in Plymouth. [În *Collections of the Massachusetts Historical Society for the year 1795*, Boston, tipărită de Samuel Hall, 1795, IV, pp. 107–141.]

Adair, *History of the American Indians*. [James Adair, *The History of the American Indians*, Londra, tipărită de Edward Charles Dilly, 1775.]

*John Quincy Adams, *President's Quincy's centennial Address*, Boston, 1830.

* *Address of the Convention to the People of the United States*.

* *Allen Biographical Dictionary*. [William Allen, *An American biographical and historical Dictionary*, Cambridge [Massachusetts], 1809; Boston, William Hyde, 1832.]

* *Almanach Royal, 1833*, [Paris, 1683-. Între 1831 și 1847, publicat sub titlul: *Almanach royal et national*].

American Almanac. [*The American Almanac and Repository of useful Knowledge*, Boston, Gray and Bowen, 1831; New York, E. & G. Blunt. Tocqueville citează volumele din 1831, 1832, 1833 și 1834.]

**American Annual Register*, 1826–1832, 6 vol. [The American Annual Register, for the years 1827–1832, Boston. Volumul din 1826–1827 a fost publicat tot în 1835.]

American Constitution. [Ediția lui *Fédéraliste* folosită de Tocqueville reproduce textul Constituției americane, dar Tocqueville citează o altă sursă.]

**American Medical and Philosophical Register*; [*American medical and philosophical Register, or Annals of Medicine, natural History, Agriculture and the Arts*, coordonată de David Hosack. New York, C.S. Van Winkle, 1814, 4 vol.]

**American Monthly Review*, [probabil cea publicată între 1832 și 1834 de Hillard, Gray and Co., Boston, 4 vol.]

**American Quarterly Review*, septembrie 1831. [Tocqueville pare interesat de darea de seamă din *Notices of Brazil in 1828 and 1829, by the Rev. R. Walsh*, Londra, 1830, 2 vol.]

**The Anniversary Report of the Pennsylvania Society for discouraging the use of ardent Spirits, 1831.*

**Annual Law Register*. Vezi Griffith.

**Annual Report of the Apprentices' Library Company of Philadelphia* [Philadelphia, 18??-. „Model de asociații caritabile", notează Tocqueville.]

**Annuaire Militaire de 1834.*

*Marquis d'Argenson. [*Considérations sur le Gouvernement de la France*. Amsterdam, 1784.]

*Edward Baines. [*History of the Cotton Manufacture in Great Britain*. Londra, H. Fisher, R. Fisher & P. Jackson, 1835.]

*[Odilon Barrot, „(Discours)", *Journal des Débats*, 1 martie 1834.]

*Heliza Bates, *The Doctrine of Friends*. [Elisa Bates, *The Doctrines of Friends, or Principles of the Christian Religion as held by the Society of Friends, commonly called Quakers*. Mountpleasant, tipărită de autor, 1825.]

*Beccaria [*Traité des délits et des peines*, Philadelphia (Paris), 1766.]

Jeremy Belknap, *History of New Hampshire*, Boston, [tipărită de autor], 1792, 3 vol.

Jeremy Belknap [„Queries respecting the slavery and emancipation of the negroes in Massachusetts, proposed by the Hon. Judge Tucker of Virginia, and answered by the Rev. Dr. Belknap", în *Massachusetts Historical Collection*, IV, pp. 191–211.]

Bell, *Rapport sur les affaires indiennes, 24 février 1830*. [John Bell, *Removal of Indians, February 24, 1830*, [Documentele Casei Reprezentanților, Congresul al 21-lea.]

Beverley, *History of Virginia from the earliest Period*. Tradusă în franceză în 1707. [Robert Beverley, *Histoire de la Virginie*, Paris, Pierre Ribou, 1707.]

Blackstone. [*Commentaries on the Laws of England*. Tocqueville îl consideră un scriitor mediocru, incapabil de o judecată profundă.]

Blosseville, *Mémoires de Tanner*. [*Mémoires de John Tanner*. Tradusă de Ernest de Blosseville. Paris, A. Bertrand, 1835, 2 vol.]

*Joseph Blunt, *A historical Sketch of the Formation of the Confederacy*. [*A historical Sketch of the Formation of the Confederacy, particularly with reference to the provincial Limits and the Jurisdiction of the general Government over Indian Tribes and the public Territory*. New York, Geo. & Chas. Carvill, 1825. „Curios de a cunoaște principiile guvernului federal al Uniunii".]

*Boissy d'Anglas, François Antoine comte de, *Essai sur la vie, les écrits et les opinions de M. de Malesherbes*, Paris, Treuttel et Würtz, 1819–1821, 2 vol.

*Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle, depuis le commencement du monde jusqu' à l'empire de Charlemagne, avec la suite jusqu' à l'année 1700*, 1756. [Nu am găsit ediția din 1756 menționată în catalogul bibliotecii din castelul familiei. Probabil este vorba de ediția lui Babuty fils, Paris, 1765, 2 vol.]

*Bossuet, *Histoire des variations des églises protestantes*. Paris, G. Desprez et Dessesartz, 1730, 4 vol.

Nineteenth annual report of the receipts and expenses of the city of Boston and county of Suffolk. 1 May 1831.

Brevard's Digest of the public statute law of South Carolina. [Joseph Brevard, *An alphabetical Digest of the public statute Law of South Carolina*. Charleston (Carolina de Sud), John Hoff, 1814.]

*Buffon, *Histoire naturelle générale et particulière*. Paris, Impr. Royale, 1769, 13 vol.

*Buffon, *Histoire naturelle des oiseaux*. Paris, Impr. Royale, 1770, 4 vol.

**Burke* (cuvânt ilizibil) *Register*. [*The Annual Register of World Events; a review of the year*. Londra, New York, Longmans, Green, 1758–1963.]

Lord Byron, *Childe Harold.*

*Lord Byron, [*Correspondance de lord Byron avec un ami*, Paris, A. And W. Calignani, 1825, 2 vol.]

*Candolle [Tocqueville menționează o lucrare a lui Candolle despre aur și argint. Este probabil vorba de Alphonse de Candolle, *Les caisses d'épargne de la Suisse considérées en elles-mêmes et comparées avec celles d'autres pays*, Genève, A. Cherbuliez et Cie., 1838.]

Carey, *Letters on the Colonisation Society*, Philadelphia, 1833. [Mathew Carey, *Letters on the Colonisation Society*, ediția a 7-a, Philadelphia, Stereotipărită de L. Johnson, 1833.]

Carolina de Sud. *Rapport fait à la convocation de la Caroline de Sud. Ordonnance de nullification du 24 novembre 1832*. [Există mai multe ediții din acest document. Tocqueville a consultat probabil: *The Report, Ordinance, and Addresses of the Convention of the People of South Carolina. Adopted, November 24th, 1832*. Columbia (Carolina de Sud), A.S. Johnston, 1832.]

Cass. Vezi Clark.

Chalmer. [Probabil Lionel Chalmers, *An Account of the Weather and Diseases of South Carolina*, Londra, Edward and Charles Dilly, 1776, 2 vol.]

* „[Chambre des Députés, discussion sur la loi de compétences départementales]", *Journal des Débats*, 7 martie 1838.
*William Ellery Channing, *Discourses, Reviews and Miscellaneous*, 1 vol. [William Ellery Channing, *Discourses, Reviews and Miscellanies*, Boston, Carter, Hender and Co., 1830, 2 vol.]
Charlevoix, *Histoire de la Nouvelle France.* [Pierre-François Charlevoix, *Histoire et Description générale de la Nouvelle France*, Paris, Chez Nyon Fils, 1744.]
Chateaubriand, *René.*
*Chateaubriand [*Essai sur la Littérature anglaise*, Paris, Charles Gosselin et Furne, 1836, 2 vol.]
Clark et Cass. Rapoartele din 4 februarie 1829, 29 noiembrie 1823 și 19 noiembrie 1829.
*De Witt Clinton, *Memoirs of De Witt Clinton* [New York, J. Seymour, 1829].
Code of 1650, Hartford, 1830. [*The Code of 1650*, Hartford, S. Andrus, 1830.]
*[Auguste Colin, „Lettres sur l'Egypte — Administration territoriale du Pacha", *Revue des Deux Mondes*, XIII, 1838, pp. 655--671.]
Companion to the Almanac for 1830. [*Companion to the Almanac; or Year-Book of general Information*. Londra, Stationers' Co., 1830.]
Compte général de l'Administration des Finances. [Paris, 1808-. Uneori, titlul nu este redat corect.]
Connecticut. *Constituția din 1638.* [Citatele date de Tocqueville sunt luate din *Code of 1650* care reproduce Constituția din 1638 la paginile 11–19.]
*[Cooper, James Fenimore, *Letter of J. Fenimore Cooper to Gen. Lafayette, on the Expenditure of the United States of America*, Paris, Baudry, 1831.]
*[Cooper, James Fenimore, *Excursion in Switzerland*, Paris, A. and W. Calignani and Co., 1836; și, Baudry, 1836.]
*[Cooper, James Fenimore, *Notions of the Americans; picked up by a travelling Bachelor*, Londra, Henry Colburn, 1828, 2 vol. În însemnările sale, Tocqueville citează ediția engleză, dar înainte de plecarea sa a cumpărat versiunea franceză publicată sub titlul *Lettres sur les moeurs et les institutions des Etats-Unis de l'Amérique du Nord*, Paris, 1828, 4 vol.]
Darby's View of the United States. [William Darby, *View of the United States, historical, geographical, and statistical.* Philadelphia, H.S. Tanner, 1828. „Această apreciată lucrare este deja veche, datează din 1828."]

*_A practical Treatise of the Peace in criminal Jurisdiction_, by Davis. Tocqueville considera acest text apreciat în epocă ca fiind ciudat pentru procedura civilă.

Delolme [vezi de Lolme].

Descouritz. [Michel Etienne Descourtilz, _Voyages d'un naturaliste et ses observations_. Paris, Dufart Père, 1809, 3 vol.]

Documents législatifs. [Vezi _U.S. Congress. Legislative documents_.]

*Douglas. _Histoire générale des Colonies. Douglas' Summary, 1775._ [Douglass, _A Summary, historical and political of the first Planting, progressive Improvements, and present State of the British Settlements in North America_. Londra, R. Baldwin, 1755. 2 vol. Nu am putut găsi ediția din 1775.]

*William Alexander Duer, _Outlines of the constitutional Jurisprudence of the United States_, [New York, Collins and Hanny, 1833.]

*Dufresne de St. Léon, _Etude du crédit public_. [_Etude du crédit public et des dettes publiques_. Paris, Bossangue père, 1824.]

Duponceau. _Correspondance avec le Rvd. Heckewelder_. [Vezi Heckewelder]

*Durand, de Dauphiné, _Voyages d'un François, exilé pour la religion, avec une description de la Virginie & Marilan dans l'Amérique_. [Haga, (tipărit de autor), 1696.]

*F.S. Eastman, _History of the State of New-York_. [New York, E. Bliss, 1828.]

*Elliot's Pocket Almanac of the Federal Government. 1832. [_Elliot's Washington Pocket Almanac_. Washington, S.A. Eliot [sic]. „Destul de curioasă prezentare a mecanismelor administrative ale guvernului central."]

Emerson's medical Statistics. [Gouverneur Emerson, _Medical Statistics, consisting of Estimates relating to the Population of Philadelphia, with its changes as influenced by the deaths and births, during ten years, viz. from 1821 to 1830, inclusive_. Philadelphia, Joseph R.A. Kenett, 1831, 32 p.]

Enciclopedia americana. [Primită de la Francis Lieber.]

Evangheliile.

Everett. [Edward Everett. _Speech of Mr. Everett, of Massachusetts, on the Bill for Removing the Indians from the East to the West Side of the Mississippi, delivered, 19th of May, 1830, Boston, 1830._]

*_Extracts from the ancient roads of New Haven_. [Face parte din _Code of 1650._]

*Extrait du bulletin de la Société de Géographie. Tableau de la population des Etats-Unis d'après les différents recensements exécutés par ordre du gouvernement.

*The Fashionable Tour. [The Fashionable Tour. A Guide to Travelers visiting the Middle and Northern States and the Province of Canada. Ediția a 4-a. Saratoga Springs, 1830.]

Le Fédéraliste. [The Federalist. Thomson & Homans, Washington, 1831. (Ediție identificată de James T. Schleifer). La începutul anului 1835, Tocqueville a utilizat și versiunea franceză a lui Buisson, Paris, 1792, 2 vol.]

*Fisher, Pauperism and Crime. 1831.

Fischer, Conjectures sur l'origine des Américains. [Jean-Eberhard Fischer. De l'origine des Américains. Saint-Petersburg, 1771.]

Peter Force. The national Calendar, and Annals of the United States, for 1833. Washington, tipărită și publicată de Peter Force [1833].

*Franklin, An Historical Review of the Constitutions of Pennsylvania. 1759. [Benjamin Franklin, An historical Review of the Constitutions of Pennsylvania. Londra, R. Griffiths, 1759.]

*Gallatin, [Considerations of the Currency Banking System of the United States. [Albert Gallatin, Considerations on the Currency and Banking System of the United States. Philadelphia, Carey & Lea, 1831.]

Geiberg. Vezi Zeisberger.

Isaac Godwin. The Town Officer. [Isaac Godwin. Town Officer; or Laws of Massachusetts relative to the Duties of municipal Officer. Worcester (Massachusetts), Dorr and Howland, 1829.]

*Daniel Gookin, Collection of the Indians in New England. 1792. [În Collections of the Massachusetts Historical Society. For the year 1792. Boston, 1792, I, pp. 141–226.]

*Miss Grant. The American Lady. [Anne Grant], Memoirs of an American Lady. Londra, Longman, 1808, și numeroase reeditări.]

*William Griffith, Annual Law Register of the United States. [Burlington (New Jersey), David Allinson, 1822.]

*[Friedrich M. Grimm. Nouveaux mémoires secrets et inédits historiques, politiques, anecdotiques et littéraires. Paris, Lerouge-Wolf, 1834, 2 vol.]

*[François Guizot, Histoire de la Civilisation en Europe.]

*[François Guizot, „De la religion dans les sociétés modernes", L'Université Catholique, 5(27) martie 1838, pp. 231–240.]

Ebeneser Hazard, Historical Collection of State Papers and other authentic documents intended as materials for an history of the United States

of America. Philàdelphia, 1792. [Philadelphia, tipărită de T. Dobson pentru autor, 1792–1794.]

*John Heckewelder, *Historical Account of the Indian Nature*, 1 vol. [„An Account of the History, Manners and Customs of the Indian Nations", *Transactions of the American Philosophical Society*, Philadelphia, A. Small, 1819–1843, I, pp. 3–347.]

John Heckewelder, *Transactions of the American Philosophical Review*. [American Philosophical Society, *Transactions of the historical and literary Committee of the American Philosophical Society*, Philadelphia, A. Small, 1819–1843, 3 vol. Volumul 1, paginile 351–448, conține: „Correspondence between Mr. Heckewelder and Mr. Duponceau, on the languages of the American Indians". („Lucruri foarte interesante despre limbile indienilor, moravurile și istoria lor.")

*Părintele Hemepin, *Nouveau Voyage dans la Mer du Sud et du Nord*. Utrecht, 1698. [Se pare că Tocqueville n-a citit această lucrare.]

*Hinton, *History US*. [*The History and Topography of the United States*. Jennings & Chaplin & J.T. Hinton, 1830–1833, 2 vol.]

*Hosack, David, *Essays on Various Subjects of medical Science*, 3 vol. [New York, J. Seymour, 1824–1830, 3 vol.]

*Hosack, David. *Memoirs of De Witt Clinton* [New York, J. Seymour, 1829.]

*Hosack, David. Vezi *American Medical and Philosophical Register*.

*Howard, John. *Memoirs of John Howard*.

Hutchinson. *Histoire*. [Thomas Hutchinson, *The History of the Colony and Province of Massachusetts-Bay*, ed. a 2-a, Londra, Mr. Richardson, 1765].

Jefferson, *Correspondance de Jefferson par Conseil*. [Louis Conseil. *Mélanges politiques et philosophiques extraits des Mémoires et de la Correspondance de Thomas Jefferson*. Paris, Paulin, 1833.]

Jefferson, *Lettres à Madison*. [În ediția lui Conseil.]

Jefferson, *Mémoires*. [Fragmente din ediția lui Conseil.]

Jefferson, *Notes sur la Virginie*. [Thomas Jefferson, *Observations sur la Virginie*. [Traduse de abatele Morellet. Paris, Barrois, l'aîné, 1786.]

*Johnson, *Wonder-working Providence of Sions Saviour in New England*. Londra. [„Wonder-working Providence of Sions Saviour. Being a relation of the first planting in New England, in the yeere, 1628", în *Collections of the Massachusetts Historical Society*, II, p. 51–95; III, pp. 123–161; IV, pp. 1–51; VII, pp. 1-58; VIII, pp. 1–39.]

**Journal des Débats*, 1 martie 1834. Vezi Odilon Barrot.

*_Journal des Débats_, 22 ianuarie 1836. [Despre Pennsylvania și căile ei de comunicație, în special despre căile ferate.]
*_Journal des Débats_, 27 ianuarie 1836. [Despre banca americană și reacția ei după incendiul de la New York.]
*_Journal des Débats_, 7 martie 1838. Vezi „Chambre des Députés".
*Kempis, _Imitation de Jésus-Christ_.
Kent's Commentaries. [James Kent, _Commentaries on American Law_. New York, O. Halsted, 1826, 4 vol.]
La Bruyère. [_Les caractères de Théophraste et de La Bruyère avec des notes par Mr. Coste_. Paris, L. Prault, 1769, 2 vol.]
Lafayette, _Mémoires_ [Marquis de Lafayette, _Mémoires, correspondance et manuscrits du général Lafayette_. Paris, H. Fournier aîné, 1837–1838, 6 vol. Am atras atenția că citatele din memorii ar putea proveni din articolul lui Sainte-Beuve, „Mémoires de Lafayette", _Revue des Deux Mondes_, seria a 4-a, 15, 1838, pp. 355–381].
*Lafayette. [_Le général Lafayette à ses collègues de la Chambre des Députés_. Paris, Paulin, 1832].
*La Hontan. [_Voyages du Baron de La Hontan dans l'Amérique septentrionale_. Amsterdam, F. l'Honoré, 1705.]
*La Hontan. [_Nouveaux Voyages de Mr. le baron de la Hontan en Amérique septentrionale_. Haga, l'Honoré, 1703.]
*La Luzerne, César-Henri comte de, _Correspondence of C.A. de La Luzerne_, în Jared Sparkes, _The diplomatic Correspondence of the American Revolution_. Boston, 1830, vol. X și XI. Identificat de George W. Pierson.
Lamartine, _Jocelyn_.
*La Rochefoucauld Liancourt, _Voyage dans les Etats-Unis_. [_Voyage dans les Etats-Unis d'Amérique, fait en 1795, 1796 et 1797_. Paris, Du Pont, Buisson, Charles Pougens, (1799), 8 vol.]
John Lawson, _The history of Carolina_. [John Lawson, _The History of Carolina_, Londra, T. Warner, 1718.]
Lepage-Dupratz, _Histoire de la Louisiane_. [Le Page Du Pratz, _Histoire de la Louisiane_. Paris, De Bure, 1758, 3 vol.]
*_Letter to the Mechanics of Boston_. „Conținând detalii interesante despre diferitele societăți de temperanță." Lucrarea este citată în _Le Système pénitentiare_.
*_Lettres édifiantes_. [_Lettres édifiantes et curieuses écrites des missions étrangères par quelques missionaires de la compagnie de Jésus_.]
*_Christophe Level Voyage into New England. 1623–1624_ [Christopher Levett. _A Voyage into New England, began in 1623 and ended in 1624_, Londra, William Jones, 1628.]

De Lolme. [Jean Louis de Lolme. *The Constitution of England.*]
Long's expedition. [Stephen H. Long, *Narrative of an Expedition to the Source of St. Peter's River*. Philadelphia, H.C. Carey & I. Lea, 1824, 2 vol.]
*Stephen H. Long. *Account of and Expedition from Pittsburgh to the Rocky Mountains performed in the years 1819 and 1820* [Philadelphia, H.C. Carey and I. Lea, 1822–1823.]
**Looks' Russia*. Londra, 1800. [Probabil, John Cook, *Voyages and Travels Through the Russian Empire, Tartary, and part of the Kingdom of Persia*, Edinburg, (tipărit pentru autor), 1770.]
*Louisiane. *Code de procédure*. [Edward Everett. *A System of penal Law, for Louisiana; A Code of Procedure*, Nouvelle Orléans, 1824.]
Digeste des lois de la Louisiane. [L. Moreau Lislet. *A general Digest of the Acts of the Legislature of Louisiana, from 1804 to 1827*. Nouvelle Orléans, 1830.]
Mahometed, *Coran*.
[Malesherbes] *Mémoires pour servir à l'Histoire du Droit public de la France en matière d'impôts*. Bruxelles (Paris), 1779.
Malte-Brun. [Conrad Malte-Brun, *Annales des voyages*, 24 vol.]
Machiavel, *Le Prince*. [Editorii operelor complete ale lui Tocqueville au identificat două ediții care se aflau în biblioteca lui Tocqueville: *Oeuvres complètes* traduse de J.-V. Périès, Paris, Michaux, 1823–1826, 12 vol.; și o ediție în italiană publicată la Haga și nedatată.]
Marshall, *Vie de Washington*. [John Marshall, *Vie de George Washington*, Paris, Dentu, 1808, 5 vol.]
Massachusetts. *Laws of Massachusetts*. Boston, 1823, 3 vol. [*The general Laws of Massachusetts from the Adoption of the Constitution to February, 1822*, Boston, Wells & Lilly & Cummings & Hilliard, 1823, 1827, 3 vol.]
Massachusetts, *Historical Collection of State Papers*.
Massachusetts Historical Collection. Boston, 1792. Reeditată în 1806. [*Collections of the Massachusetts Historical Society*, retipărită de Monroe & Francis, Boston. Vezi Gookin, Belknap, Rogers.]
*Massillon. *Sermons*, ediția din 1740 în 5 vol. [Nu am reușit să găsim această ediție.]
Mather's Magnalia Christi Americana. Hartford, 1820. 2 vol. [Cotton Mather, *Magnalia Christi Americana: or, the ecclesiastical History of New England*, Hartford (Connecticut), S. Andrus, 1820, 2 vol.]
*J.H. Mc Culloch, *Researches, Philosophical and Antiquarian concerning the aboriginal History of America* [Baltimore, Fielding Lucas, 1829.]

**Memorial of the Committee of the free Trade Convention held in Philadelphia, October 1831.*

*Michaux, André, *Histoire des arbres forestiers de l'Amérique septentrionale*. [Paris, L. Haussmann et d'Hautel, 1810–1813, 3 vol.]

Milton, *Paradis perdu*.

**Minutes of the Proceedings of the United States Temperance Convention.*

**L'Utopie de Thomas Morus, chancelier d'Angleterre... traduite en français par Gueudeville*, 1717. [Numai ediția publicată la Leida, P. Vander AA, 1715, a putut fi consultată.]

Mississippi Papers.

*Mitford, Mary Russel. *Stories of American Life*. Londra, Colburn and Bentley, 1831, 3 vol.

Montaigne [*Les essais de Michel, seigneur de Montaigne*, Paris, A.L'Angelier, 1600, 3 vol.]

*Montesquieu, *L'esprit des lois*, 1750, 3 vol. [Geneva, Barrillot et fils, 1750.]

Montesquieu, *Lettres persanes*.

**Morrison mental Diseases*.

Nathaniel Morton. *New England's Memorial*. Boston, 1826. [Nathaniel Morton, *New England's Memorial*, ediția a 5-a, Boston, Crocker and Brewster, 1826. Bruce James Smith în *Politics and Remembrance*, Princeton University Press, Princeton (New Jersey), 1985, p. 175, notează că Morton a copiat în cartea sa fragmente întinse din lucrarea lui William Bradford, *Of Plymouth Plantations*, fără a menționa acest fapt. Manuscrisul acestei lucrări a fost considerat pierdut până în 1858.]

National Calendar. [Vezi Force, Peter.]

**National Intelligencer*, 19 februarie 1833, 10 decembrie 1833 (vezi President), 14 ianuarie 1834, 6 februarie 1834, 5 martie 1834.

*Neal, *History of New England*. [Daniel Neal, *History of New England*, Londra, 1720, J. Clark și Londra, A. Ward, 1747, 2 vol.]

New Haven Antiquities. [„New Haven Antiquities or Blue Laws". Face parte din *Code of 1650*, pp. 103–119.]

New York. *Annual Report of the Comptroller with the Accounts of the Corporation of the City of New York for the Year 1830*.

New York. *Proceedings of the Indian Board in the City of New York*.

New York. *The Revised Statutes*. [*The Revised Statutes of New York*. Albany (New York), Packard & Van Benthuysen, 1829, 3 vol.]

*New York. *Rules and Orders*. 1832.

The New York Annual Register. [New York, J. Leavitt, 1830–1845. Compilat de Edwin Williams.]

New York Spectator. 23 august 1831.

**Reports of the Temperance Societies of the States of New-York and Pennsylvania, 1831*. Citat în *Le Système pénitentiaire*.

**Second annual Report of the New York Temperance Society, 1831*.

**Nile's Weekly Register* până în 1832. [*Niles, The weekly Register*, Baltimore, H.Niles ed.]

Ohio. *Acts of general Nature of the State of Ohio*. [*Acts of a general Nature*, Columbus (Ohio), P.H. Olmsted, 1820, 1831. Probabil că Tocqueville a luat cunoștință de această lucrare prin intermediul dării de seamă din *American Quarterly Review*, XX, 1831, pp. 29–47; volumul este citat în notele sale.]

**Statutes of Ohio*. [S.P. Chase. *Statutes of Ohio from 1758 to 1833*. Cincinnati, 1833-1835, 3 vol.]

*Ohio. Journal of the House of representatif [sic] for 1830. [*Ohio. Journal of the House of Representatives*, Chillicothe; iar apoi, Columbus (Ohio), 1800-] „Este o expunere a tuturor actelor din această adunare în cursul anului 1830. Poate fi extrem de util ca *specimen*."

Pascal. [*Pensées*.]

*William Penn. *Oeuvres choisies de Penn*. Londra, 1782. [William Penn. *The selected Works of William Penn*. ediția a 3-a, Londra, Phillips, 1782, 5 vol.]

*Pennsylvanie. *Rapport du comité des voies et moyens de (cuvânt ilizibil). Législature de Pennsylvanie. Le 19 janvier 1831*.

Pennsylvanie. *Digest of the laws of Pennsylvania*. [John Pourdon. *A Digest of the Laws of Pennsylvania from 1700 to 1824*. Philadelphia, 1824.]

Pitkins. [Timothy Pitkins, *A political and civil History of the United States of America*, New Haven (Connecticut), H. Howe and Durrie & Peck, 1828, 2 vol. Tocqueville a putut să ia cunoștință de această lucrare prin intermediul dării de seamă din *North American Review*, 30(66), 1830, pp. 1–25.]

*Pitkins, Timothy, *Statistical View of the Commerce of U.S*. [ediția a doua, cu adăugiri și corectări, Hartford, Hamlen & Newton, 1817.]

Platon, *La république*.

Plutarque. [*Vie de Marcellus*. Traducere de Auguste. Biblioteca lui Tocqueville conține următoarele ediții: *Vie des hommes illustres, Grecs et Romains*. Traducere de Mayot, Paris 1568; *Les oeuvres meslées de Plutarque*, 1574, 7 vol.; *La vie des hommes illustres*, Paris, 1825, 10 vol.]

**The Presidency*. [Pamflet împotriva lui Jackson.]

Président. *Message du président du 8 décembre 1833*. [Tocqueville l-a citit probabil în *National Calendar 1833* și *National Intelligencer* din 10 decembrie 1833.]

Report of Postmaster general. [Publicat în *National Intelligencer* din 12 decembrie 1833 și în *National Calendar, 1833*.]

*[*Project of an anti-tariff Convention*. „Interesant pentru a vedea cum se formează aceste adunări."]

Robert Proud, *The History of Pennsylvania*, Philadelphia, 1797. 2 vol. [Robert Proud, *The History of Pennsylvania*, Philadelphia, Zacharian Poulson, 1797–1798.]

Racine. *Britannicus*. [În biblioteca lui Tocqueville se aflau *Oeuvres de Jean Racine*, 1755, 3 vol.]

**Report made to Congress relative to the Bank of the United States, 1830*.

*Report of the Commissioners of the Canal Fund. New York, 1831.

Report of the Secretary of the Treasury, 5 dec. 1833. [Probabil în *National Intelligencer* din 4 decembrie 1833.]

*Reports of the Secretary of the Treasury din 1823 până în 1832.

*Reports of the Secretary of the Treasury respecting the Commerce of the United States.

*Report of the Secretary of the State, cu privire la instrucție și la săraci pentru anul 1832.

**Report of the Selected Committee of the House of Representatives of Massachusetts relating to legalising the Study of Anatomy, 1831*.

[*Revue des Deux Mondes*, mai 1837, revista literară a anului; legea electorală din 19 aprilie 1831; articolul despre anulare.]

*J.B. Say [*Cours complet d'économie politique*. Paris, Rapill, 1828–1829, 7 vol.]

*Walter Scott, *The Bride of Lammermoor*.

*Arnold Scheffer, *Histoire des Etats-Unis de l'Amérique septentrionale*. Paris, 1825. După părerea lui George W. Pierson, se pare că Tocqueville a citit acest text.

*Schoolcraft. *Travels in the central Portion of the Mississippi Valley* [New York, Collins and Hannay, 1825.]

Senate Documents, Congresele 18, 19 și 20. Vezi *Legislative Documents*.

Thomas Sergeant, *Constitutional Law*. [Thomas Sergeant, *Constitutional Law*, Philadelphia, P.H. Nicklin and T. Johnson, 1830.]

Madame de Sévigné, [Correspondance.]

William Shakespeare, *Henri V*.

*Claude Gabriel Simon. *Observations recueillies en Angleterre en 1835*. Paris, J.Pesrou, 1836.

John Smith, *The general History of Virginia*, Londra, 1627. [Captain John Smith, *The general History*, Londra, Michael Sparkes, 1627.]
William Smith, *History of New York*, Londra, 1767. [William Smith, *The History of the Province of New-York*, Londra, T. Wilcox, 1757. Tocqueville citează și o ediție franceză publicată la Londra în 1767. Lipsește numele editorului.]
Société de colonisation des noirs. Al 15-lea raport anual.
**Recueil de la Société de Géographie*.
**Extrait du bulletin de la Société de Géographie. Tableau de la population des Etats-Unis, d'après les différents recensements exécutés par ordre du gouvernement*.
William Stith, *History of Virginia*. [William Stith, *The History of the first Discovery and Settlement of Virginia*, Williamsburg (Virginia), W. Parks, 1747.]
Story, *Commentaires sur la constitution des Etats-Unis*. [Joseph Story, *Commentaries on the Constitution of the United States. Abridged by the author, for the use of colleges and high schools*. Boston, Hilliard, Gray and Company; Cambridge (Massachusetts), Shattuck and Co., Cambridge, 1833. Identificată de James T. Schleifer.]
Story, *Laws of the United States*. [*The public and general Statutes passed by the Congress of the United States of America. From 1789 to 1827 inclusive. Published under the inspection of Joseph Story*. Boston, Wells and Lilly, 1828, 2 vol.]
*William Strachey, *The History of Travayle into Virginia Britannica*. [Boston, Richardson, Lord & Holbrook, 1830.]
**Sullivan Journal*. [George W. Pierson propune William Sullivan, *Political Class Book*, Boston, Lord and Holbrook, 1830 și mai multe reeditări.]
**Tabular Statistic Views of the Population, revenue... 1829*.
**Tableau général du commerce de la France pendant l'année 1832*.
Tanner, *Mémoires de Tanner*. [Henry S. Tanner, *Memoir on the recent Surveys, Observations, and internal Improvements*, Philadelphia, (tipărit de autor), 1829.]
*John Tappen, *County and Town Officer or a concise View of the Duties and Offices of County and Town Offices in the State of New York*. [John Tappen, *The County and Town Officer*, Kingston (New York), (tipărit de autor), 1816.]
The Statutes of the State of Tennessee. [Vezi *The Statute Law of the State of Tennessee*.]

The Statute Law of the State of Tennessee. [*The Statute Laws of the State of Tennessee of a public and general Nature. By John Haywood and Robert L. Cobbs*. Knoxville, (Tennessee), F.S. Heiskell, 1831, 2 vol. Se pare că apendicele din al doilea volum cuprinzând textul mai multor tratate cu indienii l-a interesat cu deosebire pe Tocqueville.]

Traité sur les règles des actions civiles. Nouvelle Orléans, Buisson, 1830. [Probabil *Code of Practice in civil Cases*. Nouvelle Orléans, 1830.]

Transactions of the American Philosophical Society. Vezi Zeisberger, Duponceau, Heckwelder.

**Statistique du Département de l'Aude par le Baron Trouvé* [Baron Trouvé. *Description générale et statistique du Département de l'Aude*, Paris, F. Didot, 1818.]

Benjamin Trumbull, *A complete History of Connecticut*. New Haven, 1818, 2 vol. [Benjamin Trumbull, *A complete History of Connecticut*, New Haven (Connecticut), Maltby, Goldsmith and Co., and Samuel Wodsworth, 1818.]

Benjamin Trumbull, *Lois pénales du Connecticut*. [În lucrarea sa *A complete History of Connecticut*, capitolul VIII.]

Benjamin Trumbull, *La constitution de 1839*. [E vorba de un capitol din *A complete History of Connecticut*.]

U.S. Congress. Legislative documents.

*Vaux, Robert, *Memoirs of the Life of Anthony Benezet* [Londra, W. Darton, 1817.]

Volney, *Tableau des Etats-Unis*. [Constantin F. Volney, *Tableau du climat et du sol des Etats-Unis d'Amérique*, Paris, Boussangue Frères, 1822. Tocqueville cumpărase volumul înaintea călătoriei sale, dar, probabil, nu l-a citit înainte de întoarcerea sa în Franța.]

**Voyage d'un Français, avec une description de la Virginie et du Maryland publiée en 1696 à La Haye*. Vezi Durand.

Warden. *Description des Etats-Units*. [D.B. Warden, *Description statistique, historique et politique des Etats-Unis*, Paris, Rey et Gravier, 1820. Warden a împrumutat acest text lui Tocqueville, ca și alte publicații.]

*Isaac Weld, *Voyage dans le Haut Canada*. [*Travel through the States of North America, and the Provinces of Upper and Lower Canada*. Londra, John Stockdale, 1799, 2 vol. Reeditat în 1799, 1800 și 1807.]

Roger Williams, *Key into the Language of the Indians of New England*, Londra, 1643. În: *Collection de la Société Historique du Massachusetts*, III, p. 203. [Roger Williams, *A Key into the Language of America: or an help to the language of the natives in that part of America, called New*

England, Londra, Gregory Dexter, 1643. În: *Collections of the Massachusetts Historical Society*, III, pp. 203–238.]

Williams Annual Register. Vezi *New York Annual Register*.

*Samuel Williams, *Histoire de Vermont*. [*The natural and civil History of Vermont* Hampshire, Isaiah Thomas and David Carlisle, Walpole, 1794.]

CUPRINS

Prefață 5

PARTEA ÎNTÂI
INFLUENȚA DEMOCRAȚIEI
ASUPRA MIȘCĂRII INTELECTUALE DIN STATELE UNITE

Capitolul I
Despre metoda filozofică a americanilor 9

Capitolul II
Despre sursa principală a credințelor la popoarele democratice 14

Capitolul III
De ce americanii dovedesc mai multe aptitudini și înclinații pentru ideile generale decât strămoșii lor, englezii 18

Capitolul IV
De ce americanii nu au fost niciodată atât de pasionați ca francezii de idei generale în materie de politică 23

Capitolul V
Cum se folosește religia de înclinațiile democratice din Statele Unite ... 25

Capitolul VI
Despre progresul catolicismului în Statele Unite 34

Capitolul VII
Ce anume face ca spiritul popoarelor democratice să tindă spre panteism 36

Capitolul VIII
Cum egalitatea sugerează americanilor ideea de perfectibilitate nemărginită a omului 38

Capitolul IX
Cum dovedește exemplul americanilor că un popor democratic poate avea aptitudini și gust pentru științe, literatură și arte 40

Capitolul X
De ce americanii se interesează mai mult de partea practică a științelor decât de teorie 45

Capitolul XI
În ce spirit cultivă americanii artele 52

Capitolul XII
De ce ridică americanii în același timp monumente atât de mici și monumente atât de mari 57

Capitolul XIII
Fizionomia literară a vremurilor democratice 59

Capitolul XIV
Despre industria literară 65

Capitolul XV
De ce este studiul literaturii grecești și latine deosebit de util în societățile democratice 66

Capitolul XVI
Cum a modificat democrația americană limba engleză 68

Capitolul XVII
Despre câteva surse ale poeziei la popoarele democratice 75

Capitolul XVIII
De ce sunt adeseori scriitorii și oratorii americani bombastici 82

Capitolul XIX
Câteva remarce despre teatrul popoarelor democratice 84

Capitolul XX
Despre câteva tendințe deosebite ale istoricilor din vremurile democratice 90

Capitolul XXI
Despre elocința parlamentară în Statele Unite 94

PARTEA A DOUA
INFLUENȚA DEMOCRAȚIEI
ASUPRA SENTIMENTELOR AMERICANILOR

Capitolul I
De ce popoarele democratice dovedesc a avea o dragoste mai vie și mai durabilă pentru egalitate decât pentru libertate 103

Capitolul II
Despre individualism în țările democratice 107

Capitolul III
Cum individualismul este mai mare la ieșirea dintr-o revoluție democratică decât în oricare altă epocă 109

Capitolul IV
Cum combat americanii individualismul cu ajutorul instituțiilor libere 111

Capitolul V
Cum folosesc americanii asocierea în viața civilă 116

Capitolul VI
Despre legătura dintre asociații și ziare 122

Capitolul VII
Legăturile dintre asociațiile civile și asociațiile politice 126

Capitolul VIII
Cum combat americanii individualismul cu ajutorul doctrinei interesului bine înțeles 131

Capitolul IX
Cum aplică americanii doctrina interesului bine înțeles în materie de religie 135

Capitolul X
Despre înclinația pentru bunăstare materială în America 138

Capitolul XI
Despre rezultatele speciale pe care le produce dragostea pentru plăcerile materiale în vremurile democratice 141

Capitolul XII
De ce anumiți americani dovedesc a avea un spiritualism atât de înflăcărat 144

Capitolul XIII
De ce se arată americanii atât de neliniștiți în mijlocul bunăstării lor 146

Capitolul XIV
Cum gustul pentru plăcerile materiale se unește, la americani, cu dragostea de libertate și grija pentru treburile publice 150

Capitolul XV
Cum credințele religioase îndreaptă din când în când sufletul americanilor către plăcerile nemateriale 153

Capitolul XVI
Cum dragostea exagerată pentru bunăstare poate dăuna bunăstării 158

Capitolul XVII
De ce este important, în vremurile de egalitate și de îndoială, să îndepărtezi obiectul acțiunilor umane 159

Capitolul XVIII
De ce, la americani, toate profesiunile cinstite sunt socotite onorabile ... 162

Capitolul XIX
Ce anume îi face pe aproape toți americanii să încline spre profesiunile industriale 164

Capitolul XX
Cum ar putea aristocrația să apară din industrie 168

PARTEA A TREIA
INFLUENȚA DEMOCRAȚIEI
ASUPRA MORAVURILOR PROPRIU-ZISE

Capitolul I
Cum devin moravurile mai temperate pe măsură ce condițiile devin mai egale 175

Capitolul II
Cum face democrația ca raporturile obișnuite dintre americani să devină mai simple și mai ușoare 180

Capitolul III
De ce americanii sunt atât de puțin susceptibili în țara lor și se dovedesc a fi atât de susceptibili în țara noastră 183

Capitolul IV
Concluzii ale celor trei capitole precedente 187

Capitolul V
Cum modifică democrația raporturile dintre servitor și stăpân 189

Capitolul VI
Cum au instituțiile și moravurile democratice tendința să ridice prețul și să reducă durata contractelor de arendare 198

Capitolul VII
Influența democrației asupra salariilor 201

Capitolul VIII
Influența democrației asupra familiei 204

Capitolul IX
Educația tinerelor fete în Statele Unite 210

Capitolul X
Cum sub înfățișarea soției se regăsește tânăra fată 214

Capitolul XI
Cum contribuie egalitatea de condiții la menținerea bunelor moravuri în America (C) 217

Capitolul XII
Cum înțeleg americanii egalitatea dintre bărbat și femeie 224

Capitolul XIII
Cum împarte egalitatea în mod firesc pe americani într-o mulțime de mici societăți particulare 228

Capitolul XIV
Câteva remarce asupra felului de a se purta al americanilor 230

Capitolul XV
Despre gravitatea americanilor și de ce aceasta nu îi împiedică să facă uneori lucruri nesăbuite 234

Capitolul XVI
De ce vanitatea națională a americanilor este mai neliniștită și mai bătăioasă decât cea a englezilor 238

Capitolul XVII
De ce în Statele Unite aspectul societății este agitat și totodată monoton 241

Capitolul XVIII
Despre onoare în Statele Unite și în societățile democratice 243

Capitolul XIX
De ce găsim în Statele Unite atâția ambițioși și atât de puține ambiții mari 256

Capitolul XX
Despre activitatea în domeniul locurilor de muncă la anumite națiuni democratice 264

Capitolul XXI
De ce marile revoluții vor deveni rare 266

Capitolul XXII
De ce doresc popoarele democratice în mod firesc pacea, iar armatele democratice în mod firesc războiul 279

Capitolul XXIII
Care este clasa cea mai războinică și cea mai revoluționară în armata democratică 286

Capitolul XXIV
Ce anume face ca armatele democratice să fie mai slabe decât celelalte armate când intră în război și mai de temut când acesta se prelungește .. 290

Capitolul XXV
Despre disciplină în armatele democratice 294

Capitolul XXVI
Câteva considerații despre război în societățile democratice 298

PARTEA A PATRA
DESPRE INFLUENȚA EXERCITATĂ
DE IDEILE ȘI SENTIMENTELE DEMOCRATICE
ASUPRA SOCIETĂȚII POLITICE

Capitolul I
Egalitatea dă în mod firesc oamenilor gustul pentru instituțiile libere 305

Capitolul II
Ideile popoarelor democratice în materie de guvernare sunt în mod firesc favorabile concentrării puterilor 307

Capitolul III
Cum acordul dintre sentimentele și ideile popoarelor democratice duce la concentrarea puterii 310

Capitolul IV
Despre câteva cauze deosebite și accidentale care ajung să determine un popor democratic să centralizeze puterea sau îl abat de la aceasta .. 314

Capitolul V
Cum sporește puterea suverană la națiunile europene din zilele noastre, deși suveranii au mai puțină stabilitate 320

Capitolul VI
De ce anume fel de despotism au a se teme națiunile democratice ... 332

Capitolul VII
Urmare a capitolelor precedente 338

Capitolul VIII
Privire generală asupra subiectului 346

NOTE 351

LUCRĂRILE FOLOSITE DE TOCQUEVILLE 359

În corupția celor care ajung din întâmplare la putere există ceva grosolan și vulgar, care contaminează mulțimile. Ceea ce este de temut nu e atât priveliștea imoralității celor mari, ci a imoralității care duce la mărire. În democrație, cetățenii simpli văd un om ieșit din rândurile lor, care în câțiva ani dobândește bogăția și puterea; acest spectacol le atâță uimirea și invidia; ei vor să afle cum cel care ieri era egalul lor este astăzi împodobit cu dreptul de a-i conduce.
Se produce astfel un soi de amestec odios între noțiunile de josnicie și putere, decădere și succes, utilitate și dezonoare.

Alexis de Tocqueville

ISBN 973-50-0864-5
ISBN 973-50-0866-1